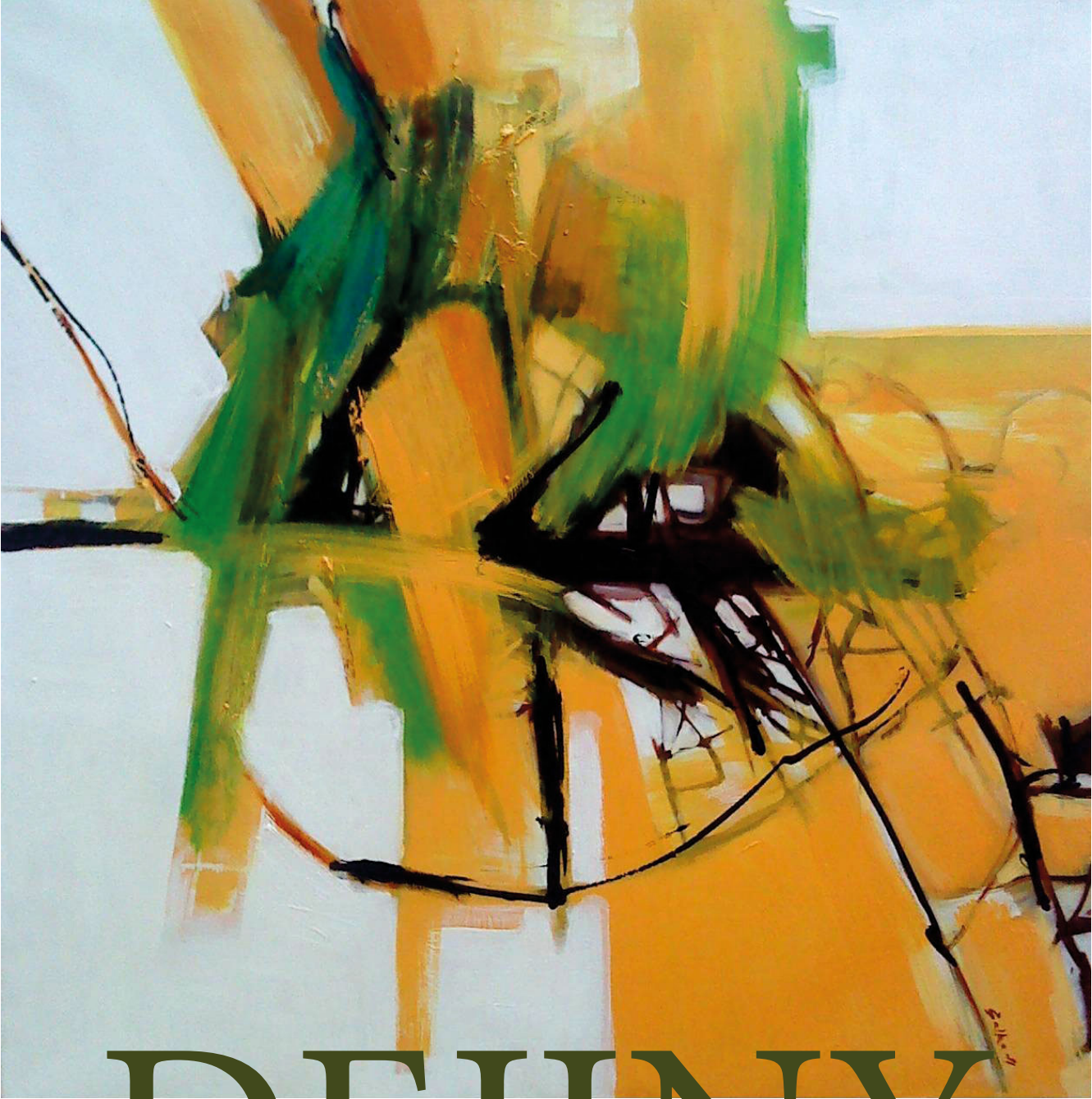

DEJINY

1/2013

ISSN 1337-0707

Dejiny 1/2013 – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
<http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12013.html>

Dejiny 1/2013 – e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts,
University of Prešov in Prešov
<http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12013.html>

Ilustrácia na obálke: PaedDr. Stanislav Šalko: *Objekt na ploche*

Redakčná rada / Editorial Board:

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda/chairman (Prešovská univerzita, Prešov)
PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Libuša Franková, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Vladimír Goněk, DrSc. (Masarykova univerzita, Brno)
PhDr. Ivan Halász, PhD. (Maďarská akadémia vied, Budapešť)
doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
prof. PhDr. Roman Holec, CSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)
PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
PhDr. Zuzana Kollárová, PhD. (MV SR, Štátny archív Levoča, pobočka Poprad)
doc. Igor Lichtej, CSc. (Užhorodská národná univerzita, Užhorod)
doc. PhDr. Ján Mojdis, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD. (Univerzita P. J. Šafárika, Košice)
Dr. h. c. Prof. Dr. Karl Schwarz (Universität Wien)
Dr. hab. Krzysztof Strykowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań)
prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. (Spoločenskovedný ústav SAV, Košice)
prof. Dr. Waclaw Wierzbieniec (Uniwersytet Rzeszów)

Redakcia / Editors:

PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (zodpovedná redaktorka/liable editor)
PhDr. Ján Džujko, PhD., Mgr. Martin Klempay, PhDr. Peter Koval', PhD.,
Mgr. Maroš Melichárek, PhD., Mgr. Tibor Dohnanec, PhDr. Miroslav Baláž

Recenzenti čísla:

doc. PhDr. Libuša Franková, CSc., PaedDr. Marián Gajdoš, CSc., PhDr. Nadežda
Jurčišinová, PhD., prof. PhDr. Roman Holec, CSc., prof. PhDr. Dušan Škvarna,
CSc., prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Preklady resumé:

Mgr. Maroš Melichárek, PhD. (do angličtiny), PhDr. Miroslav Baláž (do nemčiny)

- © Vydáva Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity
s vydavateľstvom UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historickou spoločnosťou kráľovského mesta Prešov
- © Issued by Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov
with publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

Prešov 2013
ISSN 1337-0707

OBSAH / CONTENTS / INHALT

<i>Peter ŠVORC</i>	11
Na úvod / Foreword / Vorwort	

Z KONFERENCIE SHS

FROM CONFERENCE OF SHS (SLOVAK HISTORICAL SOCIETY)

AUS DER KONFERENZ DER SLOWAKISCHEN HISTORISCHEN GESELSCHAFT

<i>Dušan KOVÁČ</i>	14
Profil absolventa odboru história. Kurikulárne programy a pripravenosť absolventov odboru história na prax	
Profile of the history graduate. Curricular programs and the readiness of graduates for practice in the field of history How is history of own discipline taught in Slovakia?	
Das Profil des Absolventen des Studiengangs Geschichte. Kurrikulare Programme und die Vorbereitung der Absolventen des Studienfaches Geschichte	
<i>Dušan ŠKVARNA</i>	17
Ako sa na Slovensku učia dejiny vlastného odboru?	
How is history of own discipline taught in Slovakia?	
Wie wird in der Slowakei die Geschichte des eigenen Studiengangs unterrichtet?	
<i>Roman HOLEC</i>	23
Metodika a technika historikovej práce. Ako sa pracuje s prameňmi?	
Methods and practise of historian's work. How to work with sources?	
Methodik und Technik der Arbeit des Historikers. Wie arbeitet man mit Quellen?	
<i>Peter ŠVORC</i>	47
Príprava na vedeckú prácu a doktorandské štúdium	
Preparation for scientific work and doctoral studies	
Die Vorbereitung auf wissenschaftliche Arbeit und Doktorandenstudium	
<i>Marína ZAVACKÁ, László VÖRÖS</i>	52
Príprava na vedeckú prácu a doktorandské štúdium na Historickom ústave SAV	
Preparation for scientific work and doctoral studies at History institute SAV	
Die Vorbereitung auf wissenschaftliche Arbeit und Doktorandenstudium im Historischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften	
<i>Viliam KRATOCHVÍL</i>	63
Možnosti vymedzovania a rozvíjania predmetových kompetencií študentov histórie v učiteľskom štúdiu	
Possibilities of delimitation and development of subject competences concerning history students in teacher training	
Möglichkeiten der Festlegung und Entwicklung von Fachkompetenzen bei den Studierenden der Geschichte im Lehrerstudium	

<i>Juraj ROHÁČ</i>	78
Profil absolventa archívnickva (a jeho premeny vo vývoji tohto študijného odboru na FF UK v Bratislave)	
Profile of archival studies graduate (its transformations in the development of this discipline at Faculty of Arts UK in Bratislava)	
Das Profil des Absolventen des Archivwesens (und die Veränderungen in der Entwicklung dieses Studienfaches an der Philosophischen Fakultät der Komensky-Universität in Bratislava)	

<i>Marcela DOMENOVÁ</i>	84
Vývoj študijného odboru a profil absolventa archívnickva na FF PU v Prešove	
Development of discipline and profile of archival studies graduate at Faculty of Arts PU in Prešov	
Die Entwicklung des Studienfaches Archivwesen und das Profil seiner Absolventen an der Philosophischen Fakultät der Prešover Universität in Prešov	

<i>Mária KOHÚTOVÁ</i>	94
Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave	
Department of History at Faculty of Arts TU in Trnava	
Lehrstuhl für Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Universität in Trnava	

ŠTÚDIE / SCIENTIFIC ARTICLES / STUDIEN

<i>Peter ZUBKO</i>	102
Jonáš Záborský – kňaz Košického biskupstva	
Jonáš Záborský – priester of Košice bishopric	
Jonáš Záborský – Priester des Bistums Košice	
<i>Libuša FRANKOVÁ</i>	123
Prešovské evanjelické dištriktuálne gymnázium a formovanie moderného slovenského národa (Prvá polovica 19. storočia)	
Prešov Lutheran high school and building of modern Slovak nation (First half of 19th century)	
Das Prešover evangelische distriktuale Gymnasium und die Formierung der modernen slowakischen Nation (Die Erste Hälfte des 19. Jahrhunderts)	
<i>Anna VIROSTKOVÁ</i>	137
Učiteľia na severovýchodnom Slovensku v 50. rokoch 20. storočia a ich kvalifikačná štruktúra	
Teachers in North-eastern Slovakia in 1950s and their educational structure	
Die Lehrer in der Nordostslowakei in den 50-er Jahren des 20. Jahrhunderts und ihre Qualifikationsstruktur	

ŠTUDIJNÉ MATERIÁLY / STUDY MATERIALS / STUDIENMATERIALIEN

<i>Anton LIŠKA</i>	158
Z obsahu proticholeroých obežníkov a brožúrok z rokov 1830 – 1831 (II.)	
Preventívne proticholerové rady a odporúčania a dobová liečba cholery	
From the contents of anti-cholera circulars and brochures in 1830 – 1831 (II.)	
Precaution against cholera advice and recommendations and contemporary treatment of cholera	

Aus dem Inhalt der Rundschreiben und Broschüren zu Maßnahmen gegen Cholera aus den Jahren 1830 – 1831 (II.). Vorbeugende Ratschläge und Empfehlungen gegen Cholera und das zeitgemäße Heilverfahren bei Cholera

PREDSTAVUJEME / WE INTRODUCE / REPRÄSENTIEREN

<i>František GUTEK</i>	190
Šarišské múzeum a jeho miesto v slovenskom múzejníctve (Príspevok k 110. výročiu založenia múzea v Bardejove)	
Šariš museum and its place in Slovak museology (Tribute to 110th anniversary of foundation of museum in Bardejov)	
Scharischer Museum und seine Stellung im slowakischen Museumwesen (Ein Beitrag anlässlich des 110. Jahrestages der Gründung des Museums in Bardejov)	

RECENZIE – ANOTÁCIE / REVIEWS – ANNOTATIONS / REZENSION – ANOTATION

<i>Tibor DOHNANEC</i>	208
ŠVORC, Peter – HEPPNER, Harald (eds.). <i>Veľká doba v malom priestore: Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky</i> (1918 – 1929). Prešov : Universum, 2012. 407 s. ISBN 978-80-89046-74-4	
<i>Marcela DOMENOVÁ</i>	212
<i>Dejiny knižnej kultúry v Košiciach do roku 1945 : bibliografia</i> . Eds. Alžbeta Csájiová, Martina Feniková Čarnogurská, Angela Kurucová, Viktor Szabó, Andrej Szeghy. Košice : Štátna vedecká knižnica, 2012. 319 s. ISBN 978-80-85328-64-6	
<i>Martin FURMANÍK</i>	213
VAŠŠ, Martin. <i>Slovenská otázka v 1. ČSR (1918 – 1938)</i> . Martin : Matica slovenská, 2011. 284 s. ISBN 978-80-811-5053-1	
<i>Mariana KOSMAČOVÁ</i>	215
<i>Ludovít Frenyó – Z mojich cestovných poznámok</i> . Zost. V. Szabó. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2011. 119 s. ISBN 978-80-85734-92-8	
<i>Mariana KOSMAČOVÁ</i>	217
KOHÚTOVÁ, Mária a kol. <i>Politické a spoločenské pomery na Slovensku v 1. polovici 17. storočia</i> . Trnava, Bratislava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Historický ústav SAV, 2012. 242 s. ISBN 978-80-8082-546-1	
<i>Peter KOVAL</i>	219
ŠELEPEC, Jozef. <i>Rusínsko-ukrajinské ochotnícke divadlo na Slovensku (1919 – 1949)</i> . Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2012. 95 s. ISBN 978-80-89614-01-1	
<i>Božena MALOVCOVÁ</i>	221
KOLLÁROVÁ, Zuzana – ŠLAMPOVÁ, Martina. <i>V Tvojich rukách sú naše časy... História Evanjelickej a. v. cirkvi v Poprade - Veľkej</i> . Poprad : ViVit, s. r. o., 2013. 184 s. ISBN 978-8089264-77-3	
<i>Maroš MELICHÁREK</i>	223
ŠTĚPÁNEK, Václav. <i>Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. stolytí</i> . Vyd. 1. Brno : Masarykova univerzita, 2011. 471 s. ISBN 978-80-210-5476-9	

Lukáš RENDEK	227
KUČERA, Matúš. <i>State a články k slovenskému stredoveku</i> . Zost. Martin Homza. Bratislava : Post Scriptum, 2012. 422 s. ISBN 978-80-89567-10-2	
Lukáš RENDEK	231
JAKUBČIN, Pavol. <i>Pastieri v osídlach moci – Komunistický režim a katolícki kňazi na Slovensku 1948 – 1968</i> . Bratislava : Ústav pamäti národa, 2012. 215 s. ISBN 978-80-89335-49-7	
Karl W. SCHWARZ	236
FATA, Márta – SCHINDLING, Anton (Hgg.). <i>Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918</i> . Unter Mitarbeit von Katharina Drobac, Andreas Kappelmayer, Dennis Schmidt (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte Bd. 155), Münster: Aschendorff 2010. XX + 603 S. Ln. Geb.	
Peter ŠVORC	240
<i>Die Zips – eine kulturgeschichtliche Region im 19. Jahrhundert. Leben und Werk von Johann Genersich (1761 – 1823)</i> . Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien. Bd. V. Herausgegeben von István Fazekas, Karl W. Schwarz und Csaba Szabó. Wien : Institut für ungarische Geschichtsforschung in Wien, 2013. 238 s. ISBN 978-963-89583-7-2	
Peter ŠVORC	242
MASAKALÍK, Alex. <i>Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992</i> . Banská Bystrica : HWSK, s. r. o, 2012. 1030 s.	
Viera VALLOVÁ	245
O'CALLAGHAN, S. <i>Sprievodca svetovými náboženstvami</i> . Bratislava : Ikar, 2012. 192 s. ISBN 978-80-5513-013-2	

KRONIKA / CHRONICLE / CHRONIK

Peter ŠVORC	248
Stationen der Ökumene. Buchpresentation. (Graz 31. január 2013) a „aperitív“ Historického ústavu SAV v Bratislave (14. február 2013) Stationen der Ökumene. Buchpresentation. (Graz 31st January 2013) and „aperitif“ of History institute of SAV in Bratislava (14th Februray 2013) Stationen der Ökumene. Buchpresentation. (Graz 31. Januar 2013) und „Aperitiv“ des Historischen Instituts der Slowakischen Akademie der Wissenschaft in Bratislava (14. Februar 2013)	
Peter KOVAL	250
Konferencia Vojna a okupácia v pamäti a vedomí obyvateľov malého mesta Krakov. Krakov 26. februára 2013 Conference War and occupation in mind and consciousness of residents of a small town Krakow. Krakow 26th February 2013 Die Konferenz „Krieg und Okkupation im Bewusstsein der Bewohner der kleinen Stadt Krakow. Krakow, der 26. Februar 2013	

<i>Adriána VOLANSKÁ</i>	252
Pracovná návšteva doc. PhDr. Martina Olivu, PhD., na Inštitúte histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Prešov 7. – 9. marec 2013 Working visit of doc. PhDr. Martin Oliva, PhD., at Institute of History Faculty of Arts PU in Prešov. Prešov 7. – 9. March 2013 Der Arbeitsbesuch von Doz. PhDr. Martin Oliva, PhD am Institut für Geschichte der Philosophischen Fakultät der Prešover Universität in Prešov. Prešov der 7. – 9. März 2013	
<i>Miloslava BODNÁROVÁ</i>	254
Udelenie titulu Dr. h. c. prof. PhDr. Marii Marečkovej, DrSc. Prešov 18. marec 2013 Degree Dr. h. c. awarded to prof. PhDr. Mária Marečková, DrSc. Prešov 18th March 2013 Verleihung des Titels Dr. h. c. an Prof. Maria Marečková, DrSc. Prešov, der 18. März 2013	
<i>Peter KOVAL</i>	256
Prezentácia zborníka Veľká doba v malom regióne. Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929) a prednáška Prešov a Slovenská republika rád. Prešov 21. marca 2013 Presentation of anthology Great era in a small region. Disruptive changes in Central European cities and their consequences (1918 - 1929) and lecture Prešov and The Slovak Soviet Republic. Prešov 21st March 2013 Präsentation des Sammelbandes „Große Zeit im kleinen Raum. Umbrüche in den Städten des mitteleuropäischen Raumes und deren Wirkungen (1918 – 1929) und der Vortrag „Prešov und die Slowakische Räterepublik“. Prešov, der 21. März 2013	
<i>Ján DŽUJKO</i>	258
9. študentská vedecká konferencia na Inštitúte histórie FF PU. Prešov 4. apríla 2013 9th students' scientific conference at Institute of History Faculty of Arts PU in Prešov. Prešov 4th April 2013 Die 9. wissenschaftliche Studentenkonferenz am Institut der Geschichte der Philosophischen Fakultät der Prešover Universität. Prešov, der 4. April 2013	
<i>Patrik DERFIŇÁK</i>	259
Študenti na inštitútnom kole 9. študentskej vedeckej konferencie. Prešov 4. apríla 2013 Students at institute round of 9th students' scientific conference at Institute of History Faculty of Arts PU in Prešov. Prešov 4th April 2013 Die Studierenden auf der 9. wissenschaftlichen Studentenkonferenz. Prešov, der 4. April 2013	
<i>Richard PAVLOVIČ</i>	261
38. zasadnutie Česko-slovenskej / Slovensko-českej komisie historikov. Luhačovice 15. – 17. apríl 2013 38th meeting of Czech-Slovak / Slovak-czech history committee. Luhačovice 15. – 17. April 2013 Die 38. Tagung der Tschechisch-Slowakischen/ Slowakisch-Tschechischen Historikerkommission. Luhačovice, der 15. – 17. April 2013	

<i>Nadežda JURČIŠINOVÁ</i>	263
Úloha kníh a periodík v kultúrnom, spoločenskom a politickom živote mnohonárodnostných Košíc. Košice 17. apríl 2013	
The role of books and periodicals in the cultural, social and political life of multinational Košice. Košice 17th April 2013	
Die Rolle der Bücher und Periodika im kulturellen, gesellschaftlichen und politischen Leben der Vielvölkerstadt Košice. Košice, der 17. April 2013	
<i>Annamária KÓNYOVÁ</i>	267
Členovia Inštitútu histórie FF PU v Prešove prezentovali výsledky svojej vedecko-výskumnej činnosti. Prešov 22. apríla 2013	
Members of Institute of History presented results of their scientific work. Prešov 22nd April 2013	
Mitglieder des Instituts für Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Prešover Universität in Prešov präsentierten die Ergebnisse ihrer wissenschaftlichen Forschungsarbeit. Prešov, der 22. April 2013	
<i>Lukáš RENDEK</i>	269
Heraldika a genealógia očami súčasníka. Prešov 24. apríla 2013	
Heraldry and genealogy in the eyes of contemporaries. Prešov 24th April 2013	
Heraldik und Genealogie in den Augen der Zeitgenossen. Prešov, der 24. April 2013	
<i>Nadežda JURČIŠINOVÁ</i>	271
Deviata študentská vedecká konferencia Filozofickej fakulty PU v Prešove. 25. apríl 2013	
9th students' scientific conference at Faculty of Arts PU in Prešov. 25th April 2013	
Die 9. wissenschaftliche Studentenkonferenz an der Philosophischen Fakultät der Prešover Universität. Prešov, der 25. April 2013	
<i>Libuša FRANKOVÁ</i>	274
Habilitačné konanie PhDr. Nadeždy Jurčišinovej, PhD., v študijnom odbore 2. 1. 9 Slovenské dejiny. Prešov 7. máj 2013	
Habilitation of PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD., within the branch of study 2. 1. 9 Slovak history. Prešov 7th May 2013	
Habilitationsverfahren von PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. im Fach 2. 1. 9 Slowakische Geschichte. Prešov, der 7. Mai 2013	
<i>Ján DŽUJKO</i>	276
Prezentácia knihy Mariána Marka Stolárika Where is my home? Slovak Immigration to North America 1870 – 2010 (Kde sa cítim doma? Slovenské vystahovalectvo do severnej Ameriky 1870 – 2010). Prešov 20. mája 2013	
Presentation of book written by Marian Mark Stolárik: Where is my home? Slovak Immigration to North America 1870 – 2010 . Prešov 20th May 2013	
Buchpräsentation: Marian Mark Stolárik Where is my home? Slovak Immigration to North America 1870 – 2010 (Kde sa cítim doma? Slovenské vystahovalectvo do severnej Ameriky 1870 – 2010). Prešov, der 20. Mai 2013	

<i>Ján MOJDIS</i>	278
Dejepis vo svetle zmien Milénia. Prešov 21. máj 2013	
History in the light of millennial changes. Prešov 21th May 2013	
Geschichtsunterricht im Lichte der Veränderungen des neuen Milleniums. Prešov, der 21. Mai 2013	
<i>Ján ADAM</i>	280
Výročná cena Zemplínskeho múzea pre Inštitút histórie FF PU	
Annual award of Zemplín museum dedicated to Institute of History Faculty of Arts PU	
Jahrespreis des Zempliner Museums für das Institut für Geschichte der Philosophischen Fakultät der Prešover Universität	
O autoroch / A word about authors / Über Autoren	281
Informácie pre autorov / Information for contributors / Informationen für die Autoren	284

Premonštrátsky kláštor v Jasove. Foto Peter Švorc

Vážení čitatelia,

do rúk sa Vám dostáva ďalšie číslo internetového časopisu *DEJINY*. Okrem stálych rubrik sme doň zaradili aj jednu osobitnú, ale, podľa nášho názoru, dôležitú rubriku, v ktorej uverejňujeme príspevky z konferencie Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV v Bratislave. Tá sa konala 21. – 23. novembra 2012 na pôde Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove za spolupráce s Inštitútom histórie FF PU a Historickým ústavom SAV v Bratislave. Niesla názov *Profil absolventa odboru história. Kurikulárne programy a pripravenosť absolventov odboru história na prax*. Jej realizácia vyplynula z aktuálneho stavu pripravenosti študentov histórie na Slovensku pre prax. Je ich vďaka doterajším nedomysleným koncepciám jednotlivých vlád SR vysoký počet a v kombinácii s nedoceňovaním vysokoškolskej prípravy ako takej, nielen v oblasti histórie, je individuálna práca so študentmi takmer nemožná, resp. značne limitovaná. Dívajúc sa na stav slovenskej spoločnosti, jej rozhladenosti a vedomosti o svojich dejinách, vyšší počet absolventov histórie nie je žiadnou tragédiou, skôr sa javí pri porovnaní so susednými štátmi ako celkom reálny. Pravda, prax ukazuje potrebu ich lepšej pripravenosti aj v takých podmienkach, aké slovenské univerzity majú. Jedným z krokov na zlepšenie stavu je podrobná analýza aktuálnej prípravy, a potom uskutočnenie tých zmien, ktoré by mohli štúdium histórie skvalitniť. A to bol vlastne aj cieľ konferencie. Boli by sme radi, ak by uverejnené príspevky slovenských historikov a pedagógov zároveň, vyvolali diskusiu a aj inšpirovali ich kolegov na jednotlivých historických pracoviskách. Priestor pre to vytvorila aj SHS pri SAV v Bratislave na svojej webovej stránke.

Ďalšie rubriky sú už klasické a dávajú priestor pre odкрývanie zaujímavých miest našich dejín priamo – cez štúdie či materiálové štúdie, ktoré navyše ponúkajú aj obrazový dobový materiál, a nepriamo, cez recenzie a anotácie či správy o vedeckých podujatiach doma i v zahraničí.

Vážení čitatelia! Týmto číslom časopis *DEJINY* vstupuje do ôsmeho ročníka svojej existencie. Nie je to ešte dlhá doba, ale už stovky uverejnených strán odborného textu ukazujú, že redakcia v ňom poskytla priestor pre mnohé zaujímavé pohľady na naše i európske dejiny a predstavila viaceré odborné inštitúcie, bez ktorých si historik nevie predstaviť svoju prácu – archívy a múzeá. Teší nás, že časopis zaujal odbornú verejnosť nielen doma – na Slovensku, ale aj v zahraničí, a ešte viac, že mnohé univerzitné a akademické pracoviská *DEJINY.sk* zaradili do svojich internetových databáz, aby boli „po ruke“ aj ich študentom a vedeckým pracovníkom.

Mne ostáva len veriť, že takúto širokú odbornú verejnosť zaujmeme aj novými číslami časopisu rovnako, ako aj týmto prvým v roku 2013.

Peter Švorc

Prešov v 20. rokoch 20. storočia

Z KONFERENCIE SHS

*Účastníci konferencie SHS, ktorá sa konala na pôde
Inštitútu histórie FF PU v Prešove 21. - 23. 11. 2012 s názvom
Profil absolventa odboru história. Foto Peter Koval*

PROFIL ABSOLVENTA ODBORU HISTÓRIA. KURIKULÁRNE PROGRAMY A PRIPRAVENOSŤ ABSOLVENTOV ODBORU HISTÓRIA NA PRAX.¹

Dušan KOVÁČ

Konferencia Profil absolventa sa konala v dňoch 21. – 23. novembra 2012 v Prešove. Usporiadala ju Slovenská historická spoločnosť (SHS) pri SAV v spolupráci s Inštitútom histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove a Historickým ústavom SAV.

Cieľom konferencie bola výmena poznatkov a skúseností z náplne a priebehu štúdia histórie a príbuzných odborov na slovenských vysokých školách. Zúčastnili sa na nej predstavitelia všetkých ústavov a katedier histórie (a príbuzných odborov) zo slovenských vysokých škôl (okrem Katedry histórie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave), pracovníci Historického ústavu SAV a Vojenského historického ústavu. Na trojdňovej konferencii účastníci diskutovali o tom, ako sú absolventi odboru história (a príbuzných vedných odborov) pripravení na svoje povolania a hľadali cesty, ako skvalitniť štúdium na slovenských vysokých školách.

Nebola to obvyklá „referátová“ konferencia. Prednesené referáty boli predovšetkým úvodom do diskusie. Nastolovali problémy, odkrývali otvorené otázky. Výbor SHS pri SAV sa rozhodol usporiadať túto konferenciu predovšetkým preto, že otázky profilu absolventa odboru história a kvalita vyučovania tohto odboru je kardinálnou otázkou, ktorá zaujíma slovenskú historickú obec. Do značnej miery od kvality absolventov odboru história závisí aj úroveň vedeckého bádania, ale aj kvalita vyučovania dejepisu na slovenských školách.

Diskusia bola bohatá a plodná. Jednotlivé vysoké školy sú autonómne a samy si formujú svoje študijné programy. Účastníci konferencie sa však zhodli v tom, že výmena názorov a skúseností je nevyhnutnou podmienkou skvalitňovania vyučovania odboru história.

Konferencia sa tematicky delila na tri okruhy: a) Poznatky a zručnosti, b) Profil absolventa, c) Ako je to u susedov? Záver konferencie prebehol v podobe okrúhleho stola, na ktorom vystúpili všetci prítomní predstavitelia katedier a ústavov histórie. V prvom okruhu sa diskutovalo o tom, ako sa učia na Slovensku dejiny vlastného odboru (úvodné vystúpenie Dušan Škvarna), ako vyzerá v študijných programoch vyučovanie filozofie a metodológie histórie (úvodné vystúpenie Rastislav Kožiak a Juraj Šuch) a ako sa vyučuje metodika a technika historikovej práce a ako sa pracuje s prameňmi (úvodné vystúpenie Roman Holec). V tejto časti sa tiež diskutovalo o tom, ako vyzerá vyučovanie odboru história z pohľadu akreditačnej komisie (úvodné vystúpenie Štefan Šutaj). V druhej časti sa diskutovalo o tom, ako sú pripravení absolventi na vedeckú prácu (úvodné vystúpenia Peter Švorc a Marína Zavacká), o pripravenosti absolventov na vyučovanie dejepisu (úvodné slovo Viliam

1 Príspevok je uverejnený taktiež na webovej stránke SHS pri SAV v Bratislave: <http://www.shs.sav.sk/index.php?id=spravy2012>.

Predseda SHS pri SAV PhDr. Dušan Kováč, DrSc., otvára konferenciu. Foto Peter Koval'

Kratochvíl), o pripravenosti na odbornú prácu archivára (úvodné slovo Marcela Domenová a úvodné slovo Juraja Roháča prezentovala Gabriela Dudeková) i o tom, ako pripravení na štúdium histórie prichádzajú absolventi slovenských vysokých škôl (úvodné vystúpenie Anna Bocková). Zaujímavou časťou konferencie bolo vystúpenie zahraničných účastníkov (Petr Vorel, Anna Pobóg-Lenartowicz, László Szarka), ktorí oboznámili účastníkov s tým, ako vyzerá vyučovanie histórie v susedných krajinách Visegrádskej štvorky. V rámci záverečného okrúhleho stola vystúpili predstavitelia jednotlivých ústavov a katedier (Ľubica Harbulová, Martin Pekár, Rastislav Kožiak, Jaroslav Nemeš, Mária Kohútová, Roman Holec, Anna Bocková).

Po bohatej diskusii sa účastníci zhodli na týchto záveroch:

1. Dejiny historiografie (svetovej i slovenskej), dejiny myslenia o dejinách, filozofia a metodológia histórie – tieto odbory by mali byť neodmysliteľnou súčasťou základu vyučovania histórie s cieľom nielen poskytnúť základné vedomosti, ale tiež učiť absolventov odboru história kriticky myslieť. Komunita slovenských historikov by sa mala pokúsiť spracovať (v podobe skrípt) dejiny historiografie. Pokiaľ nemáme na spomenuté odbory špecialistov, musia túto úlohu suplovať iní pracovníci ústavov a katedier. Tento stav by ale mal trvať čo najkratšie.
2. Ako deziderátum sa pociťuje absencia kvalitnej učebnice Úvodu do štúdia histórie. Ako nedostatočné sa zatiaľ ukazuje malá prax študentov pri kritike prameňov, slabá schopnosť odlišovať jednotlivé žánre historiografie a tiež nedostatočná práca s existujúcimi edíciami dokumentov.

3. Je potrebné vypracovať návrh na zmenu opisu študijného odboru história a predložiť ho Akreditačnej komisii Ministerstva školstva SR. Návrh vypracuje Štefan Šutaj a predloží sa na diskusiu.
4. Je treba sformulovať kompetencie (t. j. znalosti a zručnosti získané štúdiom) budúcich historikov – vedcov a budúcich učiteľov dejepisu. Tieto kompetencie vypracujú Peter Švorc (vedecká práca) a Viliam Kratochvíl (vyučovanie dejepisu). Predložia sa tiež na diskusiu cez webovú stránku SHS.
5. Štúdium archívnictva (problém kompetencií, problém bakalárskeho štúdia v odbore) sa javí ako otázka, o ktorej by mali diskutovať archivári a pokúsiť sa formulovať perspektívny model študijného programu.
6. Doktorandské štúdium v oblasti histórie by malo byť, podľa možností, štvorročné. Je treba hľadať cesty ako dosiahnuť a udržať uspokojivú úroveň štúdia. Treba zintenzívniť spoluprácu medzi jednotlivými ústavmi a katedrami a tiež medzi vysokými školami a SAV. Je treba hľadať cesty ako by sa doktorandské štúdium stalo čo najotvorenejším, čo je predpoklad jeho skvalitnenia. Tiež je potrebné vystúpiť proti nekorektnému vysvetľovaniu Bolonského procesu na Slovensku (dogmatické vysvetľovanie prepojenosti troch stupňov vysokoškolského štúdia, o nutnosti bakalárskeho štúdia v každom odbore a pod.).
7. Kvalita vyučovania histórie na vysokých školách úzko súvisí aj s kvalitou študentov, ktorí prichádzajú zo stredných škôl. Je treba opäť pozdvihnúť hlas za zvýšenie dotácie hodín dejepisu na stredných a základných školách (je na Slovensku najnižšia zo všetkých krajín EÚ) a pokúsiť sa podporiť proces prechodu vyučovania smerom od memorovania k zručnostiam, k práci s prameňmi, ku kritickému mysleniu a pod.
8. Účastníci sa zhodli v tom, že konferencia Profil absolventa by mala pokračovať ako permanentná diskusia jednak na pôde SHS, jednak ako diskusia medzi katedrami a ústavmi. Každoročne by sa malo k otvoreným problémom organizovať stretnutie pracovníkov ústavov a katedier. Usporiadajúca organizácia Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity sa iniciatívne podujala zorganizovať takéto stretnutie na jar 2013 v Prešove.

Materiály (úvodné vystúpenia) sa pripravujú na uverejnenie v internetovom časopise: Dejiny. Internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove (dejiny.unipo.sk).

Výbor SHS predkladá túto informáciu a závery na diskusiu a vyjadrenie sa všetkým členom SHS i verejnosti. Webová stránka SHS je otvorená na takúto diskusiu.

AKO SA NA SLOVENSKU UČIA DEJINY VLASTNÉHO ODBORU?

Dušan ŠKVARNA

Keď ma organizátori tohto podujatia oslovili, aby som vypracoval príspevok k téme výučby dejín dejepisectva a ich miesta v príprave absolventov histórie (dejepisu), uvedomil som si, že tak trochu mám na to právo, teda presnejšie povinnosť, veď spomedzi kolegov na našich školách vyučujem dejiny slovenského dejepisectva najdlhšie.

Začnem zovšeobecňujúcim záverom: predmet dejiny historiografie (dejepisectva) figuruje v rôznych podobách v študijných programoch všetkých desiatich fakúlt deviatich slovenských univerzít ležiacich v ôsmich mestách, na ktorých sa študuje história (dejepis).

Kde hľadať pozadie tejto konštatácie, ktorá na prvý pohľad vyzerá priaznivo, avšak po pozornejšej analýze čoskoro vyznie problematickejšie? Bezpochyby prvou príčinou je Opis študijného odboru história, uverejnený Ministerstvom školstva SR, ktorého naplnenie je jednou z podmienok akreditácie každého študijného odboru a ku ktorému sa ešte vrátim v závere príspevku. Nádejám sa, že popri tomto záväznom odborno-byrokratickom nariadení aspoň v niektorých prípadoch bolo motívom zaradenia dejín dejepisectva do vyučovania aj uvedomenie si závažnosti tejto disciplíny, ktorá pre historiografiu znamená to, čo historiografia pre kultúru, pretože kultivuje pamäť samotnej historiografie a historikov a má, či aspoň by mala mať, nezastupiteľný podiel na tvarovaní celkovej historickej kultúry. Pravdepodobne najslabší motív zaradenia dejín dejepisectva ako vyučovacieho predmetu sa odvíja od tradície výučby tejto disciplíny na vysokých školách, ktorá sa stihla pred rokom 1989 sformovať, aj to iba čiastočne, iba na dvoch z nich.

Obraz výučby tejto disciplíny na vysokých školách v minulosti celkove vyznieva pomerne jednoducho. Vzhľadom na chabú úroveň poznania slovenských dejín a mladosť slovenskej profesionálnej historiografie jej dejiny až do polovice 60. rokov 20. storočia netvorili súčasť študijných programov, nanajvýš sa stručné historiografické prehľady objavili v rámci špecializovaných prednášok. Podľa mojich vedomostí najskôr sa tak stalo na FF UK v Bratislave, kde ich svetové reálie prednášal Mikuláš Písch a slovenské Ján Hučko, v 70. rokoch sa k nej ešte priradila prešovská filozofická fakulta.

Situácia s vyučovaním tohto predmetu korelovala s úrovňou samotnej slovenskej historiografie a s pozíciou dejepisectva v nej. Slovenská historiografia dlho venovala vlastným dejinám len okrajovú pozornosť, až do spomínaných 60. rokov boli zahalené hmlou, iba sporadicky sa objavovali štúdie venované osobnostiam historikov

*Prof. PhDr. Dušan Škavrna, CSc.
UMB Banská Bystrica*

a ich tvorbe. Hoci skúmanie vývinu slovenskej historiografie si zasluhuje zvláštne fórum, na tomto mieste treba spomenúť, že systematickejší záujem o túto stránku historiografie sa prvýkrát zreteľnejšie prejavil v normalizačných 70. a 80. rokoch 20. storočia. Súviselo to s tromi momentmi:

1. Historiografia už dosiahla takú metodologickú úroveň a výsledky, že vznikala potreba ich vyhodnocovať a systematizovať, zároveň si uvedomovala dôležitosť analýzy diel historikov od 16. do začiatku 20. storočia a taktiež v nej vzrastala túžba vydávať historické pramene.
2. Napriek rôznym ideologickým a mocenským obmedzeniam aj v slovenskej kultúre silnela predovšetkým v 80. rokoch vôľa po konkrétnejšej historickej sebareflexii a po kultivácii vlastnej historickej pamäti, ako aj odvaha to spraviť.
3. V komornom prostredí, bez širšieho verejného ohlasu, nehovoriac o ocenení, sa v Historickom ústave SAV v Bratislave organizoval prvý cyklus prednášok a seminárov z dejín slovenskej historiografie. Pokiaľ si dobre pamätám, hlavným iniciátorom a udržiavateľom tohto prvého premysleného a dlhodobého projektu v oblasti dejín dejepisectva bol Ľudovít Holotík. Jeho generácia si uvedomovala nielen potrebu presnejšie a hlbšie mapovať vývin a logiku slovenského historického myslenia a poznania, ale smerovala aj k ich syntetickému spracovaniu. K tomu však z rôznych dôvodov nedošlo, ostali iba doteraz neprekonané synteticky ladené štúdie Pavla Horvátha a Jána Tibenského v Historickom časopise, ako aj rad ďalších štúdií k parciálnym historickým témam či osobnostiam jubilujúcich historikov (napr. Sasínek, Hložanský, Záborský, Križko, Kmeť).

Plnohodnotný rozvoj dejín dejepisectva a ich uplatnenie vo vyučovaní na slovenských vysokých školách nastal až v posledných dvoch desaťročiach. Niektoré trendy a ich výsledky naznačím v závere príspevku, teraz sa vrátim na vysoké školy, konkrétne k téme príspevku – k dejinám historiografie, presnejšie k ich prítomnosti v študijných programoch a vo výučbe. Keďže pre obmedzené množstvo informácií nemôžem podrobnejšie analyzovať situáciu na jednotlivých pracoviskách ani obsah predmetov z dejín historiografie, ani kvalitu ich vyučovania, pokúsím sa aspoň načrtnúť intenzitu a formy vyučovania dejín dejepisectva, porovnať charakter študijných programov, typologizovať vyučujúcich a v závere predložím niekoľko návrhov.

Informácie k referátu som získaval na webových stránkach katedrií, resp. fakúlt. Žiaľ, na konci roka 2012 malo na svojich stránkach zverejnené kompletne študijné programy a infolisty, resp. sylaby, iba jedno pracovisko z desiatich. Niektoré pracoviská avizovali prestavbu webových stránok, ďalšie mali programy a infolisty umiestnené v akademickom informačnom systéme, ktorý bol dostupný iba študentom a pracovníkom, ale nie verejnosti, ďalšie vôbec nezverejnili infolisty, iné ani svoj študijný program. Preto som sa obrátil osobne na deviatich ich vedúcich, resp. iných kolegov, ktorí mi, okrem jednej výnimky, poslali požadované informácie. Na základe rozboru týchto informačných zdrojov môžem súčasný stav výučby dejín charakterizovať nasledujúcimi znakmi:

1. V nejakej forme sa dejinám historiografie venuje všetkých desať študijných programov na deviatich univerzitách, na ktorých sa vyučuje história ako odbor.
2. Povinné kurzy figurujú pod tromi rôznymi názvami: dejiny dejepisectva, dejiny historiografie a historiografia.

3. Nejednotné sú nielen názvy, ale rovnako pestré sú tiež formy a obsahy samotných kurzov:
 - a) Dejiny dejepisectva sa prednášajú ako povinný kurz zakončený skúškou na ôsmich školách (neplatí to o Trnave – UCM a o Komárne), na dvoch sú povinné iba pre jednodoborových historikov, ale už nie pre štúdium histórie v kombinácii (Ružomberok, Nitra). Tieto kurzy sú jednosemestrové, len v dvoch prípadoch sa vyučujú dva semestre (Nitra, Trnava).
 - b) Iba na jednej fakulte sa prednášajú dejiny slovenského a všeobecného dejepisectva ako dva zvláštne predmety, ktoré sú povinné a končia sa skúškami (Banská Bystrica). Na ďalších štyroch školách sa prednášajú ako povinný predmet zakončený skúškou len slovenské dejiny (Bratislava – FF, Košice, Prešov, Trnava – TU), na dvoch sú slovenské a všeobecné reálie zaradené v jednom základnom kurze (Bratislava – PdF UK, Nitra), pričom slovenské reálie v nich zaujímajú druhoradú pozíciu. V Ružomberku má prednáška názov Dejiny stredoeurópskych historiografií.
 - c) Iba na jednej škole sa vyučuje kurz Dejiny všeobecnej historiografie v komplexnosti (Banská Bystrica), v dvoch prípadoch sa pod názvom historiografia prekrývajú dejiny všeobecného a slovenského dejepisectva (Bratislava – PdF UK, Nitra).
 - d) Na niektorých školách sa teda prednáša len slovenské dejepisectvo, na iných iba všeobecné dejepisectvo, do ktorého je okrajovo včlenená slovenská historiografia. Treba povedať, že s historiografickými reáliami sa na každej škole aspoň stručne študenti oboznamujú aj na špeciálnych historických kurzoch (napr. úvod do štúdia dejepisu, nové trendy v súčasnej historiografii).
 - e) Iba na štyroch školách majú študenti pestrejšiu ponuku, teda popri vyššie spomínaných povinných kurzoch majú možnosť hlbšie preniknúť do problematiky prostredníctvom voliteľných prednášok a seminárov k vybraným otázkam slovenskej historiografie, resp. v modernejšej forme k podobám historickej pamäti.
 - f) V prípade dejín slovenského dejepisectva získajú študenti prehľad o celých dejinách jeho vývoja na piatich katedrách, na jednej o období raného novoveku, na ďalšej iba o 20. storočí, tri približujú len selektívne obdobia, školy a problémy.
4. Odhládnuť od jedného pracoviska, od ktorého sa mi nepodarilo získať údaje, kurzy z dejín dejepisectva prebiehajú všade na magisterskom stupni, s jednou výnimkou, kde sa organizujú pre prvý ročník bakalárskeho štúdia (Nitra).
5. Čo sa týka vyučujúcich povinných kurzov dejiny slovenského dejepisectva, vládne tu dosť značná improvizácia. Vlastne iba jeden prednášajúci skončil doktorské štúdium z dejín historiografie, okrem neho sa štyria prednášajúci aspoň okrajovo venujú problematike dejín historiografie a pamäti aj odborne a publikačne. Výučba predmetu sa posúva zo staršej generácie nielen na mladších kolegov, ale ešte viac na nedávno skončených doktorandov (traja prednášajúci). Tieto údaje na jednej strane nasvedčujú, že do historickej vedy vstupuje mladá generácia a že sa posilňuje historiografická špecializácia a perspektíva sledovaného od-

boru, na strane druhej to však môže naznačovať, že na niektorých pracoviskách sa pripisuje tomuto predmetu menšia dôležitosť.

Z predchádzajúcej analýzy možno vyvodiť záver, že študijné programy, ich kvantita i kvalita, forma a obsah sú značne rozdielne:

1. Na niektorých školách je ponuka viažuca sa na dejiny historického poznania a myslenia taká skromná a povinnosť absolvovania takého kurzu natoľko obmedzená, že sa natíska otázka, nakoľko ich programy spĺňajú kritériá *Opisu študijných odborov*.
2. Až šesť škôl ponúka zo sledovanej problematiky iba jeden kurz a študentom nedáva možnosť žiadneho výberu.
3. Z hľadiska dejín dejepisectva majú najštruktúrovanejší študijný program, teda ponúkajú študentom najväčší výber, prešovská FF (povinná prednáška z dejín slovenského dejepisectva, a tri voliteľné semináre), banskobystrická FHV (povinné prednášky z dejín slovenského dejepisectva, z dejín všeobecnej historiografie a tri voliteľné semináre) a bratislavská FF (prednáška z dejín slovenského dejepisectva a sedem voliteľných seminárov).

Príčinu veľkých rozdielov v študijných programoch možno hľadať v nasledujúcich skutočnostiach:

- a) Študijné programy sa viažu na veľkosť pracovísk, pričom tie, na ktorých je väčší počet vyučujúcich (najmä Bratislava – FF a Prešov), môžu ponúknuť širší výber predmetov, na ostatných ôsmich katedrách osciluje počet interných pracovníkov okolo desiatich pedagógov, no nie všetky majú právo otvárať doktorandský stupeň štúdia, čo limituje ponuku.
- b) Časť pracovísk pri odbornej profilácii svojich pedagógov i doktorandov zo zotrvačnosti venuje dejinám vlastnej disciplíny a vývinu historickej pamäti aj v súčasnosti okrajovú či slabú pozornosť.
- c) Svoju rolu zohráva i tradícia pracoviska, presnejšie, aké miesto sa na ňom dostalo dejinám dejepisectva v minulosti, nakoľko sa ocitli v jeho študijných programoch a vo výskumných úlohách.

Pri spracovaní príspevku som si kládol otázku, či, a ak áno, ako môže prispieť táto konferencia k zlepšeniu situácie vo vyučovaní dejín historiografie. Ak by pomohla pohnúť stojacimi ladmi aspoň v dvoch oblastiach, považoval by som to za jej značný úspech:

1. V *Opise študijného odboru história* figuruje vo vymedzení jadra znalostí jeho magisterského stupňa ako jedno kritérium dosť zvláštny výraz: dejepisectvo strednej Európy. Jednak z hľadiska významu je veľmi nejasný a mätúci, pričom závažná norma musí byť jednoznačná, ak sa na základe nej má skutočne naplňovať určený cieľ, jednak z hľadiska priorít slovenskej historiografie je problematický:
 - a) Vzťahuje sa tento výraz na charakteristiku súčasnej historiografie, alebo sa za ním skrývajú jej dejiny?
 - b) Prečo v *Opise* obsahujú nosné témy jadra znalostí študijného odboru história práve dejepisectvo strednej Európy? Prečo nie aj dejiny slovenskej, resp. všeobecnej historiografie?

- c) Podľa môjho názoru by v danom bode *Opisu* mala figurovať taká formulácia, ktorá by zaväzovala pracoviská pripravujúce všetkých magistrov histórie vyučovať v nejakej forme dejiny slovenskej historiografie a dejiny svetovej (európskej) historiografie.¹
2. Vo výskume vlastných dejín a historickej pamäti, ako aj v oblasti historickej sebareflexie zaznamenala za posledných 20 rokov slovenská kultúra, najmä jej časť inšpirujúca sa antropologickými metódami, pozoruhodný vzostup. Svetlo sveta uzrel rad prác, ktoré analyzujú historické diela i celkove tvorbu historikov a približujú spoločenské i mentálne stránky vývinu pamäti slovenskej, uhorskej a československej spoločnosti a ich elít. Výskum dejín historického poznania a myslenia si teda získal primerané miesto v historiografii. K tejto zmene prispeli a prispievajú už aj mladí historici, ktorí sú nespochybniteľným dôkazom, že do slovenskej historiografie vstúpila najmladšia generácia historikov, z ktorých sa viacerí špecializujú na dejiny historiografie alebo sa zameriavajú na problémy historickej pamäti, historických stereotypov a obrazov. V tomto smere sa na prelome storočí nádejne vyvíjali pomery najmä na katedre dejín FF PU, kde sa okolo Michala Otčenáša formovala skupina mladých historiografov. Hoci sa tvorba tejto skupiny naplno nerozvinula, priniesla výsledky, ktoré môžu pôsobiť podnecujúco na jej pokračovateľov. Najväčšia koncentrácia historiografov, ktorí sa už zreteľne a sympaticky prezentovali, sa v súčasnosti sústreďuje v Historickom ústave SAV, v skromnejšej miere na FF UK a FHV UMB.

V súčasnosti teoreticky existuje také odborné zázemie na skvalitnenie výučby dejín historiografie, aké nikdy predtým nebolo. A ešte dôležitejší je fakt, že slovenská historiografia, domnievam sa, dozrela do štádia, keď ovela intenzívnejšie a systematickejšie skúma svoje dejiny a má už potencie, aby dokázala spracovať syntetické dejiny slovenského dejepisectva a myslenia, teda vytvorila dielo, ktoré historiografia dlhuje slovenskej spoločnosti a kultúre, a zároveň – ba ešte viac – prácu, ktorá by slúžila aj študentom ako vysokoškolská učebnica. Po dlhé desaťročia až doteraz, o čom svedčia aj infolisty (sylaby) dejín dejepisectva väčšiny katedier histórie, na tieto študijné účely slúžila česká syntéza *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví* od Františka Kutnara a Jaroslava Mareka, ktorá vznikla ešte na prelome 60. a 70. rokov 20. storočia. V tejto pozoruhodnej a v nejednom ohľade neprekonanej práci sú však slovenské reálie zastúpené a vykreslené veľmi stručne, navyše poznanie v tejto oblasti postúpilo natoľko, že nejedno konštatovanie v nej je už zastarané, resp. nie je zaznamenané.

V každom prípade by nám všetkým malo ísť o to, aby sa dejiny nášho vlastného vedného odboru nestali iba profilujúcou historickou disciplínou, ale nadobúdali aj vo vysokoškolskom štúdiu histórie pevnejšie miesto, také, aké im patrí podľa ich

1 Potrebu zmeny tejto časti *Opisu študijného odboru história* znásobuje blížiac sa komplexná akreditácia vysokých škôl. Mimochodom, slovenskí etnológovia sa dokázali zhodnúť a v ich mene požiadal koncom septembra 2012 rektor Univerzity Komenského Akreditačnú komisiu o zmenu *Opisu študijného odboru etnológia*: http://www.minedu.sk/data/files/1965_doc121022.pdf

dôležitosti a významu. Lebo kultúra, spoločnosť a jej elity s deravou pamäťou a hselovitou filozofiou vlastných dejín stoja na nepevných nohách a sú ohybné.

Informačné zdroje:

Webové stránky 10 pracovísk, na ktorých sa vyučuje študijný odbor história (Katedra histórie FF UPJŠ Košice, Inštitút histórie FF PU v Prešove, Katedra histórie FF KU v Ružomberku, Katedra histórie FHV UMB v Banskej Bystrici, Katedra histórie FF UKF v Nitre, Katedra histórie PdF UJS v Komárne, Katedra histórie FF TU v Trnave, Katedra histórie FF UCM v Trnave, Katedra slovenských dejín a Katedra všeobecných dejín FF UK v Bratislave, Katedra slovenských a všeobecných dejín PdF UK v Bratislave).

Opis študijného odboru história: <http://www.akredkom.sk/index.pl?tmpl=odbory>.

BENEŠ, Zdeněk. Studijní kurz Dějiny dějepisectví: limity a možnosti (zamyšlení nad výukou dějin historiografie na FF UK). In *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis Facultas – Historica* 29, 2000, s. 225-233.

KOVÁČ, Dušan. *O historiografii a spoločnosti*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010.

METODIKA A TECHNIKA HISTORIKOVEJ PRÁCE. AKO SA PRACUJE S PRAMEŇMI?

Roman HOLEC

Prof. PhDr. Roman Holec, CSc.
UK Bratislava

*„Pramene hovoria, len keď sa im kladú otázky a hovoria tak alebo onak, vždy podľa toho, ako sa ich pýtajú.“
(Volker Sellin)*

Vo vysokoškolskej príprave každého poslucháča histórie považujem za najpodstatnejšie dve navzájom úzko prepojené kvalifikačno-profesionálne predpoklady:

1. teoreticko (filozoficko)-metodologickú prípravu,
2. prácu s prameňom a jeho interpretáciu.

Podstatou prvej požiadavky je uvažovanie nad zmyslom dejín, kladenie si otázok, kam smerujú ľudské dejiny, kto alebo čo určuje ich priebeh, čo je predpokladom historického vývoja, do akej miery akceptujeme zákonitosti historického procesu, otázky skúmateľnosti dejín, akú úlohu zohráva náhoda a kauzalita a ďalšie podobné kľúčové otázky,

ktoré by si mal ujasniť každý, kto sa na profesionálnej úrovni zaoberá dejinami.

Druhá požiadavka a s ňou spojené praktické problémy budú v centre nášho záujmu a sú predpokladom nielen každej vedeckej práce, ale aj historicko-pedagogickej činnosti. Veď prameň je kľúčový prostriedok na demonštrovanie didaktického zámeru, prameň je predpokladom tvorivého myslenia, cibrenia vedeckých metód a napokon podmienkou každého sformulovaného záveru, argumentačným dôkazom a rozhodujúcim zdrojom vedeckých poznatkov.

Ak by sme zostali len v rovine práce s prameňmi, stala by sa pre nás história len akýmsi samoúčelom. Zostávali by sme v analytickej rovine, rezignovali na akékoľvek zovšeobecnenie a naše interpretačné možnosti by nadobudli veľmi obmedzené možnosti. Ak by sme zanedbali prvú požiadavku, zo škôl by vychádzali klasickí pozitivistí, ktorí by zostali „len“ na úrovni práce s prameňmi.

Ak by sme však ignorovali prácu s prameňmi, z univerzít by zase vychádzali skôr politológovia a filozofi dejín, teda odborníci, pre ktorých je kľúčová syntéza, vysoká miera zovšeobecnenia a abstrakcie, ako aj teoretickej prípravy ako celku.

Nie je produktívne stavať jedných proti druhým. Univerzitná príprava nemôže zanedbať ani jednu z oboch uvedených stránok, lebo obe sú prirodzenou súčasťou výbavy, ak už nie kvalifikácie, každého komplexného a kvalifikovaného historika.

V tomto príspevku sa sústredím na prácu s prameňmi a na ich interpretáciu, ako ju vnímam v praxi našich a zahraničných univerzít. Nebudem sa zaoberať teóriou prameňa, ani jeho typologizáciou a ďalšími teoretickými problémami. A hoci chápem pramene v zmysle najuniverzálnejšej definície ako súbor všetkých textov, predmetov a skutočností, z ktorých môžeme získať poznatky o minulosti, a to nie-

len ako pozostatok ľudskej činnosti (užšie chápanie prameňa), ale v tom najširšom chápaní, na základe ktorého ako prameň môže fungovať i rieka, hornina, jaskyňa, strom a pod.¹

K téme prameňov, ako aj metodiky a techniky historikovej práce, bolo povedané snád už všetko, veď aj v počiatkoch ešte slabučkej slovenskej historiografie s ňou začínal teoreticky Jozef Hložanský a prakticky Fraňo Vítazoslav Sasínek i Jonáš Záborský. Obranné tendencie slovenskej historickej vedy, romantický prístup k dejinám a politické aspekty historických textov neprispievali ku kultivovaniu kritiky prameňov. Snahe brániť národné záujmy sa prispôbovala interpretácia a zanedbávala kritika prameňov. Najmä Hložanský upozorňoval na uvedené neduhy, navrhoval vydávať pramene a osvojovať si najmodernejšie metodologické zásady. Polemika medzi Hložanským a Záborským z rokov 1868/69 sa v plnej miere týkala práve historických metód pri práci s prameňmi, a to vrátane vtedy najmodernejších postupov.²

Hložanský ako prvý v slovenskej historickej vede podrobne charakterizoval jednotlivé fázy historikovho postupu: heuristiku, kritiku, interpretáciu a spôsob písania. Vo svojom výklade vychádzal hlavne z práce nemeckého historika J. G. Droysena.³

Pramene, ich výber a interpretácia sa stali kľúčovým predmetom ďalšej charakteristicky dlhodobej polemiky medzi maďarským historikom Béloom Iványim a Jozefom Škultétym.⁴ Obaja sa navzájom „školili“ a kritizovali z účelového výberu prameňov, ktorý podriadili ich výpovednej hodnote. Obaja presvedčivo ukázali, ako sa dá vedecký aparát využiť v záujme vopred stanoveného cieľa.

Problematika prameňov patrí i v súčasnosti v historickom školení ku kľúčovým témam, ktorej sa venujú na univerzitách od Oxfordu až po Mukačevo. Rozdiel nie je vôbec v študentoch, ale v teoretickej a metodologickej literatúre a jej dostupnosti, ako aj v technickom vybavení. Študenti v Oxforde majú originálne pramene v počítačovom spracovaní a úspešnosť ich čítania kontroluje technika. Je to efektívnejšie, lebo naraz môže pracovať veľký počet študentov, zatiaľ čo u nás číta jeden za druhým a ak dáte študentom prameň za domácu úlohu, často ich zlé prečítanie zavedie zlým smerom alebo text odpisujú. Okrem týchto špeciálnych čítacích programov je výrazným obmedzením aj miera digitalizácie prameňov v slovenských archívoch

- 1 Rezignujem v tejto poznámke na desiatky zahraničných titulov o prameňoch a práci s nimi v rôznych špecializovaných príručkách alebo v úvodoch do historickej vedy. Skôr treba konštatovať smutnú skutočnosť, že neexistuje žiadna prehľadná práca od slovenského autora, ktorá by riešila otázku prameňov a ich interpretácie. Ide o tristné svedectvo súčasného stavu úrovne univerzitnej výučby dejepisu.
- 2 Podrobnejšie TAJTÁK, Ladislav. K niektorým otázkam slovenskej historiografie v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 19. storočia a historické práce Jonáša Záborského. In *Biografické štúdie* 8, Martin, 1978, s. 166-186, hlavne s. 182-183.
- 3 MARSINA, Richard. Historické názory Jozefa Hložníka-Hložanského. In *Historický časopis*, 29, 1981, č. 1, s. 93-94 a 100.
- 4 IVÁNYI, Béla. *Pro Hungaria Superiore – Felsőmagyarországról*. Debrecen, Debreczen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Ref. Egyház Könyvnyomda-Vállalata 1919; ŠKULTÉTY, Jozef. *O bývalom Hornom Uhorsku*. Turčiansky Sv. Martin : KÚS, 1929; IVÁNYI, Béla: *Felső-Magyarországról*. Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó r. t. 1930; ŠKULTÉTY, Jozef. *Ešte raz o bývalom Hornom Uhorsku*. Turčiansky Sv. Martin : KÚS, 1931.

a knižniciach, ktorá je mimoriadne nízka a na rozdiel od podobných zahraničných inštitúcií neumožňuje prácu s prameňmi, nehovoriac o spracovaní a elektronickom prístupe k celým fondom.

Prvú časť tohto príspevku sa pokúsím zhrnúť v podobe súboru krátkych poznámok vychádzajúcich z nášho stavu a z vlastných osobných skúseností. Tým mi bude umožnené na relatívne malom priestore otvoriť viaceré problémy, prípadne otázky.

1. Práca s prameňmi (myslím na vyhľadávanie, kritiku, interpretáciu a využitie) musí patriť k základnej výbave každého absolventa štúdia histórie a táto zručnosť je jednou z najdôležitejších súčastí jeho odborného profilu. Taká je teória. Žiaľ, prax na našich vysokých školách sa orientuje buď na memorovanie prednášok (a to aj na špeciálnych kurzoch), keďže je to jednoduchšie ako práca so študentmi alebo na semináre rôzneho druhu, kde však práca s prameňmi je len popoluškou.
2. Prácu s prameňmi považujem za mimoriadne dôležitú, lebo neučí učeníu, ale mysleniu. A najlepšie sa učí myslením. Pochopiteľne pracovať s prameňmi sa nedá bez adekvátnych poznatkov, bez nich sa dajú len čítať, ba niekedy ani to nie...
3. Pracovať s prameňmi znamená vedieť si ich vyhľadať. Je to záležitosť už proseminárov, ktoré sú stále viac zamerané na praktické otázky archívnej dostupnosti a orientácie v archíve (zoznam a štruktúra archívov, prehľad archívnych fondov, prehľad rôznych pomôcok a inventáre fondov, hľadanie dokumentov pomocou inventárov, pomocných kníh, spisových čísel a registratúr).

Ak som pred rokmi na proseminároch podával návod ako postupovať, teraz sa skôr snažím ukázať na variabilitu možností, lebo v zahraničí sa už materiál väčšinou objednáva elektronicky, ba neraz je k dispozícii aj na webe. Tu sa samozrejme treba spýtať, ako riešia tieto otázky kolegovia, ktorí do archívov buď nechodia alebo v nich boli naposledy hlboko v minulom storočí. Dôsledkom sú potom študenti prichádzajúci do archívu s fatálnymi nedostatkami v tom, čo chcú a kde to chcú nájsť. Výbornou orientačnou pomôckou pre slovenské podmienky sú štyri publikácie nielen so zoznamom archívov, fondov, ale aj s rozsahom posledných, čo je veľmi dobré pri výbere tém diplomových prác.⁵

4. Pracovať s prameňmi sa dá len na seminároch s obmedzeným počtom študentov, a to najmä pokiaľ nemáme k dispozícii digitalizované pramene s adekvátnou didaktickou úpravou a počítačovou učebňou, a tieto podmienky stále nemáme. Ak má niekto pocit, že hovorím o čomsi triviálnom, tak to vôbec nie je tak. Kinosály a prednáškové sály s desiatkami študentov sú asi len slovenskou špecialitou a z hľadiska seminárnych potrieb úplnou stratou času. Vidím to napokon na študentoch, ktorý po ukončení bakalárskeho stupňa prichádzajú k nám z iných univerzít na magisterské štúdium a sú šokovaní, že na seminároch sú napr. desiaty, všetci pracujú a majú navyše aj diskutovať. Obyčajne títo študenti končia pri prvej problémovej otázke a ja som naopak šokovaný, že univerzitné štúdium sa od stredoškolského môže líšiť len množstvom vyžadovaných faktov. Ničím iným! Úroveň ich záverečných prác býva potom v priemere adekvátne podstatne nižšia.

5 Informatívny sprievodca štátnych archívov Slovenskej republiky. I., II./1, II./2, III. Bratislava, MV SR 2000 – 2002.

5. Za našich študentských čias (začiatok osemdesiatych rokov) sme pričuchli práci s prameňmi od hlaholiky (Š. Ondruš), cez stredoveké listiny (J. Novák) až po 19. a 20. storočie (J. Butvin a A. Sopusková). Dnešný systém štúdia umožňuje dostať sa k serióznej práci s prameňmi na seminároch len na magisterskom stupni, teda v čase, keď sa študent špecializuje na istú oblasť a obdobie. Dôsledkom takejto špecializácie napr. na 20. storočie je fakt, že k starším prameňom sa takýto študent vôbec nemusí dostať. To je veľmi zlý trend, vychádzajúci z toho, že vychovávame špecializovaných, tzv. odborných historikov, ktorých odbornosť je však veľmi úzko špecializovaná a ktorí pri prameňoch, čo len o storočie starších, začínajú bezradne krčiť ramená. Takíto absolventi trpia profesionálnou deformáciou od úplného začiatku....
6. Stále hovorím o originálnych, teda neprepísaných prameňoch. Pravda, v súčasnosti máme k dispozícii celý rad viac i menej vedeckých edícií a prác, ktoré nám nielen reprodukovujú prameň, ale poznámkami sa pokúšajú už aj o jeho kritiku a interpretáciu. Je na zručnosti pedagóga, ako sa mu podarí spojiť viacero protirečivých prameňov do konštelácie, kde musí študent zaujať stanovisko analýzou obsahu a jeho následnou vedeckou interpretáciou.

Odhliadnuc od niektorých účelových a ideologicky deformovaných pramenných edícií bolo obdobie pred rokom 1989 pomerne žičlivé k podobným dielam a vytváralo dostatočný priestor na ich tvorbu (stredoveké pramene, reedície rôznych textov korešpondencia, publicistika, dokumenty F. Bokesa a pod.). Po roku 1989 nastal istý útlm a predovšetkým Matica slovenská a jej nástupkyňa pri spravovaní archívnych fondov – Slovenská národná knižnica – rezignovali na vydávanie prameňov. V čase, keď trh začal byť smerodajný vo vydavateľskej praxi, malo (minimálne trhová) logiku, že časovo a finančne náročné edície prestali byť výnosným artiklom. Zato v posledných rokoch sa s nimi doslova roztrhlo vrece. Vychádzajú z dielne Ústavu pamäti národa, Historického ústavu SAV, ale aj ako výstupy z rôznych projektov. Vysvetlenie tohto javu má svoju smutnú logiku. Čo je pre väčšinu z nich spoločné, je skutočnosť, že editorská práca sa obmedzuje na prepis (nie vždy najpresnejší), na základné informácie o pôvode a uložení prameňa a rovnako len na základné a veľmi povrchné poznámky vysvetľujúce kontext. Povrchnosť, ktorá sa postupne stáva (aj) pri vedeckej tvorbe normou, zasiahla aj edičnú činnosť.

Ak sa kedysi považovala vedecká edícia svojou náročnosťou za korunu vedeckej tvorby (hoci nikdy sa adekvátne neoceňovala) a vyžadovala si mimoriadne skúseného historika s veľkým prehľadom a znalosťou kontextu, dnes býva pramenná edícia výstupom začínajúcich autorov, ktorí považujú zhromaždenie dokumentov a ich prepis za najlacnejší spôsob ako sa dostať ku knižnej publikácii.⁶

-
- 6 Rezignujem tu na uvedenie početných publikácií, ktoré nespĺňajú základné parametre vedeckých edícií, lebo by som pravdepodobne „ukrivil“ nemenovaným a zabudol na tie úplne najslabšie, ktoré z uvedených dôvodov nepoužívam a ani neodporúčam používať. Tento príspevok má skôr ukázať na pozitívne diela a odporúčať to, čo sa odporúčať dá. Napriek tomu aspoň jeden odstrašujúci príklad, keď aj renomovaný historik môže pri vydávaní prameňov zlyhať. Dve publikácie M. Krajčoviča (KRAJČOVIČ, Milan. *Medzinárodné súvislosti slovenskej otázky 1927/1936 – 1940/1944*. Bratislava : SAP, 2008; KRAJČOVIČ,

Takýto prístup je úplne scestný, hoci asi sa treba zmieriť so skutočnosťou, že aj „vidlami nahádzané“ pramene na jednu tému, publikované denníky a memoáre s krátkym úvodom a minimálnymi (či žiadnymi) komentármi sú lepšie ako nič. Z pramenných edícií by som upozornil na dlhodobu realizovaný projekt Národného literárneho centra pod názvom *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*, v rámci ktorých vychádza vždy jeden zväzok ročne. Ide skôr o populárno-vedeckú formu a hodí sa predovšetkým pre stredné školy, ale s prameňmi sa dá pri dostatočnej príprave pracovať aj na univerzitách. Z vedeckých pramenných edícií treba spomenúť viaceré projekty k slovensko-nemeckým vzťahom počas druhej svetovej vojny a k dejinám holokaustu na Slovensku.

7. Obzvlášť upozorňujem na edície prameňov vydávaných buď na špeciálnych CD-romoch alebo prístupných na špecializovaných webovských stránkach. V tomto smere máme ešte na Slovensku obrovské rezervy. Aj preto som uviedol najmä maďarské subjekty. Ide o stránku maďarského národného archívu s množstvom digitalizovaných prameňov (<http://mnl.gov.hu>), stránku elektronickej knižnice OSzK s tisíckami mimoriadne zaujímavých titulov a stránku tej istej knižnice s obrovskou databázou dobových i nových periodík (<http://www.oszk.hu>). Firma Arcanum (www.arcanum.hu) na desiatkach nosičov (CD, DVD a CD-romy) spracovala desiatky ročníkov dobovej tlače, dobové diela, encyklopédie, lexikóny, štatistiky, mapy, pohľadnice, odborné časopisy (cca 150 ročníkov časopisu *Századok* a špičkový časopis *Aetas*), dielo a publicistiku osobností ako L. Kossuth, M. Jókai, K. Mikszáth, F. Deák, L. Németh a ďalších, zvukové a obrazové pramene a pod., pričom sa spracúva celý rad nových tém. Ide o vynikajúce počiny, keď sa dajú pramene rôznej povahy študovať doma, v učebni či pri morskom pobreží. Ak je v čomsi maďarská historiografia pred nami, tak je to práve takéto moderné sprístupňovanie prameňov.

Aj nemecká edícia historickej časti časopisu *Geo-Epoche* prináša v pravidelných intervaloch DVD s prameňmi, obrázkami a dokonca aj dokumentárnymi filmami a hranými dokumentmi.

Pramene sú, pravda bez vedeckého aparátu, prístupné aj priamo na stránkach inštitúcií (Ústav pamäti národa) alebo ústredných archívov.

8. Vyššie uvedené edície prameňov, s ktorými sa najčastejšie dá pracovať a fakt, že dnes už mladí ľudia prakticky neprichádzajú do kontaktu s písanými textami, majú za následok katastrofálny jav, že poslucháči sú čoraz menej schopní čítať písané texty. Nejde pritom len o ťažko čitateľné (neraz takmer nečitateľné) alebo

Milan. *Slovenské národné hnutie v medzinárodnom kontexte. Od roku 1820 po vznik Slovenského štátu*. Bratislava : SAP, 2010) by mohli byť výbornou monografiou či pramennou edíciou. Ich výsledná podoba však nie je ani jedným, ani druhým, skôr svedectvom nevyužitej šance. Jednotlivé pramene sú uvedené len vo svojich častiach, rôzne časti prameňa sú neprehľadným spôsobom zvýraznené samotným autorom (nie prameňa!), zvyšky prameňov sú buď vynechané alebo parafrázované (perozprávane) a pramene v takomto vykastrovanom tvare sú ako celok hneď interpretované autorom, chýbajú registre, časovému rámcu chýba akákoľvek logika a pod. Nie je to teda ani vedecká edícia, ani vedecká monografia, ale akýsi zvláštny mutant, v ktorom boli porušené všetky elementárne princípy vedeckej edície.

niekoľkokrát cez seba písané písmo (J. Francisci, J. Markovič, S. Štefanovič atď.), ale už aj o úhľadne písané napr. faksimile tatrínskych zápisníc, ktoré spôsobujú problémy. To už je potom skutočne alarmujúci jav. To sa týka aj švabachu, a to tak písaného, ako aj tlačeného, pričom zjavné a neriešiteľné problémy majú s jeho čítaním v posledných rokoch už aj germanisti. Namiesto analýzy textu tak na seminároch text horko-ťažko čítame! Znamená to, že treba venovať oveľa väčšiu pozornosť technike čítania, ak majú byť archívne fondy z istých období pre poslucháčov vôbec použiteľné. Tým sa zvýši podstatne menej času na skutočnú analytickú a interpretačnú prácu.

9. Na druhej strane nám akútne chýbajú špecializované metodické príručky, ktoré by moderným spôsobom predstavili jednotlivé historické disciplíny, ich vznik, vnútorný vývoj, funkcie, metódy, kľúčové pojmy a koncepty, rôzne školy a prístupy, ideologické strety, ideové spory a transfery. Uvádzam tu aspoň jeden maďarský príklad, kde sú všetky historické disciplíny – treba povedať, že na rôznej úrovni – sústredené v jednom rozsiahlom zväzku.⁷ Český príklad sa týka rovnako potrebného úvodu do štúdia (len) hospodárskych a sociálnych dejín, pričom ďalšie avizované zväzky (zatiaľ) nevyšli.⁸ Úvody do štúdia jednotlivých partiálnych historických disciplín patria v zahraničí k častému typu odbornej vysokoškolskej literatúry a príručiek. Demonstrujme si to na príklade dejín životného prostredia (*Umweltgeschichte*, *Environmental History*), kde máme na výber viacero koncepcne odlišných „úvodov do štúdia“⁹ alebo syntéz zaoberajúcich sa dejinami disciplíny.¹⁰ V slovenských podmienkach sú len zriedkavo monitorované vo vedeckých časopisoch, v českých podmienkach sa niektoré dokonca aj preložia a robia potom aj na Slovensku veľmi dobré služby.¹¹ Pravda, vo všetkých prípadoch musia o nich vyučujúci nielen vedieť, ale aj sa k uvedeným publikáciám dostať.

7 BÓDY, Zsombor – Ö. KOVÁCS, József (eds.). *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagymányok, irányzatok, módszerek*. Budapest : Osiris, 2003.

8 JINDRA, Zdeněk (ed.). *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin. I. O předmětu bádání, genezi a historiografii oboru*. Praha : Karolinum, 1997. Jednotlivé velké kapitoly: Miesto hospodárskych a sociálnych dejín vo vedeckom poznaní, Čo sú hospodárske dejiny?, Čo sú sociálne dejiny?, Dejepteectvo hospodárskych a sociálnych dejín. O témach nerealizovaných ďalších zväzkov sa v úvode písalo: „V následujících svazcích zamýšlíme podrobněji probrat dílčí disciplíny a problémové okruhy hospodářských a sociálních dějin, teoretické a metodické otázky a **prameny** [zdôraznil R. H.] a heuristické pomůcky oboru.“ (Tamže, s. 7).

9 Napr. UEKÖTTER, Frank. *Umweltgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert*. München : R. Oldenburg, 2007; WINIWARTER, Verena – KNOLL, Martin. *Umweltgeschichte*. Köln – Weimar – Wien, Böhlau : 2007; SMOUT, T. C. *Exploring Environmental History. Selected Essays*. Edinburgh, Edinburgh : UP, 2011.

10 Napr. RADKAU, Joachim. *Natur und Macht. Eine Weltgeschichte der Umwelt*. München : C. H. Beck, 2002; RADKAU, Joachim. *Die Ära der Ökologie. Eine Weltgeschichte*. München : C. H. Beck, 2011.

11 DÜLMEN, Richard von. *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*. Praha : Dokořán, 2002; BURKE, Peter. *Co je kulturní historie?* Praha : Dokořán, 2011.

Pri tejto príležitosti by som chcel informovať, že v rámci veľkého britsko-taliankeho projektu (2011 – 2013) sa pod vedením Pat Hudson a Francesca Boltizzoniho pripravujú pod názvom *Globalising Economic History: Multiple Roads from the Past* dejiny hospodárskych dejín jednotlivých štátov a národov. V syntéze pripravovanej vydavateľstvom Cambridge University Press dostane každý subjekt jednu kapitolu. Pravda, tieto texty v angličtine sa na Slovensko dostanú možno v 1 – 2 exemplároch, ale ako vedľajší produkt tohto výskumu, z hľadiska našich potrieb ho však vnímam ako hlavný výsledok, vyjdú v roku 2014 *Dejiny českých a slovenských hospodárskych dejín*. Ich konspekt a podoba boli predstavené na svetovom kongrese hospodárskych dejín v juhoafrickom Stellenboschi v lete 2012. Pôjde o koncepčný historiografický prehľad od autorov Antonie Doležalovej a Romana Holeca so zameraním na vnútorný vývoj disciplíny a ideový transfer, prehľad rôznych prístupov a koncepčných sporov, určite nie typ telefónneho zoznamu, ako sa niekedy píše. Ak by sme mali k dispozícii vo väčšom meradle takéto príručky, aby z nich študenti mohli samostatne študovať, získali by sme veľa času pre konkrétnu prácu s materiálom.

10. Rovnako akútne nám však chýbajú pomôcky upozorňujúce na špecializovaný typ prameňov, na ich charakteristiku, prácu s nimi a ich výpovedné možnosti. Na ilustráciu uvediem českú prácu vzťahujúcu sa na hospodárske a sociálne dejiny novoveku, ktorá je však pre naše pomery použiteľná len veľmi obmedzene.¹² Jej koncepcia je však nasledovaniahodná, lebo okrem vzniku prameňa sa popisuje jeho obsah, charakteristika a štruktúra, možnosti jeho využitia v historikovej práci a napokon aj miesto uloženia. Záver každého hesla je tvorený stručnou bibliografiou.¹³

Ak mám hovoriť o metodike a technike práce s prameňmi, tak práve takéto príručky sú nevyhnutné. Kto ich má napísať, ak nie my? Tento typ literatúry by sa mal práve na takýchto sedeniach prediskutovať, vytvoriť kolektívy, ktoré by ich – napríklad cez KEGU – spracovali na úrovni, aby mohli byť použité na ktorejkoľvek univerzite. Pozor, nemám na mysli znovu telefónne zoznamy čohokoľvek,

12 MYŠKA, Milan – ZÁŘICKÝ, Aleš. *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku. I. – II.* Ostrava : Universitas Ostraviensis, 2008 a 2010.

13 Prvý zväzok obsahuje nasledujúce typy prameňov: pozemkové knihy, cirkevné a štátne matriky, sčítacie operáty, nobilitačné listiny a spisy, operáty stabilného katastra, schematizmy veľkostatkárskej držby, štatistické ročenky ministerstva poľnohospodárstva, železničné štatistiky, montánnu štatistiku, matriky bratských pokladníc, štatistiky štrajkov, správy živnostenských inšpektorov, mestské adresáre, Österreichisches Städtebuch a kompasy.

Druhý zväzok obsahuje nasledujúce typy prameňov: pôrodnú a úmrtnú štatistiku, továrenské privilégia a výrobné licencie, katastre všetkých typov, urbáre, vybrané vizuálne pramene, správy obchodných a priemyselných komôr, pozostalostné spisy vrátane testamentov, empirické sociologické výskumy, pramene ku spolковой činnosti (spolkové katastre, spolkové spisy, výročné a jubilejné správy spolkov), stavebnú dokumentáciu, noviny, pramene k vnútrozemskej plavbe, pramene k dejinám vzdelávania a školstva (programy, výročné správy, školské schematizmy, katalógy), výročné správy miest. Pochopiteľne chýba ešte celý rad prameňov ako bankové a podnikové bilancie, diecézne schematizmy, dvorské schematizmy a pod.

ale analytické texty, ktoré by na príkladoch konkrétnych prameňov ukázali, ako vyzerajú urbáre, štatistické hárky, bankové bilancie, správy obchodných a priemyselných komôr, účastiny, obligácie, zmenky, adresáre, kompasy a pod., ako sa čítajú, akú majú výpovednú hodnotu a využiteľnosť a to všetko aj s príslušným didaktickým aparátom. Aby aj historik nešpecialista vedel s pomocou takejto príručky podať základné informácie a poskytnúť základné interpretačné možnosti. Aby pedagóg mohol kdekoľvek siahnuť po akejkoľvek bankovej bilancii a s pomocou takejto univerzálnej príručky demonštrovať jej využiteľnosť.

Je to, pravda, kritika aj na moju hlavu. Nepravidelne otváram seminár na tému trendov a pojmov hospodárskych a sociálnych dejín, kde pracujem s korešpondenciou, memoármi, odbornými dobovými článkami, štatistikami, hospodárskymi príručkami, internými smernicami bánk a podnikov, bilanciami hospodárskych subjektov, fotografiami, karikatúrami, inzerciou a ďalšími prameňmi. Nebol by určite veľký problém zostaviť metodický návod na takéto seminár s jednotlivými odvetviami a školami oboch uvedených disciplín, s vybranými prameňmi a ich výkladom. Koncepčným a metodickým vzorom by pre mňa mohli byť v tomto smere veľmi prehľadné a prístupné prednášky Scotta Eddieho o kliometrii.¹⁴ Zo slovenských textov by som upozornil na nové (škoda, že ťažko prístupné) práce Branislava Šprochu a Pavla Tišliara, ktoré prehľadným spôsobom poludšťujú prácu so štatistikami ako významným historickým prameňom a predstavujú najdôležitejšie demografické trendy na príklade Slovenska.¹⁵

V každodennej pedagogickej práci sa dá využiť aj lexikón pojmov, subjektov i objektov hospodárskych dejín, hoci ten naše problémy s prameňmi nevyrieši, skôr uľahčí vysvetľovanie niektorých vecí, ku ktorým na Slovensku nemáme príručku.¹⁶ Oveľa využiteľnejším je obdivuhodný lexikón českých, moravských a sliezskych podnikateľov, v ktorom sa nachádza celý rad osobností s presahom aj na Slovensko.¹⁷ Niet lepšieho návodu ako zostavovať historické biogramy a čiastočne aj ako využívať takú modernú pomocnú historickú disciplínu ako archontológia.

11. Hoci som musel konštatovať veľké deficity pri príprave publikácií o metodike a technike práce s prameňmi, nedá mi nespomenúť prácu z nitrianskej UKF z roku 2010, ktorá sa zaoberá praktickým využívaním niektorých typov prameňov, napr. máp, mestských kníh, cenových limitácií, kanonických vizitácií a mož-

-
- 14 EDDIE, Scott M. *Ami „köztudott“ az igaz is? Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába*. Debrecen : Disputa, 1996.
 - 15 Aspoň niekoľko titulov ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Náčrt vývoja sobášnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava : Stimul, 2008; TÍŽE. *Vývoj úmrtnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava : Stimul, 2008; TÍŽE. *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava : Stimul, 2008; TÍŽE. *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940*. Brno : Tribun EU, 2012 a TIŠLIAR, Pavol. *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919*. Bratislava : Statistika, 2007.
 - 16 GERŠLOVÁ, Jana – SEKANINA, Milan. *Lexikon našich hospodárskych dejín*. Praha : Libri, 2003. Výhrady možno mať nielen voči koncepcii výberu hesiel, ale i voči nie veľmi korektnému adjektívu „našich“ v titule práce.
 - 17 MYŠKA, Milan a kol. *Historická encyklopédia podnikateľů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století. I. – II*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2003 a 2008.

no tu konfrontovať aj rôzne interpretácie konkrétnych prameňov.¹⁸ Škoda, že akurát úvod je príliš konvenčný a jednoduchý, akoby práve on chcel mal „ambície vyjadriť“ všetky teoretické nedostatky a nepripravenosť, a to aj v neschopnosti zhrnúť a zovšeobecniť impulzy z jednotlivých príspevkov. Priznám sa, že najviac ma zaujala práca o využívaní karikatúr z pera Miloslava Szabóa, ktorá upozorňuje na tento veľmi vďačný, atraktívny prameň s vysokou výpovednou hodnotou.¹⁹ Keďže v karikatúre býva zašifrovaných veľa rôznych významov, nároky na znalosť kontextu sú pri nej veľmi vysoké. Pravda, v prípade tejto publikácie (prístupnej na stránkach internetového časopisu *Forum historiae*) ide skôr o náhodný ako koncepcný výber prameňov, navyše nesystematicky z rôznych období.

12. Ďalšou lastovičkou na tému ako pracovať a ako využívať pramene je prešovská útlá publikácia, ktorá si vybrala ako objekt záujmu pramene k veľmi špecializovanej téme, a síce k dejinám techniky a priemyselnej výroby na východnom Slovensku.²⁰ Výber prameňov rôzneho typu má predstaviť napríklad technológie jednotlivých priemyselných odvetví, čo samo o sebe má didaktický význam. Veľmi dôležitou súčasťou sú však vysvetlivky pojmov, procesov a ďalších okolností vzniku prameňa. Odhliadnuc od diskutabilného rozsahu, ilustratívnosti a niekedy problematickej výpovednej hodnoty by sa žiadala aj charakteristika prameňov a možnosti ich využitia.

V druhej časti tohto textu predstavím jeden projekt, ktorý sa realizoval od začiatku roka 2012 v Nemecku a ktorý sa skončil koncom februára 2013. Z hľadiska našich potrieb, z hľadiska metodiky a techniky práce s prameňmi, si zaslúži mimoriadnu pozornosť. Som presvedčený, že by sme ho mohli bez problémov prijať ako podnet na podobné spracovanie pre potreby slovenských dejín. Projekt sa volá *Zeitungszeugen*, teda čosi ako „novinoví svedkovia“ (<http://zeitungszeugen.de>). Má vyslovene didaktické účely, vznikol v spolupráci s nemeckým zväzom učiteľov dejepisu a pracuje s dobovou dennou tlačou. Vždy raz týždenne, v priebehu 60 týždňov, vyšlo k obdobiu 1933 – 1945 jedno číslo, ktoré bolo tematicky zamerané na jednu udalosť alebo jeden jav.

Podstatu každého čísla tvoria dva alebo tri kompletne exempláre dobových novín v podobe reprintu, ktoré z rôznych uhlov pohľadu, väčšinou protirečivých, ukazujú skúmanú ústrednú udalosť. V metodickom materiáli sa poukazuje na jednotlivé články, analyzujú sa a porovnávajú, pričom poskytujú krásny materiál na rôzne interpretačné možnosti. Duch doby, moc propagandy, skryté významy, interpretačné posuny atď. sú potom demonštrované na ďalších článkoch v priložených novinách. K vybraným číslam vychádzajú aj pracovné zošity.

Nejde tu len o problematiku európskeho fašizmu, druhej svetovej vojny a nemeckých dejín, ale v seriáli nájdeme aj čísla, ktoré sú pre československý/slovenský kon-

18 FERIANCOVÁ, Alena – GLEJTEK, Miroslav (eds.). *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra : UKF, 2010.

19 SZABÓ, Miloslav. „*Palestinam occidentalem*“. *Karikatúra ako prameň výskumu rakúsko-uhorského antisemitizmu na prelome 19. a 20. storočia*. In Tamže, s. 129-140.

20 DERFIŇÁK, Patrik – ADAM, Ján. *Pramene k dejinám techniky a priemyselnej výroby na východnom Slovensku*. Prešov : Vydavateľstvo PU, 2012.

Obr 1

Obr 2

Obr 3

Obr 4

Obr 5

Obr 6

Obr 7

Obr 8

text kľúčové, ba primárne. Ide napr., č. 30 (anšlus Rakúska) (**obr. 1**), č. 31 (Mníchovská dohoda) (**obr. 2**), č. 36 (Rozbitie Česko-Slovenska) (**obr. 3**), č. 48 (Krvavá pomsta za Heydrichovu smrť) a pod. O pestrosti čísel vypovedá č. 16 (Hitlerova politika voči Rakúsku) (**obr. 4**), č. 17 (Olympijské hry v Berlíne) (**obr. 5**), č. 23 (Architektúra v nacistickom Nemecku) (**obr. 6**), č. 25 (Financovanie vojny) (**obr. 7**) a č. 27 (umenie v období nacizmu) (**obr. 8**).

Pozrime sa detailnejšie na konkrétne číslo. Vybral som si Mníchovskú dohodu. Uvádzajú ju odborné kontextové články s obrazovou prílohou, tentokrát o pozadí, príčinách, priebehu a dôsledkoch mníchovskej dohody a kronika udalostí, ako išli jedna za druhou. Nasledujú analytické články špičkových nemeckých historikov a znalcov problematiky (Detlef Brandes, Volker Zimmermann), v tomto prípade zamerané na vnútroštátny a medzinárodný kontext roku 1938 (**obr. 9 a 10**), na situáciu sudetských Nemcov a politiku ich politickej predstaviteľky (**obr. 11 a 12**). V tradičnej časti o propagande je analyzovaný obyčajne jeden dobový plagát, v tomto prípade ide o Beneša trestaného nacistickým Nemeckom (**obr. 12**). Na zadnej strane zošitu je v tradičnej biografickej časti vybraná osobnosť, ktorá najviac figuruje v textoch priloženej dobovej tlače, v tomto prípade Nevil Chamberlain a vedľa je upútavka na ďalšiu tému (**obr. 13**). To je jednotná štruktúra každého takéhoto čísla.

Podstatou každého čísla sú však dobové noviny, v tomto prípade *Berliner Lokal-Anzeiger* (**obr. 14**) a *Münchener Neueste Nachrichten* (**obr. 15**). Kľúčom k nim je analyticko-didaktická časť, v ktorej sú rozoberané, porovnávané a interpretované konkrétne články (**obr. 16 a 17**). Poslucháč pracuje s dobovou tlačou, pedagóg má k dispozícii rozbor a môže študenta naviesť na konkrétnu udalosť, tu hlavne na mníchovskú dohodu a jej súvislosti alebo na niektoré javy z každodenného života či kontextu udalostí. S pomocou didaktického materiálu ho vie usmerniť na to najpodstatnejšie, pričom veľmi často sa rozoberá aj to, čo sa nachádza, ako sa hovorí, medzi riadkami. Priložené sú vždy aj názory svetovej tlače na analyzovanú udalosť. Poslucháč sa učí analyzovať, interpretovať, porovnávať a kriticky vnímať dobovú tlač ako prameň. V tomto prípade sa rozoberá aj fotografická príloha (**obr. 18**).

Pozornosť sa sústreďuje na manipuláciu verejnej mienky, nástroje, optiku, ako aj skryté konotácie a výpovede. V prípade čísla o rozbití Česko-Slovenska v marci 1939 sa analyzuje časopis amerických Nemcov *New Yorker Staats-Zeitung* (**obr. 19**) a orgán NSDAP *Der Führer* (**obr. 20**). Nasleduje konkrétna analýza jednotlivých článkov, ktorá je zaujímavá predovšetkým ambivalentnosťou amerického denníka. Neskrýva rozčúlenie vo svete, nezakrýva ani kritiku nemeckého kroku, sám ale ku kritike nedospel.

Som presvedčený, že takéto niečo by sme vedeli dobre pripraviť aj pre naše potreby. Určite nie v takomto obrovskom časovom a tematickom rozsahu, ale vybrať dvojice/trojice novín ako *Slovenské národné noviny*, *Priateľ ľudu* a falošný viedenský *Priateľ ľudu* z roku 1848, *Slovenské pohľady* a viedenské *Slovenské noviny* z päťdesiatych rokov 19. storočia, Bobulove *Slovenské noviny* a *Pešťbudínske vedomosti* zo sedemdesiatych rokov 19. storočia, budapeštianske *Slovenské noviny*, *Národné noviny*, *Černokňažník* a *Svornosť* z osemdesiatych rokov, *Národné noviny*, *Hlas*, *Slovenské listy* a Vajanského román *Kotlín* z prelomu storočí, pražská *Naše doba* a *Národné noviny* z roku 1900, *Robotnícke noviny*, *Slovenské ľudové noviny* a *Slovenský týždenník* zo začiatku 20. storočia a tak by sme mohli pokračovať vyššie a ďalej, polemík, koncepčných

Hitler konnte mit dem Münchner Abkommen einen weiteren außenpolitischen Coup verbuchen, der ihn in weiten Teilen der deutschen Bevölkerung in noch höhere Sphären aufsteigen ließ.

Die große Frage lautet deshalb: War die sogenannte Appeasement-Politik der Westmächte die einzige Option, Hitler mit einem Restfunken Hoffnung bis auf Weiteres ruhigzustellen oder beflügelte sie den „Führer“ gar in seiner außenpolitischen Unverschämtheit, weil er seine größten potenziellen Gegner als Schwächlinge ver-spottet konnte? Das bleibt eine hypothetische Frage. Am 30. September 1938 konnte Europa jedenfalls zunächst wieder hoffen, um den Krieg herum-gekommen zu sein. In einigen Ländern wurde bereits mobilgemacht, als der britische Premier Chamberlain mit Hitler das Münchner Abkommen aushandelte, wie Prof. Dr. Detlef Brandes auf dieser Doppelseite berichtet.

Der gefeierte Friedensstifter Chamberlain tief fiel. Nur ein Jahr später musste er Deutschland den Krieg erklären und militärische Niederlagen hinnehmen. Man zwang ihn zum Rücktritt, er starb nur wenig später, wie Christina Kiesewetter im Porträt auf Seite 8 beschreibt.

Die beiden beigelegten Zeitungen aus dem Deutschen Reich sind sich einig in der Hetze gegen die Tschechoslowakei, um dem Leser den Eindruck zu vermitteln, dass die Sudetendeutschen aus einem Terrorstaat befreit wurden – stattdessen wurden sie in einen solchen eingegliedert. Doch obwohl der Krieg in den Blättern dieser Tage allgegenwärtig ist, gibt es auch heitere Fundstücke in unseren Zeitungszeugen zum Münchner Abkommen.

Tafelberg: Mary Evans / picturedesk.com

Alles riskiert und schon wieder gewonnen: Hitler greift nach dem „Sudetenland“

In letzter Sekunde

Bereits im Herbst 1938 stand Europa an der Schwelle eines Krieges. Die Tschechoslowakei und Frankreich verkündeten bereits die Mobilmachung, nachdem Hitler unverhohlen die sudetendeutschen Gebiete gefordert hatte. Der um Ausgleich bemühte britische Premier Chamberlain vermittelte, im Münchner Abkommen wurde schließlich Deutschlands angeblich „letzte territoriale Forderung“ erfüllt.

Wussten Sie, dass ...

... es nach Hitlers Rede auf dem Nürnberger Parteitag am 12. September einen Aufstand in den sudetendeutschen Gebieten gab? Anhänger der SdP marschierten durch die Straßen und zertrümmerten Fenster und Ladenlokale. Ordner der SdP veranstalteten Jagden auf Tschechen, Juden, deutsche Sozialdemokraten und Kommunisten.

Mit seiner Proklamation „an das Sudetendeutschum und die ganze Welt“ vom 15. September 1938 brach der „Führer der Sudetendeutschen Partei“ die Verhandlungen mit der tschechoslowakischen Regierung endgültig ab. Konrad Henlein erklärte: „Wir wollen heim ins Reich.“ Nur eine einzige seiner Aussagen entspricht den Tatsachen. So ist es wahr, dass die Sudetendeutschen nach dem Zerfall der Habsburgermonarchie gegen ihren Willen in den tschechischen Staat gezwungen wurden. Allerdings verbesserte sich in den 20er Jahren ihr Verhältnis zum tschechoslowakischen Staat unter dem Einfluss des wirtschaftlichen Aufschwungs und der internationalen Entspannung. 1926 traten Minister der Deutschen Christlich-Sozialen Partei und des Bundes der Landwirte in die Regierung ein. Am 27. Oktober 1929 wählten drei Viertel aller Sudetendeutschen demokratische Parteien, in die folgende breite Koalition reichten sich auch die deutschen Sozialdemokraten ein. Zwei Tage später erschütterte jedoch der „Schwarze Freitag“ an der

New Yorker Börse die Weltwirtschaft. In der exportabhängigen Leichtindustrie der deutsch besiedelten Bezirke führte die Weltwirtschaftskrise zu besonders hoher Arbeitslosigkeit. Die soziale Not dauerte an, als das NS-Regime im benachbarten Deutschland mit seinem Konjunktur- und Aufrüstungsprogramm die meisten Arbeitslosen von der Straße holte.

„Heimatfront“ gab sich staatsloyal

Zwei Parteien, nämlich die Deutsche Nationalpartei und die Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei, standen dem tschechoslowakischen Staat weiterhin ablehnend gegenüber. Als ihnen aufgrund staatsfeindlicher Aktivitäten das Verbot drohte, lösten sie sich selbst auf. Unmittelbar darauf, im Oktober 1933, gründete Henlein, der Vorsitzende des Deutschen Turnverbands, eine Sudetendeutsche Heimatfront, die von Mitgliedern des sogenannten Kameradschaftsbundes, eines christlich-konservativen, ständestaatlich ausgerichteten elitären Zirkels, geführt wurde. Um nicht auch verloren zu werden, gab sich die Heimatfront demokratisch und staatsloyal. Bei den Parlamentswahlen vom Mai 1935 gelang es ihr unter dem Namen Sudetendeutsche Partei, knapp zwei Drittel der deutschen Stimmen auf sich zu vereinen. Innerhalb der SdP rückten die ehemaligen Nationalsozialisten schrittweise in Führungspositionen auf. Nach dem „Anschluss“ Österreichs liefen die bürgerlichen Parteien zur SdP über. Obwohl sich Henlein im April 1938 auch öffentlich zum Nationalsozialismus bekannte, gewann die SdP im Mai und Juni etwa 85 Prozent der deutschen Stimmen. Vom „unversöhnlichen Vernichtungswillen“ des tschechischen Volkes und seiner Führer, von dem Henlein sprach, konnte keine Rede sein. Den Sudetendeutschen stand vor allem ein voll ausgebildetes Bildungswesen

vom Kindergarten bis zur Hochschule offen. Allerdings gab es Benachteiligungen im öffentlichen Dienst und bei öffentlichen Aufträgen. Auch drängten sie mit ihren Forderungen nach autonomen Gauen nicht durch. Nicht nur die Propaganda des nationalsozialistischen Deutschlands unterstützte die Forderung der SdP nach „völkischer Selbstverwaltung“. Nach dem „Anschluss“ Österreichs im März 1938 setzten auch London und Paris die Prager Regierung unter Druck, der SdP möglichst weit entgegenzukommen. Die Regierung bot ihr anfangs ein „Nationalitätenstatut“, verbunden mit einer territorialen Autonomie auf Bezirksebene, an. Unter äußerem starkem Druck Frankreichs und Großbritanniens, das Lord Runciman als Vermittler nach Prag entsandte, ging Staatspräsident Edvard Beneš Anfang September so weit, der SdP die Bildung von drei deutschen Gauen und am 6. September sogar deren Zusammenfassung zu einem Bundesland vorzuschlagen, obwohl dadurch eine nationalsozialistisch regierte Enklave innerhalb der demokratischen Republik entstanden wäre.

Hitler forderte Selbstbestimmung

In seiner Rede auf dem Nürnberger Parteitag am Abend des 12. September forderte Hitler für die Sudetendeutschen „das freie Recht der Selbstbestimmung“. Kurz nachdem die Anhänger der SdP in Gaststätten und Turnhallen Hitlers Rede gelauscht hatten, strömten sie auf die Straßen und fanden sich zu Kundgebungen zusammen, auf denen sie das Deutschland- und das Horst-Wessel-Lied sangen und Parolen schrien.

Tschechische Amerikaner protestieren in New York gegen das Münchner Abkommen.

Obr 9

chronik

8. April 1938:
In Frankreich tritt Ministerpräsident Blum zurück, da ihm ein umfangreiches Vollmachtenprogramm nicht genehmigt wird. Neuer Regierungschef wird zum dritten Mal Edouard Daladier.

3. Mai:
Hitler trifft zu einem Staatsbesuch in Rom ein, wo er von Mussolini und König Viktor Emanuel III. empfangen wird. Mussolini erklärt die Alpen zur natürlichen Grenze der beiden Interessensphären. Hitler akzeptiert den Verbleib Südtirols bei Italien.

4. Mai:
Der Publizist und Friedensnobelpreis-

träger Carl von Ossietzky stirbt während seiner Gefangenschaft in einem Berliner Sanatorium.

18. Juni:
Im Deutschen Reich endet eine Verhaftungswelle gegenüber arbeitsfähigen Männern, die als „asozial“ eingestuft wurden, zum Teil Bettler und Vorbestrafte. Sie sollen als Arbeitskräfte für den Vierjahresplan eingesetzt werden.

22. Juni:
Göring ordnet Zwangsarbeit zur Erfüllung des Vierjahresplans an, um den Bau des Westwalls an der Grenze zu Frankreich voranzutreiben.

25. Juli:
Alle jüdischen Ärzte verlieren ihre Approbation und können nicht mehr als zugelassene Ärzte arbeiten. Einige wenige dürfen noch jüdische Patienten als „Krankenbehandler“ versorgen.

1. September:
Italien verleiht die Neuansiedlung von Juden im italienischen Staatsgebiet und ordnet die Ausweisung von nach 1918 eingewanderten Juden an.

5. September:
Mit der Ausbürgerungsliste Nr. 51 verlieren unter anderem Ench Maria Romanque und Willy Brandt ihre deutsche Staatsangehörigkeit.

16. September:
Die Sudetendeutsche Partei (SdP) wird verboten. Einen Tag später wird das Sudetendeutsche Freikorps gegründet.

25. September:
Die tschechoslowakische Regierung lehnt das Ultimatum zur Abtretung des Sudetenlandes ab. Währenddessen nehmen die Schweizer an der Grenze und die Hetzkampagne in der deutschen Presse zu.

27. September:
Im britischen Clydebank läuft die „Queen Elizabeth“ vom Stapel. Der Luxusdampfer für 2300 Passagiere ist das größte Schiff der Welt.

Das offizielle Bild des Münchner Abkommens (v.l.): Neville Chamberlain, Edouard Daladier, Adolf Hitler, Benito Mussolini, und der italienische Außenminister Gian Galeazzo Ciano am 29. September 1938.

„Heil Hitler“ und „Ein Volk, ein Reich, ein Führer“ skandierten. Die Mengen marschierten durch die Straßen, zertrümmten Fenster tschechischer Schulen und öffentlicher Gebäude sowie Geschäfte und Wohnungen von Tschechen und Juden. Ordner der SDP veranstalteten Jagden auf Tschechen, Juden, deutsche Sozialdemokraten und Kommunisten.

Provozierte Unruhen

Am nächsten Tag verlangte die Regierung das Standrecht über die am schlimmsten betroffenen Bezirke. Versammlungen wurden verboten, die Zeitungen der SDP beschlagnahmt. Die Polizei wurde verstärkt, die Präsenzstärke der Armee verdoppelt. Henlein behauptete in seiner Proklamation, dass in den Sudeten-gebieten „mit dem Einsatz von Maschinengewehren, Panzerwagen und Tanks gegen das wehrlose Sudetendeutschum das Unterdrückungssystem des tschechischen Volkes seinen Höhepunkt erreicht“ habe. Das Gegenteil ist wahr. Während die tschechische Polizei Order hatte, sich nicht provozieren zu lassen, und Konflikten möglichst aus dem Wege ging, hatte die SA der SDP die Weisung, die Vertreter der Staatsmacht anzugreifen. Um Unruhen in den Grenzgebieten zu schüren und die Westmächte unter Entscheidungsdruck zu setzen, wurde am 16. September ein Sudetendeutsches Freikorps gebildet, das in den folgenden Tagen vom Reichsgebiet aus Angriffe auf Grenzposten unternahm.

Die Tschechoslowakei hatte sich durch ihre Verträge mit Frankreich von 1924 und 1925 gegen einen deutschen Revisionismus zu schützen versucht. 1935 schloss sie ebenso wie Frankreich einen Vertrag mit der Sowjetunion, in dem sich die Partner verpflichteten, einander im Falle eines Angriffes auf Hilfe zu kommen, „falls dem Opfer des Angriffs seitens Frankreich Hilfe geleistet wird“. Frankreich,

das die militärische Stärke Deutschlands überschätzte und nicht mit einer wirksamen sowjetischen Unterstützung rechnete, überließ die Führung der Verhandlungen Großbritannien. Dessen Regierungschef Chamberlain betrieb jedoch eine Politik des „Appeasement“, der Verständigung, gegenüber Deutschland und Italien. Schließlich fuhr Chamberlain am 15. September nach Berchtesgaden, wo Hitler die „Heimkehr der Sudetendeutschen“ als seine letzte territoriale Forderung bezeichnete.

Chamberlain war „enttäuscht und verwirrt“

Kurz darauf ergingen sich London und Paris auf ein Ultimatum an Prag, in dem sie die Abtretung aller Gebiete mit mehr als 50 Prozent deutscher Bevölkerung forderten und dafür eine Garantie der neuen Staatsgrenzen anboten. Da beide Regierungen drohten, die Tschechoslowakei ihrem Schicksal zu überlassen, unterwarf sich dessen Regierung dem Diktat. Als jedoch Chamberlain am 22. September erneut mit Hitler zusammentraf, erhob dieser neue Forderungen. Sein „Memorandum“ war „in der Sprache eines Eroberers“ abgefasst, enthielt eine Karte, in der die deutschen Sprachinseln im Landesinneren als Abstammungsgebiete eingezeichnet waren, und setzte kurze Fristen für die Räumung der deutsch besiedelten Gebiete. Außerdem machte sich Hitler zum Anwalt der ungarischen und polnischen Territorialforderungen. Erst nach deren Erfüllung sei an eine

Garantie der neuen Grenzen zu denken. Chamberlain reiste „enttäuscht und verwirrt“ ab. Mit Zustimmung der Westmächte verkündete die Tschechoslowakei am Abend des 23. September die allgemeine Mobilmachung; Frankreich folgte am übernächsten Tag. Drei Tage später veröffentlichte der britische Außenminister eine offizielle Mitteilung, dass Frankreich der Tschechoslowakei gegen einen deutschen Angriff beistehen müsse. Sowohl Großbritannien als auch Russland würden an der Seite Frankreichs stehen. Als der Krieg unmittelbar bevorzustehen schien, lenkte Hitler ein. Die britische Regierung legte einen „Zeitplan“ für die Abtretung und Besetzung der sudetendeutschen Gebiete vor. Mit Zustimmung Chamberlains lud Mussolini zu einer Viermächte-Konferenz ein, die am 29. September 1938 das Münchner Abkommen annahm. Während Chamberlain und der französische Ministerpräsident Daladier in ihrer Heimat als Friedensstifter gefeiert wurden, prophezeite der tschechoslowakische Außenminister, dass die Tschechoslowakei nicht das letzte Opfer sein werde.

TEXT Univ.-Prof. i.R. Dr. Detlef Brandes, Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf

Wussten Sie, dass ...

... den Sudetendeutschen ein voll ausgebautes Bildungssystem vom Kindergarten bis zur Hochschule offenstand, sie allerdings im öffentlichen Dienst und bei öffentlichen Aufträgen benachteiligt wurden?

Chamberlain zurück am Heston Airport in London – er hält das Münchner Abkommen in der Hand und läßt vor Reportern den berühmten Ausspruch „I believe it is peace for our time“ („Ich glaube, dies ist der Frieden für unsere Zeit“).

Die Sudetendeutsche Partei: Hitlers Helfer

Die Sudetendeutsche Partei musste in der Tschechoslowakei zwangsläufig eine demokratische Gesinnung vortäuschen. Tatsächlich wurde sie im Laufe der 1930er-Jahre immer stärker von Hitler gelenkt. Nach dem „Anschluss“ Österreichs ließ sie die parlamentarische Maske dann langsam fallen.

Im November 1919 hatte sich im Sudetenland die Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei (DNSAP) konstituiert, sie war sozialstaatlich, nationalvölkisch, antikapitalistisch, antikommunistisch und antisemitisch orientiert. Der Partei gelang es, bei den Wahlen ihr Gewicht stetig zu steigern. Mit den Nationalsozialisten im Deutschen Reich pflegte die DNSAP eine enge Kooperation, Anfang 1933 bekannte sie sich offen zur NSDAP im Reich. Im September 1935 kam die DNSAP einem daraufhin drohenden Verbot durch die Prager Regierung mit ihrer Selbstauflösung zuvor. Die wenige Tage später vom Turnlehrer Konrad Henlein gegründete Sudetendeutsche Heimatfront (SHF) sog. die meisten DNSAP-Mitglieder auf. 1935 benannte sich die SHF auf Geheiß Prags in Sudetendeutsche Partei (SdP) um. Sie wurde schon bald zum wichtigsten politischen Faktor im Sudetenland. Sie war mit mehr als 1,2 Millionen Stimmen die größte Siegerin der Parlamentswahlen vom Mai 1935. Nach ihrem Triumph sollte sie ein wichtiger Faktor in Hitlers außenpolitischem Kalkül werden.

Unerfüllbare Forderungen

Da die Sudetendeutsche Partei unter den Augen der Prager Regierung agieren musste, entfaltete sie nach außen aber gezwungenermaßen eine demokratische Mimikry. Gleichwohl war auch sie antiliberal, antidemokratisch, antisemitisch und antilawisch gesinnt. Der „Anschluss“ Österreichs Mitte März 1938 bedeutete auch für die Sudetendeutschen eine Zäsur. Auch im Sudetenland wurde nun bereits der Slogan „Ein Volk, ein Reich, ein Führer“ skandiert. Am 28. März 1938 empfing Hitler Konrad Henlein und den SdP-Funktionär Karl Hermann Frank in Berlin. Hitler erklärte, er wolle das tschechoslowakische Problem in nicht allzu ferner Zukunft lösen, die SdP solle fortan nur noch Forderungen stellen, die Prag nicht annehmen könne.

Konrad Henlein führte die Sudetendeutsche Partei bis zum Münchner Abkommen.

Die Politik der SdP orientierte sich fortan unhörbar am „Dritten Reich“. Jeder Schritt wurde mit der NS-Führung abgesprochen, die Eingliederung des Sudetenlandes in das Deutsche Reich war jetzt das erklärte Ziel. Die Partei wuchs rasch, im März 1938 zählte sie rund 760.000, im Juli 1938 mehr als 1,3 Millionen Mitglieder. Dies war möglich geworden, da Werber der SdP Sudetendeutsche auch mit Druck in die Partei pressten. Die Partei sah sich spätestens nach ihrem triumphalen Sieg bei den Gemeindevahlen vom Frühjahr 1938, bei denen sie rund 85 Prozent der sudetendeutschen Stimmen bekam, als alleinige Vertreterin der Deutschen in der CSR. Ihre Mitglieder traten zunehmend selbstbewusst auf, zeigten ihre nationale Gesinnung und boykottierten Tschechen, Juden und politische Gegner.

TEXT Dr. Jörg Osterloh, Friedrich-Schiller-Universität Jena, Fritz-Bauer-Institut, Frankfurt am Main

Nach 1918 gehörten die böhmischen Deutschen plötzlich zur Tschechoslowakei

Die Sudetendeutschen

Mit der Gründung der Tschechoslowakei mussten die Sudetendeutschen mit einer neuen Rolle zurechtkommen: Sie waren eine Minderheit und nicht mehr Teil einer dominierenden Nation. Nachdem sich die Lage in den 1920er-Jahren entspannt hatte, entzweiten sich die Völker mit der Weltwirtschaftskrise zunehmend wieder.

Der Jubel über den Einmarsch der Wehrmacht in das „Sudetendeutschland“ nach dem Münchner Abkommen war groß. Endlich, so der Tenor, sei das Selbstbestimmungsrecht der Sudetendeutschen errungen worden. Den Preis dafür waren die meisten bereit zu zahlen: nun Teil der NS-Diktatur zu sein. Eine Erklärung für die breite Zustimmung zur Eingliederung des „Sudetendeutschlands“ in das Deutsche Reich liefen die Ereignisse der Jahre 1918/19. Mit der Gründung der Tschechoslowakei aus der Erbmasse der nach dem Ersten Weltkrieg aufgelösten österreichisch-ungarischen Doppelmonarchie gerieten die in den böhmischen Ländern lebenden Deutschen unfreiwillig in eine neue Lage. Waren sie zuvor Teil der dominierenden Nation gewesen, so fanden sie sich jetzt als Minderheit in einer als Nationalstaat der Tschechen und Slowaken deklarierten Republik wieder. Die tschechische und die slowakische Nationalbewegung feierten dagegen die Gründung „ihrer“ Tschechoslowakei. Gegensätzlicher konnten die Erfahrungen also nicht sein: Was die einen als nationale Niederlage interpretierten, empfanden die anderen als nationalen Sieg.

Wussten Sie, dass ...

... es in der Habsburgermonarchie die Tradition wechselseitiger Aufenthalte von deutschen oder tschechischen Schülern in einer andersnationalen Familie gegeben hat und sich dabei einige Freundschaften bildeten?

Mit den Sudetendeutschen hatten die Nazis auch zusätzliche potenzielle Soldaten gewonnen. Dieses Plakat ruft die Männer zum Eintritt in die SS auf.

Sudetendeutsche Männer

haben sich zur Aufnahme in die 44-Verfügungstruppe (Kriegsanwärter-44 „Adolf Hitler“ und die 44-Verfügungstruppe „Deutschland“, Germania, „Der Führer“), in die 44-Verfügungstruppe und in die Polizei (Schutzpolizei, Reichswehr-Schutz- und Kriminalpolizei) melden. **Rushmut!** erreichen die Pannamittel und jede Polizei- und Verbandsstelle.

Deutsches Militär beim Einzug ins Sudetendeutschland in Waidhaus. Die berittenen Soldaten werden von sudetendeutschen Familien nach dem Münchner Abkommen freudig empfangen.

Sofort lautete der Vorwurf, den Deutschen werde das vom amerikanischen Präsidenten Woodrow Wilson propagierte Selbstbestimmungsrecht der Völker verweigert – schließlich hatten auch sie das Recht, in einem Nationalstaat zu leben. Politische Repräsentanten der überwiegend von Deutschen bewohnten westlichen, nördlichen und nordöstlichen Grenzgebiete der Tschechoslowakei riefen 1918 die „Provinz Deutschböhmen“ sowie die „Provinz Sudetendeutschland“ aus und forderten ebenso wie überwiegend von Deutschen besiedelte südböhmische und süd-mährische Bezirke einen Anschluss an „Deutschösterreich“.

Vergleichsweise komfortable Lage

Dies lehnten sowohl die neue Prager Führung als auch die Siegermächte des Ersten Weltkriegs ab. Zum einen erachteten sie das Territorium der historischen böhmischen Länder als unteilbar, zum anderen wünschten sie einen wirtschaftlich stabilen und militärisch effizient zu verteidigenden Staat. Allerdings musste die Tschechoslowakei ebenso wie andere nach 1918 entstandene neue Länder einen Minderheitenschutzvertrag unterzeichnen. Kein Angehöriger einer Minorität durfte wegen seiner nationalen Herkunft diskriminiert werden. Tatsächlich befanden sich Angehörige deutscher Minderheiten in kaum einem anderen Staat des östlichen Europa in einer derart komfortablen Lage wie in der Tschechoslowakei. Parteiensystem, Vereinwesen, Schulwesen, Kulturleben und Wirtschaft waren hoch entwickelt und blieben weitgehend erhalten, jeder Staatsbürger genoss dieselben Rechte. Nachdem sich mehrere deutsche Parteien – vor allem die Deutsche Christlich-Soziale Volkspartei, der Bund der Landwirte und die Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei – zu einer „aktivistischen“ Politik und damit zu einer Mitarbeit in der Demokratie entschieden hatten, waren seit 1926 deutsche Minister in den Prager Regierungen vertreten. Die Mehrheit der Deutschen wählte

diese Parteien und nicht die „negativistischen“, die jede Kooperation ablehnten: die Deutsche Nationalpartei (DNP) und die Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei (DNSAP). Doch diese vermeintliche Entspannung des deutsch-tschechischen Gegensatzes – ein deutsch-tschechischer war in dieser Form nicht vorhanden – war trügerisch. Auf beiden Seiten blieben die nationalen Leidenschaften virulent. So störten eine Politik der „Nadelstiche“ sowie psychologisch verheerende Signale das Zusammenleben. Ob deutsche Schulen geschlossen wurden, weil tatsächlich oder angeblich nicht genügend Kinder für diese vorhanden waren, ob deutsche Bewerber für ein öffentliches Amt an der dafür notwendigen Sprachprüfung scheiterten, ob deutsche oder tschechische Zeitungen Stimmung gegen die jeweils andere Seite machten, oder ob 1920 und 1930 antideutsche Ausschreitungen in Prag stattfanden: Immer waren die seit dem 19. Jahrhundert vorhandenen nationalen Spannungen unterschiedlich oder offen präsent. Dass die Deutschen, die fast ein Viertel der Bevölkerung stellten und in absoluten Zahlen stärker als die Slowaken waren, nicht genauso als „Staatsvolk“ galten, spielte hier ebenfalls eine wichtige Rolle.

Wirtschaftskrise traf besonders Deutsche

Darüber ist heute fast in Vergessenheit geraten, dass viele Deutsche und Tschechen problemlos zusammenlebten und zusammenarbeiteten als Familienmitglieder, Kollegen oder Nachbarn. In der Habsburgermonarchie hatte es die Tradition wechselseitiger Aufenthalte von deutschen oder tschechischen Schülern in einer andersnationalen Familie gegeben. Diesen Austausch gab es auch in der Tschechoslowakei, wenn auch nicht als Massenphänomen. Gerade eine nationale Indifferenz war den Hardlinern auf beiden Seiten jedoch suspekt. Im Falle der Deutschen setzte sich immer stärker ein Begriff durch, der vor 1918 nur selten verwendet

worden war: „Sudetendeutsche“, abgeleitet von dem Gebirgszug Sudeten im Norden Böhmens, Mährens und Mährisch-Schlesiens. Er vereinte begrifflich alle Deutschen in den böhmischen Ländern ungeachtet ihrer regional verschiedenen Prägungen als Gemeinschaft. Begünstigt wurde dies durch ihre überwiegend geschlossenen, wenn auch nicht miteinander verbundenen Siedlungsräume in den Grenzgebieten der Tschechoslowakei – die nun auch öfter „Sudetendeutschland“ genannt wurden.

Wunsch nach dem „Anschluss“

Es ist eine Überlegung wert, ob sich nicht mit der Zeit immer mehr Deutsche und Tschechen einander angenähert hätten. Aber gerade in den ersten Jahren der aktivistischen Politik brach die Weltwirtschaftskrise aus. Die Anfang der 1930er-Jahre wachsende Massenarbeitslosigkeit traf vor allem die deutsche exportorientierte Leichtindustrie, weshalb prozentual weitaus mehr Deutsche als Tschechen ihre Arbeit verloren. Für die existenzielle Not von hunderttausenden Menschen hatten die Nationalisten jedoch eine andere Erklärung parat: Die Prager Regierung lasse gerade die Deutschen im Stich. Befördert von den Erfolgen der NSDAP im benachbarten Deutschland, verstärkten auch die negativistischen Parteien. Nachdem sich die DNSAP und die DNP aus Sorge vor einem drohenden Verbot aufgelöst hatten, gründete Konrad Henlein 1933 die rechte Sammlungsbewegung „Sudetendeutsche Heimatfront“. Diese Bewegung, 1935 in „Sudetendeutsche Partei“ (SDP) umbenannt, gewann bereits bei den Parlamentswahlen 1935 zwei Drittel aller deut-

schen Stimmen. Ganz offensichtlich trauten viele Wähler den Aktivisten keine erfolgreiche Verteidigung deutscher Interessen mehr zu. Diese Dynamik führte zur Unterstützung des radikalen Kurses der SDP durch einen Großteil der deutschen Bevölkerung im Krisenjahr 1938, als die Henlein-Partei als Erfüllungsgeschehle der NS-Außenpolitik agierte. Die SDP glied sich nun noch offener als zuvor der deutschen NSDAP an, politische Gegner Juden und Tschechen wurden eingeschüchert und auf dem Höhepunkt der Krise terrorisiert. Trotz aller Warnungen der demokratischen Kräfte – auch der deutschen Emigranten in der Tschechoslowakei – vor den Zuständen in der NS-Diktatur. Ein Großteil der deutschen Bevölkerung wünschte spätestens seit dem „Anschluss“ Österreichs auch eine Eingliederung des „Sudetentlandes“ in das Deutsche Reich.

Große Hoffnungen – und Ernüchterung

Dass die Sudetenkrise 1938 ohne Krieg gelöst wurde, der gerade die Grenzgebiete der böhmischen Länder in ein Schlachtfeld verwandelt hätte, hatte große Erleichterung zur Folge und war ebenfalls ein Grund für den Jubel beim Einmarsch der Wehrmacht. Die Zeit der Sudetendeutschen im „Dritten Reich“ war jedoch knapp bemessen: Nur rund sechseinhalb Jahre waren sie im nun gebildeten „Reichsgau Sudetenland“ Teil der NS-„Volksgemeinschaft“. Politische Gegner gerieten jetzt auch dort in das Visier des Repressionsapparates, die im Reichsgau verbliebene tschechische Minderheit verlor sämtliche Selbstverwaltungsrechte, Parteien und Organisationen. Langfristig sollten Böhmen und Mähren „germanisiert“ werden. Fast alle Juden, sofern ihnen nicht die Flucht gelungen war, wurden nach ihrer Entrechtung und Verfolgung während der Shoah ermordet.

Die Hoffnungen der Mehrheitsbevölkerung dagegen waren zu Beginn

groß, der Abbau der Arbeitslosigkeit und die Erfüllung des Wunsches nach Selbstbestimmung standen an vorderster Stelle. Tatsächlich herrschte bereits im Frühjahr 1939 Vollbeschäftigung, doch über viele andere Begleiterscheinungen der Eingliederung wurde Klage geführt: dass die Preise schneller stiegen als die Löhne, dass viele Deutsche aus anderen Teilen des Reiches die besten Posten bekamen und sich arrogant verhielten oder dass zahlreiche traditionsreiche Vereine und Organisationen der Gleichschaltung zum Opfer fielen.

Darüber hinaus brach bereits 1939 der Krieg aus, der auch unter den Sudetendeutschen viele Opfer forderte. Eine grundsätzliche Ablehnung der neuen Verhältnisse hatten aber weder die Unterdrukungs- und Rassenpolitik noch die Enttäuschungen im Alltagsleben zur Folge. Die meisten hohen SDP-Politiker wirkten nun als NS-Funktionäre – und großen Teilen der Bevölkerung schienen die vermeintliche Erfüllung des Selbstbestimmungsrechts, selbst unter den Bedingungen der NS-Diktatur, sowie die sozialen Verheißungen der „Volksgemeinschaft“ vielsprechender zu sein als ein Leben in der als fremd empfundenen Tschechoslowakei.

TEXT PD Dr. Volker Zimmermann
Wissenschaftlicher Mitarbeiter am Collegium Carolinum e.V.

Antitschechische Demonstration in Wien 1919, nachdem die tschechoslowakische Regierung den Sudetendeutschen verboten hatte, an den ersten demokratischen Wahlen in Österreich teilzunehmen. Auf Plakaten steht: „Nieder mit der tschechischen Tyrannei“ und „Juden und Chren den Märzgefallenen in Deutschböhmen und Sudetenland“.

propaganda

Ein kleines, armselig aussehendes Männlein, übers Knie gelegt von einem Riesen. Dem Männlein ist die Hose heruntergezogen, das macht die Bestrafung besonders demütigend. Es weint – oder sind die Tropfen Angstschweiß? Dieses Männlein soll den nach dem Münchner Abkommen zurückgetretenen tschechoslowakischen Präsidenten Beneš darstellen – der Lächerlichkeit preisgegeben im Nazi-Satireblatt „Brennessel“.

„Die Brennessel“ vertrat knallhart die Ziele der Nazis, agitierte gegen Juden, Sozialisten, „Bolschewisten“ und generell gegen die Weimarer Republik. Sie erschien ab 1931 im NSDAP-Verlag Eber – ihr fehlte dabei immer ein zentrales Kriterium der Satire: Unabhängigkeit. Neben antisemitischen und antibolschewistischen Attacken gab es auch pathetische NS-Selbstdarstellungen in Wort und Bild. Als sie Ende 1938 eingestellt wurde, hatte sie eine Auflage von 23.000 Exemplaren. In den sieben Jahren ihrer Existenz schwang sie immer wieder den Holzhammer gegen politische Gegner der NSDAP; eines konnte sie dabei nie einlösen: ihren Slogan „Für anspruchsvolle Lacher“.

„Für die Gesundheit: Prager Schinken“

Der Titel kommt daher wie Triumphgeheul: „Für die Gesundheit: Prager Schinken“. Das suggeriert Genugtuung, es den Tschechoslowaken im Allgemeinen und dem Kämpfer für ein tschechoslowakisches Sudetenland, Edvard Beneš, mal so richtig gezeigt zu haben. Und das auch noch mit Hilfe der ganz und gar nicht befreundeten Staaten Großbritannien und Frankreich. Den Tschechoslowaken den Hintern (Schinken) zu versohlen sei also gut für die deutsche Volksgesundheit, findet die „Brennessel“. Die völlig unterschiedlichen Größenverhältnisse der beiden Figuren deuten natürlich auch das Ergebnis des

Münchner Abkommens an: Deutschland wird größer, die Tschechoslowakei kleiner.

Benes

Interessant: Edvard Beneš wird zwar von einem Nazi verhauen, wirkt auf diesem Bild aber keineswegs wie ein armes Opfer. Sein Gesichtsausdruck ist verzerrt, er zeigt die Zähne. Seine Nase, seine Ohren sind unnatürlich groß – offenbar bediente sich der Zeichner hier der damals unter Nazis gängigen Juden-Klischees, um anzudeuten: Das Münchner Abkommen war nicht nur ein Triumph über Beneš und die Tschechoslowakei; es war auch ein Sieg über das „Weltjudentum“.

Der Nazi

Der Nazi mit der Rute verkörpert das mächtige, starke Deutschland. Diese Form der Bestrafung war zur damaligen Zeit weit verbreitet und anerkannt in der Kindererziehung. Deutlich ist die Kraft und Dynamik des strahlenden Nazis zu erkennen. Die Botschaft: Legt euch nicht mit uns an! Im Gegensatz zu Beneš trägt der Straßende keine Politiker-Kleidung, sondern einen Mantel und Stiefel – eine Anspielung auf die Wehrmacht, die das Sudetenland sogleich besetzte. Der Kopf der Figur ist nicht mehr auf dem Bild, weil nicht ein Einzelner „den Tschechoslowaken“ den Hintern versohlt, sondern ein ganzes Volk.

TEXT Oliver Rasche

Frieden für ein Jahr

Neville Chamberlain
1869–1940
Britischer Premier

Über Monate hinweg hatte sich die Sudetenkrise zugespielt, die Welt rechnete mit Krieg in Europa. Da konnte sich der britische Premier Neville Chamberlain am 30. September 1938 in London der versammelten Presse als Friedensstifter präsentieren. Er tat in der Downing Street 10 den Ausspruch „peace for our time“ (Frieden für unsere Zeit), der traurige Berühmtheit erlangte, und bezeichnete das Münchner Abkommen als Symbol dafür, dass Deutschland und Großbritannien nie mehr miteinander Krieg führen wollten. Chamberlains „Appeasement“-Politik, die sich um einen friedlichen Ausgleich in Europa bemühte – auch um neben den kolonialen Krisen etwa in Arabien und Indien keinen zusätzlichen Brandherd zu schaffen –, scheiterte. Hat der britische Politiker die Gefährlichkeit der Nazi-Diktatur nicht erkannt? Chamberlain, 1869 in Birmingham geboren, trat in die Fußstapfen seines Vaters und wurde Politiker der Konservativen Partei, nachdem er sich als Farmer auf den Bahamas und Fabrikant in seiner Heimatstadt versucht hatte. 1918 wechselte er von der Lokalpolitik ins britische Unterhaus und baute in den 1920er-Jahren als Gesundheitsminister die Sozialgesetzgebung aus, sicherte sich damit Anhänger in der Arbeiterschaft. Als Schatzkanzler erlebte er Hitlers Machtübernahme und wurde 1937, mit 68 Jahren, schließlich Premierminister.

Das erste Mal im Flugzeug

Wussten Sie, dass ...
... Chamberlain als Farmer auf den Bahamas tätig war, bevor er in die Lokalpolitik ging?

Chamberlain war nicht der Erfinder der „Appeasement“-Politik – schon unmittelbar vor Hitlers Machtübernahme hatte Großbritannien unter dem Premier Ramsay MacDonald von Frankreich verlangt, den deutschen Forderungen nach einer Revision des Versailler Vertrags nachzugeben. Großbritannien wollte zulassen, dass Deutschland wieder zur europäischen Großmacht aufsteigt – allerdings unter der Bedingung, dass sich das Land in internationale Verträge einbinden ließ. Das Ringen um den Frieden war der eine Grund für diese Politik, der andere war psychologischer Natur: Die britische Bevölkerung hatte noch unter den Folgen der Weltwirtschaftskrise zu leiden und lehnte einen erneuten Krieg ab. Diese Politik setzte Chamberlain fort. Gegen den „Anschluss“ Österreichs hatte er stillgehalten, denn die fehlende Gegengewicht der Österreichischen ließ ihn den Einmarsch der Wehrmacht als innerschlechte Angelegenheit betrachten. Doch als Hitler drohte, im Sudetenland einzumarschieren, stieg die Kriegsgefahr plötzlich. Chamberlain stieg mit 70 Jahren das erste Mal in ein Flugzeug und reiste am 15. September nach Berchtesgaden, um mit Hitler

zu verhandeln. Sieben Tage später konnte er dem Diktator im Rheinhotel Dreesen in Bad Godesberg die Zustimmung Englands, Frankreichs und der Tschechoslowakei überbringen, die sudetendeutschen Gebiete an das Deutsche Reich abzutreten, wenn der tschechoslowakische Staat unabhängig bliebe. Da stellte Hitler plötzlich neue Forderungen und die beteiligten Staaten begannen mobilzumachen. Spätestens da hätte Chamberlain wissen können, was von Zusagen aus Nazi-Deutschland zu halten ist.

Hitlers Stellung gestärkt

Als mit Hilfe Mussolinis das Münchner Abkommen doch noch zustande kam, sah sich Chamberlain als erfolgreicher Friedensvermittler. Er glaubte, damit auch dem deutschen Volk geholfen zu haben, während er „in Wirklichkeit die Stellung des Diktators gegenüber seinem eigenen Volk“ stärkte „und den Widerstand der Besten im Keim ersticken“ half, wie der Historiker Golo Mann analysierte. Andere Historiker entgegneten, dass es zum „Appeasement“ in den 1930er-Jahren in Europa keine Alternative gegeben und Chamberlain mit dem Münchner Abkommen immerhin ein weiteres Jahr Zeit für die Aufrüstung Großbritanniens gewonnen habe. Der britische Historiker Frank McDonough hält Chamberlains Rolle in der „Appeasement“-Politik des Landes dabei für unterschätzt. Nach seiner Einschätzung hat der Premier viel zu lange abgewartet und immer nur dann gehandelt, wenn es keine andere Möglichkeit mehr gab. Dabei war Chamberlain zäh und durchsetzungsfähig, manchmal dickköpfig, wenn er wusste, was er wollte. Gegenüber Hitler glich seine Politik aber eher einem hilflosen Abwarten, das sich aus einem unberechtigten Fünkchen Hoffnung speiste.

Nachdem Chamberlain den Deutschen am 5. September 1939 den Krieg erklärt hatte und auch militärisch anfangs nur Misserfolge vorweisen konnte, musste er am 10. Mai 1940 zurücktreten. Sein Nachfolger war Winston Churchill, einer der größten Gegner der „Appeasement“-Politik. In den 30er-Jahren hatte er lautstark die Aufrüstung der westlichen Demokratien gefordert, da für ihn Beschwichtigung nur aus einer starken Position heraus betrieben werden konnte. Das Münchner Abkommen nannte er „eine vollkommene Niederlage“.

Nur wenige Monate nach seinem Rücktritt, als die Luftschlacht der Deutschen um England in vollem Gange war, starb Neville Chamberlain am 9. November 1940 im Alter von 71 Jahren an den Folgen einer Krebserkrankung.

TEXT Christina Kienewetter
Chefredaktion Zeitungszeugen

NÄCHSTE WOCHE

32

„Krieg der Welten“

Das clever gemachte fiktive Nachrichtenprogramm „Krieg der Welten“ verbreitete bei vielen US-Amerikanern am 30. Oktober 1938 den Eindruck, dass Marsmenschen auf der Erde gelandet sind.

Das hatte nicht nur mit der beklemmenden realen Sendung zu tun. Die Menschen standen unter dem Eindruck der bedrohlichen weltpolitischen Lage. Die beigelegte „New York Times“ berichtet aus nächster Nähe über die angebliche Massenpanik, während sich die „Münchner Neuesten Nachrichten“ aus der Distanz lustig machen.

gratis in Nummer 35:

IHRE ZWEITE SAMMELBOX!

Nur erhältlich für Leser, die im Zeitschriftenhandel kaufen. Abonnenten haben beide Sammelboxen bereits erhalten.

IMPRESSUM

Zeitungsgemacht eine unabhängige Publikation für zeitgeschichtliche Informationen. Mit Herausgaben von Zeitungen aus der Zeit des Nationalsozialismus soll zum Verständnis dieser kritischen Periode deutscher Geschichte beitragen. Der Herausgeber distanziert sich ausdrücklich von jeglichen Inhalten der hier abgedruckten nationalsozialistischen Zeitungen. Zeitungsgemacht ist für die Herausgeber, Staatsbibliothek, Berlin, Deutsche Nationalbibliothek, Leipzig, Verband der Geschichtswissenschaften Deutschlands, Institut für Zeitgeschichte der Stadt Dortmund, Forschungsinstitut für Zeitgeschichte in Hamburg, Ludwig Boltzmann Institut für Historische Sozialwissenschaft Wien, Institut für Journalismik der Technischen Universität Dortmund, 2012 Albertus Limited, 64 Knightbridge, London SW1X 7JF.

Herausgeber: Peter McGee, **Chefredaktion:** Christina Kienewetter, **Beratende Redakteure:** Alexander Luckow, Sandra Tasewitsch, **Wissenschaftliche Beratung:** PD Dr. Franz Baur, Forschungsinstitut für Zeitgeschichte in Hamburg, Prof. Dr. Wolfgang Benz, emeritierter Leiter des Instituts für Antisemitismenforschung der TU Berlin, Dr. O. Lisa Prof. Dr. Gerhard Bätz, Leiter des Ludwig Boltzmann Instituts für Historische Sozialwissenschaft Wien, Barbara Dieltz, langjährige Leiterin der Gedenkstätte Dachau, Dr. Peter Ludz, Vorsitzender des Vereins der Geschichtswissenschaften Deutschlands (VGD), Prof. Dr. Peter Longerich, Direktor des Research Centre for the Holocaust and Twentieth Century History, Royal Holloway College London, Prof. Dr. Hans Mommsen, Prof. Dr. Hans Mommsen, Institut für Journalismik der Technischen Universität Dortmund, Dr. Gabriele Trugger, Leiterin des Instituts für Zeitgeschichte der Stadt Dortmund, Mathematisches Seminar Prof. Dr. Sonja Neßler, Lehrstuhl für Modern History / Global Society an der University of Glasgow, **Grafik und Layout:** Cornelia Fries, **Illustrationen:** S. 2–8: Otto Dettmer, **Produktion:** Stefan Albrecht, **Redaktion:** Irene Leutner, Karin Piller, **Druck:** Portol, Paderborn 34115, **Verlag:** B&B, und Autorenmehrte werden von uns soweit möglich geprüft und gekürzt. Bitte kontaktieren Sie uns, falls Sie ein Recht von Copyrights sind.

ZEITUNGSZEUGEN

Bargkoppelweg 54, 22145 Hamburg
Redaktion: redaktion@zeitungszeugen.de
Abonnement: abo@zeitungszeugen.de
Vertrieb: DPV Network GmbH www.dpv.de

Morgenausgabe
10 Pf., auswärts 15 Pf.

Berliner

Donnerstag, 15. September 1938

M

Lokal-Anzeiger

Number 222

Organ für die Reichshauptstadt

56. Jahrgang

Deutsches national. Sonntag mit der Silberhochzeit „Die Witze Welt“. Tagespreis abgesehen 75 Pfennig, monatlich 3,25 Mark. Durch die Post monatlich 3,25 Mark einschließlich 14 Pfennig Postgebühren, längs 75 Pfennig Dreibögel. (Nachdruck abgesehen). Sonntag mit der Silberhochzeit „Die Witze Welt“. abgesehen 75 Pfennig, monatlich 3,25 Mark. Durch die Post monatlich 3,25 Mark einschließlich 14 Pfennig Postgebühren, längs 75 Pfennig Dreibögel. Beilagen zu allen 4-er-Blättern, Tages- und Wochenblätter, 10 Pfennig.

[illegible]

Premierminister Chamberlain fliegt heute zu Adolf Hitler! Nachmittag Unterredung auf dem Obersalzberg

Prags Blutschuld wächst ins Ungeheure — Militär und Polizei nehmen Sudetendeutsche unter Maschinengewehrfeuer

Erklärung Daladiers

© 2000 by the University of Chicago. All rights reserved.

HWF World, 14. Epsilon

Die Nachricht, daß der britische Premierminister Chamberlain morgen dem Götter einen Besuch abstatten wird, ist in Paris natürlich in größt eingetroffen, also daß die Presse nachdaran Notiz nehmen und sie kommentieren könnten. Wo sie im Laufe des späten Abends in der Öffentlichkeit bekannt wurde, hat sie ein Gefühl der Entspannung und Erleichterung hervorgerufen.

Ministerpräsident Daladier, der naturgemäß von allen Seiten mit Anfragen besühtigt wurde, gab zu dieser sensationellen Nachricht der Agentur Savon folgende Erklärung ab:

„Mängel“ der schiefen Entwicklung der Dinge in der Richtig-Zukunft, die eine Rettung an Ort und Stelle unendlich schwierig machen, habe ich nicht zu erörtern. Ich habe nur zu sagen, daß die Zukunft erhellte die Vergangenheit mit Hilfe der richtigen Lösung mit Vermehrung der Chancen anzunehmen, um die Möglichkeiten für ein Überleben des Abkömmlings zu erhöhen. Ich habe nicht zu denken, daß es sein soll, gemeinsam mit Zeitstand weitere Maßnahmen zur Rettung des Standes als freundschaftlichen Hilfe. Ich habe nicht zu denken, daß es sein soll, gemeinsam mit Zeitstand weitere Maßnahmen zur Rettung des Standes als freundschaftlichen Hilfe. Ich habe nicht zu denken, daß es sein soll, gemeinsam mit Zeitstand weitere Maßnahmen zur Rettung des Standes als freundschaftlichen Hilfe.

Roosevelt unterbricht seinen Urlaub

Sticht nach Vorfällen

Zahlungsfähigkeit seitlich Verlegeteile:

INS Washington, 14. September.
Präsident Roosevelt, der sich seit einigen Tagen in Rochester zum Heilich bei seinen erkrankten ältesten Söhne aufhält, ist mit Rücksicht auf die geplante europäische Reise nach Washington geehrt, seinen Ehrengast, Staatspräsident auf dem Sommerhofe baldigst zu empfangen. Der Kaiser wurde er telephonisch vom Staatssekretär nach über die letzten Ereignisse in der Ägypten-Situation und den europäischen diplomatischen Verhältnissen. Der Präsident erklärte nach diesem „Telefonat“, die Reise nach Europa sei augenblicklich nicht möglich.

DNE Berlin, 14. September

Der britische Premierminister Herr Neville Chamberlain hat dem Führer und Reichskanzler durch Vermittlung des britischen Botschafters in Berlin folgende Mitteilung zugehen lassen:

„Im Hinblick auf die zunehmend kritische Lage schlage ich vor, sofort zu Ihnen herüberzukommen und zu versuchen, eine friebliche Lösung zu finden. Ich schlage vor, auf dem Luftwege zu kommen, und bin morgen zur Abreise bereit. Teilen Sie mir bitte den frühesten Zeitpunkt mit, zu dem Sie mich empfangen können, und geben Sie mir den Ort der Zusammenkunft an. Ich wäre für eine sehr baldige Antwort dankbar.

943. Neville Chamberlain."

Der Führer und Reichkanzler hat auf die vorstehende Mitteilung geantwortet, daß er gern bereit sei, sich mit dem britischen Premierminister am 15. dieses Monats zu treffen. Herr Neville Chamberlain wird dementsprechend morgen, Donnerstag nachmittag, auf dem Oberfalibera erwartet.

Über 30 Deutsche wurden getötet

Teleorhynchus Steinhilber

Harlebad, 14. September

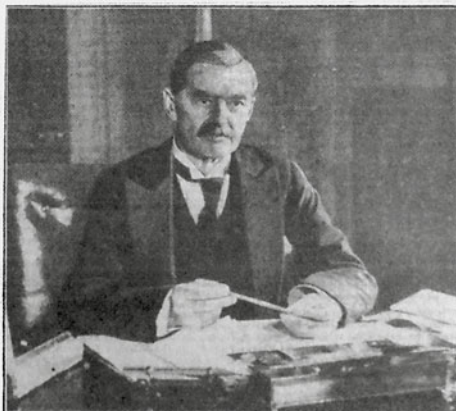
In dem Ort Habersbirk bei Hallenau an der Eger ist es am Dienstag und Mittwoch zu außerordentlich blutigen Vorgängen gekommen, die nach türkischen und englischen Meldungen eine große Anzahl von Todesopfern gefordert haben sollen. Da die Verbindungen mit Hallenau unterbrochen sind, war es bisher unmöglich, die genaue Zahl der Opfer festzustellen.

[illegible]

Als der Mäuzug in die Höhe des Gendarmen-
Gebäudes gelangt war, fiel aus dem Haus ein
Schuß, gleich darauf prasselten ganze Sal-
ven von Gewehrflügeln mitten in die Prozes-
sion. Dabei wurden eine Reihe von Endeten
deutschen, darunter auch Frauen, verletzt.

Die emigrierte Bevölkerung stürzte nicht nur die Gendarmenverleugnung, sondern auch mehrere Gendarmen verlor und der Gendarm Bartolico im Kampfe getötet wurden. Ausgänger der verwundeten Gendarmen ergaben, daß Bartolico keinen Beschuldigten, einen Blonden, der für seinen Treiben schon viel Wochen im Gefängnis lag, wegen der Verleugnung der Schießbefehle im Gegenwärtigen seiner Kameraden niederschossen und dann das Signal zu der allgemeinen Schierei gegeben hatte. Der italienische Oberkommandant war sofort tot.

Da kurz darauf erneut ein Kohlenstoffwag-
nischlepp-Kommunikationsfahrzeug in den O-

Der belgische Premierminister Kérisse Chamberlain

S. Scott, D. Allen-Diaz

[illegible]

leser-lupe

Die beigelegten Zeitungen dieser Ausgabe spannen den Bogen vom ersten Besuch Chamberlains auf dem Obersalzberg bis zum Münchner Abkommen. Beide hetzen gegen die Tschechoslowakei und machen sie zum Aggressor gegen das Deutsche Reich. Der drohende Krieg war in diesen Tagen in der Presse allgegenwärtig. Doch es gab auch Platz für Heiteres – vor allem in den Annoncen.

Gräuelpropaganda

Eine Annonce im „Berliner Lokal-Anzeiger“ offeriert eine Lebensversicherung für den „pflichtbewussten Mann“, „daß er nur ruhig leben kann, wenn Weib und Kind geborgen sind“.

Wenn man die Zeitungen aus dem September 1938 mit unserem heutigen Wissen durchblättert, dann klingen die Meldungen aus Deutschland wie eine einzige Farce. Benes wird stellvertretend für die Tschechoslowaken, als Kriegstreiber verunglimpft. Gleichzeitig wird ihm unglaubliche Macht zugeschrieben: der tschechoslowakische Staatspräsident könne über Krieg und Frieden entscheiden. Hitler wird dagegen fast schon als „Friedensengel“ inszeniert.

Diese Propaganda hatte Methode und wurde von oberster Stelle verordnet. So hieß es etwa in einer Pressemitteilung vom 7. September 1938: „Auf einer um 11.41 Uhr einberufenen Pressekonferenz wurden die neuesten zwei Zwischenfälle behandelt (der Fall mit dem 82. nachts aus dem Bett verhafteten Sudetendeutschen, derentwegen Abgeordnete der Partei im Rathaus interviewten, wobei es zu Zwischenfällen kam und die berittene Polizei das Publikum und die Abgeordneten mit Reitpöckchen traktierte; der Tod eines zum Militär einberufenen Sudetendeutschen unter merkwürdigen Umständen). Diese Zwischenfälle sollen sehr gross aufgemacht werden. Ich gebe den Kommentator nach den hiesigen Anweisungen schon formuliert.“

Das entscheidende ist, dass die Sudetendeutschen die Verhandlungen suspendierten. „Am nächsten Tag wurde dafür, der Presse der Dank für die Haltung aus Anlass der neuen Provokationen in der Tschecho-Slowakei ausgesprochen. Diese Linie soll nicht verlassen werden, Artikel mussten weiter erscheinen.“

Wenn dies noch zu unklar formuliert ist, dem wird vielleicht folgende Presseanweisung vom 8. September die Augen öffnen: „Unter nochmaliger Betonung der in den Pressekonferenzen in der letzten Zeit ausgesprochenen Richtlinien wird nun nochmals gesteuert: darum ersucht, jeden unnötigen Angriff auf ein anderes Land, auch jede Herabsetzung und Kraenkung, peinlichst zu vermeiden. Ausgenommen hiervon ist der Staat, der im Augenblick Terror gegen die Deutschen losbrechen lässt, denen er die Lebensrechte verweigert.“ Dass damit die Tschechoslowakei gemeint ist, ist klar.

Berliner Lokal-Anzeiger

Mit der Schlagzeile „Premierminister Chamberlain fliegt heute zu Adolf Hitler“ macht am 15. September der „Berliner Lokal-Anzeiger“ auf. Während das Wort „Friede“ inflationär gebraucht wird, ist die antisemitische Propaganda enorm. Über die jüdische Terrorregimenten: „tschechisch-germanischen und Verfolgungsaktionen an der Bevölkerung eines, um deut-

schen“ Dorfes wird auf der Titelseite berichtet („Über 30 Deutsche wurden getötet“); auf der folgenden Seite lässt man sich über die „Steigerung des Tschschen-Terrors“ aus.

Im Text „Sturmzeichen“ auf Seite 2 ist bereits von der „Tschschei“ die Rede – diese Kurzform des Staatsnamens hat bis heute den negativen Beigeschmack des NS-Sprachgebrauchs. Nach der Eingliederung der sudetendeutschen Gebiete wurde das vorübergehende tschechische Staatsgebiet von der deutschen Propaganda als „Rest-Tschschei“ bezeichnet. Interessant in diesem Text ist aber auch der historische Rückgriff auf die Hussitenkriege. Hussiten waren reformatorische und revolutionäre Gruppen in der Tradition von Jan Hus, die im Rahmen des 15. Jahrhunderts für ihre Freiheit und gegen die Dominanz der römisch-katholischen Kirche kämpften. Dieser Text setzt Hussiten mit Aufständischen gleich. Allzu intensiv dürfte sich der Autor mit der Geschichte nicht auseinandergesetzt haben, sonst wären ihm die Unstimmigkeiten aufgefallen. „Die Deutschen, die die Tschechen kennen wissen, was das bedeutet, wenn man die Meute lockt, und der Tschechen legt sich wie ein lähmender Nebel über das Land.“

Vorbild für „General-Anzeiger“

Die Propaganda fruchtete: Der Plan, vor allem Briten und Franzosen vom Ernst der Lage zu überzeugen, ging auf. So machte sich der britische Premierminister Neville Chamberlain eilends auf den Weg zu Hitler; der amerikanische Präsident Franklin Delano Roosevelt brach aufgrund der Lage in Europa sogar seinen Urlaub ab.

Ein Artikel über die Forderungen der Sudetendeutschen wurde mit einer Karte illustriert, auf der die zu okkupierenden Gebiete bereits schraffiert eingezeichnet waren. Eine kleine Meldung auf dieser Seite lässt eindeutig darauf schließen, wie kritisch die Lage an diesem 15. September bereits war. „Gestellungsbefehle mit nur Stunden Frist“ bedeutet, dass die Tschechoslowakei ihre Wehrpflichtigen bereits zusammenzurück. Die Mobilisierung wurde am 23. September offiziell verkündet, in Frankreich sollte sie unmittelbar folgen.

Der „Berliner Lokal-Anzeiger“ war einst eine ziemlich unparteiische Zeitung. In seinen Anfangsjahren war das Geschäftsmodell revolutionär, denn er wurde ausschließlich über den Verkauf von Anzeigen finanziert und damit zum Vorbild späterer General-Anzeiger. Gegründet worden war der „Berliner Lokal-Anzeiger“ – Central Organ für die Reichshauptstadt – von August Schell. Seine Ausrichtung entsprach der politischen Überzeugung des Besitzers: national und kaiserreu.

Konkurrenz für Ullstein und Mosse

Schell produzierte in seinem Verlag einige der auflagenstärksten Zeitungen Deutschlands und geriet damit in direkte Konkurrenz zu Leopold Ullstein und Rudolf Mosse. Aufgrund kostspieliger Projekte, absichts des Verlagswesens musste Schell sein Unternehmen 1914 an den Deutschen Verlagsverein verkaufen, der später unter den Einfluss Hugenberg geriet – eines deutschnationalen Wegbereiters und Steigbügelhalters Hitlers. Der „Berliner Lokal-Anzeiger“ sollte im Lauf des Zweiten Weltkriegs mit der „Berliner Morgenpost“ vereinigt werden und geriet – wie fast alle deutschen Medien während des Kriegs – in den Einflussbereich des NSDAP-eigenen Fler-Verlages.

Auf Seite 3 versucht ein Journalist mit dem Kürzel FH unter dem Titel „Heiteres aus erster Zeit“ die Kommentare des Auslands, hier einer französischen Journalistin, als „prophetischen Wahnsinn“ abzutun. Genevieve Tabouis, die linksgerichtete Kommentatorin im französischen „L'Oeuvre“, hieß eigentlich Genevieve Lequesne und war seit 1929 außenpolitische Redakteurin der Zeitung. Sie sagte die deutsche Remilitarisierung des Rheinlands, den Anschluss Österreichs und des Sudetenlandes voraus, sodass Adolf Hitler in einer Rundfunksprache äußerte: „... und Madame Tabouis, die

weiste der Frauen, weil, was ich heute, noch bevor ich es schreiben. Ihre Vorhersagen, dass Hitler zwischen dem 15. und 20. August 1938 in England einfallen und dass er mit den Häuptern in Frankreich untrutzlich sein würde, traten allerdings nicht ein. Im Ausland zu lesen, dass nichts von all dem in Frankreich erschienenen Fler-Verlag gegen über Hitlers Absichten wahr war, Deutschland habe mit den Vorzeichen in der Tschechoslowakei nichts zu schaffen, sei völlig unfaßlich und unberechtigt. Das Gegenteil ist wahr.“

In Zeitungszeilen Nr. 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

Krieg war in diesen Tagen allgegenwärtig, wie ein kurzer Artikel auf Seite 6 zeigt. Wenn die Sonne nicht aus, dann werden die Leser zu 100 Prozent auf ihre Dachboden zum Schutz des Luftschutzes aufgefordert. Eine passende Anzeige dazu findet sich auf Seite 4: „Verdunklung – Was ist das? – besten geeignet.“ Zwei Pressemeldungen vom 15. September 1938 zeigen dieses Bild. Mitte September 1938 eine Luftschutzübung abgeblieben. „Fliegeralarm und Verdunklung“ – unbestimmte Zeit verschoben. Berndt: Jede Möglichkeit zur Verdunklung soll vermieden werden. Die Kriegpropaganda zielt auf eine sichtliche Wirkung, denn es ist eine Meldung an die Presse. Wenn die Volksgasmaske abgeblasen wird, ist die Frage sei so gross, dass Berlin nicht gedeckt werden könnte.

Unterhaltsam sind wie immer die Anzeigen, die 1938 entstanden. Sie zeigen andere Sprache sprechen. Es wurde wohl keine Lebensversicherung für den „pflichtbewussten Mann“ appelliert, „daß er nur ruhig leben kann, wenn Weib und Kind geborgen sind“.

leben kann, wenn
Weib und Kind gebo-
ren sind (...) Ob diese
auf Seite 4 unten an-
geordneten Vorausset-
zungen heute noch ge-
nanden vor Hartz IV
bewahren konnten?
„Jünger gut aussuchen
der Mann, 20 Jahre mit
tadelloser Garderobe
sucht gute Vernetzung
oder sonstige Beschul-
tigung.“ „Zuverlässig-
keit“ ist heute auch
kein Begriff, der einem
in Kombination mit Zi-
garetteneinfuhr wür-
de (Seite 7)

Die Geschichte des Profisportlers findet sich ein interessanter
Beitrag auf Seite 7. Be-
sprochen werden hier
Beschlüsse des Olympi-
schen Komitees,
welche Sportler als Amateure
und welche als Berufssportler zu bezeich-
nen. Die Trainingsmöglichkeiten für Profisportler seien mit jenen
der Amateursportler nicht vergleich-
bar. Trainingslager dürfen nicht länger
als zwei Wochen dauern. In der
Geschichte der Olympischen Spiele
der Neuzeit verlor man von Beginn
an den Amateurgedanken, ein zen-
trales Element der olympischen Cha-
ra. Nach 1922 hatte der Deutsche
Fußball-Bund den Profisport als Ver-
fallserscheinung bezeichnet. Erst nach
dem Zweiten Weltkrieg wurde in
Deutschland nach und nach der Be-
rufssport eingeführt, doch erst im
Jahre 1972 fiel die Begrenzung der
Spieldauer. Heute werden Sport-
ler ökonomisch vermarktet – eine
Entwicklung, die besonders auch
durch das aufkommende Privatfern-
sehen vorangetrieben wurde.

Münchner Neueste Nachrichten

Die „Münchner Neuesten Nach-
richten“ hatten 1938 bereits eine
wechselvolle Geschichte hinter sich.
Gegründet in den Wirren der Revo-
lution von 1848 war die Zeitung den
Konservativen von Anfang an ein
Dorn im Auge – auch wenn damals
Meldung an Meldung gereicht wurde,
ohne Kommentar oder Analyse der
Geschehnisse. Während des Kaiser-
reichs waren die „Münchner Neuesten
Nachrichten“ eines der führenden

Kurs einzuschlagen, was die Redaktion
bis 1933 erfolgreich verhindert.
Die Folgen der NS-Machtabnahme
waren deshalb auch unüberschaubar:
Chefredakteur Fritz Büchner und
Innenpolitiker Erwin von Armin
kamen auf Befehl des Leiters der Ba-
yerischen Politischen Polizei, Reinhard
Heydrich, sofort in „Schutzhaft“. Von
März 1933 bis Mai 1934 wurde Armin
im KZ Dachau festgehalten. Nach seiner
Freilassung lebte er im Schwarzwald
und schaffte es trotz eines über ihn
verhängten Publikationsverbots,
NS-kritische Artikel, etwa in der
Schweiz, zu veröffentlichen.

„Geschichtliche Stunde“ für München

SS-Sturmabführer Leo Friedrich
Hausleiter übernahm 1935 die Ge-
schäftsführung. Zahlreiche „politisch
unzuverlässige“ Mitarbeiter wurden
entfernt. 1935 wurde der Verlag Knorr
& Hirth, in dem die „Münchner Neuesten
Nachrichten“ erschienen, gezwungen,
an den von Max Amann geleiteten
„Franz Eher Nachf. GmbH Verlag“ zu
verkaufen. Amann zwang nun Hausleiter zum Auscheiden und
setzte Ernst Hohenstauber als leitenden
Redakteur ein.
Die vorliegende Ausgabe ist fast voll-
ständig dem Münchner Abkommen
gewidmet. Von einem historischen
Tag und „geschichtlichen Stunden“ ist
die Rede – und in einer Münchener
Zeitung natürlich von der immensen
Bedeutung, die das Treffen der füh-
renden Staatsmänner Europas für die

liberalen Blätter – was sich mit Ausbruch des
Ersten Weltkriegs dras-
tisch änderte und sich
in einer immer konser-
vativer werdenden Li-
nie äußerte. Ein völlig
anderes Bild bekamen
die Leser wiederum
1919 vermittelt, als die
Zeitung kurzfristig als
Organ des Revolutio-
nären Zentralrates der
Münchner Rätepubli-
kation fungierte. Bis in
die 1930er Jahre fuhr
die Redaktion einen
katholisch-monarchis-
tischen Kurs – trotz
der Bemühungen der
Konzernleitung um
den einflussreichen
Wirtschaftsrellenden
Paul Reusch (Güte-
hoffnungsbüchle, heu-
te MAN), einen die
NSDAP tolerierenden

Die Seite 4 dokumentiert den hohen
Besuch mit einer Fotostrecke:
Mussolini, Chamberlain, Graf Ciano,
Daladier, alle waren sie da, fröhlich
lächelnd. Unterbracht war die illust-
rierte Gästeschau im Prinz-Karl-Palais,
dem heutigen Amtssitz des bayeri-
schen Ministerpräsidenten. Nach der
Aufhebung der bayerischen Staatse-
regierung 1947 wurde das Palais auf-
wendig umgebaut und zum Gästehaus
gemacht. Auf der nächsten Seite geht
die Propaganda gegen die Tschecho-
slowakei, deren Ausrichtung völlig
klar ist, in die nächste Runde: Die Su-
dendeutschen sind die Verfolgten, die
Opfer. Die Tschechen sind die Tero-
risten, die Aggressoren, die Täter.

Dazu finden sich auf Seite 5 gleich
noch „Jeweslotos“ für die Zerstörung-
swut der Tschechen, auf denen aller-
dings weder zu sehen ist, wo diese
Aufnahmen gemacht wurden, noch wie
groß das Ausmaß der Zerstörung wirk-
lich war – geschweige denn, ob diese
zerstörten Zäune von Tschechen oder
von Sudendeutschen bewohnt waren.
Abstand sollte die Tschechen aus den
okkupierten Sudetengebieten vertre-
ben – wenig sanft.

Im Wirtschaftsteil erkennt man, wie
weit die Annexionspläne schon fortge-
schritten waren: Im Artikel „Sudet-
endeutsche Kreditorganisation“ macht
man sich bereits Gedanken über das
Vermögen der Sudendeutschen und
der Kredit- und Versicherungsins-
titute mit deutscher Geschäfts-
sprache auf dem Boden der Tsche-
choslowakei.

Auf Seite 6 findet sich ein für
Historiker interessanter Beitrag
über den „Geschichtsschreiber
Gesamtdörsch“.

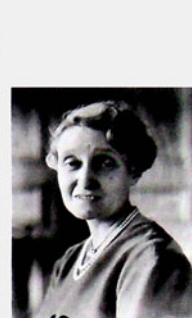

„Hauptstadt der Be-
wegung“ habe, in der
übrigen gerade das
Oktoberfest begonnen
habe. Auf der Titelsei-
te ist davon die Rede,
dass die Tschechoslo-
wakei plane, „Europa
in eine Katastrophe
zu stürzen“. Es sollte
nicht die Tschechen
sein, die diese Kata-
strophe anzetteln.

Die Seite 4 dokumentiert den hohen
Besuch mit einer Fotostrecke:
Mussolini, Chamberlain, Graf Ciano,
Daladier, alle waren sie da, fröhlich
lächelnd. Unterbracht war die illust-
rierte Gästeschau im Prinz-Karl-Palais,
dem heutigen Amtssitz des bayeri-
schen Ministerpräsidenten. Nach der
Aufhebung der bayerischen Staatse-
regierung 1947 wurde das Palais auf-
wendig umgebaut und zum Gästehaus
gemacht. Auf der nächsten Seite geht
die Propaganda gegen die Tschecho-
slowakei, deren Ausrichtung völlig
klar ist, in die nächste Runde: Die Su-
dendeutschen sind die Verfolgten, die
Opfer. Die Tschechen sind die Tero-
risten, die Aggressoren, die Täter.

Dazu finden sich auf Seite 5 gleich
noch „Jeweslotos“ für die Zerstörung-
swut der Tschechen, auf denen aller-
dings weder zu sehen ist, wo diese
Aufnahmen gemacht wurden, noch wie
groß das Ausmaß der Zerstörung wirk-
lich war – geschweige denn, ob diese
zerstörten Zäune von Tschechen oder
von Sudendeutschen bewohnt waren.
Abstand sollte die Tschechen aus den
okkupierten Sudetengebieten vertre-
ben – wenig sanft.

Im Wirtschaftsteil erkennt man, wie
weit die Annexionspläne schon fortge-
schritten waren: Im Artikel „Sudet-
endeutsche Kreditorganisation“ macht
man sich bereits Gedanken über das
Vermögen der Sudendeutschen und
der Kredit- und Versicherungsins-
titute mit deutscher Geschäfts-
sprache auf dem Boden der Tsche-
choslowakei.

Die Kommentatorin der französischen Zei-
tung „L'Œuvre“ Geneviève Tabouis sagte
die deutsche Remilitarisierung des Rhein-
lands, den „Anschluss“ Österreichs und
des Sudetenlandes voraus. Hintergründe,
sie wisse bereits, was er vor habe, bevor er
es selbst wisse.

Die „Münchner Neuesten
Nachrichten“ berichten
über eine Tagung zur
„Erbgesundheit“ in Köln,
bei der festgestellt wurde:
„Es gilt, alles daranzuset-
zen, die Quelle der Erb-
leiden im Volke zu ver-
stopfen.“

TEXT Sandra Paweronski
Historikerin und Journalistin, Ludwig-Boltzmann-
Institut für Historische Sozialwissenschaft, Wien

internationale presse

Was die Welt über
die Ereignisse in
Deutschland lesen
konnte

* Übersetzung

SCHWEIZ Basler Nachrichten, 30. September 1938

„Besorgte Beobachter werfen auch
heute noch die Frage auf, ob man
wirklich von einem Frieden im vollen
Sinne des Wortes sprechen könne. Sie
weisen auf die nicht ganz abgeklärte
polnische und ungarische Seite des
tschechoslowakischen Problems hin,
namentlich auf die Tatsache, daß die
Gartelerstellung Deutschlands und
Italiens suspendiert ist bis nach der
Lösung dieser Fragen. (...) Es ist nicht
unwesentlich, wenn Großbritannien,
das bisher in kritischen Augenblicken
immer darauf hingewiesen hat, daß
es im Gegensatz zu Frankreich keine
speziellen Schutzverpflichtungen gegen-
über der Tschechoslowakei habe,

nun eine solche traditionswidrige kon-
tinentale Bindung ausdrücklich an-
kennen will.“

USA Los Angeles Times, 30. September 1938

„Im Moment scheint es genug zu sein,
dass der dunkle Schatten der Zerstö-
rung von Europa und vielleicht von der
Welt verschwunden ist. Wenn, wie je-
der hofft, wichtige Schritte in Richtung
internationale Stabilisierung gemacht
werden, war die unfreiwillige Teilung
der Tschechoslowakei kein zu hoher
Preis. Wenn aber Frankreich und
Großbritannien nur einen kurzfristi-
gen Gewaltaufschub erkaufen und die
Entstehung einer Situation ermöglicht
haben, die später in einer größeren

Gefahr für Frieden und Sicherheit
resultieren könnte, wurde ein teures
Geschäft abgeschlossen.“

FRANKREICH Le Figaro, 1. Oktober 1938

„Mit Genugtuung erfahren wir vom
Münchner Abkommen und vermögen
uns vor den teilnehmenden Unter-
händlern, im Besonderen aber vor Da-
ladiers gesundem Menschenverstand.
Obwohl wir nicht alzu schnell der Illu-
sion verfallen wollen, alle europäi-
schen Herausforderungen wären wie
Butter in der Sonne dahin geschmol-
zen, so wollen wir doch hoffen, dass
die Münchner Konferenz nur der An-
fang einer ehrlichen Zusammenarbeit
ist, an deren Ende ein neues, versöh-
ntes und ideenreiches Europa steht.“

ENGLAND Manchester Guardian, 1. Oktober 1938

„Die Friedensmacher von München
sind gestern heimgekehrt und haben
mehr Dankbarkeit erhalten als jeder
zurückkehrende Eroberer vor ihnen.
Sie haben etwas erreicht, was kaum
jemals zuvor in der Geschichte gesche-
hen ist – die Welt um fünf Minuten vor
zweifel vor einer universellen Katastro-
phe, vor einer Rückkehr zur Barbarei,
vor unermesslicher Grausamkeit und
Not zu retten. (...) Das Bedürfnis der
Völker, die Friedensmacher heute zu
rühmen (wenn auch auf übertriebene
Art) ist verständlich. Dafür kann man
dankbar sein, hat es doch gezeigt, (...)
dass Frieden noch immer die größte
Hoffnung der Menschen ist.“

Berlín, 30. September 1935

Münchener Neueste Nachrichten Nr. 273

Seite 1

Münchens historischer Tag

Der Duce und der Führer verlassen nach dem kurzen Begrüßungsakt den Bahnhof. Links hinter Mussolini Generalstabschef Ciano, rechts steht Ciano, rechts neben dem Führer der Chef des Wehrmachtswesens General Kriebel

Der britische Premierminister verläßt den Flughafen zur Fahrt nach dem Führerbau. Links: Reichsaußenminister v. Ribbentrop, rechts Oberbürgermeister Fickler und Botschafter Brundage

Nach Besprechung der ersten Beratung verläßt Adolf Hitler den Führerbau. Hinter ihm Dr. v. Brüning

Der französische Vizepräsident Daladier ist neben dem Flugzeug angekommen und dankt für den freundlichen Willkommen der auf dem Flughafenlande Versammelten. Links Reichsaussenminister v. Ribbentrop, rechts General Adolf Wagner und überbringer des Führer

Premierminister Chamberlain verläßt, freundlich lächelnd, der Kabine des Flugzeuges

Chamberlain, im Kraftwagen stehend, winkt mit dem Hute dem auf der Terrasse des Flughafens stehenden Publikum zu, als Dank für die lebhaften Heirats

Daladier im Gespräch mit dem französischen Botschafter in Berlin François-Poncet vor dem Führerbau

Nachdem der Führer Mussolini vom Prinz Karl-Palais geleitet hatte, fährt er durch ein dickes Menschenpaar, das ihn ununterbrochen stumm ausruft, in seine Wohnung am Prinzregentenplatz

Anmerkungen: Presse-Bildmann (2), News (2), Weller (2), Dierck (2), Schmidt (2)

sporov o taktike a smerovaní slovenskej politiky a spoločnosti bolo viac ako dosť. Ak by sa noviny preložili dobovou korešpondenciou a karikatúrami, mali by sme doslova analyticko-interpretáčné eldorado.

V tomto príspevku som zámerne rezignoval na kritiku prameňa, rovnako na používanie metód pri jeho interpretácii. O tom možno pri inej príležitosti. Odhliadol som aj od toho, že v súčasnosti sa za prameň považujú nielen písomné pramene, ale všetky stopy ľudských aktivít, ba zmysluplným historickým prameňom môže byť vyslovene všetko. Sústredil som sa na klasickú písanú a bezprostrednú podobu prameňa. Tento text zakončím konštatovaním, že práca s prameňmi patrí z hľadiska prípravy pre pedagóga medzi najkomplikovanejšie a najnáročnejšie. Vyžaduje stráviť more času štúdiom v archívoch a knižniciach, aby sa mohli bez obáv otvárať semináre na túto tému a pracovať produktívne s pramennými materiálmi. Vyžaduje zhromažďovať a študovať to, čo som sa v kocke pokúsil prezentovať v predloženom texte. Od najmodernejších nosičov a technológií až po najklasickejší písaný prameň.

PRÍPRAVA NA VEDECKÚ PRÁCU A DOKTORANDSKÉ ŠTÚDIUM

Peter ŠVORC

Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.
PU Prešov

Doktorandské štúdium predstavuje tretí stupeň vysokoškolského štúdia, zameraného na špecializáciu jednotlivých záujemcov v tej-ktorej oblasti historického výskumu. Realizuje sa v dennej a externej forme štúdia v dĺžke tri alebo štyri roky v dennom štúdiu, päť rokov v externej forme štúdia. Jeho poslaním je pripraviť záujemcov, ktorí ukončili vysokoškolské vzdelanie, na prácu bádateľa tak po praktickej ako aj teoretickej stránke. Na Slovensku sa realizuje zatiaľ v dvoch programoch – v programe *Slovenské dejiny* a *Všeobecné dejiny*.

Pri zostavovaní jadra programu, ale aj jeho celkovej podoby, sa vychádzalo z predchádzajúcich skúseností – vtedy ešte získavania titulu *CSc. – kandidáta historických vied*. Bol to vcelku praxou osvedčený model, ktorý ešte nevnímal získavanie tohto stupňa kvalifikácie ako tretí stupeň vysokoškolského štúdia, skôr ho ponímal

ako prípravu absolventa vysokej školy, v našom prípade najmä odboru dejepis, na vedeckú dráhu historika. Hovorím o období do prelomu 80. a 90. rokov minulého storočia. Aj táto príprava do roku 1989 prešla vývojom, modifikáciami, obsahovala skúšku z cudzieho jazyka, z odboru a z marxistických disciplín, ako bola politická ekonómia, vedecký komunizmus a dejiny medzinárodného robotníckeho hnutia, či marxistická filozofia.

Vcelku sa však dôraz kládol hlavne na výskum, napísanie dizertačnej práce a jej obhajobu. Štúdium trvalo päť rokov a nezriedka aj dlhšie, ak adeptovi na vedecký titul *CSc.* bránili v skoršom ukončení nejaké objektívne alebo subjektívne dôvody.

V 90. rokoch, po prechode na nový model štúdia, keď sa zaviedol kreditový systém a vysokoškolské štúdium sa rozkúskovalo na bakalársky a magisterský stupeň, stala sa aj vedecká príprava ďalším, zatiaľ aj posledným stupňom vysokoškolského štúdia.

Tretí stupeň vysokoškolského štúdia si však vyžadoval istý rámec, v ktorom sa mal realizovať. V praxi to znamenalo vypracovať „jadro“ študijného programu, ktoré malo byť v liberalizujúcej sa spoločnosti i vysokoškolskej prípravy aspoň sčasti zjednocujúcim prvkom, a zároveň aj garanciou požadovanej úrovne v príprave jeho absolventov. Pravdaže, ostal aj priestor pre dotvorenie doktorandského programu podľa predstáv jednotlivých historických pracovísk, ich možností či zamerania.

Dĺžka interného štúdia bola stanovená na tri roky, dĺžka externého štúdia na päť rokov aj so sankciami pre študujúcich, ak sa im nepodarí stanovenú dobu štúdia dodržať.

Limity boli stanovené aj pre školiace pracovisko. Katedry dejín sa školiacimi pracoviskami mohli stať len vtedy, ak mali dostatočný počet garantov – minimálne jedného profesora a dvoch docentov pre jeden študijný program. To malo byť zárukou kvalitného zabezpečenia tretieho stupňa vysokoškolskej prípravy. Tieto podmienky boli reálne a realizovateľné takmer na všetkých vysokoškolských historických pracoviskách, ktoré rozbiehali doktorandské štúdium v odbore Slovenské dejiny. Už menej to bolo v odbore Všeobecné dejiny, o ktorý, aspoň na začiatku, bol z pochopiteľných dôvodov o niečo menší záujem ako o študijný program Slovenské dejiny.

Už počas prvého študijného cyklu, tu mám na mysli dĺžku trojročného štúdia, sa ukázali niektoré problémy takto postaveného programu. Základným problémom, ktorý vyskočil pri internom štúdiu, bola jeho dĺžka. Tri roky sa totiž ukázali ako príliš krátka doba na to, aby študent-doktorand zvládol všetky úlohy, ktoré naň kladie kreditový systém v spolupráci s pracoviskom, na ktorom študuje. Boli to v prvom rade skúšky z povinných a povinne voliteľných predmetov a ďalších predmetov, ktoré umožňovali študentovi získať za každý školský rok **minimálne 20 kreditov**, aby mohol postúpiť do vyššieho ročníka. K nim sa pripájali povinnosti na katedre – ako napr. vedenie seminárov, prípadne aj iné úlohy, no a nakoniec – a to aj doslova – výskum, spracovanie materiálov a napísanie dizertačnej práce. Tieto povinnosti študenta-doktoranda bolo potrebné splniť v časovom rozpätí troch rokov, v ktorých je zahrnutá aj doba administratívneho spracovania odovzdanej dizertačnej práce, čas vymedzený pre posudzovateľov a samotná obhajoba. Summa-summárum – študent mal k dispozícii približne dva a pol roka, aby počas nej popri všetkých uvedených povinnostiach (a tu nerátam súkromný život doktoranda) urobil výskum a napísal hodnotnú vedeckú prácu.

Výsledok takto postaveného štúdia sa ukázal v krátkom čase: úroveň predkladaných dizertačných prác poklesla a tento trend sa začal na našich univerzitách udomáčňovať. Proces získavania titulu *philosophie doctor (PhD.)* sa skutočne premenil na tretí stupeň vzdelávania so všetkými pozitívnymi i negatívnymi prvkami študijného procesu. A tak bolo potrebné sa zamyslieť ako posilniť pozitívne momenty v štúdiu, ale hlavne ako eliminovať tie negatívne. Ukazovalo sa, že efektívnym nepochybne môže byť predĺžená doba doktorandského štúdia.

Prešovská univerzita pristúpila k predĺženiu internej formy štúdia so zachovaním základnej podoby svojich študijných programov. Pri akreditácii doktorandského štúdia v roku 2007 bol akreditačnej komisii predložený akreditačný spis, v ktorom sa uvažovalo už o štyroch študijných rokoch interného štúdia. V roku 2008 prijímala Prešovská univerzita prvých doktorandov na takto stanovenú dĺžku štúdia, ktoré v školskom roku 2011/2012 má svojich prvých absolventov.

Prvé skúsenosti ukazujú, že sa študentom výrazne uvoľnili ruky na výskum i napísanie práce a aspoň skúsenosti Inštitútu histórie na FF PU potvrdzujú, že sa takmer vo všetkých prípadoch zvýšila aj kvalita predložených prác.

Pri doktorandskom štúdiu je rovnako dôležité, aby dizertačná skúška, a najmä dizertačná práca, neboli realizované v úzkom kruhu domácich odborníkov. Po utlmení a napokon ukončení činnosti spoločnej odborovej komisie, ktorá mala celoslovenský charakter a umožňovala tak porovnanie predkladaných dizertačných prác v rámci celého Slovenska, a teda aj kontrolu ich úrovne, sa pre vysoké školy

otvorila možnosť uzavrieť sa do vlastnej ulity cez zloženie komisie pre dizertačné skúšky a komisie pre obhajoby dizertačných prác. Niektoré fakulty to aj využili, odôvodňujúc takéto rozhodnutie ekonomickými dôvodmi.

Tu by som chcel oceniť rozhodnutie vtedajšieho vedenia FF PU, ktoré sa rozhodlo udržať dovtedajšiu celoslovenskú prax a aj napriek zvýšeným nákladom angažovať do uvedených komisií odborníkov z iných vedeckých pracovísk.

Toto všetko som pokladal za potrebné povedať v súvislosti s úvahou o vedeckej príprave študentov doktorandského štúdia v odbore *Slovenské dejiny* i v odbore *Všeobecné dejiny*.

Keď sme uvažovali ako postaviť študijný program, aby bol v danom rámci čo najzmysluplnejší, tak sme dospeli k záverom, ktoré sa potom premietli do jeho podoby. Všetky zaradené disciplíny, resp. úlohy doktoranda, nesmeli byť samoučelné, také, ktoré by mu síce pomohli nazbierať kredity, ale neprispeli by k zvýšeniu jeho kvalifikácie historika, a nepomohli pri jeho výskume.

Dva doktorandské semináre u nás ponúkajú celý rad disciplín, ktoré môžu pomôcť doktorandovi prehĺbiť jeho vedomosti o tie poznatky, ktoré sa viažu práve k jeho téme. Z tých si vyberá sám. Čo je však podstatné, posilnili sme oblasť tvorivej činnosti doktoranda, ktorá ho núti už počas svojho štúdia vystupovať s čiastkovými výsledkami svojej práce na seminároch, konferenciách, publikovať, prípadne sa podieľať aj na posudzovateľskej činnosti v rámci oponentúry bakalárskych prác, organizačnej činnosti v rámci prípravy vedeckých podujatí, ale aj na redakčných prácach v inštitucionálnych periodikách či zborníkoch. Pracovisko podporuje študijné pobyty svojich doktorandov na iných, najmä zahraničných univerzitách, a to jednak s cieľom, aby doktorandi získali nové vedomosti z odboru, ale aj skúsenosti zo štúdia na iných pracoviskách ako je to vlastné.

Bokom však nemohla zostať ani teoretická príprava budúcich profesionálov-historikov. Ponúkame im možnosť vybrať si z niekoľkých odborných disciplín, ktoré študentovi pomôžu doplniť jeho vedomostný obzor z dejín a z práce historika. Väčší dôraz kladieme na tie disciplíny, ktoré mu môžu pomôcť pochopiť spoločnosť ako takú, ale aj historický proces, ktorým spoločnosť prechádza. Dôležité je, aby ho študent-historik dokázal vnímať ako viacrozmerný, plnokrvný, no kontinuálny proces, v ktorom sú jednotlivé udalosti pospájané vzájomnými súvislosťami do jedného celku. Aby tieto udalosti, hoci sú ako jednotliviny predmetom jeho špecializovaného výskumu (ako politické, hospodárske, kultúrne dejiny a pod.), nevnímal ako izolované jednotky. Aby sa naučil v každom historickom príbehu hľadať to, čo ho skutočne vytváralo a formovalo, a nielen to, čo vidieť na prvý pohľad v zachovaných dobových prameňoch. Diplomové práce, nehovoriac o bakalárskych záverečných prácach, nie sú spravidla ešte prácami, v ktorých by sa odrážal hlbkový ponor do historických udalostí, sú, a to aj z pochopiteľných dôvodov, viac deskriptívnymi – popisnými prácami, hoci postavenými na serióznom výskume a dobových prameňoch.

Táto úloha historika je podľa mňa tou najťažšou zložkou našej práce. Vyžaduje si značné poznatky, skúsenosti, ale aj dlhoročnú prax. No bez teoretickej prípravy, a v tomto prípade usmernenia študenta, aby sa najskôr zoznámil s prácami zaoberajúcimi sa vývojom myslenia v oblasti filozofie dejín, zmyslu dejín a smerovania historického procesu, a následne, aby sa pokúsil zamyslieť a preniknúť do podstaty toho príbehu, ktorý skúma, to sám spravidla neurobí a ani neskôr to robiť nebude.

Preto disciplíny ako *Filozofia dejín* a *Metodológia a metódy historickej práce* sú zaradené medzi povinné predmety, ktorým venujeme značnú pozornosť. Práve ony vytvárajú priestor pre vyššie uvedené činnosti. Okrem toho v ich rámci chceme upozorniť doktoranda na obrovský význam každého slova, formuláciu myšlienok cez stavbu vety, odseku, článku a pod. Dnešná doba vo veľkej miere zdevalvovala komunikáciu, a teda aj výpoveď – ústnu i písomnú a pritom v humanitných vedách od jej kvality závisí aj samotný výsledok výskumu. Študent si musí byť od počiatku vedomý toho, že nech by priniesol akékoľvek pozoruhodné objavy, no popíše ich ledabolo, tak, že jeho interpretácia dáva možnosť čitateľovi, aby si zvolil tú či onú cestu výkladu, čitateľa, verejnosť len zneistí, ba aj popletie a v konečnom dôsledku jeho práca a výsledky nesplnia to, čo od nich nielen autor, ale aj verejnosť očakávali. Samozrejme, že pri jazykovej a formulačnej stránke vzniká otázka, ako písať dizertačnú prácu z histórie, ako sprostredkovať zistené poznatky.

Dizertačná práca je vedeckou prácou, má byť svedectvom o vedeckej pripravenosti doktoranda robiť výskum, kvalifikované analýzy a kvalifikovanú syntézu. To ale neznamená, že táto posledná fáza jeho práce bude niesť také stopy „vedeckosti“, že jeho text bude zrozumiteľný len niekoľkým špecialistom, ktorí sa danou problematikou zaoberajú. Že formulácie jeho myšlienok budú zviazané do krkolomných siahodlhých súvetí, komplikovaných výpovedí a pod., ako to napr. požaduje autor najnovšej smernice MŠ na podobu vedeckej monografie, keď žiada, aby „*Vedecká monografia bola určená úzkemu okruhu odborníkov – špecialistov (nesmie byť adresovaná širokej laickej verejnosti alebo všeobecne študentom, príp. akademickej obci)*“.

Disciplína **Metodológia a metódy historickej vedy** končí esejou študentov na tému *Poznatelnosť dejín i predmetu môjho výskumu*, jej prednesením na kolokviu a diskusiou. Keď som začal viesť túto disciplínu, predpokladal som, že bude pre študentov náročná, ale aj to, že po prvých problémoch ich zaujme a že aj kolokvium bude pre nich zaujímavým zážitkom. A nemýlil som sa. Čo som však celkom nepredpokladal, že ich téma zmyslu dejín a poznateľnosť dejín a úloha historika, teda aj ich úloha, tak zaujme, že budem musieť naše kolokvium striktne ukončiť – z časových dôvodov.

Jednou z najdôležitejších stránok celého doktorandského štúdia je však **výber témy dizertačnej práce**. Ideálnym riešením je, aby témy boli formulované v súlade s vedeckovýskumným zameraním školiaceho pracoviska a samotného školiteľa. To by bolo aj prirodzenou garanciou toho, že doktorand sa môže obracať so svojimi otázkami a problémami na kompetentného odborníka či dokonca tím odborníkov, že môže byť zaraďovaný do výskumných projektov pracoviska a pod. To sa však nie vždy darí naplniť. Pri interných doktorandoch je takáto požiadavka vcelku realizovaná, horšie je to už s externými doktorandmi, najmä ak ide o problematiku, ktorá si žiada výskum v širokom spektre archívnej siete, a to nielen na Slovensku ale aj v zahraničí. Platí to nielen pri témach zo všeobecných dejín, ale aj slovenských dejín.

Školiace pracovisko i školiteľ je pri aktuálnom režime doktorandského štúdia, jeho financovania, a financovania školy postavený pred otázku kompromisného riešenia. Externé štúdium je spoplatnené. Uchádzači sú spravidla z radov učiteľov, prípadne už odborných pracovníkov v múzeách a archívoch – no všetko z takých profesií, ktoré sú slabo platené. Témy náročné na výskum sú spravidla aj finančne náročné a pritom celú ťarchu finančných nákladov znáša doktorand. A nejde len

o cestovné náklady, náklady s ubytovaním, ale na Slovensku aj o výšku poplatkov v archívoch za kopírovanie či fotografovanie archívnych materiálov (13 euro – deň!).

Ak fakulta chce mať vyššie hodnotenie, a teda aj vyššie finančné dotácie, ktoré sa viažu okrem iného aj na počty doktorandov, musí sa usilovať o získanie čo najväčšieho počtu uchádzačov o doktorandské štúdium. Interné doktorandské štúdium je limitované finančnými zdrojmi a najnovšie už finančnými možnosťami každej konkrétnej fakulty. V tomto prípade sa dôležitými stávajú externí doktorandi. Ale ak ich pracovisko postaví pred náročnú výskumnú tému, teda najmä finančne náročnú, onedlho mnohí z tých, čo začali študovať, z finančných a potom aj časových dôvodov začnú na svoje štúdium rezignovať. A vynaložené úsilie školiteľa i pracoviska (ale aj doktoranda) vychádza nazmar, ba pri konečnom hodnotení je pracovisko ešte aj negatívne hodnotené, lebo doktorandské štúdium neukončili nahlásení a evidovaní doktorandi.

Východisko sa potom ponúka v stanovení regionálnych tém, čo nesie samozrejme tiež isté riziko.

Doktorandské štúdium prechádzalo a prechádza vnútorným vývojom i vývojom názorov naň a na jeho poslanie. Obávam sa, že vnímanie doktorandského štúdia ide smerom k jeho absolútnemu zaradeniu do trojstupňového vzdelávania ako čohosi, čo by malo len doplniť a uzavrieť vysokoškolské štúdium a nie ako čosi, čo je už skutočne vedeckou prípravou na profesionálnu dráhu odborníka – v našom prípade historika.

Štvorročné interné štúdium by mohlo tento „školský“ trend doktorandskej prípravy eliminovať. Podobne aj návrat k tzv. malým obhajobám, ktoré na niektorých fakultách pretrvali, no a samozrejme aj zostavovanie komisií tak, aby v nich boli zastúpení odborníci nielen z domáceho pracoviska, ale aj z iných vedeckých či vedecko-pedagogických pracovísk.

PRÍPRAVA NA VEDECKÚ PRÁCU A DOKTORANDSKÉ ŠTÚDIUM NA HISTORICKOM ÚSTAVE SAV

Marína ZAVACKÁ, László VÖRÖS

Na Historickom ústave (HÚ) SAV momentálne možno študovať v odboroch *slovenské dejiny* a *všeobecné dejiny* v spolupráci s Filozofickou fakultou Univerzity Komenského (FF UK) v Bratislave a Fakultou humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, ktoré schvalujú školiaci program HÚ a vydávajú indexy a diplomy.

O kvalite ponúkaného štúdia i doktorandov samotných azda najlepšie svedčí účasť inštitúcie vo viacerých medzinárodných projektoch a účasť doktorandov v aspoň čiastočnom paralelnom štúdiu v zahraničí. Nielen na krátkodobých výskumných pobytoch, ale na riadnom štúdiu. Z posledných by sme spomenuli výmenný študijný program *The European Doctorate in the Social History of Europe and the Mediterranean „Building on the Past“*, Marie Curie Fellowships for Early Stage Training financovaný z 5. a 6. rámcového programu EK.¹ Historický ústav spolu s Ústavom etnológie boli súčasťou siete pracovísk, ktorých doktorandi strávili časť štúdia na partnerských univerzitných pracoviskách v Nemecku, Holandsku, Taliansku, Španielsku, Veľkej Británii, Grécku, Portugalsku, Francúzsku a Švédsku. Ich práce boli obhajované pred spoločnou medzinárodnou komisiou, ktorá vydávala diplom uznaný všetkými zúčastnenými inštitúciami. Žiaľ, tento projekt sa pred štyrmi rokmi ukončil. Ďalším veľkým projektom financovaným zo 6. rámcového programu EK, ktorého sa zúčastnili aj doktorandi HÚ SAV bol CLIOHRES.net.²

Doktorandské štúdium na HÚ SAV má síce dlhoročnú tradíciu, v posledných rokoch však právo udeľovať tituly bolo akadémií vied odňaté. Z procesov akreditácie bola SAV vyradená a školiteľ smie v konkrétnych odboroch len v súčinnosti s univerzitami. Žiadne výhody tejto novinky sa zatiaľ neukázali, zato nevýhod je viacero. V prvom rade ide o viazanosť na fakultné akreditácie. Napríklad, pokiaľ fakulta nemá alebo stratí akreditáciu na školenie v konkrétnom odbore, stráca možnosť školiteľ aj HÚ, hoci by akreditačné kritériá (kvalifikácie garantov, počty školiteľov) dokázal

PhDr. Marína Zavacká, PhD.
HÚ SAV Bratislava

* Príspevok bol spracovaný v rámci ústavnej úlohy HÚ SAV *History Updated. Centrum kurikulárnej podpory výučby dejepisu na vysokých školách*.

1 Pozri <http://virgo.unive.it/eurodoct/ed//> ; tiež pozri <http://www.history.sav.sk/eurodoct/ed/ed.htm>. Z HÚ SAV sa na Európskom doktoráte zúčastnili štyria doktorandi.

2 Pozri www.clio-hres.net. Tohto programu sa z HÚ SAV zúčastnili traja doktorandi. Výsledky projektu – 35 kolektívnych monografií a 16 monografických vydaní dizertačných prác – sú voľne stiahnuteľné na uvedenej internetovej adrese.

naplniť a ďaleko prekročiť aj v rámci vlastných možností. Pred pár rokmi HÚ SAV takto stratil možnosť školiť v odbore *dejiny vied a techniky* – na katedrách histórie ho totiž nikto negarantuje. Podobne tento stav brzdí akreditáciu takých „nových“ inde bežných odborov, ako sociálne dejiny, hospodárske dejiny, kultúrne dejiny, resp. historická antropológia a podobne. Ďalej možno spomenúť nezmyselné znížené univerzitné kritériá na udeľovanie titulov, ktoré nielen umožňujú získať doktorát za nekvalitné práce, ale zhora limitovaným počtom strán (na čo sa pri argumentácii využíva rektorská smernica UK³) priamo nútia šikovných a usilovných študentov produkovať na obhajobu zámerne „vykuchané“ verzie svojich už riadne napísaných vedeckých monografií. Kontraproduktívna je aj istá uzavretosť FF UK, ktorá na jednej strane hlása ochotu na spoluprácu, na druhej strane zrušila vedcom z prostredia SAV možnosť stať sa školiteľmi diplomových prác (smú byť len konzultantmi, i keď celú prácu odvedú), čo znamená, že bez obchádzania platných pravidiel tam nemôžu naplniť podmienky na prípadnú habilitáciu a tiež majú obmedzenú možnosť budovať si priame kontakty so študentmi už v magisterskom štúdiu a prizývať ich do vlastného výskumu. Interným doktorandom platí SAV štipendia zo svojho rozpočtu. Externí študenti majú štúdium spoplatnené, pričom celá suma ostáva k dispozícii univerzite.

Prostredie HÚ SAV je špecifické i tým, že všetkých svojich doktorandov naberá „zvonku“, čo limituje bežný inštitucionálny sklon k replikácii kádrov. Nestáva sa teda, že by miesto dostal ten „najkompatibilnejší“ s konkrétnym mikroprostredím, ktorý svoju kompatibilitu preukázal najmä tým, že sa po celý čas štúdia nepohol z jednej fakulty a nemá ambíciu nič meniť, pretože ani netuší, že by čosi vôbec mohlo byť inak, než na jeho pracovisku „vždy“ bolo, vrátane typov spracúvaných tém, štýlu výučby a podobne. Rovnako aj ich školitelia už majú skúsenosti s pôsobením na iných pracoviskách doma aj v zahraničí, nielen ako hostujúci profesori, ale vzhľadom na plynutie času už aj v rámci svojho vlastného doktorandského školenia. Školiaci program doktorandov na HÚ SAV sa teda snažíme nastaviť tak, aby sa nereplikovali tie problémy, ktoré mávali pri styku s otvoreným akademickým prostredím doktorandi z generácie 90. rokov.

Presnejšie povedané, snažíme sa reagovať na závažné deficity vysokoškolskej výučby dejepisu na univerzitách na Slovensku. Mnohí, aj vo všeobecnosti šikovní študenti so serióznym záujmom o vedu a ochotou študovať, nastupujú na doktorandské štúdium po ukončení päťročného štúdia so zásadnými nedostatkami, ktoré by im spôsobovali vážne problémy absolvovať štandardný doktorandský študijný program na kvalitnejších univerzitách v krajinách západnej Európy, ba dokonca už i v Čechách. Niektorí si pritom tento hendikep uvedomujú a snažia sa sami zorientovať a dovzdelávať sa, no práve v tejto fáze vzdelávania historika je do veľkej miery

3 Pozri: http://www.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/subory/legislativa/2011/vp_2011_07_smernica_zaverecne_prace.pdf. Rektorská smernica UK sa pritom nesprávne interpretuje, keďže uvedená formulácia hovorí len o minimálnom rozsahu a rozhodnutie o jej celkovom rozsahu ponecháva na školiteľa. Čl. 7, ods. 3: „*Odporúčaná rozsah bakalárskej práce je spravidla minimálne 30 až 40 normostrán (54 000 až 72 000 znakov vrátane medzier), diplomovej práce 50 až 70 normostrán (90 000 až 126 000 znakov) a dizertačnej, resp. licenciátskej práce 80 až 120 normostrán (144 000 až 216 000 znakov). Primeranosť rozsahu práce posúdi vedúci práce, resp. školiteľ.*“

nutné kontaktné štúdium, odborná diskusia, vzájomné čítanie a hodnotenie. Ak budú ponechaní len na seba, ostanú stať pred viac-menej nezávládnuteľnou úlohou. Tento hendikep na našom pracovisku čiastočne neutralizuje diverzifikovaná forma školenia, ktorá sa momentálne skladá z piatich základných zložiek:

- samoštúdium vedené školiteľom,
- akademická formácia v prostredí ústavu, diskusie, účasť na vedeckých podujatiach,
- spoločný cyklus doktorandských seminárov, ktorému sa tu budeme venovať podrobnejšie,
- doplnkové aktivity pre budúcu prax, smerujúcu napr. k učeniu na vysokej škole, práci pre médiá a pod.,
- dlhodobý pobyt na minimálne jednom zahraničnom vedeckom pracovisku.

„Všeobecný“ doktorandský kurz, ktorý v súčasnosti skúšame na HÚ SAV, je dvojročným (štvorsemestrálnym) cyklom, pričom doktorandi v 3. a 4. ročníku sú prizývaní na prezentácie mladších kolegov v pozícii ad hoc oponentov ich projektov, štúdií či kapitol. Táto forma sa ustálila po viacerých rokoch školenia prostredníctvom kratších každomesačných seminárov, pri ktorých nebol dostatok času hlbšie sa venovať vybraným témam a predstaviť aktuálny výskum v danej oblasti súčasne z viacerých perspektív. Rešpektuje aj praktické potreby externých doktorandov, ktorým kumulovaná forma intenzívnych semestrálnych konferencií tiež viac vyhovuje. Ide o dva konferenčné dni v zimnom semestri a 2+1 v letnom semestri, pričom tretí deň je venovaný prezentáciám doktorandských projektov, kapitol a štúdií. S uvažovaním časových a finančných možností sme teda pre náš doktorandský program vybrali osem konkrétnych tém, pričom na každej z nich sa snažíme ukázať nielen možnosti a metódy výskumu, ale zároveň ich využiť ako pole, na ktorom možno viesť ku kritickej sebareflexii vlastnej disciplíny a jej výskumných postupov a interpretačnej praxe. Takto každý študent do svojej odbornej skúšky absolvuje osem tematických blokov, ktoré sa v dvojročnom cykle budú opakovať. Samozrejme, uvedených osem tém nie je fixných a nemenných, ide o pilotnú verziu, ovplyvnenú aj konkrétnymi personálnymi a finančnými možnosťami. Ideálne by bolo mať ich najmenej 16, s dvojnásobnou frekvenciou seminárov. Rovnako nie je fixná ani zostava prednášajúcich, práve naopak, našou snahou je na každú tému zabezpečiť popredných odborníkov vo svojom odbore. Zámerne sa pritom neobmedzujeme len na historikov, ale pozývame aj kapacity z iných spoločenskovedných disciplín. V slovenských podmienkach ani zďaleka nie triviálnou pridanou hodnotou seminárov vedených „nehistorikmi“ je, že niektorí doktorandi sú vôbec prvýkrát konfrontovaní s regulárnou prednáškou sociológa, kultúrneho či sociálneho antropológa, filozofa vedy a dejín alebo literárneho teoretika.⁴ Rozsah jednej prednášky/seminára má dĺžku 90 alebo viac minút, vrátane priestoru pre diskusiu. Každý „seminárny deň“ má jednu ťažiskovú tému, ku ktorej študenti dostanú sériu troch až štyroch prednášok od rôznych odborníkov. Cieľom je venovať sa stanovenej téme dôkladne a do hĺbky – so zvláštnym dôrazom na teoretické a metodické súvislosti témy, resp. skúmania minulosti a písania dejín. Ako sme už

4 V rámci doterajších semestrálnych kurzov sme mali okrem historikov ako prednášateľov pozvaných aj odborníkov z uvedených spoločenskovedných disciplín.

vyššie naznačili, veľký dôraz pritom kladieme na interdisciplinárne presahy. Úroveň interaktivity študentov je rôzna a závisí od konkrétnej osobnosti lektora. Doktorandi po príchode na ústav dostávajú čítanku (DVD) s povinným čítaním, zameraným na získanie širšieho obzoru v oblasti súčasnej historiografie ako vedy. Jednotliví prednášajúci zvyknú vopred zadať aj vlastné povinné čítanie pre konkrétnu prednášku.

V súčasnosti je dejepisné bádanie nesmierne diverzifikované, a pri najlepšej vôli nie je možné vo všeobecnom kurze otvoriť dvere ku všetkým hlavným trendom súčasného bádania. Žiadna z tém sa preto nevenuje vyslovene len určitému výskumnému prúdu (napr. škola Annales či Cambridge School of the History of Political Thought), či len konkrétnej metodike (napr. oral history). Uprednostnili sme voľbu takých tém, ktoré sa týkajú jednak výskumnej praxe a jednak epistemických východísk (t. j. základných teoretických predpokladov, ktoré v mnohom určujú ako majú či môžu byť písané dejiny a za akým účelom) rôznych prístupov k písaniu dejín – tak súčasných ako minulých, tak národných/nacionalistických ako alternatívnych analytických.

Dejepisectvo je totiž spoločenskovednou disciplínou, ktorá sa svojou výskumnou praxou a výsledkami snáď najviac priamo podieľa na fungovaní sociálnych fenoménov v modernej spoločnosti. Viacero sociálnych javov je založených na zmysle moderného človeka pre historicitu. Spomedzi týchto sme sa zamerali na kolektívnu pamäť, nacionalizmus a sociálnu stereotypizáciu. Či si to už pripustíme alebo nie, pôsobenie týchto sociálnych javov nájdeme pri počiatkoch historiografie ako vedy, pri jej inštitucionalizácii a profesionalizácii v 19. a 20. storočí a jej ďalšom vývoji až podnes. Preto sa napr. v prípade témy nacionalizmu v našom doktorandskom programe naň nesústreďujeme len ako na historický fenomén, ale aj ako na aktuálnu sociálnu prax s významným dopadom na vedecké písanie dejín. Blok prednášok a seminárov preto pozostáva jednak z predstavenia teórií nacionalizmu, príp. konkrétnych prípadových štúdií s cieľom ukázať ako kriticky študovať daný historický jav a jednak z predstavenia nacionalizmu v profesionálnych dejepisectvách, opäť podľa možnosti na konkrétnych príkladoch s cieľom analyzovať formatívny vplyv nacionalistického svetonázoru na epistemické východiská moderného dejepisectva, priviesť tak študentov ku kritickej reflexii svojho myslenia a svojich postupov. Podobne v prípade „kolektívnej pamäti“ sa prednášky týkajú tak teórií pamäti a pamätania ako aj metodických postupov pri štúdiu kolektívnej pamäte historikmi (študentom boli predstavené konkrétne výskumné projekty, resp. prípadové štúdie). Okrem toho však doktorandi vďaka ďalším prednáškam, týkajúcim sa dejín a súčasnosti našej vlastnej disciplíny, dostanú šancu uvedomiť si, že mnohí historici (a teda perspektívne aj oni sami) sa svojou odbornou činnosťou – či už vedome alebo nevedomky – podieľajú na politikách pamäti, čo je v priamom rozpore s cieľmi vedeckého bádania a étosom vedy. Tak isto aj v prípade témy sociálnych stereotypov cieľom je študentom ukázať konkrétne postupy historického skúmania sociálnych stereotypov a stereotypizácie, zároveň im však ukázať, ako rutinne napr. národné historiografie reprodukujú určité etnické či náboženské/konfesijné stereotypné schémy. Aj takto sú študenti vedení ku kritickej reflexii praxe vlastnej disciplíny a uvedomeniu si nesmiernej dôležitosti teórie a metodických opatrení v procese vedeckého historického bádania (tzv. „methodological awareness“). Tento prístup odzrkadľuje aj rozdelenie prednáškových blokov v rámci jednotlivých prednáškových

dní na moduly A a B, ako je vidno z priloženého rozvrhu tém dvojročného cyklu prednášok a seminárov doktorandského štúdia na HÚ SAV.

Ďalšie tri témy programu doktorandského školenia – filozofia dejín a teória dejín, ideológia, diškurz a diskurzívna analýza – majú tiež priamy vzťah k teoretickým východiskám vedeckého historického bádania, a teda viac či menej priamo aj k otázkam súvisiacim s metodikami výskumu. Posledné dve témy, ktoré uzatvárajú celý štvorsemestrálny cyklus prednášok a seminárov, sa viac týkajú dejín štátu (ako organizovanej štruktúry ovládania priestoru a obyvateľstva) a spoločnosti, procesov modernizácie, resp. teórií modernizácie. Aj v prípade týchto tém sa snažíme venovať tak teoretickým ako praktickým výskumným aspektom pre historický výskum.

Štvorsemestrálny cyklus prednášok a seminárov doktorandského štúdia na HÚ SAV:

I. semester:

1. Pamäť, kolektívna pamäť, politiky pamäti a profesionálna historiografia

Modul A) Historici ako producenti naratívov, ktoré sú inštrumentalizované v politikách pamäti, kultúrnej produkcií a pamäti;

Modul B) metodické postupy pri kritickom historickom štúdiu fenoménu kolektívnej pamäte, „produkcie“ obsahov pamäte, politik pamäte, atď.

2. Nacionalizmus a historiografia

Problematika tradičných žánrov národných dejepisectiev – biografia, syntézy národných dejín, tzv. „oficiálne dejiny“ a pod. – v súvislosti s fenoménom nacionalizmu v 19. – 20. stor. až podnes.

Modul A) Dejiny modernej historiografie, historici ako „vedeckí“ proponenti (či garanti) nacionalizmu.

Modul B) Metodické postupy pri kritickom štúdiu nacionalizmu ako historického fenoménu, a metodické možnosti eliminácie nacionalizmu, ktorý by mohol vplývať na historika v súčasnosti.

II. semester:

3. Diškurz a diskurzívna analýza

Rôzne koncepty „diškurzu“ v spoločenských vedách – všeobecný prehľad, Foucaultova koncepcia diškurzu/foucaultovská diskurzívna analýza, Critical Discourse Analyses (Norman Fairclough, Ruth Wodak atď.).

A) Dejiny (ako súbor textov písaných/hovorených – historikmi) sú tiež diškurzom – diskurzívna analýza na príklade rešpektovaného a citovaného textu od (napr.) slovenského dejepisca.

B) Diskurzívna analýza v historickom výskume – metodika používaná napr. predstaviteľmi projektu Geschichtliche Grundbegriffe (Reinhart Koselleck a ďalší). Možnosti používania metód diskurzívnych analýz v historickom výskume.

4. Sociálne stereotypy

A) Profesionálne dejepisectvo (historici-vedci) ako reproduktori a šíritelia sociálnych stereotypov – „vedeckí legitimizátori“ stereotypných konštruktov/natívnych sociálnych teórií – (s dôrazom na etno-stereotypy, neopomenúť však ani sociálne kategorické-skupinové-triedne, genderové stereotypy atď.).

B) Metodické postupy pri kritickom historickom štúdiu sociálnych stereotypov a fungovania sociálnej stereotypizácie v minulosti a súčasnosti (zvlášť dôraz na špecifiká rôznych historických období).

III. semester:

5. Teória dejín a filozofia dejín

A) Ontologické a epistemologické súvislosti: „vedeckosť“ profesionálneho bádania a písania dejín, minulosť (ako uplynulé dianie) vs. história (naratívna reprezentácia minulosti); epistemické problémy historickej metódy – objektivita, subjektivita, problém formy (Hayden White, Frank Ankersmit, narativizmus, reprezentácia atď.).

B) Analytické prístupy k dejepiseckému bádaniu – je naratívna forma jediná možná? Musí byť naratívna forma nevyhnutne „nevedecká“?

6. Ideológia

A) Problém ideologickej determinácie dejepisectva (vrátane všeobecného prehľadu o koncepte „ideológia“ v spoločenských vedách, Mannheimov paradox atď.).

B) Prípadové štúdie o ideologických determináciách historických prac (nacionalisticko-fašistické, (nacionalisticko-) marxisticko-leninistické, (nacionalisticko-) národne demokratické“, atď.).

C) Metodické postupy pri kritickom historickom štúdiu politických ideológií (liberalizmus, fašizmus, komunizmus, pluralitná demokracia, atď.).

IV. Semester:

7. „Modernizačný zlom“. Vznik moderného štátu a organizácie spoločnosti

A) Teórie modernizácie, teórie civilizácie, teórie vzniku moderného štátu (Max Weber, Norbert Elias, Michael Mann atď.) – problémy veľkých teórií modernizácie.

Je opodstatnené používať koncept štátu pre obdobie raného a vrcholného stredoveku?

Dejiny štátu alebo dejiny štátov? Je „národný štát“/„národná spoločnosť“ vedecky obhájiteľným referenčným rámcom pre historické výskumy?

B) Predmoderný a moderný štát a spoločnosť – otázka kontinuit a diskontinuit (hospodársky, politický, kultúrny systém, infraštruktúra a mobilita, komunikácia, vnímanie času a priestoru, technológie, konštrukcia subjektu – „moderného človeka“ s „identitou“ atď.).

8. Národ, Národnosť, Etnikum, Etnicita, Trieda, Identita – veľké koncepty modernej doby a vedy

A) Moderný človek a jeho jestvovanie v spoločnosti. Podoby sociálnej moci, sociálne kategorizácie a politiky identít v období neskorého novoveku a modernej doby. Sondy do sociálnej praxe vo vybratých dejinných obdobiach/regiónoch/sociálnych a kultúrnych kontextoch – prípadové štúdie.

B) Použitie a reprodukcia konceptov národ/národnosť, etnikum/etnicita, trieda, identita v spoločenských vedách (so zvláštnym zreteľom na dejepisectvo) v 20. storočí – dôraz na metodické implikácie a problémy, kritika esencializmu a zvecňovania.

Súčasťou školenia je v rámci jednotlivých „prednáškových/seminárnych dní“ tiež skupina cvičení a cieľených aktivít zameraných na praktické profesionálne zručnosti. Takto sa konal analytický textový seminár Lucie Seglovej, sústredený na zručnosti súvisiace so správnym kladením výskumných otázok a teoretických východísk pre vlastnú prácu, na konzistentnosť vedeckej argumentácie a pod. Ďalej doktorandi absolvovali úvod do recenznej praxe *Ako nachytať historika. Príklady chybenej praxe*, súčasťou cvičení boli aj kurikulárne praktiká pre vysokoškolských učiteľov (didaktika vysokoškolskej výučby, príprava syláb, vedenie seminárov, hodnotenie prác, zadávanie tém seminárnych a diplomových prác). Veľmi úspešnou sa ukázala byť spolupráca so Slovenskou debatnou asociáciou, ktorej lektori sa v rámci samostatného trojhodinového seminára sústredili na argumentačnú prax.⁵

Skúsenosti s doktorandským štúdiom na HÚ SAV i v posledných rokoch potvrdzujú dlhšie známu realitu, že problém výučby dejepisu na slovenských univerzitách spočíva rovnako v personálnom obsadení (malé, personálne poddimenzované katedry ani pri najlepšej vôli a kvalite jednotlivcov nemôžu ponúknuť dostatočne široké možnosti vzdelávania) ako v zastaranom curricule, ktoré sa až na malé kozmetické úpravy takmer nezmenilo za uplynulých 20 a viac rokov. Najväčším nedostatkom vysokoškolskej výučby dejepisu – a tu prosíme brať na vedomie, že ten sa dnes nevyučuje len na „vašej“ škole, ale je ponúkaný takmer v každom okrese a na skúšku stačí občas prerozprávať obsah filmu – je teoretická a metodická ukotvenosť pedagógov aj curricula v premisách tradičného „príbehového“ dejepisectva, ktoré sú už dnes prekonané a z vedeckého hľadiska neprijateľné. V prvom roku štúdia študenti síce absolvujú „historický proseminár“, na ktorom by si mali osvojiť metódy vedeckej historickej práce, tento sa však obmedzuje len na „materiálovú“ stránku vedeckého bádania minulosti a písania dejín, t. j. základnú kritiku historického prameňa a heuristiku. Interpretačná práca historika, resp. aj sebareflexia osoby samotného historika ako sociálne, ekonomicky, ideologicky a inak determinovaného tvora, ktorý sa živí písaním dejín, vo výučbe teórie a metodiky dejepisu buď úplne absentujú alebo sú len nedostatočne zohľadnené. Pritom ide o nesmierne dôležité faktory. Historik totiž nie je akýmsi nestranným mediátorom „historickej pravdy“, ktorú usilovným bádáním „nachádza“ vo svojich prameňoch. Už nielen v rámci metodík popredných historických škôl (Annales, New Cultural History, Cambridge School of the History of Political Thought, Begriffsgeschichte a ďalších smerov historickej antropológie ako Microstoria, dejiny mentalít a pod.) sa venuje veľký priestor vyjasneniu si dôležitých epistemických otázok týkajúcich sa poznateľnosti minulosti (t. j. predmetu vedeckého záujmu), vzťahu minulosti (uplynulých udalostí) a dochovaného pramenného materiálu, výpovednej hodnoty rôznych typov historických rozpráv, osoby historika ako autora historických interpretácií, sociálnej funkcie dejepisectva v moderných (súčasných) spoločnostiach atď. V učebných plánoch dejepisu na západných univerzitách na magisterskom stupni sú už tieto otázky stabilne prítomné.

Dokonca už v starších marxistických príručkách sa pri definícii vedy uvádzali ako základná charakteristika jasne vymedzený predmet výskumu, metóda a od-

5 www.sda.sk.

borný jazyk a produkovanie teórií (hypotéz) a ich empirické potvrdzovanie. K tomu ešte pridáme aj schopnosť kritickej sebareflexie vlastnej disciplíny, jej metodiky a teórie. Predmetom výskumu historiografie je minulosť. Ako však definovať minulosť? Ako kontinuum neohraničeného neštruktúrovaného „heterogénneho“ diania súvisiaceho s existenciou ľudských bytostí? Alebo ako určité dianie, ktoré je nejakým spôsobom štruktúrované, podmienené zákonitosťami? Do akej miery je minulosť poznateľná? Je vôbec možné poznať niečo (udalosti, javy, vzťahy, činy, konania, postoje, myšlienky atď.), čo už *nie je* a teda to nemožno pozorovať? Je v prameňoch skrytý nejaký inherentný objektívny význam, ktorý môže historik odhaliť? Je zmysluplné hovoriť o „historických faktoch“, ktoré takpovediac hovoria sami za seba? Aký je vzťah medzi minulosťou, prameňmi a historikovými interpretáciami? Sú dejiny, ktoré píše historici, vernými naratívnymi reprezentáciami uplynulého diania? Alebo dejiny sú viac literárnymi konštrukciami historikov, než pravdivým opisom minulosti „wie es eigentlich gewesen“? Prečo sa píše dejiny, prečo sa stalo dejepisectvo disciplínou vedy, aký účel plnia dejiny, aká je ich sociálna funkcia?

Zo skúsenosti, žiaľ, vieme, že nielen mnohí študenti po piatich rokoch štúdia, ale často ani ich pedagógovia buď nemajú na tieto základné otázky žiadne odpovede alebo majú len hmlisté intuitívne predstavy. Horšie je, že v rámci tradičného dejepisectva sa vedome pestuje postoj, podľa ktorého sa vyššie načrtnuté otázky historiografie nijako netýkajú. Obvykle sa odbijú tým, že ide o témy pre filozofov alebo teoretikov dejín. Takáto inštitucionalizovaná ignorancia má však svoje nepríjemné konzekvencie. Odpovede na otázky o ontologickom statuse študovaných javov a vedomá reflexia možností skúmania a poznávania stoja v základoch každej vedeckej metodiky. Bez znalosti metodiky môže človek prinajlepšom len viac či menej akurátne reprodukovat' jestvujúce vedecké poznanie, nedokáže ho však tvoriť. Jednou zo spomínaných nepríjemných konzekvencií nedostatočnej teoretickej prípravy historikov je neschopnosť mnohých z nich získať funkčné porozumenie výsledkov spoločenských vied, relevantných aj pre historický výskum. Napríklad častým omylom tradičných historikov je, že nerozlišujú medzi teóriou a metódou, že nevedia čo je kritická sociálna teória a ako s ňou na úrovni dnešného stavu poznania narábať.

Základnou náplňou štúdia dejín na slovenských katedrách a univerzitných ústavoch dejín totiž zostáva počas štyroch rokov memorovanie viac či menej kanonizovaných rozpráv o „slovenských“ („národných“) a „všeobecných“ dejinách, ktoré sú podávané ako „jediný pravdivý príbeh dejín“, resp. ako vedecká odpoveď na otázku „ako sa to skutočne udialo?“. Takýto prístup poskytuje len veľmi malý priestor na analytické uvažovanie, k čomu však študenti ani nie sú vedení. Knihy sú pre nich tým, čo „sa treba naučiť“, a nie, čo by mali sami raz vedieť napísať. Historik bez pochopenia základných princípov toho, čo z vedy robí vedu, teda bez zvládnutia základnej kritickej metódy, ktorá je vlastná všetkým spoločenským vedám, sa naučí len kanonizované interpretácie, ku ktorým bude v budúcnosti možno vlastnou výskumnou činnosťou prispievať, ale len viac či menej intuitívne, bez schopnosti vykonať teoreticky podloženú kritickú analýzu. Jediným vedomostným kapitálom takého historika sú naučené príbehy o slovenských (či iných) dejinách, ktoré sú však mimo kontext tradičnej národnej historiografie Slovenska málo použiteľné. Tento nepríjemný fakt sa zvykne potom pripisovať špecifikám „našich“ dejín a nezaujmu

širšej historickej obce o „naše“ témy, o to viac, že aktuálnu produkciu mnohí tiež nie sú navyknutí čítať a nepoznajú ju, lebo sa do učebníc nezmestila. Nuž a týmto cyklom sa celá situácia ďalej petrifikuje.

Neprekvapuje preto, že v rámci slovenskej historiografie ešte stále chýba komparatívny rozmer. Pričom opäť, vo vyspelejších historiografiách ide v prípade systematickej historickej komparácie dvoch či viacerých odlišných prípadov či kontextov o etablovanú metódu. Aj táto metodika je založená na ovládaní postupov kritickej spoločenskovednej analýzy. Darmo bude chcieť historik vykonať systematickú komparáciu dajme tomu sociálneho zázemia slovenského, slovinského, waleského a basckického nacionalistického politického hnutia na prelome 19. a 20. storočia, pokiaľ sa jeho „metóda“ vyčerpá v tom, že sa len naučí téme zodpovedajúce kanonizované príbehy jednotlivých národných historiografií a pokúsi sa z nich vytvoriť jeden naratív.

Ďalším veľmi obmedzujúcim prvkom je uzavretosť študijných programov v zmysle nemožnosti vlastnej kombinácie dvoch – troch študovaných odborov a stále slabé spektrum voliteľných predmetov. Prečo nemôže budúci sociálny vedec získať špecializáciu história – sociológia tým, že si tieto dva profilové odbory sám skombinuje? Alebo aj s treťou psychológiou, aspoň bakalárskeho stupňa? Ako sa môže vyškoliť budúci historik hospodárskych dejín, keď v živote v škole neuvidí súvahu a nemôže si vybrať taký voliteľný predmet, kde by ju videl? A aby sme neostali len na pôde filozofickej fakulty, ale využili celú univerzitu, prečo nakoniec nemôže budúci slovenský svetový odborník na lode Vikingov študovať medievistiku švédčiny-dendrológiu, získať z nich predpísaný počet kreditov a obhájiť prácu, hoci všetky tieto odbory aj potrební odborníci spolu existujú v rámci jeho univerzity? Alebo ostane viac pri zemi a spýtajme sa, prečo nemôže budúci historický demograf absolvovať časť demografických predmetov napríklad s humánnymi geografmi na prírodných vedách a špecializačný seminár štatistických metód na Matematicko-fyzikálnej fakulte?

Z dlhodobého hľadiska teda považujeme za nevyhnutné sústrediť sa na skutočnú reformu vysokoškolského vzdelávania v odbore história (vrátane personálnej), pretože až potom bude možné sa sústrediť na ponuku takého treťostupňového vzdelávania, s akým by študenti mohli bez väčšej námahy vstupovať do štandardného súčasného otvoreného vedeckého prostredia kvalitných európskych historických pracovísk. Za daného stavu musí doktorandský program čiastočne suplovať aj úlohu bakalárskeho a magisterského stupňa, čo je neúnosné – a je to na škodu dejepisectva na Slovensku ako celku.

Príloha I:

Konkrétne programy seminárov z rokov 2011 – 2013

Téma: *Nacionalizmus a historiografia: načo sa píšú dejiny? Problémy naratívnych dejín; konkrétny prípad: biografia ako žáner.*

L. Vörös: Nacionalizmus v dejepisectve, alebo „Načo sa píšú dejiny?“

M. Kšiňan: Politická biografia – legitímny žáner historickej vedy, alebo pseudo-vedecká tvorba „hagiografií“?

- D. Hupko:** Position paper na Kšiňan, M.: Jedinec v spoločnosti. Úvaha o biografickom prístupe na príklade M. R. Štefánika. In *Forum Historiae*, 2010, roč. 4, č. 1. http://www.forumhistoriae.sk/main/texty_1_2010/ksinan.pdf
- J. Buzalka:** Politika pamäti a kultu: antropologický pohľad.
- L. Seglová:** Textový seminár: Feynmann R.: O smyslu bytí. Praha : Aurora, 2000.

Téma: *Pamäť, spomínanie, politika pamäti. A) ako téma pre historický výskum; B) úloha a miesto historiografie (politické a kultúrne determinanty) v politike pamäti*

- E. Mannová:** Pamäť alebo reprezentácie? Spomínanie vo verejnom priestore.
- P. Macho:** Stereotyp ako súčasť kolektívnej pamäti a jeho politická instrumentalizácia na príklade historickej pamäti slovenských evanjelikov.
- D. Kodajová:** Život po živote: Instrumentalizácia obrazu Ľudovíta Štúra v politike a oslavách.
- M. Vodrážka:** Paměť jako médium.
- E. Mannová:** Bratislavské pomníky a politika pamäti.

Téma: *Diškurz a diskurzívna analýza*

- L. Vörös:** Diškurz a diskurzívna analýza – úvod.
- O. Gažovič:** Post-štrukturalistická diskurzívna analýza: východiská a metodológia (povinné čítanie: Vít Beneš: Diskurzivní analýza. In Petr Drulák a kol.: *Jak zkoumat politiku*. Praha : Portal, 2008, s. 92-124).

Téma: *Sociálne stereotypy*

- A. Findor:** Vybrané epistemologické otázky sociálnovednej a historickej analýzy (povinné čítanie: Rogers Brubaker: Ethnicity, Race, and Nationalism. In *Annual Review of Sociology*, 35, 2009, s. 21-42).
- M. Ferencová:** Verejné spomínanie a politika identity: narábanie s etnickými kategóriami a s predstavami o minulosti v Karpatskej kotline (povinné čítanie: Kapitola 7: Categories In Brubaker, R., Feischmidt, M., Fox, J., Grancea, L. *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton & Oxford : Princeton University Press, 2006, s. 207-238).
- P. Šoltés:** Historici pri kritickom bádání, tvorbe a reprodukcii sociálnych stereotypov.
- M. Zavacká:** Ako nachytať historika. Príklady chybnej praxe.

Téma: *O povahe disciplíny : Písanie dejín – veda? umenie? sofistikovaná mýto-tvorba?*

- Eugen Zeleňák:** Problémy historickej explanácie. Narativizmus vo filozofii histórie.
- Ivan Jančovič:** Fikčný a historický naratív – podobnosti a rozdiely.
- László Vörös:** Nakoľko môže byť skúmanie minulosti a písanie dejín vedecké? Limity a možnosti analytického dejepisectva.

Téma: *Ideológia: užitočný a škodlivý koncept v spoločenskovednom bádání.*

- Juraj Benko:** Ideológia ako predmet historického bádania I.

Marína Zavacká: Ideológia ako predmet historického bádania II.

Adam Hudek: Dejepisectvo ako ideológia. Prípadová štúdia : slovenské dejepisectvo 1918 – 1989.

Fedor Blaščák: Poznámky a príklady k objasneniu pojmu „ideológia“.

Príloha II:

Ukážka programu tretieho dňa seminára v letnom semestri 2012.

Prezentácie a obhajoby projektov / kapitol dizertačných prác

9:00 – 9:45

Eva Ondrušová: Kameralizmus a teoretici rakúskej štátnej hospodárskej politiky.

Komentár: L. Richnáková (30+15 min)

9:45 – 10:20

Lenka Krivá (1. ročník): Continuity and Change: Workers and their town. Aspects of Everyday Life in 1980's and 1990's in Czechoslovakia and East Germany.

Komentár: E. Ondrušová (20+15 min)

Pauza 10:20 – 10:45

10:45 – 11:30

Igor Harušťák: Kultúrne reprezentácie Nového sveta ako dimenzia transnacionálnej histórie: Kultúrne reprezentácie Severnej Ameriky, Slovákov v zahraničí a slovenskej emigrácie z hornouhorských žúp do zámoria v slovensky písanej tlači v rokoch 1880 – 1925.

Komentár: L. Vörös (30+15 min)

11:30 – 12:05

Miroslav Lacko (1.ročník): Podnikanie štátu v spišsko-gemerskej banskej oblasti do polovice 19. storočia.

Komentár: L. Krivá (20+15 min)

Prestávka – Obed 12:05 – 13:00

13:00 – 13:45

Lucia Richnáková: Dobrovoľníctvo v zdravotno-sociálnej sfére v rokoch 1918 – 1938 (so zameraním na trnavský a nitriansky región).

Komentár: M. Lacko (30+15 min)

13:45 – 14:30

Luboslava Zemanová: Telefónia na Slovensku do r. 1939.

Komentár: R. Lamoš (30+15 min)

14:30 – 15:15

Róbert Lamoš: Proces s Ottom Skorzenym: Zneužitie amerických uniforiem jednotkami 150. obrnenej brigády.

Komentár: L. Zemanová (30+15 min)

MOŽNOSTI VYMEDZOVANIA A ROZVÍJANIA PREDMETOVÝCH KOMPETENCIÍ ŠTUDENTOV HISTÓRIE V UČITELSKOM ŠTÚDIU

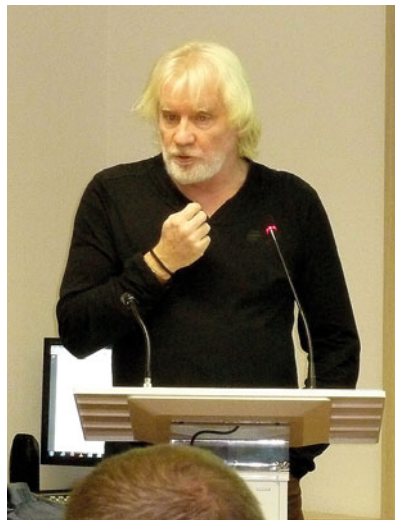
Viliam KRATOCHVÍL

Nasledujúci príspevok sa skladá z dvoch častí. V jeho prvej časti sa zaoberáme problémami tvorby kvalitatívne nových univerzitných vzdelávacích programov na katedrách, ktoré pripravujú budúcich historikov a učiteľov dejepisu. To znamená vytvorením profesijného štandardu, v ktorom by sa vymedzili jednotné základné kompetencie s príslušným učebným obsahom pre poslucháčov štúdia jednoodborovej histórie i histórie v učiteľskom štúdiu. V druhej časti svojho príspevku sa snažíme tieto všeobecne vymedzené kompetencie učiteľov dejepisu didakticky a metodicky konkretizovať.

Rovnako tak pojem model je kľúčový aj pre tvorbu profesijného štandardu alebo vzdelávacieho programu na univerzitách, ktoré pripravujú budúcich historikov a učiteľov dejepisu. Je tak trochu prekvapujúce, že takéto ucelené vzdelávacie programy dodnes absentujú. Dôsledkom je oslabenie spoločného cieľového sústreďenia učiteľov na jednotlivých katedrách, aby mohli rozvíjať základné predmetové kompetencie študentov jednotlivých odborov. Tento stav umocňuje jednostranný dôraz na učebný obsah len v podobe informačných listov jednotlivých predmetov s viac-menej formálne vymedzeným cieľom a následnou ich stručnou osnovou, ktorá veľmi často nenadväzuje na profil absolventa.

Aj preto by sme mali uvažovať o tvorbe nového dokumentu – vzdelávacieho programu. Ten by sa skladal z výkonovej a obsahovej časti, tie sa charakterizujú ako výkonový a obsahový štandard. Výkonové štandardy sa vyznačujú nasledujúcimi charakteristikami. V prípade štandardov ide o špecifický druh kurikulárnych dokumentov, v ktorých sa vzdelávacie ciele zameriavajú na jadrové oblasti a exemplárne sa operacionalizujú (konkretizujú). Konkretizujú ciele formou kompetenčných požiadaviek a stanovujú, akými kompetenciami musí disponovať študent v určitej etape štúdia, aby bolo možné považovať dôležité ciele univerzitného vzdelávania za dosiahnuté. Tým sú zacielené na kumulatívne a systematicky previazaný učebný obsah.

Štandardy nepokrývajú celú šírku učebnej oblasti, resp. odboru vo všetkých ich premenách, koncentrujú sa na „jadrovú“ oblasť. Tým stanovujú, čo je záväzné pre všetkých. Kompetenčné požiadavky sú usporiadané v kompetenčných modeloch do rôznych kompetenčných stupňov, ktoré predstavujú aspekty a odstupňovanie

*Doc. PaedDr. Viliam Kratochvíl, PhD.
Štátny pedagogický ústav Bratislava*

kompetencií. Konkretizujú sa do učebných úloh a testovacích postupov, prostredníctvom ktorých sa validne skúma úroveň kompetencie, ktorú študenti dosiahli. Disponovať kompetenciou v určitej oblasti znamená byť schopný v nej úspešne konať. Kompetencie sa definujú ako kontextové špecifické kognitívne výkonové dispozície, ktoré sa funkcionálne vzťahujú na situácie a požiadavky v určitej doméne. To znamená kompetencia ako spôsobilosť mobilizovať v rôznych kontextoch a činnostiach systém vedomostí, zručností, schopností, sociálnych a kultúrnych hodnôt, postojov, emočných a ďalších osobnostných kvalít, ktorý je špecificky usporiadaný.¹

Uvedené teoretické vymedzenie sa pokúsime konkretizovať možným návrhom profilu kompetencií absolventa odboru histórie v učiteľskom štúdiu. Nasledujúce zovšeobecnenie kompetencií je prienikom komparácie univerzitných kurikúl vo viacerých krajinách západnej Európy a mojej učiteľskej i vedeckej činnosti v oblasti histórie a jej transformácie do výučby dejepisu.

Absolventi histórie v učiteľskom štúdiu

- disponujú štruktúrovanými základnými historickými znalosťami z historických období, ktoré zahrňujú aspekty národných, regionálnych a svetových dejín,²

1 KLIEME, Eckhard – MAAG MERKI, Katharina – HARTIG, Johannes. Kompetence a jejich význam ve vzdělávání. In *Pedagogická orientace*, 20, č. 1/2010, s. 104 – 119.

2 Pre možnú komparáciu uvádzam návrh obsahu štúdia učiteľstva pre 2. stupeň základných škôl na nemeckých univerzitách. Tento návrh vychádza z rozhodnutia ministrov pre vedu, kultúru a školstvo zo 16. 12. 2004 a z Quedlinburgského rozhodnutia z 2. 6. 2005.

Metódy a teória historickej vedy: Náuka o prameňoch a kritika prameňov, objektivita a nestrannosť, periodizácia, dejiny historickej vedy.

Starovek: grécke mestské štáty, helenistické monarchie, svetová ríša – Rím, neskorá antika, základné pramene staroveku.

Stredovek: sociálne formy a formy hospodárstva, formy vlády, náboženstvo a kultúry, prežívanie antiky v stredoveku, štát a cirkev, vojna, konflikt, mier.

Raný novovek: ústava starej ríše, expanzia Európy, reformácia a konfesionalizácia, formovanie Európy: dejiny vývoja ducha a sociálne dejiny osvietenstva v Európe, dejiny štátnych foriem v Európe, vznik USA, Francúzska revolúcia, diškurz o politickej participácii.

Novšie a najnovšie dejiny (19./20. storočie): nové usporiadanie Európy, dejiny politických hnutí v Európe, hospodársky vývoj a jeho následky, imperializmus a boj za nezávislosť v kolóniách. Európa medzi svetovými vojnami, fašizmus a národný socializmus, európska integrácia, dejiny obidvoch nemeckých štátov v 20. storočí, ruské dejiny a dejiny USA v 20. storočí, atómová hrozba a studená vojna, fenomény globalizácie v 20. storočí.

Témy, ktoré presahujú jednotlivé obdobia: mocenské štruktúry a politická účasť, štruktúra sociálneho systému, štát, cirkev a náboženstvo, právo ako faktor spoločenského poriadku, vzdelanie ako spoločenský zdroj, hospodárske zmeny a technický pokrok, zmeny vo vzťahoch pohlaví, expanzia ako európsko-svetovo historická súvislosť.

Didaktika dejepisu: centrálné historicko-didaktické kategórie a koncepty, zásady a metódy výskumu, kognitívna, sociálna, estetická a emocionálna dimenzia podpory historického vedomia a uvážené zaobchádzanie s historickou kultúrou, kurikula, učebné plány a modely kompetencií, na kompetencie zamerané usporiadanie výučby histórie

- sú schopní neustále dopĺňovať svoje znalosti, ktoré získali v priebehu štúdia tak, aby zodpovedali úrovni vedeckého poznania v odbore histórie a didaktiky dejepisu,
- ovládajú metódy a pracovné techniky v odbore história,
- ovládajú prístup k primárnym a sekundárnym prameňom, ovládajú kritickú analýzu nielen historických písomných, obrazových, hmotných a grafických prameňov, ale aj výsledkov historického a pedagogického výskumu, súčasne dokážu tento výskum sprostredkovať,
- sú schopní pri kladení otázok v odbore história i v dejepise dôjsť k racionálnemu úsudku,
- sprostredkujú neustále súčasnosť, ktorá je poznačená minulosťou, teda v zmysle neustáleho rozvíjania a nadobúdania žitého prítomného vzťahu k minulosti (historické vedomie, historická kultúra),
- disponujú znalosťami z didaktiky dejepisu, na ktoré je možné ďalej nadväzovať a ktoré im umožnia koncipovať proces výučby a učenia so zameraním na žiaka a žiakov motivovať pre predmet,
- realizujú diagnostiku, vedecké odbornú-didaktické analýzy, plánovanie, učebné metódy, učebné figúry, evalváciu a reflexiu procesu sprostredkovania znalostí a spôsobilostí v škole v rámci predmetu dejepis,
- disponujú reflektovanými skúsenosťami v oblastiach plánovania a realizácie výučby dejepisu zameraného na rozvoj kompetencií a poznajú zásady diagnostikovania výkonu a jeho posudzovanie v predmete.

Je logické, že keď počítame s takýmto možným vymedzením spôsobilostí budúcich učiteľov dejepisu, je nutné premýšľať a vytvárať program výučby didaktiky a metodiky dejepisu, samozrejme v tesnej spolupráci s kolegami, ktorí vyučujú jednodoborovú históriu. Ten sa stáva prostriedkom k nadobúdaniu i meraniu osvojených kompetencií na výstupe. Z tohto programu priblížime postupy, ktorými sa pokúšame konkrétnejšie rozvíjať jednotlivé predmetové kompetencie študentov ako budúcich učiteľov dejepisu. Prostriedok konkretizácie predstavuje metafora stromu britského psychológa Edwarda de Bona, ktorá poskytuje ucelený a logický model na ich rozvíjanie.

„Metafora (stromu) poskytuje konkrétny model, pomocou ktorého dokážeme jednoduchšie nazerať v hlbšom porozumení na abstraktné záležitosti. Ako náhle máme model, môžeme sústrediť pozornosť na rôzne aspekty problému.“

Edward de Bono³

a učenie dejepisu, inštitúcie a formy historickej kultúry, plánovanie výučby dejepisu a reflexia prvých skúseností z realizácie výučby.

Tento obsah štúdia sa dopĺňa v učiteľstve pre gymnáziá a stredné školy o metódy a zásady historického výskumu, o teórie historickej pamäti a najmä o pochopenie kontinuity a diskontinuity nastolených problémov v porovnaní so svetom a v porovnaní jednotlivých historických období.

3 BONO, Edward de. *Simplicity. Síla jednoduchosti*. Praha/Kroměříž : Triton, 2009, s. 100.

Ak budeme vychádzať z tejto de Bonovej charakteristiky, potom jeho metafora nám poskytuje vytvárať možný model výučby didaktiky a metodiky dejepisnej výučby, v rámci ktorej sa môžeme sústrediť na rôzne aspekty jej problémov. Jedným z nich je napríklad uvažovanie o vymedzovaní základných predmetových kompetenciách učiteľov dejpisu.

Tento model vychádza z istej tradície v oblasti psychológie, pedagogiky či všeobecnej didaktiky, ktorého východiskovým bodom je konkrétne metafora stromu. Môžeme ju nájsť už v diele J. A. Komenského, konkrétne vo filozoficko-náboženskej rozprave *Hlubina bezpečnosti* z roku 1633. Pomocou kresby stromu sa snažil čitateľom znázorniť stavbu sveta. Ďalším príkladom je americký psychológ a pedagóg Jerome Bruner, keď prostredníctvom metafory vysvetľoval svojim študentom problém vnútornej štruktúry učebného obsahu.⁴ Pravdepodobne Brunerov metaforický pojem⁵ „strom“ inšpiroval švajčiarskeho historika a didaktika Petra Gautschiho, ktorý ním konkretizoval a znázornil svoj možný model výučby dejpisu či základné predmetové spôsobilosti učiteľov, ktoré sú nevyhnutným predpokladom ich učenia o histórii.⁶

Domnievame sa, že uvedené postupy využívajúce metaforu (stromu) nie sú výsledkom náhody či triviálneho uvažovania. „Ukazuje sa totiž, že náš pojmový systém je z veľkej časti metaforickej povahy, čo znamená, že metaforu už nie je možné tradične vidieť ako prostriedok básnickej obraznosti a rečníckych obrátov – jav skôr jazyka neobvyklého než obvyklého, či ako niečo charakteristické pre jazyk, považované skôr za vec slov než myslenia a konania. Teda metafora nie je len záležitosťou jazyka, ale primárne záležitosťou myslenia a činnosti.“⁷ Základom metafory je poskytovať porozumenie jednému druhu skúsenosti na základe iného druhu skúsenosti.⁸ „Súčasne metafora (stromu) nám nepomáha veci zjednodušovať, ale nazerať na ne v hlbšom porozumení. Nie je totiž začlenená do zoznamu metód, pretože môže byť súčasťou ktorejkoľvek z nich. V pozadí nám pomáha vyjasniť postupy, a nielen tie.“⁹

Pozrime sa teda, akú skúsenosť nám môže poskytnúť metafora stromu, aby sme na jej základe porozumeli inej skúsenosti, ktorá súvisí so štruktúrou výučbou didaktiky a metodiky dejpisu a v jej rámci s podnetmi na rozvíjanie kľúčových spôsobilostí učiteľov dejpisu.

„Korene a kmeň stromu predstavujú základný účel a oporu, pevnosť a životodarnú silu. O čo tu vlastne ide? Prečo to robíme? Čo chceme dosiahnuť? Aký je náš zámer? Ktoré naše činnosti sú kľúčové?

Sú však rôzne typy stromov. U niektorých stromov kmeň siaha až k vrcholu. Vetvy potom vyrastajú kolmo na kmeň. U iných stromov sa hlavný kmeň rozrastá do vetiev, tie sa ďalej rozdeľujú do tenších vetiev a tie ešte na menšie vetvičky. Vetvy majú viacero úrovní. Tieto

4 PASCH, Marwin et al. *Od vzdelávacieho programu k vyučovacím hodinám. Jak pracovat s kurikulem*. Praha : Portál, 1998, s. 55.

5 Podľa Lakoffa a Johnsona každá metafora znamená metaforický pojem.

6 GAUTSCHI, Peter. *Geschichte lehren. Lernwege und Lernsituationen für Jugendliche*. Aargau : Lehrmittelverlag des Kantons Aargau, 1999.

7 LAKOFF, Georg – JOHNSON, Mark. *Metafory, kterými žijeme*. Brno : Host, 2002, s. 15.

8 KACETL, Jaroslav. Kognitivní lingvistika. In David Krámský (ed.). *Kognitivní věda dnes a zítra*. Liberec : Nakladatelství Bor, 2009, s. 261.

9 BONO, Edward de. *Simplicity. Síla jednoduchosti*. Praha/Kroměříž : Triton, 2009, s. 103.

rôzne typy stromov predstavujú dôležitosť hlavného účelu procesu. Je kľúčový účel stále prítomný alebo sa cestou niekde vytratil?

Nájsť kmeň stromu je ako nájsť kľúčový účel danej činnosti. Ako dominantný je tento účel? U niektorých stromov to vyzerá tak, ako keby mali niekoľko kmeňov. U niektorých činností sa zdá, že majú viacero účelov. Sú všetky zásadné alebo sú odvodené od hlavného účelu? Korene, kmeň stromu ako základný účel a plody stromu ako hodnoty spája výkonný systém dodávok. Ten predstavujú vetvy stromu. Vetvy poskytujú mechanizmus, pomocou ktorého môžu vzniknúť plody. Tieto plody na konci vetiev predstavujú hodnotu. Sú potravou pre ľudí, vtákov a zvieratá. Pre gény stromu predstavujú plody hodnotu v pretrvavaní a pokračovaní.

Zmyslom každej činnosti je dodať hodnotu jej užívateľom. Najlepšie činnosti prinášajú hodnotu všetkým zúčastneným, aj keď hodnoty nie sú vždy dobre viditeľné a zrejmé, existuje totiž množstvo menej zjavných hodnôt. Menej zjavné hodnoty sú niekedy rovnako dôležité ako tie zrejmé a viditeľné. Kľúčový účel činnosti môže byť všeobecný. Hodnoty môžu byť takisto všeobecné, ale výkonný systém dodávok musí byť praktický, detailný a konkrétny. Systém dodania je očividne najzložitejším prvkom, rovnako tak, ako na strome sú najzložitejšie jeho vetvy.¹⁰

Sústredíme sa teraz na výkonný systém dodávok stromu a pokúsime sa odpovedať na otázky, ako tento systém aplikovať na konkrétny model výučby didaktiky a metodiky dejepisu, ktorého súčasťou sú už spomínané predmetové spôsobilosti učiteľov dejepisu umožňujúce im výučbu a učenie sa o histórii. Stojíme teda pred prvou otázkou, čo nám metaforicky odkazujú „**korene stromu**“ pre modelovanie **prvej východiskovej spôsobilosti**, či činnosti, aktivity učiteľa v práci so žiakmi, ktorú predstavuje učiteľova diagnostika historického vedomia žiakov.

Pri učení sa o histórii žiaci sa zoznamujú s ukážkami z historického univerza. Učenie sa o histórii predstavuje predovšetkým myšlienkový štýl, nie je len akumuláciou vedomostí. Učenie sa o histórii môžeme chápať „ako proces ľudského vedomia, v ktorom sa určité časové skúsenosti (skúsenosti doby) interpretačne osvojujú, pričom vzniká a ďalej sa rozvíja kompetencia k tejto interpretácii“.¹¹ V tomto zmysle „predmetom dejepisnej výučby nie je len minulosť, nie sú ním dejiny, ale historické vedomie žiakov, ktoré sa pre myslenie žiakov ukazuje ako formotvorné“,¹² už aj preto, že vedomie a myseľ alebo myslenie patria k sebe. „Základným znakom semiózy v rámci historického vedomia je to, že fakty viaže v jeden celok prostredníctvom prevažne kultúrnych kontextov prítomnej doby, tým sa odlišuje od historického poznania, ktoré je predovšetkým viazané na minulosť a jej rekonštrukciu. Ich spoločným menovateľom je to, že minulosť tak či onak je postavená do protikladu k súčasnosti – v historickom vedomí sa tak vytvára dištancia medzi týmito dvoma časovými rovinami.“¹³ Túto dištanciu môžeme ďalej rozvinúť myšlienkou T. S. Eliota: „Rozdiel medzi prítomnosťou a minulosťou spočíva v tom, že vedomie prítomnosti obsahuje vedomie minulosti, a to do takej miery a takým spôsobom, akým si minulosť nikdy nemôže

10 BONO, Edward de. *Simplicity. Síla jednoduchosti*. Praha/Kroměříž : Triton, 2009, s. 100-109.

11 RÜSEN, Jörn. *Geschichtsbewusstsein. Psychologische Grundlagen, Entwicklungskonzepte, empirische Befunde*. Köln/Weimar/Wien : Böhlau, 2001, s. 137.

12 BENEŠ, Zdeněk. Společnost, vědomí, dějiny. Teze k diskusi. In *Historie a škola II. Člověk, společnost, dějiny*. Praha : 2004, s. 6-7.

13 BENEŠ, Zdeněk. Společnost, vědomí, dějiny. Teze k diskusi. In *Historie a škola II. Člověk, společnost, dějiny*. Praha : 2004, s. 7.

uvedomovať samu seba.“¹⁴ Eliotova myšlienka upriamuje našu pozornosť na kľúčový vzťah medzi prítomnosťou a minulosťou, ktorý môžeme využiť v neúplnom definičnom vymedzení mnohostranného pojmu historické vedomie z pohľadu didaktiky dejepisu či jej samotnej výučby.

Potom pod historickým vedomím rozumieme rozvíjanie a nadobúdanie žitého prítomného vzťahu k minulosti. Totiž z potrieb prítomnosti si približujeme minulosť, aby sme mohli uvažovať budúcnosti.¹⁵

V procese rozvíjania historického vedomia rozlišujeme tri vývinové etapy. Prvú z nich tvoria detské mentálne reprezentácie – prekoncepty, ktoré možno označiť ako spontánne predstavy, túžby po príbehoch z minulosti, teda spočiatku málo pevné, sformované povedomie o minulosti. Pojem prekoncept sa vymedzuje aj ako „sústava kontextovo súdržných kognitívnych štruktúr, ktoré inštrumentálne vystupujú ako postačujúci aparát na zdôvodnenie diania v prostredí, ktorému deti pripisujú význam, pričom tieto kognitívne štruktúry sú rezistentné voči pokusom o ich jednoduché vytlačenie, odstránenie či o ich zmenu“.¹⁶ Preto treba zdôrazniť, že učiteľ musí vedomou dekonštrukciou týchto prekonceptov žiakov iniciovať postupnú zmenu ich aktuálneho poznania na ceste k vytváraniu druhej a tretej roviny, tvorby „obrazu“ histórie, ktorý je spojený s jeho historickým porozumením a poznaním. Bez tohto porozumenia a poznania nie je možné rozvíjať a vytvárať historické vedomie žiakov.

Aby sme mohli výraznejšie konkretizovať jednotlivé dimenzie historického vedomia, treba identifikovať a uvedomovať si základné kategórie, ktoré sú príznačné pre učenie o histórii. Teda, čo je typické v procese či v príbehu, v ktorom žiaci upriamujú pozornosť na to, čo sa odohralo v minulosti, ktorú sa pokúšajú rekonštruovať i dekonštruovať a pochopiť na základe reflektovaného narábania s viacerými špecifickými kategóriami?

Je nesporné, že najmä prvé dve kategórie sú zrejmé. Historické fenomény sú usporiadané v čase a priestore, a to sa odráža vo vedomom narábaní s kategóriou času, v rozvíjaní a poznávaní rôznych časovo blízkych i vzdialenejších časových štruktúr. Otázka vnímania času je už na úrovni jednotlivca najmenej samozrejmovou zložkou poznávania. Na rozdiel od iných druhov vnímania, ako je priestor, pohyb, tvar, nemá totiž človek zvláštny orgán, pomocou ktorého by čas vedome rozoznával, preto k nemu pristupuje až na základe získanej skúsenosti. Táto nesamozrejmá je do istej miery základom nerovnosti medzi individuálnym prežívaním a chápaním času medzi jednotlivcami, ale v dlhodobej perspektíve i medzi spoločnosťami, ktoré času prisudzujú rozdielne funkcie. Z tohto pohľadu potom môžeme rozlišo-

14 KRIŠTÚFEK, Peter. *Dom hluchého*. Bratislava : Marenčin PT, 2012, s. 3.

15 Výrok „vojny sú v prítomnosti, boli aj v minulosti, preto budú aj v budúcnosti“, predstavuje to, čo pravdepodobne zostane v „pozadí“, teda v historickom vedomí jednotlivca spolu s istými udalosťami a faktami na základe poznávania minulosti v edukačnom prostredí. V tomto zmysle to nemusí byť len vedomie určitých súvislostí medzi minulosťou, prítomnosťou a budúcnosťou, ale aj súbor istých znalostí a predstáv o minulosti. K tomu pozri ŠUBRT, Jiří (ed.). *Historické vedomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a výzkum*. Kolín : 2010.

16 PUPALA, Branislav. *Předškolní a primární pedagogika/Předškolská a elementární pedagogika*. Praha : Portál, 2001, s. 212.

vať dva základné modely – cyklický čas večného návratu a opakovania, a lineárny čas, ktorý ubieha od bodu k bodu, z minulosti cez prítomnosť k budúcnosti. Tento lineárny historický čas chápeme ako dianie, kauzálny proces príčin a následkov, ako priamočiary pohyb, či smerovanie od jedného bodu k druhému. Takáto zmena v chápaní času prebiehala dlhodobo a väčšinou sa pripisuje paralelám medzi životom a smrťou, vydeľovaniu sa z prírody alebo prostému faktu, že narastal počet ľudských udalostí, z ktorých vyplýva skúsenosť a kauzalita.¹⁷

Závažným predpokladom rozvíjania **vedomia o čase** sú vývinové štádiá vo vnímaní času deťmi. Od ich názorného, cyklického, členeného vnímania času až po operatívne narábanie s časom vo veku 11 – 12 rokov, teda na hranici prvého a druhého stupňa základnej školy. Preto v našich postupoch je dôležitá primeranosť rozvíjania jednotlivých časových štruktúr. Napríklad: Deti, čo to znamená, keď poviem teraz, včera – dnes – zajtra, vtedy, predtým, potom, dávno, nedávno? Peter, porozprávaj nám, čo sa stalo dnes, čo sa stalo včera. Čo sa asi stane zajtra, čo sa stane v blízkej budúcnosti, čo sa stalo nedávno, dávnejšie, dávno? Deti, čo to znamená, keď poviem, že čas mi beží pomaly alebo rýchlo? Deti, kedy pociťujete, že čas vám ubieha pomalšie alebo rýchlejšie? Jana, si vedúcou tímu, ktorý má usporiadať obrázky z rôznych historických období? Na časovú priamku zakresli, kedy sa narodili tvoji súrodenci, rodičia, starí rodičia. Kedy sa tvoji rodičia, starí rodičia zosobášili. Kam až siahajú tvoje spomienky?

Podobne na počiatku uvedomovania si časových štruktúr, ktoré vyplývajú z prírodného a historického času by mohla stáť kontrafaktická otázka. Deti, keby sme nepoznali prostriedky na meranie času, ako by sme merali čas? Pokúsme sa vcítiť do postavenia ľudí z minulosti, ktorí boli nútení hľadať zvláštne riešenia ako merať čas. Prostriedkom k tomu môže byť konštrukcia nasledujúceho metodického modelu, ktorý prostredníctvom primárnych prameňov približuje autentickú ľudskú skúsenosť s vnímaním času. Sprostredkúva ju Marc Bloch: „*Anglickému kráľovi Alfrédovi Veľkému napadlo, že bude so sebou neustále vozit rovnako dlhé sviece, v ktorých boli vyryté čierne zárezy.*“¹⁸

Prečo sa kráľ Alfréd rozhodol so sebou nosiť rovnako dlhé sviece so zárezmi, ktoré sa budú zapalovať jedna za druhou? K čomu slúžili čierne zárezy na sviečach?

„*V meste Mons sa mal konať súboj. Už za svtania sa na jeho miesto dostavil jeden z bojovníkov. Ako náhle nadišla deviata hodina, rytier požiadal sudcov, aby vyhlásili, že jeho protivník nedodrжал záväzok, lebo neprišiel do stanovenej hodiny na súboj. Z právneho hľadiska o tom nebolo pochyb. Bolo však skutočne toľko hodín, koľko rytier tvrdil. Sudcovia z grófstva sa však totiž o tom začali dohadovať. Sledovali slnko, vypytovali sa kňazov, ktorí vzhľadom na vykonávanie bohoslužieb a pravidelnému odzváňaniu hodín zvonmi mali mať lepší časový odhad. Súdny dvor sa napokon po dlhých hádkach vyslovil, že deviata hodina uplynula.*“

Akým spôsobom sa sudcovia snažili určiť deviatu hodinu? Prečo sa sudcovia vypytovali práve kňazov? Čo nám prezrádzajú obidva pramene o vzťahu vtedajších ľudí k času?

17 WITTLICH, Tomáš. *Fotografie – přímý svědek?! Fotografický obraz a jeho význam pro historické poznání*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny/Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2012, s. 18-19.

18 BLOCH, Marc. *Feudální společnost*. Praha : Argo, 2011, s. 236.

Na premyslenejšie a primeranejšie narábanie s abstraktnejšími časovými štruktúrami, ako sú storočie, tisícročie, letopočet, pred naším letopočtom, náš letopočet, resp. pred Kristom, po Kristovi, medzník nás nabáda Gautschi, ktorý tvrdí, že viaceré z týchto pojmov sú pre desaťročné až jedenástočné deti často prázdnyimi pojmami.¹⁹ Rovnako aj na kontinuálne využívanie časovej priamky alebo venových diagramov, ktoré sú základným vizualizovaným prostriedkom na rozvíjanie chronológie, ale aj synchronu ako jednej z najnáročnejších operácií vo výučbe dejepisu. Zvyčajne sa totiž časová priamka intenzívnejšie využíva najmä v nižších ročníkoch základnej školy, potom viac menej absentuje.

Vedomie o priestore (krajine) predstavuje druhú dimenziu v štruktúre historického vedomia. Opäť ju môžeme vyjadriť blízkymi kategóriami – kde – prečo tam – kam – odkiaľ – pokiaľ, hore, dolu, vedľa alebo základnými geografickými otázkami: Kde to je? Aké to je? Prečo je to tam? Ako to vzniklo? Aký to má vplyv? K nim možno priradiť podľa E. Hofmanna aj kľúčové koncepty vzdelávania o priestore, ako je poloha a rozšírenie, miesto a priestor, vzťahy človeka a prostredia, priestorové vzťahy a región.

Deti najprv priestor vnímajú egocentricky, predstavy o priestore sa obmedzujú, koncentrujú na jednotlivé miesta. V tejto súvislosti môžeme hovoriť o naivnej kartografii. Až od 10 – 11 rokov začína u detí priestor tvoriť nezávislú štruktúru, v tomto zmysle hovoríme o projektívnom priestorovom myslení detí. To nám umožňuje opäť primerane a diferencovane rozvíjať priestorové myslenie, najmä prostredníctvom schematických mapiek, kartogramov, obrysových máp v učebniciach alebo pracovných zošitoch, analógových dejepisných kartografických prostriedkoch, ktorými sú predovšetkým školské dejepisné atlasy svetových a národných dejín. V dôsledku prudkého vývoja elektronických médií môžeme postupne pracovať s elektronickými dejepisnými mapami i atlasmi, a to buď so statickými alebo dynamickými, ktoré zvyšujú motiváciu žiakov, podobne to platí aj pri leteckých mapách so svojim reálnym a identifikovateľným obsahom. Keďže v piatom ročníku sa žiaci zoznamujú aj s celou škálou zemepisných máp, je ich potrebné porovnávať, hľadať odlišné, podobné a spoločné znaky s dejepisnými mapami. Napríklad aj s použitím investigatívneho momentu v pátraní po znakoch a farbách na príslušných mapách.

Vedomie o (individuálnej, kolektívnej) identite vyplýva z narábania s kategóriou **spoločnosti** v procese učenia o histórii. Súčasťou latinského pojmu *identitas* sú dva od seba neoddeliteľné významy. „Prvý referuje o absolútnej rovnakosti (totožnosti), zatiaľ čo ten druhý predpokladá určitú typickosť (osobitosť), ktorá je stála a pretrvávajúca v čase. Koncept identity tak v sebe obsahuje dva vymedzujúce aspekty porovnávania osôb a vecí: podobnosť a rozdielnosť.“²⁰

Konkrétnejšie tento koncept identity môžeme vyjadriť zámenami ja – ty – on – my – vy – oni alebo výrokmi, ktoré sa často objavujú v procese či príbehu o minulosti: to sme my – to sú tí druhí, priatelia – nepriatelia, väčšina – menšina, civilizovaní – barbari. Teda ide o proces vymedzovania voči sebe a iným v neustálej interak-

19 GAUTSCHI, Peter. *Geschichte lehren. Lernwege und Lernsituationen für Jugendliche*. Aargau : Lehrmittelverlag des Kantons Aargau, 1999, s. 13.

20 FINDOR, Andrej. Čo je identita? In *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie*. Zborník zo seminára. Bratislava : 2005, s. 43.

cii medzi legitimitou a kritikou spôsobov tohto vymedzovania. Napríklad obrazu v didakticko-historickom texte, ktorý je zovšeobecnením klasického naratívu „my a oni“ v metafore zvláštneho zrkadla – pozitívne znaky jedných sa odrážajú v zrkadlovom odraze ako negatívne znaky tých druhých. „Slováci – pretrvávajú, vždy sa vedeli merať so svetom, v ničom nezaostávali, sú majstrovsky remeselní, robotní, podnikaví, odvážni, všade vítaní, schopní splodiť krásne dievčatá a nadaných chlapcov, verní kresťanskej viere a zemi, v ktorej žijú. Maďari znepokojovali, znemožňovali, utláčali, preto boli do nohy vykántrení, (vymítění), nehodlali vymeniť šable za pluhy, nezriekli sa svojho stepného primitívneho náboženstva, musia opustiť kočovný spôsob života, preto sa musia všetko naučiť od Slovákov, musia prijať kresťanské náboženstvo, v opačnom prípade kresťanské krajiny vyhlásia proti Maďarom-pohanom svätú vojnu a celkom ich vykynožia.“²¹

Opäť ovplyvňujúcim faktorom tohto procesu sa stávajú konkrétne vývinové štádiá identity z hľadiska psychosomatických osobitostí žiakov, konkrétne vývin od prevzatej (od rodičov, príbuzných v rodinnom prostredí), difúznej, hľadajúcej (rozšírenej o sociálnu skupinu vykazujúcu neistotu a hľadanie) až po prepracovanú identitu, (kedy sú žiaci so svojou pozíciou, identitou istí). Aj preto sa žiaci rôznym spôsobom identifikujú so sebou samými, s inými, prípadne, akým spôsobom sa od tých druhých dištancujú. Dôležitou súčasťou týchto postupov má byť aj zmena sociálnej perspektívy ako prostriedku k pochopeniu iných ľudí rozdielnej kultúrnej identity. „Tieto rôzne kultúrne identity, a to je podstatné, sa navzájom nezhodujú, netvorí jasne vymedzené územia, kde by sa tieto rôzne ingrediencie bezo zvyšku prekrývali. Každý jedinec je plurikultúrny – kultúry nie sú jednoliate ostrovy, ale navzájom sa prelínajúce naplaveniny. Individuálna identita vyplýva zo stretnutia mnohopočetných identít kolektívnych v jedinej a tej istej osobe – každá z našich mnohopočetných príslušností prispieva k formovaniu jedinečnej bytosti, ktorou sme [...] Neexistujú kultúry čisté a kultúry zmiešané, všetky kultúry sú zmiešané (alebo 'hybridné' či 'zmiešané').“²²

Napríklad, keby sme sa chceli vrátiť akokoľvek hlboko do histórie krajiny, akou je Slovensko, vždy objavíme stretávanie a prelínanie viacerých kultúr. K tomu smeruje aj učebná úloha. „Územie bývalého Rakúsko-Uhorska bolo po dlhé stáročia križovatkou rôznych národov a ich kultúr. Zistite, či sa táto rôznorodosť prejavila aj v historických osudoch vašej rodiny.“²³

Rovnako neoddeliteľnou súčasťou učenia o histórii sú hospodárske a sociálne problémy z jednotlivých historických období, na ktoré nazeráme cez prizmu prítomnosti. Takto v procese učenia vedome narábame s kategóriou **hospodárstva**, čo sa odráža v rozvíjaní alebo ovplyvňovaní **ekonomicko-sociálneho vedomia žiakov** a ich konkrétnych či neskôr abstraktných predstáv o chudobe, bohatstve, spoločenskej nerovnosti či jednotlivých typoch hospodárstva z minulosti. Môžeme to vy-

21 FERKO, Milan – MARSINA, Richard – DEÁK, Ladislav – KRÚŽLIAK, Imrich. *Starý národ – mladý štát. Prehľad slovenských dejín pre školy*. Bratislava : Litera, 1994, s. 14.

22 TODOROV, Tzvetan. *Strach z barbarů. Kulturní rozmanitost, identita a střet kultur*. Praha – Litomyšl : 2011, s. 65.

23 KOVÁČ, Dušan – KRATOCHVÍL, Viliam – KAMENEC, Ivan – TKADLEČKOVÁ, Herta. *Pátrame po minulosti 9* Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2013, s. 27. Na margo tejto úlohy treba uviesť, že takýto typ učebnej úlohy, v ktorej sa niečo popisuje, ale poznatky nie sú vopred určené, je v našich učebniciach minimálne zastúpený.

jadriť aj takýmito otázkami, ktoré rozvíjajú detské predstavy o bohatstve: Deti, kto je to chudobný alebo kto bohatý človek? Prečo neustále hovoríme v minulosti i prítomnosti o chudobných a bohatých ľuďoch? Prečo niektorí ľudia sú bohatší? Prečo stále hovoríme v minulosti i prítomnosti o detskej práci? Súčasťou týchto postupov je aj zisťovanie, ako žiaci narábajú s kategóriou peňazí, napríklad ako rozlišujú ich hodnotu v rôznych historických obdobiach v porovnaní s prítomnosťou.

Politické vedomie vyplýva z neustáleho narábania s kategóriou **vlády, moci**. Môžeme ju primerane vyjadriť nasledovne. Nieкто je hore, nieкто je dolu, alebo jedni sú vládnci, druhí ovládaní. Uvedená kategória vlády, moci je prítomná v stále prevažujúcom výklade politických dejín. Žiaci sú neustále v chronologickom rozprávaní konfrontovaní so širokou škálou politických systémov z minulosti, ktoré by mali chápať predovšetkým z hľadiska ich fungovania. Do okruhu diagnózy patria aj takéto otázky: Prečo niektorí ľudia sú vládnci a iní ovládaní? Čo to znamená, keď povieme, že niektorí ľudia majú moc? Kto má moc v súčasnej Slovenskej republike? Popremýšľajte, kto má veľa možností a moci presadiť isté zmeny alebo zabrániť týmto zmenám v spoločnosti? Aj v tejto súvislosti sa postupne objavujú ďalšie pojmy, ako napríklad parlament, zákony, politické strany, štátna správa, hospodárstvo, armáda, cirkev, volebné právo, médiá a pod.

Vedomie o historicite, zmene²⁴ spočíva vo vedomom narábaní s **kategóriou kultúry** a v rozvíjaní **vedomia o historicite**, konkrétne o tom, čo sa v historickom procese zmenilo a čo zostalo nezmenené. Takéto vedomie môžeme konkretizovať protikladnými pojmami, niečo je statické alebo dynamické, niečo sa mení, iné pretrváva (zmena, diskontinuita, kontinuita, tradícia). Primerane opäť to môžeme vyjadriť katalógom adekvátnych otázok prostredníctvom najprv blízkych kategórií, napríklad z rodinnej histórie či regiónu, v ktorom žiaci žijú. Ako sa zmenil život vašich príbuzných na fotografii? Ktoré hospodárske zmeny ovplyvnili život vašich rodičov, resp. starých rodičov. Ktoré technické vynálezy zmenili život vašich rodičov, resp. starých rodičov? Akým spôsobom zmenila život vašich príbuzných vojna alebo ozbrojený konflikt z minulosti? Na ktoré historické osobnosti si pamätajú vaši starí rodičia? Na obrázkoch vidíte budovu niekdajšej konskej železnice v Bratislave kedysi a dnes. Vypátrajte, čo sa zmenilo a nezmenilo na uvedených obrázkoch. Čo zostalo rovnaké? Čo sa zmenilo? Čo sa môže v blízkej budúcnosti zmeniť? Zistite, čo sa zmenilo a čo sa nezmenilo v mieste vášho bydliska. Ako sa zmenila vaša ulica? V tejto súvislosti treba uviesť, že „z hľadiska historického vedomia ako didaktickej kategórie je nutné vziať do úvahy, že musí byť splnená podmienka ‚blízkosti‘ obrazu historickej skutočnosti, ktorú dejepis prináša. Tomuto alegorickému termínu je ale nutné porozumieť v informačnom slova zmysle. Nejde teda len o blízkosť priestorovú, ale aj sociálnu – blízkymi môžu byť aj priestorovo vzdialené deje.“²⁵

Vedomie o historickej skutočnosti vyplýva z vedomého narábania s kategóriou **reality, fikcie**, teda toho, čo sa v nej odohralo ako reálne alebo fiktívne, pravdivé či nepravdivé, skutočné alebo neskutočné. Do okruhu diagnózy patrí, ako žiaci na

24 Hans Jürgen Pandel vo svojej najnovšej práci *Geschichtsdidaktik. Eine Theorie für die Praxis* označuje túto dimenziu ako vedomie o zmene.

25 BENEŠ, Zdeněk. *Historie a škola II*. Praha : 2004, s. 7.

počiatku druhého stupňa vnímajú a posudzujú rozprávky, povesti, mýty, rozprávania o osobnostiach z minulosti, ako na nich pôsobia hrané a dokumentárne filmy s historickou tematikou, komiksy, neskôr historické romány či divadelné hry. Ako spôsob zobrazovania faktu a fikcie v uvedených médiách ovplyvňuje ich vnímanie. Aká je miera ich dôveryhodnosti a pod. Ďalším prostriedkom môže byť narábanie so školským historickým písomným a obrazovým prameňom ako prostriedkom rozlišovania faktu a fikcie v simulatívnom konaní žiakov, najmä v hrách na sociálne roly, v ktorých sa aktívne narába s mierou faktu a fikcie, čím sa zvyšuje aj miera ich rozlišovania.

Vedomie o morálke je odrazom narábania s kategóriou **správneho, nesprávneho, dobrého, zlého**. Táto kategória vyplýva z nášho sústredenia (rekonštrukcie, pochopenia) toho, čo sa odohralo v minulosti. Pričom vzťahy a súvislosti vyplývajúce z toho, čo sa stalo, neustále hodnotíme ako dobré alebo zlé, konanie ľudí z minulosti cez prizmu prítomnosti označujeme ako správne alebo nesprávne. Tento hodnotiaci aspekt je neustále prítomný v interakcii učiteľa a žiaka. Spôsobilosti žiakov vyjadrovať isté morálne a etické postoje sú podľa Kohlberga ovplyvnené z hľadiska psychosomatického vývinu žiakov tromi vývinovými štádiami. Ide o tzv. predkonvenčnú, konvenčnú a postkonvenčnú fázu rozvoja rôznych foriem morálneho usudzovania, to znamená spôsobu, ktorým žiaci uvažujú o morálnych dilemách a o spôsobe ich riešenia. Zvlášť obdobie adolescencie je významným a bohatým obdobím vývoja morálneho uvažovania.²⁶ V tomto veku nadobúdajú žiaci kritický vzťah k autoritám, inak reagujú na také princípy, ako sú spravodlivosť, zodpovednosť, ľudské práva, vzťah k menšinám, minoritám, okrajovým kultúram a pod. Preto ich miera morálneho usudzovania je najintenzívnejšia, často v rozpore s hodnotiacimi postojmi a názormi učiteľa.

Historické vedomie na rozdiel od iných kognitívnych systémov vykazuje vysokú mieru **emocionality**. Historické vedomie má veľa spoločné s pocitmi, citmi, emóciami. „Emócie sú komplexným psychologickým javom, ktorý má stránku zážitkovú, fyziologickú a výrazovú. Súčasťou emócií sú afekty, nálady, citové vzťahy a vášne. Znakom emócií sú pasivita, subjektivita a iracionalita. Pozitívne emócie zakladajú vznik apetencií, negatívne vznik averzií. V emóciách, citoch prežívame hodnotové významy, ktoré sú buď dobré alebo zlé. Podstatou emócií je hodnotenie podnetov a situácií. Rozhodujúce nie sú objektívne znaky udalostí, ale subjektívna interpretácia udalostí. Proces reflexie a hodnotenia je komplexný jav, v ktorom sa emócie spájajú s kogníciou a motiváciou. Emócie signalizujú subjektívny význam podnetu či situácie, a to v zmysle pozitívnom i negatívnom. Dobré a zlé sa však aktuálne rozlične konkretizujú ako prakticky výhodné, zmyslovo či duchovne príjemné, respektíve ohrozujúce, nebezpečné, sociálne nepríjemné. Charakteristickým znakom emócií je polarita.“²⁷

Učenie o histórii vedome alebo nevedome sprostredkúva city, emócie, lebo približuje minulosť, ktorú neustále podrobujeme hodnotiacemu posudzovaniu, lebo je neodmysliteľnou súčasťou narábania s dejinami. Aj napriek tomu, že posudzovanie, hodnotenie minulosti zo strany učiteľa má byť metodicky kontrolované a podro-

26 GAUTSCHI, Peter. *Geschichte lehren. Lernwege und Lernsituationen für Jugendliche*. Aargau : 1999, s. 26. K problematike aj KASSIN, Saul. *Psychologie*. Brno : 2007, s. 343.

27 ŠTOFKO, Miloš. *Psychodidaktika procesuálnej výtvornej výchovy*. Bratislava : Veda, 2010, s. 47-48.

bované istým racionálnym mieram, je emocionalita vždy prítomná či už zo strany učiteľa alebo jeho žiakov. Preto s ňou treba počítať pri rozvíjaní, nadobúdaní i diagnostikovaní historického vedomia vo výučbe dejepisu. Pravdepodobne aj tu možno hľadať dôvod, prečo Pandel vo svojej najnovšej práci vymedzuje a teoreticky rozpracúva emocionalitu ako ďalšiu dimenziu historického vedomia. Jej súčasťou sú napríklad city, pocity viny, hanby, súcitu, láska k vlasti, národný cit, solidarita, pýcha, hrdosť, cit pre česť, hnus, odpor, pýcha, namyslenosť, povýšenosť, nenávisť.²⁸

Ako sme už uviedli, korene stromu, z ktorých vyrastá jeho kmeň, predstavujú základný účel a oporu, pevnosť a životodarnú silu. Kmeň stromu nám metaforicky poskytuje otázky. O čo nám vlastne ide? Prečo to robíme? Aký je náš zámer? Čo chceme dosiahnuť? Aké sú naše ciele? V tomto zmysle „**kmeň stromu**“ predstavuje po diagnostike historického vedomia žiakov **druhú predmetovú kompetenciu** učiteľa dejepisu, ktorá spočíva v **plánovaní a didaktickej analýze**. Je zrejmé, že obidva tieto pojmy súvisia s kategóriou štruktúry učebných cieľov a spôsobilosťou učiteľa porozumieť vnútornej štruktúre učebného obsahu daného tematického celku a jeho schopnosti tematizovať dimenziu času, priestoru ako aj štyri uvedené základné kategórie – spoločnosť, hospodárstvo, vládu/moc a kultúru, najmä za pomoci učebníc dejepisu.

Pod plánovaním predovšetkým rozumieme spôsobilosti učiteľa klasifikovať učebné ciele, ktoré sú výsledkom jeho premyslenejšieho rozhodovania. Výstižne to vyjadril A. B. Giammatti, dlhoročný prezident Yalskej univerzity: „*Výučba (dejepisu) je jednoliaty proces s prestávkami, kde učiteľ ako divák sedí pri hre, ktorú režíruje, stelesňuje každú úlohu, aby žiakovi otvoril možnosť rozhodovania a formovania, aby ten mohol vstúpiť do hry a začať robiť to, čo robil učiteľ – rozhodovať sa.*“²⁹

Z Giammatiho charakteristiky výučby vyplýva, že ju môžeme chápať ako „*neustály rad profesionálnych rozhodnutí, ktoré učiteľ vykonáva v príprave na výučbu v jej priebehu i po nej. Premyslené rozhodnutia, ktoré realizuje učiteľ zvyšujú pravdepodobnosť naučenia sa.*“³⁰ Akékoľvek premyslené rozhodovanie učiteľa dejepisu sa dotýka obsahu, teda čo učiť, ako analyzovať a štrukturovať tematický celok učiva, druhé sa zameriava na činnosť žiaka, ktorá učenie umožňuje, to znamená ako sa žiak bude učiť, a napokon ako posledné, tretie, súvisí s činnosťou učiteľa, teda ako budeme napomáhať tomu, aby si žiaci osvojili funkčné znalosti daného tematického celku učiva.³¹

28 PANDEL, Hans Jürgen. *Geschichtsdidaktik. Eine Theorie für die Praxis*. Schwalbach/Ts. : Wochenschau Verlag, 2013, s. 148-149.

29 GIAMMATTI, Angelo Bartlett. *A free and ordered Space: The real world of the University*, 1990, s. 143.

30 HUNTEROVÁ, Mary. *Účinné vyučovanie v kostce*. Praha : Portál, 1999, s. 15.

31 Závažným predpokladom k tomu je schopnosť učiteľa a potom aj jeho žiakov rozlišovať a narábať rôznymi spôsobmi so základnými prvkami vnútornej štruktúry učebného obsahu, ktorý tvoria: pojmy, generalizácie (vzťahy medzi pojmi) a fakty. Ako náhle postupne a kontinuálne uplatňujeme takéto rozlišovanie vnútornej štruktúry učebného obsahu, môžeme súčasne túto štruktúru vizualizovať, konkretizovať pre žiakov v podobe mentálnych, pamäťových máp či množinových zápisov. „*Pochopenie štruktúry učiva spočíva v tom, že sa mu porozumie takým spôsobom, ktorý dovoľuje premyslene s ním spájať mnoho iných vecí. Učiť sa štruktúre znamená, stručne povedané, aké vzťahy sú medzi vecami. Pochopenie základných pojmov robí celý predmet zrozumiteľnejším. Keď ktorýkoľvek čiastkový fakt nie je v štruktúrnej súvislosti rýchlo sa zabúda. Učenie všeobecným alebo základným princípom zaistuje,*

Pri rozhodovaní o obsahu výučby a o činnosti žiaka sú určujúce učebné ciele. Tie pomáhajú učiteľovi preniesť sa z roviny neurčitých zámerov či želaní na rovinu vedomého, premyslenejšieho rozhodovania. Ide v ňom o schopnosť učiteľa tieto učebné ciele formulovať, presnejšie a konkrétnejšie ich klasifikovať a potom zaradiť do istej hierarchie, ktorá by mu umožnila diferencovať učebné ciele podľa ich náročnosti.³² Na základe takto štruktúrovaných cieľov si učiteľ oveľa pravdepodobnejšie dokáže vytvoriť vlastné ciele vyjadrujúce jeho osobitú stratégiu dejepisnej výučby. Učebné ciele však „napomôžu orientácii vychovávateľov len vtedy, keď čo najpresnejšie charakterizujú požadované vlastnosti, o ktoré sa majú usilovať. Orientačná hodnota či normatívny obsah cieľa závisí na jeho informačnom či empirickom obsahu. Je tým vyšší, čím presnejšie je popísané, aké správanie charakterizuje nositeľa požadovanej vlastnosti a aké je s ňou naopak nezlučiteľné“.³³ Ďalej je veľmi dôležité, aby učebné ciele boli aj jazykovo zrozumiteľné pre každého, podľa nášho názoru ich obsah by sa mal vyjadrovať skôr hovorovým, a nie čisto akademickým odborným jazykom. „Kto chce ovplyvniť ľudí, musí hovoriť ich jazykom.“³⁴

V priebehu premysleného rozhodovania o výučbe je teda pre učiteľa dejpisu dôležité, aby si stanovil konkrétne činnosti, ktoré musia žiaci vedieť vykonať, ak sa majú dosiahnuť všeobecné ciele výučby, ktoré sú formulované vo vzdelávacích programoch. Tento postup sa charakterizuje ako operacionalizácia štruktúry cieľov výučby. Ide v nej o stanovenie konkrétnych činností (operácií), ktoré musia žiaci vedieť vykonať, ak sa má dosiahnuť všeobecný cieľ učenia. Ich výsledkom sú konkrétnejšie a podrobnejšie formulované ciele, ktoré sa označujú ako špecifické operatívne ciele. Sú to špecifické učebné požiadavky – formulácie opisujúce schopnosti, ktorým sa majú žiaci naučiť a ktorých osvojenie je možné kontrolovať. Tieto požiadavky presne špecifikujú to, čo si má žiak osvojiť. Treba ich formulovať tak, aby bolo možné určiť, či bol alebo nebol dosiahnutý cieľ. Z hľadiska jeho realizácie by mali byť krátkodobé.

Teoreticky naznačený postup od všeobecných cieľov k operatívnym cieľom (učebným požiadavkám) v taxonomickom usporiadaní smeruje ku kľúčovej kompetencii učiteľov dejpisu. Do akej miery sme schopní stanoviť si vlastnú osobitú štruktúru cieľov, stratégiu a taktiku našej výučby dejpisu na základných a stredných školách vzhľadom na štátny a školský vzdelávací program?

aby zabúdanie nebolo totálne. Pochopenie základných princípov a pojmov zabezpečuje adekvátny „prenos nácviku.“ BRUNER, Jerome. *Vzdelávací proces*. Praha : SPN, 1965, s. 21-25.

32 Významným východiskom k tomu je Bloomova taxonómia (1956, 2001), ktorú sám autor označil ako panorámu rozvíjania myšlienkových možností našich žiakov. Ak si učiteľ v priebehu plánovania svojej výučby vymedzí učebné ciele a úlohy tak, aby obsahovali všetky úrovne kognitívnych procesov, potom je schopný realizovať vyučovacie hodiny, v ktorých žiakom sprostredkuje rozmanitejšie i zložitejšie myšlienky v istej postupnosti, umožňujúcej diferenciaciu podľa náročnosti. Podľa M. Pascha „kľúčovým rysom osobnostného profilu úspešných učiteľov je kognitívne bohatá reprezentácia ústredných myšlienok ich aprobačného predmetu“.

33 BREZINKA, Wolfgang. *Filozofické základy výchovy*. Praha : Zvon 1996, s. 16.

34 BREZINKA, Wolfgang. *Filozofické základy výchovy*. Praha : Zvon 1996, s. 18.

Tretiu kompetenciu môžeme charakterizovať ako schopnosť učiteľa **aranžovať učebné cesty, cesty poznania – metódy dejepisnej výučby** ako konštrukcie skúsenosti, alebo usústavený postup pri vykonávaní operácií či sled krokov v procese. Môžeme ju prirovnať k **vetvám, hrubým konárom stromu**. Metaforicky povedané, vetvy, konáre poskytujú mechanizmus, pomocou ktorého môžu vzniknúť plody alebo isté hodnoty. Aranžovanie učebných ciest predstavuje spôsob zámerného usporiadania činnosti učiteľa a žiaka, ktorý vyplýva zo stanovenej štruktúry cieľov. Pri aranžovaní týchto učebných metód okrem informačno-receptívnych a reproductívnych metód treba klásť väčší dôraz na produktívne metódy, heuristické metódy, samostatné riešenie problémov od jednotlivosti k vytváraniu kontextu prostredníctvom **skúmateľských, exploratívnych a interpretačných metód**, ktoré sú tak špecifické pre históriu ako vedeckú disciplínu. „Vymedzenie výskumných a interpretačných metód ako integrálnej súčasti metodiky výučby je zásadným krokom. Znovu je treba pripomenúť, že ani z metodického, ani z vecne odborného (historického) princípu nie je možné odtrhnúť charakter metodiky výučby od jej odborne systematického základu.“³⁵

Slovami Jerome Brunera *„cieľom modernej výučby (dejepisu) je napomáhať žiakom konštruovať, vytvárať významy, nie riadiť učenie len na zapamätanie významov“*. Kľúčovou otázkou súčasnej výučby dejepisu i celkového vzdelávania je hľadanie vyváženejšieho pomeru transmisívnych a konštruktivistických vzdelávacích stratégií, prístupov a modelov.

Štvrtá predmetová kompetencia spočíva vo **vytváraní scenára učebných situácií – figúr, metodických modelov**, ktoré vyplývajú z aranžovania učebných ciest – metód. Môžeme ich opäť metaforicky prirovnať k **plodom na konci vetiev, alebo sú ako listy, kvety, ovocie**, ktoré dodávajú výučbe dejepisu farbu, vôňu a chuť. Učebné situácie – figúry predstavujú rad jednotlivých menších i väčších prvkov, prostredníctvom ktorých umožňujeme žiakom priamo, bezprostredne rekonštruovať, poznávať a chápať minulosť. Predpokladom ich realizácie vo výučbe sú schopnosti učiteľa rozpoznať ich primeranosť, blízkosť, bezprostrednosť, stupeň ich motivačnej, konkretizujúcej či heuristickej „sily.“

Napríklad v 5. ročníku základnej školy majú žiaci porozprávať na základe učebnej figúry – časovej priamky od roku 2002, teda od svojho narodenia po súčasnosť, na čo si pamätajú zo svojej osobnej či rodinnej minulosti. Podobnou figúrou na začiatku môže byť žiakov rodokmeň, ktorý má predstaviť a porozprávať svojim spolužiakom. Alebo už v 6. ročníku základnej školy pri preberaní starovekého Ríma môžeme uvažovať o učebnej figúre „Asterix a Obelix“, ktorá prostredníctvom niekoľkých sekvencií komiksu približuje osobitým spôsobom minulosť rímskej ríše. Najmä sekvencie, v ktorých Asterix vedie dialóg s Caesarom, môžu byť jedným z prostriedkov na rozlišovanie faktu a fikcie. Naopak, učebnými figúrami na konci môžu byť karikatúry, historické obrazy, plagáty, letáky, fotografie, komiksy, mapy, diagramy, grafy, štatistiky, tabuľky ako školské historické pramene. Rovnako tak sprostredkované i hapticky vnímané hmotné historické pramene, ktoré sú tiež nositeľmi významov. Podobne tiež určené úlohy na prehrávanie v hrách na sociálne roly, ktoré umožňujú väčšiu mieru vcítania sa, spoluprežívania osudov protagonistov z minulosti.

35 BENEŠ, Zdeněk. Současný školní dějepis – koncepty, možnosti, nebezpečí. In *Historie a škola III. Člověk, společnost, dějiny II*. Praha : 2006, s. 32.

Domnievame sa, že čím viac pestrejších a rôznorodejších učebných situácií je zastúpených vo výučbe dejepisu, tým sa zvyšuje jej „farba, vôňa a chuť“, to znamená zvýšenie motivácie, záujmu žiakov, ktoré je hlavným podmieňujúcim faktorom rozvíjania celej škály ich kompetencií.

Napokon **piata kompetencia** je výrazom schopnosti učiteľa **reflektovať vlastnú výučbu dejepisu**. Táto kompetencia prepája všetky predmetové kompetencie. Aj preto sa metaforicky objavuje pri **koreňoch stromu**, lebo je ďalším možným zdrojom energie a umožňuje ďalší profesionálny vývoj učiteľa. Súčasťou reflexie je spolu so žiakmi premýšľať o učení sa histórie, uvažovať, ako napomáhať žiakom prekonávať ťažkosti, ktoré sú spojené s učením. Ďalej spolu so žiakmi vyhodnocovať výučbu dejepisu. Debatovať s inými o výučbe dejepisu a umožniť iným, aby pozorovali výučbu. Premýšľať o vlastnom štýle, spôsobe výučby i o učebnom štýle žiakov. V neposlednej miere realizovať vlastné empirické sondy a zúčastňovať sa širších empirických výskumov a získavať spätnú väzbu.

Uvedený postup vychádzajúci z metafory stromu je jedným z možných pokusov ako konkretizovať, vizualizovať a zjednodušovať v hlbšom porozumení a štruktúrnom prístupe teoretický koncept didaktiky a metodiky dejepisu a jej výučby na univerzitách. Súčasne v jej rámci tiež postupne vymedzovať a rozvíjať kľúčové kompetencie budúcich učiteľov dejepisu.

Myslíme si, že jedným zo znakov kvalitnej výučby nášho odboru je schopnosť nás učiteľov vyznačiť hlavnú líniu, štruktúru, ktorá spája jednotlivé čiastkové témy predmetu. Študenti totiž majú vedieť, ako tieto jednotlivé témy zapadajú do celkovej štruktúry a koncepcie didaktiky a metodiky dejepisu, do ktorej jednotlivé fakty a témy patria. Poslucháči potom pri postupe vo výučbe pravdepodobnejšie oveľa viac chápú, v akom štruktúrnom bode sa práve nachádzajú v danom okamihu učenia, a to vo vzťahu k predchádzajúcej a budúcej téme. Dôsledkom takejto výučby nášho odboru je rastúce vnímanie a oceňovanie vnútornej logiky a prepojenia didaktiky a metodiky dejepisu, ktorá sa z dlhodobého hľadiska môže prejavovať pochopením systematiky odboru, aj na základe metaforického pojmu „strom“, ktorý sme rámcovo predstavili v našom príspevku.

PROFIL ABSOLVENTA ARCHÍVNICTVA (A JEHO PREMENY VO VÝVOJI TOHTO ŠTUDIJNÉHO ODBORU NA FF UK V BRATISLAVE)

Juraj ROHÁČ

Vysokoškolské štúdium archívniectva sa na Filozofickej fakulte UK v Bratislave realizuje kontinuálne od školského roku 1950/1951. Predtým sa výchovou špecialistov pre prácu v archívoch zaoberala Štátna archívna škola v Prahe, ktorá vznikla v roku 1919 a pôsobila až do roku 1950.¹ Poslucháčmi tejto školy sa mohli stať len študenti, ktorí už absolvovali aspoň prvý ročník univerzitného štúdia histórie a ktorí absolvovali náročnú prijímaciu skúšku. Medzi absolventov tejto školy patrili i niektorí známi slovenskí historici a archivári: Daniel Rapant, Mária Opočenská-Jeršová, Branislav Varsik a Alexander Húščava. Väčšina vtedajších pracovníkov v slovenských archívoch však získavala poznatky o svojej profesii priamo v praxi, od svojich starších kolegov. Nedostatok erudovaných odborných pracovníkov mal negatívny dopad na prácu archívov na Slovensku pri spracúvaní a sprístupňovaní archívnych fondov už v období 1. ČSR a potom najmä v päťdesiatych rokoch 20. storočia. Viaceré archívy boli doslova neprístupné a viaceré boli priamo ohrozené, archívne fondy neboli spracúvané a pripravené na vedecké využívanie. Už roku 1949 sa preto HÚ SAV vo svojom memorande (adresovanom Zboru povereníkov) dožadoval systematickej organizácie archívniectva, ktorá by zabezpečila priaznivé podmienky pre historické bádanie v archívoch.² (Bezpochyby tu svoju úlohu zohral i tlak nového režimu na urýchlenu prípravu a publikovanie historických prác, ktoré by zodpovedali požiadavkám učenia marxizmu-leninizmu.) Slovenská archívna komisia, ktorá mala (spolu s pražskou Štátnou archívnu komisiou) pripraviť jednotnú organizáciu archívniectva, považovala za jednu z najdôležitejších úloh v oblasti archívniectva práve *kádrové dobudovanie archívov*. Na Filozofickej fakulte UK v Bratislave vtedy inicioval vznik vysokoškolského štúdia archívniectva profesor Alexander Húščava, ktorý bol absolventom spomínanej Štátnej archívnej školy v Prahe (1936) a predtým študoval na archívnej škole vo Vatikáne a mal aj priamu skúsenosť s problémami a požiadavkami archívnej praxe. Húščava postavil vysokoškolské štúdium archívniectva s dôrazom na pomocné vedy historické (PVH), archívniectvo a dejiny správy – tieto disciplíny spolu s históriou a jazykovou prípravou mali vyškoliť študentov na prácu v archívoch. Absolventi štúdia boli v prvom rade pripravovaní na prácu so starším archívnym materiálom. Húščava si uvedomoval aj význam odbornej praxe pri formovaní odborného a osobnostného profilu absolventa.³ Spájanie teórie s praxou považoval za jednu zo základných úloh výchovy archivárov – preto zakomponoval do

-
- 1 KOLLMAN, J. Státní archivní škola v Praze (Příspěvek k dějinám archivního školství). In *Sborník archivních prací*, 32, 1982, s. 225-307.
 - 2 PIVOLUSKA, J. Začiatky budovania jednotnej organizácie archívniectva na Slovensku a vznik Slovenskej archívnej správy. In *Slovenská archivistika*, 23, 1988, č. 1, s. 26 a n.
 - 3 HÚŠČAVA, A. Archívniectvo a pomocné vedy historické na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v r. 1945 – 1965. In *Slovenská archivistika*, 1, 1966, č. 1, s. 165.

študijného programu päťročného štúdia aj 15 týždňov praxe v archívnych zariadeniach. Budúci archivári mali byť vedení a vychovávaní k vedeckej tvorbe a aj osvetovej práci. Výsledkom takéhoto štúdia mal byť ideologicky vyspelý (!) a odborne kvalifikovaný káder, a to nielen pre vlastnú archívnu prax, ale aj pre prácu v rôznych vedeckých inštitúciách.⁴ Tieto nároky sa potom premietli aj do osnov (celoštatných) odborného štúdia archívnictva, ktoré boli modifikované podľa aktuálneho rozvoja historickej vedy a potrieb slovenského archívnictva. Kontakt s archívnymi pracoviskami zabezpečovala už v počiatkoch existencie vysokoškolského štúdia aj účasť viacerých archivárov z praxe ako externých prednášateľov na výučbe, čo zároveň pomáhalo pri aktualizácii vyučovacieho procesu a aj pri zohľadňovaní požiadaviek archívnych pracovísk na formovanie odborného profilu absolventov.

Pôvodne vo výučbe dominovali PVH (bolo to – vzhľadom na vedeckú profiláciu učiteľov odboru a na prioritné zameranie sa na prácu so starším archívnym materiálom – celkom prirodzené). Odborný profil absolventov v tom čase výrazne formovalo najmä pôsobenie profesora Húščavu, vynikajúceho znalca PVH. Prejavilo sa to už v prvom desaťročí štúdia, kedy študenti archívnictva na bratislavskej fakulte so svojimi prácami z PVH dvakrát vyhrali celoštátne kolo súťaže o najlepšiu študentskú vedeckú prácu (boli to Ján Guzi a Marián Skladaný). Pedagogické pôsobenie doc. Dariny Lehotskej, archivárky v Archíve mesta Bratislavy (AMB) s dlhoročnou praxou, prispelo k podstatnému skvalitneniu odbornej prípravy z archívnictva (teórie aj praxe). V školskom roku 1970/71 sa navyše začalo realizovať na Strednej knihovníckej škole v Bratislave aj prakticky zamerané stredoškolské nadstavbové štúdium archívnictva, čo prispelo k posilneniu a skvalitneniu personálnej skladby v našich archívoch (viacerí absolventi potom pokračovali v štúdiu aj na FiF UK).⁵ Študenti archívnictva na FiF UK mali v sedemdesiatych rokoch 20. storočia zriedkavú možnosť konfrontovať úroveň svojho vzdelania so svojimi kolegami v zahraničí – v týchto rokoch sa podarilo zorganizovať výmennú archívnu prax v Maďarsku, NDR a Poľsku.⁶

V roku 1975 bolo jednodoborové štúdium archívnictva (na základe rozhodnutia MŠ zo dňa 29. 7. 1974) skrátené na štyri roky.⁷ (V máji roku 1975 však na stretnutí archivárskej obce odznela informácia, že štúdium sa nebude reformovať, ale že sa učebný plán doplní z pohľadu moderných netradičných informačných dokumentov a informatiky vôbec.)⁸ V skutočnosti malo štúdium archívnictva vždy dvojdoborový

4 HÚŠČAVA, A. Archívnictvo a pomocné vedy historické na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v r. 1945 – 1965. In *Slovenská archivistika*, 1, 1966, č. 1, s. 168.

5 SLOBODA, E. Stredoškolské nadstavbové štúdium archívnictva na Slovensku. In *Slovenská archivistika*, 6, 1971, č. 1, s. 195–200.

6 NOVÁK, J. – TISCHLEROVÁ, M. Správa o štúdiu archívnictva na Filozofickej fakulte UK v Bratislave v školskom roku 1971/72. In *Slovenská archivistika*, 8, 1973, č. 1, s. 172; NOVÁK, J. – TISCHLEROVÁ, M. Správa o štúdiu archívnictva na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v školskom roku 1974/75 a 1975/76. In *Slovenská archivistika*, 10, 1975, č. 2, s. 220–221; TISCHLEROVÁ, M. Z povinnej praxe poslucháčov odboru archívnictva v školskom roku 1975/1976. In *Slovenská archivistika*, 11, 1976, č. 2, s. 205.

7 NOVÁK, J. Správa o štúdiu archívnictva na FFUK v Bratislave v školskom roku 1973/74. In *Slovenská archivistika*, 10, 1975, č. 1, s. 183.

8 KARTOUS, P. Slávnostný aktív archivárov k 30. výročiu oslobodenia. In *Slovenská archivistika*, 10, 1975, č. 1, s. 205.

náplň – bolo to archívniectvo a história, ktoré tu bola rovnako profilujúcim odborom. Pri skrátení štúdia dokonca zostala výučba histórie v pôvodnom, plnom rozsahu, ale veľmi citeľne sa redukoval vlastný odbor (výučba jazykov, diplomatiky a archívniectva, dejín správy a výrazne sa skrátila aj odborná prax). Učiteľia katedry sa usilovali túto nepriaznivú situáciu zvrátiť – aby udržali päťročné štúdium, navrhli, aby sa stalo skutočne dvojodborovým – teda ako archívniectvo – história a aby sa z histórie robila aj ŠZS. Veľmi emotívne pôsobí ich vyhlásenie, že sa v zmenenej situácii obávajú, či sa bude dať udržať aspoň doterajšia úroveň štúdia, pretože o jej zvýšení vôbec nemožno uvažovať! Toto ich úsilie však neprinieslo želaný efekt a štúdium bolo naozaj skrátené – dopad tohto kroku sa prejavil v predimenzovaní študijnej látky v 1. ročníku a v presúvaní ŠZS a obhajob diplomových prác na neskoršie jesenné termíny (odbor archívniectva takýto presun v záujme udržania kvality záverečných prác toleroval). Pri reforme štúdia sa zaviedla aj povinná štátnica z marxizmu-leninizmu. Výrazné zásahy do učebných plánov bezpochyby ohrozovali kvalitu prípravy budúcich archivárov. Ďalším negatívnym počinom bolo aj rozhodnutie MŠ SSR otvárať vysokoškolské štúdium archívniectva iba každý druhý rok – argumentovalo sa tu hospodárnosťou (namiesto desiatich študentov každoročne by sa potom mohol prijímať zvýšený počet uchádzačov).⁹

V školskom roku 1986/87 sa štúdium archívniectva síce vrátilo k pôvodnej päťročnej forme, ale nové učebné plány pre dvojodborové štúdium veľmi silne preferovali históriu (prejavilo sa to aj v názve študijnej ho odboru – *história s archívniectvom*).¹⁰ Tieto nové učebné plány boli pripravené na FF KU v Prahe a fakulty v Brne a v Bratislave ich dostali už ako definitívne schválené a záväzné. Archívniectvo bolo v týchto plánoch ako odbor takmer úplne formálne zlikvidované. Výrazné uprednostňovanie histórie sa premietlo aj do náplne ŠZS, kde mohla nastať aj veľmi paradoxná situácia – absolvent archívniectva nemusel na štátniciach totiž vôbec dostať otázku z archívniectva a PVH! V ďalších rokoch sa z iniciatívy učiteľov odboru podarilo dosiahnuť isté korekcie (pravda, limitované) učebných plánov a náplne ŠZS. K ďalšej výraznejšej zmene potom došlo až v deväťdesiatych rokoch – od školského roka 1990/91 sa zaviedlo dvojstupňové štúdium s prvou ŠS po 2. ročníku a druhou ŠS po 5. ročníku.¹¹ Na univerzite i fakulte sa vtedy uvažovalo aj o voľbe jednotlivých študijných kombinácií samotnými študentmi.

V problematických situáciách výrazne pomáhal pri zachovaní odborného profilu absolventa archívniectva kontakt s archívnymi pracoviskami – odborná prax bola vždy pre študijný odbor archívniectvo mimoriadne dôležitá. Študenti praxovali najmä v bratislavských archívoch, no postupne sa čoraz viac začali vyhľadávať aj mimobratislavské pracoviská (najmä archívy v mieste bydliska študenta, čo malo, prirodzene, dôvod vo finančných nákladoch). Nie všetky archívy na Slovensku však boli pripravené (a aj ochotné) vlastnými silami túto prax zabezpečiť na požadovanej

9 NOVÁK, J. Správa o štúdiu archívniectva na Filozofickej fakulte UK 1980/81. In *Slovenská archivistika*, 17, 1982, č. 1, s. 232 a n.

10 NOVÁK, J. Správa o štúdiu archívniectva na FFUK 1986/87. In *Slovenská archivistika*, 23, 1988, č. 1, s. 206.

11 NOVÁK, J. Správa o štúdiu archívniectva na Filozofickej fakulte UK 1989/1990. In *Slovenská archivistika*, 26, 1991, č. 1, s. 193.

odbornej úrovni a preto sa učitelia odboru dohodli na určení hlavného pracoviska pre študentov – stal sa ním celkom prirodzene ŠÚA SR – tu sa poslucháči mohli oboznámiť s celým komplexom archívnych prác a činností.¹²

Zložité obdobie deväťdesiatych rokov prinieslo nielen nové pozitívne zmeny, ale nastolilo aj veľa aktuálnych problémov. Študenti sa vtedy začali dožadovať rôznych úľav, požadovali zrušenie niektorých skúšok a domáhali sa možnosti rozhodovať o voliteľnosti medzi archívničtvom a históriou – niektorí chceli uprednostniť históriu a uvažovali o kombinovaní archívničtva s ktorýmkoľvek predmetom, ktorý sa aktuálne na fakulte vyučoval. Proti tejto poslednej požiadavke sa učitelia odboru striktne postavili a rozhodli sa zotrvať len na jednej kombinácii – archívničtvo s históriou. Argumentovali faktom, že pre absolventa archívničtva je pre prácu v archíve potrebné úplné historické vzdelanie – ak by sa totiž archívničtvo kombinovalo s iným predmetom, nevyhnutne by sa musel rozsah látky histórie výrazne limitovať.¹³ Bolo prekvapujúce, že sa vtedy z radov archívnej obce ozvali aj hlasy, ktoré sa bez akéhokoľvek zdôvodnenia dožadovali reformovania profilu absolventa, učebných plánov a osnov odboru a ich prispôsobeniu úlohám archívnej praxe (samozrejme, bez akejkoľvek konkretizácie) – paradoxne sa toho dovolávali aj tí, ktorí samotné štúdium archívničtva na FiF UK neabsolvovali.¹⁴ Takisto kritizovali (opäť bez zdôvodnenia) obsahovú orientáciu odbornej praxe poslucháčov. Postoj učiteľov katedry označovali za konzervatívny a chceli, aby poslucháči získavali schopnosť reagovať na vývojové zmeny v slovenskom archívničtve.¹⁵ Jednotná štátna úprava študijných kombinácií v školskom roku 1994/95 ustanovila dvojodbor archívničtvo – história, v ktorom si poslucháč mohol zvoliť, v ktorom odbore štúdium absolvuje.¹⁶ Učitelia považovali takýto stav za reálnu hrozbu pre odbor archívničtvo, poukazujúc predovšetkým na oslabenie kádrového dopĺňania archívov (a to napriek tomu, že v tom čase pražskí kolegovia obhajovali *liberálnejší prístup* a možnosť štúdia archívničtva ako dvojodboru a to dokonca nielen v kombinácii s históriou!).¹⁷ Bratislavskému odboru sa napokon podarilo dosiahnuť zaradenie archívničtva medzi jednopredmetové odbory s povinnou výučbou histórie (*archívničtvo s históriou*). Dvojštátnicový model

12 NOVÁK, J. Správa o štúdiu archívničtva na Filozofickej fakulte UK 1989/1990. In *Slovenská archivistika*, 26, 1991, č. 1, s. 194.

13 NOVÁK, J. Správa o štúdiu archívničtva na Filozofickej fakulte UK 1990/1991. In *Slovenská archivistika*, 27, 1992, č. 1, s. 185.

14 SLOBODA, E. Perspektíva štátnych okresných archívov v Slovenskej republike. In *Slovenská archivistika*, 25, 1990, č. 2, s. 175.

15 MENNE-HARITZOVÁ, A. Odbornú výchovu archivárov treba zosúladiť s požiadavkami 21. storočia. In *Slovenská archivistika*, 28, 1993, č. 1, s. 204-207. Prekladateľ textu, J. Spirita, sa vo svojom dodatku (na s. 207) kriticky zmienil o výchove poslucháčov archívničtva na Slovensku.

16 NOVÁK, J. Správa o štúdiu archívničtva na Filozofickej fakulte UK 1994/1995. In *Slovenská archivistika*, 31, 1996, č. 1, s. 158.

17 Viz reakcia Z. Hojdu na príspevok Jozef Novák – Juraj Roháč, Problémy výuky archívničtva na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v súčasnosti. In *Acta Universitatis Carolinae – Phil. et hist.* 1, 1996, Z pomocných vied historických XIII. Pomocné vedy historické a jejich miesto medzi historickými obory, red. Ivan Hlaváček – Zdeněk Hojda. Praha : Univerzita Karlova, 1997, s. 44.

bol zrušený – história sa stala integrálnou súčasťou ŠZŠ po piatom ročníku. Štúdium archívnickva v Prešove (otvorilo sa v školskom roku 1991/92) sa vtedy realizovalo ako dvojodborové v kombinácii s dejepisom, ale potom aj s inými predmetmi.¹⁸

V Bratislave sa prišlo k podstatnému posilneniu výučby latinského jazyka.¹⁹ Od školského roka 2000/2001 sa začal realizovať kreditový systém štúdia.²⁰ Dňa 1. 1. 2000 vznikla samostatná Katedra archívnickva a PVH.²¹ Päťdesiate výročie vysokoškolského štúdia archívnickva na FiF UK v roku 2000 si archívna verejnosť pripomenula na slávnostnom akademickom zhromaždení, na ktorom sa zišli učitelia, absolventi a študenti odboru archívnickva a PVH. Publikovaná pamättnica priniesla aj zoznam 439 absolventov archívnickva za obdobie rokov 1950 – 2000, ktorí svojou činnosťou potvrdili naplnenie vízie a predstáv profesora A. Húščavu pri zakladaní tohto odboru na FiF UK.²²

V školskom roku 2005/2006 sa realizovala prestavba štúdia v troch stupňoch – bakalárskom, magisterskom a doktorandskom.²³

V súčasnosti sa archívnickvo študuje v bakalárskom a magisterskom stupni. V treťom (doktorandskom) stupni sú to pomocné vedy historické.

Absolvent bakalárskeho štúdia by mal byť pripravený spravovať registratúry štátnych, verejných a súkromných organizácií, spoločností a podnikov. Mal by byť schopný vykonávať predarchívnu starostlivosť a preberanie archívnych dokumentov od pôvodcov registratúr, evidovať archívne dokumenty, zabezpečovať ich ochranu, vyhotovovať archívne pomôcky a pripravovať archívne dokumenty na ich využívanie bádateľmi. Absolvent by mal poznať archívnu teóriu a prax, archívnu terminológiu a legislatívu, mal by vedieť uplatňovať v archívnej práci vedomosti z PVH, histórie a špeciálnu jazykovú prípravu. Takýto absolvent môže pôsobiť vo všetkých typoch archívov, v registratúrnych strediskách a je kvalifikovaný aj pre výkon iných administratívno-správnych funkcií vo verejnej i súkromnej sfére.

Absolvent magisterského štúdia by mal byť schopný pracovať ako vedúci pracovník v archívoch pri riešení vedecko-praktických úloh archívnickva a PVH a pôsobiť aj vo vedeckých, muzeálnych, osvetových, kultúrnych a ďalších iných inštitúciách či pracovať v masmédiách. Mal by byť spôsobilý pretvárať registratúry na archívne fondy, rekonštruovať zle usporiadané alebo narušené staršie archívne fondy, prípadne navrhovať novú štruktúru ich usporiadania, vyhotovovať archívne pomôcky vyššej úrovne, poskytovať poradenské služby historikom a vedeckovýskumným

-
- 18 ULIČNÝ, F. Prví absolventi archívnickva v Prešove. In *Slovenská archivistika*, 32, 1997, č. 1, s. 160.
 - 19 SOKOLOVSKÝ, L. Správa o štúdiu archívnickva na Filozofickej fakulte UK v školskom roku 1996/97. In *Slovenská archivistika*, 33, 1998, č. 1, s. 199.
 - 20 SOKOLOVSKÝ, L. Správa o štúdiu archívnickva na Filozofickej fakulte UK v školskom roku 2000/2001. In *Slovenská archivistika*, 37, 2002, č. 1, s. 189.
 - 21 SOKOLOVSKÝ, L. Správa o štúdiu archívnickva na Filozofickej fakulte UK v školskom roku 1999/2000. In *Slovenská archivistika*, 36, 2001, č. 1, s. 155-156.
 - 22 HISTORICA XLV. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Pamättnica k 50. výročiu študijného odboru archívnickvo a pomocné vedy historické FiF UK v Bratislave. Bratislava : Univerzita Komenského, 2002.
 - 23 SOKOLOVSKÝ, L. Správa o štúdiu archívnickva na Filozofickej fakulte UK v akademickom roku 2002/2003. In *Slovenská archivistika*, 39, 2004, č. 1, s. 157.

bádatelom. Absolvent by mal mať rozsiahle vedomosti z archívnej teórie a praxe, ovládať a rozvíjať archívnu terminológiu, podieľať sa skvalitňovaní archívnej legislatívy. Svojím výskumom archívnych fondov a zbierok by sa mal usilovať získavať nové poznatky, ktoré by obohatili archívnu vedu (archivistiku), PVH, dejiny správy a historickú vedu. Absolvent sa môže uplatniť v štátnych, verejných i súkromných archívoch, v rôznych spoločensko-vedeckých inštitúciách, hospodárskych, kultúrnych spoločnostiach a organizáciách ako vedúci archivár, vedecký výskumník, manažér, redaktor a pod.

Absolvent doktorandského štúdia získava vzdelanie a spôsobilosť pre špeciálne spracúvanie archívnych dokumentov, ich edovanie a pre vedeckú činnosť v oblasti PVH, archívnictva, dejín správy, histórii a v iných príbuzných vedných odboroch.²⁴

Katedra archívnictva a PVH FiF UK aj v súčasnosti úzko spolupracuje s archívnymi inštitúciami. SNA v Bratislave sa stal zmluvným partnerom pre odbornú prax a viacerí archivári z praxe externe prednášajú na odbore archívnictvo. Anketový prieskum realizovaný v archivárskej obci v súvislosti s touto konferenciou priniesol, resp. potvrdil existenciu istých požiadaviek a nárokov na modifikáciu či skôr doplnenie učebných programov. Nemožno nevidieť (a potvrdili to viackrát aj iné odozvy zo strany archivárov) podstatný presun ťažiska archívnej praxe na problematiku archívneho predpoľa, správy registratúry a spracúvania moderných fondov. Učebné osnovy by teda mali viac reflektovať najmä súčasnú problematiku verejnej správy, predarchívnej starostlivosti a správy registratúry, zameriavať sa archívnu problematiku 20. storočia, na otázky informatizácie či digitalizácie. Katedra chcela už dávnejšie túto novú situáciu v slovenskej verejnej správe, archívnictve a správe registratúry zohľadniť vytvorením osobitného bakalárskeho štúdia *správa registratúry* – žiaľ, v zložitej situácii a stave financovania školstva (a v súčasnej ekonomickej situácii celej spoločnosti) sa tento zámer zatiaľ nepodarilo zrealizovať. Do výučby sme však ako povinný zaradili zatiaľ aspoň semestrálny kurz *Správa registratúry*, ktorý má veľmi dobrú odozvu zo strany študentov. V tomto trende chceme pokračovať a do učebných plánov začleniť aj ďalšie nové kurzy, ktoré by reflektovali rôznorodú súčasnosť v archívoch a registratúrnych strediskách. Nevzdávame sa však ani pôvodnej predstavy o osobitnom študijnom programe zameranom na túto problematiku.

V súčasnosti sa aj na našej fakulte uvažuje o výrazných modifikáciách študijných programov, predovšetkým o ich integrácii. Myslíme si, že štúdium archívnictva bolo už od počiatku fakticky integrovaným štúdiom – predovšetkým so štúdiom histórie. K u zmieneným úvahám máme zatiaľ rezervovaný postoj – nie je to prejav spiatočnictva či konzervativizmu (z čoho sme boli nie raz podozrievaní resp. obviňovaní), ale je to skôr presvedčenie, že zmena musí prinášať vždy nové kvality – v našom prípade by to mala byť teda len taká úprava, ktorá by prispela k skvalitneniu odbornej prípravy absolventov a bola by na prospech slovenskému archívnictvu (a teda aj slovenskej historickej vede).

24 SOKOLOVSKÝ, L. Aktuálne problémy výučby archívnictva na Univerzite Komenského v Bratislave. In *Slovenská archivistika*, 39, 2004, č. 1, s. 5-18.

VÝVOJ ŠTUDIJNÉHO ODBORU A PROFIL ABSOLVENTA ARCHÍVNICTVA NA FF PU V PREŠOVE

Marcela DOMENOVÁ

Vznik študijného odboru archívniectvo na Filozofickej fakulte v Prešove sa viaže na rok 1990, keď vznikla Katedra dejín a archívniectva FF UPJŠ v Prešove.¹ Dovtedy pracovisko zabezpečovalo len štúdium dejín pre budúcich učiteľov dejepisu pre všetky typy škôl.² Pracovisko prešlo viacerými organizačnými zmenami.³ V roku 1998 sa katedra rozdelila na dve samostatné pracoviská – Katedru všeobecných dejín a Katedru slovenských dejín a archívniectva,⁴ ktorá zabezpečovala i výučbu archívniectva⁵ už na FF PU v Prešove. V roku 2005 v súlade s integračnými procesmi na univerzite došlo k zlúčeniu nielen uvedených katedier, ale i katedry dejín na Fakulte humanitných a prírodných vied, čím vznikol Inštitút histórie FF PU v Prešove (ďalej IH FF PU),⁶ pozostávajúci z piatich,⁷ od roku

Mgr. Marcela Domenová, PhD.
PU Prešov

- 1 Predchodcom bola Katedra dejín FF UPJŠ. Vedúcimi katedry boli: dr. h. c. prof. PhDr. Michal Danilák, CSc. (1978 – 1981, 1987 – 1990), prof. PhDr. Michal Otčenáš, CSc. (1990 – 1997), prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc. (1997 – 1998). Porovnaj *Prešovská univerzita v Prešove (1997 – 2012) : pamätnica k 15. výročiu vzniku univerzity*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2012, s. 56. ISBN 978-80-555-0729-3.
- 2 ULIČNÝ, Ferdinand. Katedra slovenských dejín a archívniectva Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity. In *Filozofická fakulta v Prešove (1959 – 1999): jubilejný zborník k 40. výročiu ustanovenia Filozofickej fakulty v Prešove*. Zost. Michal Otčenáš. Prešov : FF PU v Prešove, 1999, s. 195. ISBN 80-88722-78-0.
- 3 Porovnaj DOMENOVÁ, Marcela. Stav a perspektívy štúdia archívniectva na FF PU v Prešove. In *Archívy po roku 1989 : víťazstvá a prehry*. Zost. Júlia Ragačová. Bratislava : Spoločnosť slovenských archivárov, 2011, s. 57-60. ISBN 978-80-970660-8-6.
- 4 Vedúci katedry: prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc. (1998 – 2001), prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (2001 – 2005).
- 5 Katedru tvorili dve oddelenia: Oddelenie etnológie, regionálnych a cirkevných dejín; Oddelenie archívniectva a pomocných vied historických. Pozri napr. *Filozofická fakulta PU študijný program 2003/2004*. Prešov : PU v Prešove, 2003, s. 65.
- 6 Riaditelia inštitútu: doc. PhDr. Ján Mojdis, CSc. (2005 – 2009), doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. (2009 –).
- 7 Katedra archívniectva a pomocných vied historických; Katedra najstarších dejín a dejín religii; Katedra stredovekých a ranonovovekých dejín; Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín; Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín.

2012 zo štyroch katedrií.⁸ Výučbu archívniectva od roku 2005, ako aj v súčasnosti,⁹ zabezpečuje Katedra archívniectva a pomocných vied historických (KAaPVH) IH FF PU v Prešove.¹⁰

Počiatky prešovského archívniectva, príprava na odbornú prácu archivára

Prví prešovskí študenti archívniectva začali študovať v školskom roku 1991/1992.¹¹ V rokoch 1991 – 1996 sa študijný odbor archívniectvo otváral ako denné 5-ročné dvojodborové magisterské štúdium. Konkrétne išlo o študijný odbor archívniectvo v kombinácii s dejepisom (1991/92, 1993/94¹²) alebo archívniectvo v kombinácii s latinčinou (1996/97). Štúdium sa otváralo každý druhý rok a išlo o neučiteľské štúdium. Obsahom štúdia boli hlavne pomocné vedy historické, ale aj slovenské a všeobecné dejiny, základy jazykovej prípravy (latinský, nemecký a maďarský jazyk), historiografia a i. Dôraz sa kládol na prácu s historickým – stredovekým a ranonovovekým materiálom, na prípravu klasického archivára. Výučbu na odbore dominantne zabezpečovali dvaja pedagógovia – prof. PhDr. Ferdinand Uličný, CSc., (súvisle do roku 2001) ako odborný garant s dlhoročnou praxou, čo zaručovalo kvalitnú odbornú prípravu študentov a PhDr. Ferdinand Uličný ml. Dostatočne bola dotovaná archívna prax: v kombinácii s dejepisom v 3. ročníku – 4 týždne, v 4. ročníku – 2 týždne;¹³ neskôr v 3. ročníku – 5 dní, v 4. ročníku – 4 týždne, v 5. ročníku – 6 týždňov.¹⁴ Odborná prax pre kombináciu s latinčinou, rozložená do troch ročníkov, presiahla počas štúdia dĺžku 6 týždňov.¹⁵ Pribudla i disciplína odborná archívna technika

8 T. j. z Katedry archívniectva a pomocných vied historických; Katedry najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín; Katedry novovekých a najnovších všeobecných dejín; Katedry novovekých a najnovších slovenských dejín.

9 Je potrebné uviesť, že členovia katedry zabezpečovali a v podstate dodnes zabezpečujú výučbu PVH na pracovisku v odboroch história či dejiny relígií.

10 Vedúci katedry: PhDr. Ferdinand Uličný (2005 – 2008, poverený vedením 2007/2008), Mgr. Karin Fábrová, PhD. (2008), Mgr. Marcela Domenová, PhD. (2009 –).

11 Porovnaj *Filozofická fakulta v Prešove (1959 – 1999)*. Zost. Michal Otčenáš. Prešov : FF PU, 1999, s. 195-196. ISBN 80-88722-78-0.

12 Podľa dostupných údajov sa kombinácia archívniectva a pomocné vedy historické s dejepisom otvorila aj neskôr. *Filozofická fakulta PU : študijný program 2003/2004*. Prešov : PU v Prešove, 2003, s. 104-105, 220-221.

13 *Študijný program FF PU v Prešove 1996 – 1997*. Prešov : FF PU, 1996, s. 94.

14 *Filozofická fakulta PU : študijný program 1997/1998*. Prešov : PU v Prešove, 1997, s. 101; *Filozofická fakulta PU : študijný program 1998/1999*. Prešov : PU v Prešove, 1998, s. 108; *Filozofická fakulta PU : študijný program 1999/2000*. Prešov : PU v Prešove, 1999, s. 119; *Filozofická fakulta PU : študijný program 2003/2004*. Prešov : PU v Prešove, 2003, s. 105.

15 Údaje sú rozličné: v 3. ročníku 4 týždne, v 4. ročníku 2 týždne. Pozri *Študijný program FF PU v Prešove 1996 – 1997*. Prešov : UPJŠ, 1996, s. 90. Inde sa uvádzalo v 3. ročníku 4 týždne praxe, v 4. ročníku 4 týždne, v 5. ročníku 6 týždňov. *Filozofická fakulta PU : študijný program 1997/1998*. Prešov : PU v Prešove, 1997, s. 97. Inde v 3. ročníku 5 dní, v 4. ročníku 4 týždne, v 5. ročníku 6 týždňov. *Filozofická fakulta PU : študijný program 1998/1999*. Prešov : PU v Prešove, 1998, s. 103 a *Filozofická fakulta PU : študijný program 1999/2000*. Prešov : PU v Prešove, 1999, s. 113.

a informatika, výberová prednáška a seminár z PVH. Súčasťou učebných plánov bola od začiatku výučby archívnickva aj viacdňová odborná exkurzia.

Štátna záverečná skúška (ŠZS) pri kombinácii s dejepisom pozostávala popri ohajobe diplomovej práce z ústnej skúšky z archívnickva, pomocných vied historických, slovenských a všeobecných dejín. Pri kombinácii archívnickva s latinským jazykom sa ústna ŠZS realizovala z predmetov archívnickvo, pomocné vedy historické, latinský jazyk a literatúra (aj keď študenti realizovali všetky historické disciplíny, rovnako, ako vtedajší študenti dejepisu v kombinácii).

V tomto období sa vyžadovalo prijímacie konanie, ktoré sa uskutočňovalo v písomnej podobe – formou testu a následne aj ústnou formou.

Profil absolventa sa viazal na jeho uplatnenie v archívoch, múzeách a iných kultúrnych a spoločenských inštitúciách.¹⁶ Záujemcovia mohli pokračovať v treťom stupni vysokoškolského doktorandského štúdia, uprednostňujúc slovenské dejiny pred všeobecnými dejinami.

V 2. polovici 90. rokov sa štúdium transformovalo na jednodoborové magisterské štúdium. Učebné plány boli rovnako rozložené na 5 rokov. Otváralo sa každoročne ako archívnickvo a PVH v dennej forme. Náplň ostala v podstate rovnaká. Odborná prax prebiehala v 3. ročníku – 1 týždeň, v 4. ročníku – 4 týždne, v 5. ročníku – 6 týždňov.¹⁷ Okrem toho sa otvorilo štúdium aj v externej forme – t. j. študijný odbor archívnickvo ako štúdium popri zamestnaní. Išlo o 5-ročné magisterské štúdium (do r. 2005). Aj tu sa pamätalo na odbornú prax v 3. ročníku – 5 dní, v 4. ročníku – 4 týždne a v 5. ročníku – 6 týždňov,¹⁸ čo ostalo v platnosti ešte na začiatku 21. storočia.

Predmety ŠZS tvorili archívnickvo a PVH. O štúdium archívnickva prejavovali záujem i študenti spravidla iných odborov, najmä z učiteľstva všeobecnovzdelávacích predmetov v kombinácii – dejepis, a to v podobe rozširujúceho štúdia. Pri dennom štúdiu sa v novom miléniu obohatilo štúdium o vyššiu dotáciu hodín na archívnickve a tiež o viaceré výberové prednášky a semináre z PVH. Výučbu na odbore zabezpečovali spomenutí prof. PhDr. Ferdinand Uličný, CSc., a PhDr. Ferdinand Uličný ml.; k nim pribudli ako asistenti Mgr. Karin Fábrová, PhD., a Mgr. Martin Chmelík, neskôr v roku 2003 PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc., ako erudovaný odborník z praxe.

Študijný odbor „v premenách akreditácií“

Rok 2002 priniesol identifikáciu študijného odboru a jeho zaradenie podľa Zákona o vysokých školách č. 131/2002 Z. z., § 50, ods. 5. Absolvovaním tohto študijného odboru získavali študenti vysokoškolské vzdelanie pre profesionálnu spôsobilosť najmä vo sfére archívnickva, registratúry, administratívy, historických a ďalších príbuzných vied a odborných činností. Umožnilo sa pokračovanie štúdia v nadväzujúcom treťom stupni vysokoškolského štúdia.¹⁹ Archívnickvo – podľa Sústavy

16 Filozofická fakulta PU : študijný program 1997/1998. Prešov : PU v Prešove, 1997, s. 82.

17 Filozofická fakulta PU : študijný program 2003/2004. Prešov : PU v Prešove, 2003, s. 102-103.

18 Filozofická fakulta PU : študijný program 1999/2000. Prešov : PU v Prešove, 1999, s. 114-115.

19 T. j. pomocné vedy historické, slovenské dejiny alebo všeobecné dejiny.

študijných odborov MŠ SR²⁰ – sa mohlo študovať v prvých dvoch stupňoch vysokoškolského štúdia, no nie v klasickej podobe 3 + 2 roky, ale 4 + 1, t. j. v 1. stupni (Bc.) so štandardnou dĺžkou 4 roky²¹ a v 2. stupni (Mgr.) so štandardnou dĺžkou 1 rok.²²

Pre prešovské pracovisko vyplynula potreba akreditácie (podanie v roku 2004) a následne zabezpečenie vyučovacieho procesu. Jednak muselo dôjsť k paralelnému dokončeniu podľa starého – nekreditového systému (posledných ročníkov) a realizovaniu nového kreditového systému štúdia (2005/2006), t. j. dvojstupňového štúdia, počnúc 1. ročníkom na bakalárskom stupni štúdia.

Nekreditový systém pre študijný odbor *archívniectvo a pomocné vedy historické* predstavoval úplné denné magisterské štúdium v dĺžke trvania 5 rokov.²³ Disciplíny sa delili na povinné, povinne voliteľné a odporúčané výberové predmety.²⁴ Predmetom ŠZS bolo naďalej archívniectvo a PVH. Aplikovanie novej akreditácie do praxe v rokoch 2005 – 2008 prinieslo opäť do štúdia (študijný odbor *archívniectvo* 2.1.10) v kreditovom systéme a jeho ponechanie ako jednodoborového neučiteľského štúdia. Išlo o 4-ročné denné bakalárske štúdium a 1-ročné magisterské štúdium, hoci sa pôvodne plánovalo podať akreditačný spis v podobe 3 + 2.²⁵ Zmena štúdia teda nastala definitívne po formálnej stránke s prechodom na 4 + 1-ročné štúdium.

Akreditačný spis v charakteristike bakalárskeho²⁶ a magisterského²⁷ študijného programu evidoval dennú i externú formu štúdia. Otváral sa však len v dennej forme. Možno poznamenať, že o štúdium bol každoročne veľký záujem.

20 Pozri <http://www.akredkom.sk/isac/public/odbory/2/2.1/2.1.10.doc>.

21 Predmety ŠZŠ: ústna skúška z predmetov dejiny archívniectva, archívna prax, pomocné vedy historické.

22 Predmety ŠZŠ: ústna skúška z predmetov archívna teória (archivistika), dejiny správy, história (slovenské a všeobecné dejiny).

23 Odborná prax: v 3. ročníku 1 týždeň, v 4. ročníku 4 týždne, v 5. ročníku 6 týždňov. Napr. *Filozofická fakulta PU : študijný program 2004/2005*. Prešov : PU v Prešove, 2004, s. 104.

24 Informácie o praxi v dostupných prameňoch absentujú. Pozri *Filozofická fakulta PU informácia o štúdiu v nekreditovom systéme*. Akademický rok 2005/2006. Prešov : PU v Prešove, 2005, s. 73-76.

25 Pôvodný zámer v akreditačnom spise bol, že disciplíny v študijnom programe sa mali deliť na povinné predmety – t. j. povinné jednotky v počte 42 na 1. stupni štúdia a 18 na 2. stupni štúdia; povinne voliteľné predmety – t. j. povinne voliteľné jednotky v počte 14 na 1. stupni štúdia a 16 na 2. stupni štúdia a odporúčané výberové predmety – t. j. výberové jednotky v počte 13 na 1. stupni štúdia a 16 na 2. stupni štúdia. Odborná prax (resp. Odborná archívna prax 1) sa plánovala na 1. stupni štúdia v 3. ročníku v rozsahu 5 dní; na 2. stupni štúdia (Odborná archívna prax 2), v 2. ročníku v rozsahu 4 týždňov. ZŠS na bakalárskom stupni mala pozostávať z obhajoby práce a záverečnej ústnej skúšky z archívniectva a PVH a na magisterskom stupni z obhajoby práce a záverečnej ústnej skúšky z predmetov: archívna teória, dejiny správy, slovenské dejiny a všeobecné dejiny. Absolvent magisterského študijného programu mohol po ukončení magisterského štúdia pokračovať v 3. stupni štúdia (doktorandskom v študijnom odbore 2.1.9 Slovenské dejiny; v študijnom odbore 2.1.8 Všeobecné dejiny), a to na základe úspešného zvládnutia magisterského štúdia, po absolvovaní štátnej skúšky zo slovenských a všeobecných dejín.

26 Garant študijného odboru: prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.; garant študijného programu: doc. PhDr. Libuša Franková, CSc.

27 Garant študijného odboru: prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.; garant študijného programu: prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Prijímacie konanie na bakalárske štúdium sa uskutočňovalo formou testu, v ktorom sa overovali poznatky uchádzačov o štúdium z oblasti slovenských a všeobecných dejín v rozsahu učebnej látky základných a stredných škôl (gymnazií); tiež všeobecné vedomosti, týkajúce sa odboru archívniectvo (napr. základné poznatky o archívnej sieti na Slovensku, o slovenských odborných časopisoch z oblasti histórie a archívniectva). Podmienkou na prijatie uchádzača na magisterské štúdium archívniectva bolo ukončené bakalárske štúdium (1. stupeň) a zvládnutie testu na prijímacích skúškach z archívniectva a PVH, zo slovenských a všeobecných dejín v rozsahu bakalárskeho štúdia; alebo bez prijímacích skúšok po úspešnom absolvovaní bakalárskeho štúdia, ak absolvent dosiahol študijný priemer do 2,0. Medzi ďalšie podmienky patrili napr. úroveň znalosti cudzích jazykov.

V tom čase bol v praxi aktuálny len bakalársky študijný program. Na magisterskom stupni štúdia študenti ešte prijatí neboli, ani sa naň v Prešove neprihlásili,²⁸ resp. vtedajší končiaci ročník študoval podľa starého systému. Ako už bolo spomenuté, kreditový systém výrazne nezmenil obsah a náplň štúdia, v podstate sa menila len forma jeho zabezpečenia, t. j. vyčlenenie niekoľkých disciplín do jednoročného magisterského štúdia. Tento model (4 + 1) sa v praxi ukázal ako nevýhodnejší. K jeho negatívam patrili nevyvážený podiel disciplín na jednotlivých stupňoch, krátkosť času na serióznu prípravu záverečnej diplomovej práce, ale aj tzv. nekompatibilita s inými študijnými odbormi (realizovanými na princípe 3 + 2). Disciplíny sa v študijnom programe na 1. stupni štúdia delili na povinné jednotky v počte 54, povinne voliteľné predmety 26 (napr. viacero seminárov z paleografie; rodová a cirkevná heraldika; novoveká diplomatika; dejiny správy – štátna správa a samospráva v Uhorsku; dejiny správy stolíc, miest a výsadných území na Slovensku) a odporúčané výberové predmety – t. j. výberové jednotky v počte 27 (ku ktorým sa radila aj exkurzia a študentská vedecká konferencia). Možno podotknúť, že sa posilnilo archívniectvo s orientáciou na dejiny archívniectva, archívnu prax, diplomatiku, vytvorili sa nové povinné disciplíny – ochrana archívnych dokumentov, správa registratúry a archívy, metodológia archivistiky, informatika pre archivárov a i. Obsahom štúdia bolo i naďalej získanie vedomostí zo slovenských a svetových dejín. Odborná prax (resp. odborná archívna prax 1) sa realizovala na 1. stupni štúdia v 3. ročníku v rozsahu 5 dní.

ŠZS na bakalárskom stupni pozostávala z obhajoby práce a záverečnej ústnej skúšky z archívniectva a PVH.²⁹ Vymedzenie oblastí uplatnenia absolventa bolo v tom čase koncipované širšie.³⁰ Absolventi študijného odboru *archívniectvo* v 1. stupni sa mali uplatniť ako odborní pracovníci vo všetkých typoch archívov a v registratúrach rozličných inštitúcií (správca registratúry a pod.), v iných administratívno-správných činnostiach vo verejnej a súkromnej sfére; absolventi 2. stupňa mali najšť uplatnenie najmä v štátnych, verejných, cirkevných a iných relatívne významnejších

28 Napokon, kým študenti absolvovali bakalársky stupeň štúdia, pracovisko už pripravovalo nový akreditačný spis.

29 Filozofická fakulta PU : informácia o štúdiu v kreditovom systéme na akademický rok 2007/2008. Prešov : PU v Prešove, 2007, s. 64–69.

30 Interný materiál, Akreditačný spis archívniectva, rok 2004.

archívov, ale aj v ďalších hospodársky a kultúrno-spoločensky dôležitých organizáciách, spoločnostiach či podnikoch, v pozícii vedúci archívár, vedecký bádateľ, manažér, redaktor, odborný poradca a pod.³¹

Ako bolo uvedené prešovské archívnictvo (ako študijný odbor) pokračovalo „v premenách akreditácií“ i neskôr. K zmenám došlo v roku 2008 a 2011 (z dôvodu vysokého veku jedného z garantov) a do praxe prišli v nasledujúcich akademických rokoch. Zmeny akreditácií možno vnímať pozitívne, pretože na základe praktických skúseností napomáhali pri aktualizácii a skvalitnení vyučovacieho procesu.

V tomto období sa už nevyžadovalo prijímacie konanie³² uskutočňované formou testu, v ktorom by sa overili poznatky uchádzačov o štúdium. Počet záujemcov o štúdium sa pohyboval každoročne okolo 20, no do 1. ročníka nastúpilo približne do 10 študentov. Klesajúci trend je na pracovisku pociťovaný striedavo dodnes. V akademickom roku 2008/2009 sa po piatich rokoch neotvoril prvý ročník, čo možno hodnotiť negatívne.

Na druhej strane pracovisko zaznamenalo záujem o doktorandské štúdium, ako aj postupné kvalifikačné zmeny na miestach (odborných) asistentov a následné posilnenie personálneho obsadenia pracoviska internými učiteľmi a ich aktívnejším zapájaním sa do vedecko-výskumných projektov. Uvedené fakty umožnili rozšíriť aj ponuku vyučovacích predmetov. V roku 2008 bol úspešne podaný nový akreditačný spis. Zásadnou zmenou spisu bol garantmi³³ navrhnutý prechod na 3-ročné štúdium na 1. stupni (Bc.) a 2-ročné štúdium na 2. stupni (Mgr.). Realizácia odboru (archívnictvo 2.1.10) nastala v akademickom roku 2009/2010 – 2011/2012. Akreditačný spis definoval štúdium ako jednoodborové, neučiteľské; realizované v dennej i externej forme, ktoré sa však v takejto podobe nerealizovalo.

Učebné plány odboru obsahovali disciplíny z archívnictva a PVH. Okrem týchto profilujúcich disciplín boli súčasťou plánu aj predmety zo slovenských a všeobecných dejín, ako aj ďalšie povinne voliteľné výberové prednášky a semináre. Na 1. stupni štúdia sa zabezpečovalo 48 povinných predmetov a 20 povinne voliteľných predmetov (najmä z PVH – diplomatika, paleografia, kodikológia, epigrafia, chronológia, faleristika, heraldika a genealógia); na 2. stupni štúdia 21 povinných predmetov a 15 povinne voliteľných predmetov (najmä z dejín správy, diplomati-

31 Iný zdroj vo všeobecnosti uvádza o uplatnení sa absolventov študijného odboru archívnictvo, že absolventi „sú schopní pracovať najmä ako vedúci pracovníci v archívoch pri riešení vedecko-praktických úloh archívnictva a pomocných vied historických, vo vedeckých, muzeálnych, osvetových a podobných inštitúciách, v masmédiách a pod. Ako odborní pracovníci môžu z neusporiadaných registratúr, prevzatých do archívu vytvárať nové archívne fondy, rekonštruovať zle usporiadané alebo inak poškodené staršie archívne fondy. Vedia vytvárať archívne pomôcky vyššej úrovne (systematické katalógy, počítačové databázy a pod.), robiť z nich špeciálne výstupy a poskytovať fundované poradenstvo pre historikov a ďalších vedecko-výskumných užívateľov príslušných archívnych fondov“. Napr.: *Filozofická fakulta PU : informácia o štúdiu v neakreditovanom systéme. Akademický rok 2005/2006*. Prešov : PU v Prešove, 2005, s. 63; *Filozofická fakulta PU : informácia o štúdiu v kreditovom systéme na akademický rok 2007/2008*. Prešov : PU v Prešove, 2007, s. 64.

32 Realizuje sa podľa zásad prijímacieho konania FF PU.

33 Garanti študijného odboru a programu sú totožní ako pri roku 2004.

ky, historickej geografie, numizmatiky a metrologie). Okrem toho si študenti mohli zvoliť tzv. voliteľné predmety (rozširujúce ponuku študijných predmetov) podľa ponuky pracovísk PU. Študenti mali vytvorený priestor pre prácu na historických seminároch, semestrálnych projektoch, v diplomovom seminári alebo na seminároch k záverečnej práci.³⁴ Skvalitnenie výučby sa viazalo aj na technické možnosti, modernizáciu vybavenia učební vrátane IKT, ako aj na didaktické prostriedky.

Odborná prax 1 sa realizovala na 1. stupni štúdia v 3. ročníku v rozsahu 5 dní; na 2. stupni štúdia ako odborná prax 2 v rozsahu 4 týždňov, ako odborná prax 3 v rozsahu 6 týždňov. Spolupráca s odbornou verejnosťou sa realizovala najmä pri zabezpečovaní archívnej praxe, spravidla s viacerými štátnymi archívmi na Slovensku. Medzi spolupracujúce inštitúcie v posledných rokoch patrili MV SR, Štátny archív Prešov a jeho pobočky (najmä Prešov a Bardejov), Štátny archív Levoča a jeho pobočky (najmä Levoča, Poprad), Štátny archív Košice a jeho pobočky (najmä Rožňava, Trebišov), Štátny archív v Bytči – pobočka Čadca, ale aj SNA v Bratislave. Absolventi sa oboznámili s pracoviskami a činnosťami v Archíve mesta Košice; na Biskupstve Spišské Podhradie – Archív Spišská kapitula, v Historickom archíve Gréckokatolíckeho arcibiskupského úradu v Prešove, prípadne s Archívom Prešovskej univerzity v Prešove, či absolvovali prax v iných inštitúciách (napr. Východoslovenské múzeum v Košiciach) a v podnikových archívoch.

ŠZS sa realizovala na 1. stupni v podobe obhajoby záverečnej bakalárskej práce, ústnej skúšky z PVH vrátane archívniectva, na 2. stupni z obhajoby záverečnej diplomovej práce, ústnej skúšky z archívniectva 1 – 3, ochrany a využívania archívnych dokumentov a informatiky pre archivárov. Záverečné práce boli tematicky viazané na PVH, dejiny správy, ale aj na dejiny s priamym vzťahom k archívniectvu.

O štúdium archívniectva bol záujem každý rok, hoci determinujúcim negatívnym javom bol nielen už spomenutý klesajúci počet záujemcov,³⁵ ale aj ich vedomosti – modifikovaný počet študentov, ktorý ostal po 1. ročníku štúdia. Nároky kladené na študentov, možno i penzum študijnej látky v poslednej dobe spôsobili, že niektorí študenti prekladajú odovzdanie a obhajobu záverečnej práce ako aj štátnej skúšky z riadneho na jesenný termín (august). Správy o štúdiu archívniectva v Prešove, resp. informácie o absolventoch archívniectva boli do tohto obdobia odbornej verejnosti sprístupnené len čiastočne.³⁶

34 Bližšie DOMENOVÁ, Marcela. Stav a perspektívy štúdia archívniectva na FF PU v Prešove. In *Archívy po roku 1989 : víťazstvá a prehry*. Zost. Júlia Ragačová. Bratislava : Spoločnosť slovenských archivárov, 2011, s. 62-63, 68-70. ISBN 978-80-970660-8-6.

35 V súčasnosti študuje na odbore celkovo 19 študentov na 1. stupni (Bc.): 1. ročník: 8; 2. ročník: 3; 3. ročník: 5; na 2. stupni (Mgr.) v 1. ročníku: 3.

36 Pozri ULICHNÝ, Ferdinand ml. Prví absolventi archívniectva v Prešove. In *Slovenská archivistika*, XXXII, 1997, č. 1, s. 159-160 a Druhí absolventi archívniectva v Prešove. In *Slovenská archivistika*, XXXIV, 1999, č. 1, s. 181-182. DOMENOVÁ, Marcela. Činnosť Katedry archívniectva a pomocných vied historických Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v akademickom roku 2010/2011. In *Slovenská archivistika*, 46, 2011, č. 1 – 2, s. 221-224, ISSN 0231-6722. Viac o aktivitách katedry za posledné roky možno nájsť na stránkach Fóra archivárov alebo v periodikách IH FF PU.

Aktuálny stav a perspektívy

Jeseň roku 2011 znamenala prípravu nového akreditačného spisu v študijnom odbore archívniectvo na FF PU. Ten nadväzoval na predchádzajúce profilovanie odboru, ako aj na možnosti pracoviska IH FF PU. Ponechal sa 1. stupeň (Bc.) ako 3-ročné štúdium³⁷ a 2. stupeň (Mgr.) ako 2-ročné štúdium.³⁸ Archívniectvo ostalo jednodbové, denné, neučiteľské s perspektívou otvárať ho každý rok. Zmenu akreditačného spisu oproti roku 2008 predstavuje napr. logická a praktická výmena niekoľkých predtým realizovaných predmetov z 1. do 2. stupňa štúdia a opačne, väčšia ponuka (variabilita) povinne voliteľných predmetov,³⁹ vrátane jazykov – dotácia alebo vytvorenie nových disciplín, ako napr. jazyk prameňov I. – III. (latinčina, nemčina), kde si študenti môžu rozšíriť svoje jazykové kompetencie pre prácu s historickými textami – dokumentmi.

Ponechali sa aj tzv. voliteľné predmety (rozširujúce ponuku študijných predmetov) podľa ponuky univerzitných pracovísk PU, resp. aj historické a diplomové semináre určené na ďalšie prehĺbovanie odborných a teoretických vedomostí, ako aj na písanie semestrálnych či záverečných prác. Študenti majú možnosť zapojiť sa aktívne do študentskej vedeckej konferencie, či počas štúdia realizovať pobyty na zahraničných univerzitách v rámci programu ERASMUS a i.

V súvislosti s novým akreditačným spisom možno uviesť, že na 1. stupni štúdia sa zabezpečuje celkovo 49 povinných a 28 povinne voliteľných predmetov (hlavne z PVH, patria k nim diplomatika, paleografia, kodikológia, epigrafia, chronológia, heraldika, genealógia, sfragistika) a na 2. stupni štúdia celkovo 23 povinných a 16 povinne voliteľných predmetov (najmä z dejín správy, diplomatiky, historickej geografie, numizmatiky, metrologie a faleristiky). Pri formovaní odborného profilu absolventa bola do študijného programu zaradená i prax, ktorá sa má reálne zabezpečiť v archívnych zariadeniach a boli prepracované osnovy predmetu. Odborná prax sa aktuálne realizuje na 1. stupni štúdia, a to v 3. ročníku v rozsahu 5 dní;⁴⁰ na 2. stupni štúdia ako odborná prax 1 v rozsahu 2 týždňov (1. ročník), ako odborná prax 2 v rozsahu 2 týždňov a odborná prax 3 v rozsahu 4 týždňov (2. ročník).

Výučbu na odbore zabezpečujú interní členovia pracoviska – IH FF PU. V akademickom roku 2012/2013 k nim pribudol i externý pedagóg – odborník z praxe. Obohatením štúdia je zavedenie tzv. odborného cyklického seminára Vybrané PVH očami súčasníka, od letného semestra akademického roka 2010/2011, ktoré sa katedra, resp. IH FF PU snaží zorganizovať spravidla raz za semester. Podujatie je jednodňové, pozývajú sa naň prednášajúci hostia – archivári z praxe.

37 Garant študijného odboru: prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.; garant študijného programu: doc. PhDr. Libuša Franková, CSc.

38 Garant študijného odboru: prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.; garant študijného programu: prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

39 Ako aj nadväznosť, reflektovanie na definície podľa Sústavy študijných odborov MŠ SR, č. 2090/2002.

40 Čo by bolo vhodné v budúcnosti posilniť.

V súčasnosti môžeme bilancovať už vyše 20-ročnú existenciu KAaPVH IH FF PU a to aj na základe reakcií odbornej verejnosti na pripravenosť absolventov pre archívnu prax. Napriek tomu bude naďalej potrebné sledovať a reflektovať aktuálne trendy v odbore, v rámci možností pracoviska aktualizovať učebné programy, osnovy (implementovať nové disciplíny), ponúknuť priestor na zlepšenie IT zručností študentov či rozšírenie jazykových kompetencií (napr. anglický jazyk), ktoré by určite prispeli k adekvátnejšej pripravenosti absolventa na prácu v moderných archívoch, spracovanie novovekých fondov, resp. moderných fondov. Pozornosť študentov možno ešte viac upriamiť na problematiku ochrany, digitalizácie, elektronického spracovania a tvorby metadát, resp. na predarchívnu starostlivosť, na správu registratúry a pod., čím by sa relatívne skôr mohli realizovať aj v špecializovaných firmách, ktoré v súčasnosti ponúkajú komplexné služby v oblasti správy registratúry. V tomto zmysle možno pozitívne hodnotiť aktivity bratislavského pracoviska, ktoré úspešne zabezpečuje semestrálny kurz Správa registratúry. Z perspektívneho hľadiska možno uvažovať o ďalšej modifikácii obsahu študijného odboru alebo otvorenia študijného odboru archívnictvo v kombinácii (napr. s IT, verejnou správou, politológiou, manažmentom kultúry, cudzím jazykom a i.), alebo o možnosti vytvorenia popri súčasnom odbore nový, osobitný bakalársky študijný program – správa registratúry, čo však v súčasnosti nie je reálne.

Prešovské pracovisko naďalej pripravuje pre prax klasického archivára, k čomu je potrebné i úplné historické vzdelanie. V učebných osnovách sa kladie dôraz na povinné absolvovanie slovenských a všeobecných dejín, čo sa v súčasnosti odrazí aj pri záverečnom hodnotení profilu absolventov a pri ich uplatnení. Obsah ŠZS je v súčasnosti v podobe pre 1. stupeň (Bc.): obhajoba záverečnej bakalárskej práce, ústna skúška pozostávajúca z PVH, dejín archívnictva a archívnej praxe, zo slovenských a všeobecných dejín; pre 2. stupeň (Mgr.): obhajoba záverečnej diplomovej práce, ústna skúška z dejín správy, diplomatiky, archívnictva 1 – 3 (archívnej teórie a metodológie, archívnej praxe, archívneho manažmentu, vrátane okruhov ochrany a využívania archívnych dokumentov a informatiky pre archivárov).

Prešovskí absolventi študijného odboru archívnictvo by na 1. stupni mali mať znalosti z archívnej teórie a praxe, z terminológie a legislatívy, uplatňovať vedomosti z PVH a histórie s využitím špeciálnych jazykových vedomostí. Mali by byť schopní spravovať registratúry štátnych, verejných a súkromných organizácií, spoločností a podnikov, zabezpečovať predarchívnu starostlivosť a preberanie archívnych dokumentov od pôvodcov registratúr, evidovať archívne dokumenty, starať sa o ich ochranu, vyhotovovať archívne pomôcky, pripravovať archívne dokumenty pre bádateľov a ostatných záujemcov.

Absolventi študijného odboru archívnictvo na 2. stupni by mali mať prehĺbené znalosti z archívnej teórie a praxe, ovládať archívnu terminológiu, svojimi odporúčaniami by mohli prispievať k skvalitňovaniu archívnej legislatívy. Mali by byť schopní pracovať aj ako vedúci pracovníci v archívoch, uplatniť sa pri riešení vedecko-praktických úloh archívnictva a PVH, vo vedeckých, muzeálnych, osvetových a podobných inštitúciách, v masmédiách a pod. Ako odborní pracovníci môžu z neusporiadaných registratúr prevzatých do archívu vytvárať nové archívne fondy, rekonštruovať zle usporiadané alebo inak poškodené staršie archívne fondy. Mali by vedieť vytvárať archívne pomôcky vyššej úrovne (systematické katalógy,

počítačové databázy a pod.), robiť z nich špeciálne výstupy a poskytovať fundované poradenstvo pre historikov a ďalších vedecko-výskumných užívateľov príslušných archívnych fondov.⁴¹

Absolventi archívnictva na Prešovskej univerzite môžu v prípade záujmu o zvyšovanie osobného odborného rastu ako aj kvalifikácie po ukončení 2. stupňa štúdia realizovať rigorózne skúšky v odbore *archívnictvo a pomocné vedy historické* (PhDr.) v externej forme vysokoškolského štúdia. Aktuálne študijné programy tretieho stupňa pre absolventov odboru *archívnictvo* (2.1.10) predstavujú na IH FF PU doktorské štúdium (*philosophiae doctor*, PhD.) vo vedných odboroch *slovenské dejiny* (72-02-9) a *všeobecné dejiny* (71-01-9) v internej alebo externej forme vysokoškolského štúdia.

V súčasnosti sú na treťom stupni štúdia (*slovenské dejiny*) 3 interní a 2 externí doktorandi, z nich sú okrem jedného všetci absolventmi magisterského štúdia archívnictva na IH FF PU, čo vytvára nové impulzy pre udržanie a budovanie odboru, ako i potenciál pre možnú revitalizáciu a rozvoj pracoviska.

41 Akreditačný spis archívnictva, rok 2011. Za podklady a konzultácie ďakujem garantom študijného programu.

KATEDRA HISTÓRIE FILOZOFICKEJ FAKULTY TRNAVSKEJ UNIVERZITY V TRNAVE

Mária KOHÚTOVÁ

Prof. PhDr. Mária Kohútová, CSc.,
TU Trnava

Trnavská univerzita v Trnave bola zriadená zákonom Slovenskej národnej rady z 25. marca 1992.¹ Fakultu humanistiky založil akademický senát univerzity 1. septembra 1992.²

Za počiatok budovania katedry histórie na Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave možno považovať 1. jún 1992, keď bol ministrom školstva zriadený prípravný výbor, ktorého úlohou, okrem iného, bolo zabezpečiť aj vyučovanie odboru histórie v nasledujúcom akademickom roku. Touto úlohou bol poverený PhDr. Richard Marsina, DrSc., vtedy pracovník Historického ústavu SAV v Bratislave. Už 10. marca 1992 mal vypracované sylaby niektorých dôležitých predmetov pre zamýšľané štúdium dejín (plánované boli pre potom neuskutočnený projekt *Academie Istropolitana*³); išlo o predmety Stredoveké Slovensko v dejinách strednej Európy a Kritika

historických prameňov⁴. V priebehu leta zostavil predbežnú štruktúru študijného plánu. Počítalo sa v nej aj s možnosťou doplniť štúdium popri hlavných študijných odboroch aj o kombinácie, s klasickou filológiou a pomocnými vedami historickými.

Katedra histórie na Fakulte humanistiky TU v Trnave začala svoju činnosť v školskom roku 1992 – 1993. Výučba sa uskutočňovala formou prednášok, seminárov a cvičení počas 10 semestrov. Celkové zameranie katedry bolo všeobecno-historické. Išlo o jednodoborový predmet s dôrazom na znalosť svetových jazykov, latinčiny, maďarčiny a nemčiny a na náboženské a cirkevné dejiny. Aby absolventi mali väčšiu možnosť uplatnenia v praxi, po dohode s archívnym odborom Ministerstva vnútra

- 1 ŠIMONČIČ, Jozef – ŠKOVIERA, Daniel – RÁBIK, Vladimír (eds.). *Trnavská univerzita v dokumentoch (1635 – 1998. Documenta historica Universitatis Tyrnaviensis / Historické dokumenty Trnavskej univerzity* Nr. 1. (ďalej Dokumenty). Bratislava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, vydavateľstvo Trnavskej univerzity a Veda, vydavateľstvo SAV, 2002, s. 47.
- 2 ŠIMONČIČ, Jozef – ŠKOVIERA, Daniel – RÁBIK, Vladimír (eds.). *Trnavská univerzita v dokumentoch (1635 – 1998. Documenta historica Universitatis Tyrnaviensis / Historické dokumenty Trnavskej univerzity* Nr. 1. (ďalej Dokumenty). Bratislava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, vydavateľstvo Trnavskej univerzity a Veda, vydavateľstvo SAV, 2002, s. 53.
- 3 RÁBIK, Vladimír. *Dejiny Katedry histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave 1992 – 2012*. Rukopis, s. 1.
- 4 RÁBIK, Vladimír. *Dejiny Katedry histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave 1992 – 2012*. Rukopis, s. 1.

boli vo vyučovacom programe aj predmety a semináre, ktoré stavali absolventov Katedry histórie na úroveň absolventov štúdia archívnickva. Profil absolventov mal viesť k schopnostiam zastávať pracovné pozície vo vedeckých inštitúciách, archívoch, múzeách, redakciách, špecializovaných odboroch štátnej správy, aj na pozíciách stredoškolských učiteľov s možnosťou doplnkového štúdia na Pedagogickej fakulte univerzity. PhDr. R. Marsina, DrSc., spolu s PhDr. Vincentom Sedlákom, CSc., predložili rektorovi aj profil bakalárov a magistrov z odboru história. Profil absolventov bol definovaný nasledovne: „Zo skúsenosti s absolventami odboru história alebo archívnickva FFUK pokladáme za potrebné neobmedziť sa len na jednostranné učebnícové vedomosti absolventov zo všeobecných a národných dejín, ale položiť akcent na vybudovanie schopností samostatne myslieť nielen pri čítaní vedeckej produkcie z odboru, ale aj pri pretavovaní prameňa na vedecký poznatok. K tomu je potrebné poskytnúť absolventom sprostredkovanú odbornú slovnú zásobu z troch hlavných jazykov, latinčina, nemčina, maďarčina. Okrem toho s ohľadom na tieto tri jazyky trvať pri ich využívaní na práci so slovníkom príslušného jazyka, čo považujeme za obzvlášť dôležité. Za nie menej dôležité považujeme vybudovať u absolventov zdatnosť v technických disciplínach (paleografia, chronológia). U bakalára považujeme za potrebné, aby mal ucelený kurz zo všeobecných a národných dejín, základy z technických disciplín a jazykov používaných v odbore. V odbore história bakalárske štúdium nemožno pokladať za uzavreté. Malo by sa chápať len ako predstupeň k pokračujúcemu štúdiu v odbore história alebo v príbuzných odvetviach.“⁵

Akademický rok sa oficiálne začal 8. novembra 1992.⁶ Na študijný odbor história bolo prijatých osemnásť poslucháčov. Študijný plán sa členil na dvojstupňové štúdium, trojročné bakalárske a dvojročné magisterské. Podľa profilu absolventa mali byť bakalári histórie spôsobilí na asistentskú prácu vo vedeckých ústavoch a pomocné práce v archívnickve, múzejníctve, archeológii a v ďalších spoločensko-vedných oblastiach aplikovaného výskumu. Ich vzdelanie sa chápalo ako príprava na ďalšie odborné štvorsesemestrálne vzdelanie v magisterskom stupni. Absolvent – magister podľa tohto študijného plánu mal byť dostatočne pripravený pre samostatnú prácu vo vedeckých ústavoch a na vysokých školách, ako aj pre ďalšie doktorandské štúdium. Od začiatku sa teda uvažovalo o vedeckom charaktere štúdia odboru histórie.

Od školského roka 1995/1996 dostala Katedra histórie práva na magisterské štúdium (dovtedy mala oprávnenie iba na bakalársky stupeň), udeľovanie hodnosti PhDr., habilitácií a inauguraácií. Od školského roka 1997/1998 získala od akreditačnej komisie právo aj na doktorandské štúdium, čím sa zavŕšili vedecko-pedagogické oprávnenia pracoviska.⁷

Od školského roka 1997/1998 sa otvorilo aj päťročné kombinované štúdium s odborom klasická archeológia, neskôr aj s odbormi filozofia (od školského roku

5 RÁBIK, Vladimír. *Dejiny Katedry histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave 1992 – 2012*. Rukopis, s. 3.

6 RÁBIK, Vladimír. *Dejiny Katedry histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave 1992 – 2012*. Rukopis, s. 6.

7 MARSINA, Richard. Katedra histórie Fakulty humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave 1992 – 2002. In *Studia historica Tyrnaviensia II*. Zost. R. Marsina. Trnava : FH TU, 2002, s. 189.

2001/2002) a klasické jazyky (od školského roka 2005/2006). Toto dvojodborové štúdium prebiehalo až do konca školského roka 2008/2009.⁸

Hlavnými predmetmi boli úvod do štúdia dejepisu, pomocné vedy historické, praveký a včasnostredoveký vývoj, dejiny staroveku, všeobecné dejiny stredoveku, novoveku a najnovšieho obdobia, slovenské dejiny od najstarších čias do prítomnosti, cirkevné dejiny. Povinné boli prednášky o biblii, patristike, monastickej kultúre, základy filozofie, dejiny umenia, vývoj práva na Slovensku, filozofia dejín, diplomatika, základy archívnictva.

Výberové prednášky boli: dejiny zahraničných Slovákov, dejiny Trnavy a Trnavskej univerzity, vzťahy Francúzska a Československa, dejiny vedy a techniky, národnosti Uhorska, reformácia a rekatolizácia, slovenské mestá v stredoveku, monastická kultúra, každodennosť stredovekého človeka, vývoj obyvateľstva v novoveku.

Absolvent odboru história (2003 – 2006) získal ucelené poznatky z pomocných vied historických, základov archívnictva, z národných a svetových dejín, základov dejín umenia, základov práva a vývoja práva. Absolventi sa mohli uplatniť vo všetkých typoch archívov na Slovensku, v múzeách, galériách a inštitúciách, ktoré majú vo svojej činnosti podobnú náplň. Mohli pracovať aj vo vedeckých ústavoch, spĺňali podmienky prijatia do rôznych centrálnych a osvetových inštitúcií, redakcií, dokumentačných stredísk a pod.

Výraznú zmenu v organizácii štúdia priniesol akademický rok 2005/2006, kedy sa zaviedlo bakalárske a magisterské štúdium. To znamenalo, že bolo potrebné znovu zmeniť študijné programy tak, aby mohli poslucháči absolvovať základné komplexné predmety už v bakalárskom stupni štúdia a ukončiť ho osobitnou záverečnou prácou a štátnou bakalárskou skúškou. Preto bola pripravená nová štruktúra študijných plánov, Profil absolventa sa nezmenil.⁹

Aby poslucháči histórie mali lepšie možnosti uplatnenia v praxi, môžu absolvovať aj doplnkové štúdium pedagogiky, čím získajú kvalifikáciu na vyučovanie dejepisu na stredných školách. Výučba prebieha v spolupráci s Pedagogickou fakultou. Štúdium trvá tri semestre a končí písomnou prácou a skúškou.

Pre zaručenie kvality štúdia katedra dodržiava zásadu, že prednášať môžu iba prednášatelia s ukončeným tretím stupňom vysokoškolského vzdelávania PhD.

Aj keď je zameranie Katedry histórie všeobecno-historické, najväčšia pozornosť je venovaná stredoveku. Vidieť to aj na počte predmetov, ktoré sa venujú oblastiam stredovekého vývoja, ale aj na personálnom obsadení katedry. Z desať členov katedry sa stredoveku venuje päť. S tým súvisí aj vedeckovýskumné zameranie katedry. Katedra sa už dlhší čas špecializuje na vydávanie prameňov k dejinám stredoveku. Doteraz vyšli:

- Sedlák, Vincent. *Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus I. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337*. Slovenský historický inštitút v Ríme – Trnavská univerzita, 2008. 236 s.

8 RÁBIK, Vladimír. *Dejiny Katedry histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave 1992 – 2012*. Rukopis, s. 6.

9 Trnavská univerzita v Trnave. Filozofická fakulta. Magisterský študijný program. Akademický rok 2005/2006. Trnava 2005, s. 24-25.

- Rábik, Vladimír. Monumenta Vaticana Slovaciae. Registra supplicationum ex actis pontificum Romanorum res gestas Slovacas illustrantia. Tomus secundus. Pars prima. (1342 – 1415) Slovenský historický ústav v Ríme – Trnavská univerzita, 2009, 342 s.
- Marek, Miloš. Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus III. Registra Vaticana ex actis Clementis papae VI. res gestas Slovacas illustrantia. Volumen 2 (1342 – 1352) Filozofická fakulta TU 2010. 368 s.
- Rábik, Vladimír. Mestská kniha príjmov trnavskej farnosti sv. Mikuláša z roku 1495. Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2006, 368 s.
- Rábik, Vladimír. Mestská kniha Trnavy (1392/1393) 1394 – 1530. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2008, 399 s.
- Rábik, Vladimír. Diplomatarium Sancto-Adalbertinum. Stredoveké listiny v Literárnom archíve Spolku sv. Vojtecha (1181) 1214 – 1543. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2008. 359 s.
- Miloš Marek: Archivum Familiae Motešický. Stredoveké listiny z archívu rodiny Motešickovcov. Spolok Slovákov v Poľsku – Filozofická fakulta TU, 2011. 470 s.

Vážnym problémom pre katedru v súčasnosti je to, že latinčinu môže historikov učiť iba člen Katedry klasických jazykov a staroveké dejiny iba člen Katedry klasickej archeológie, hoci Katedra histórie má členov, ktorí majú kvalifikáciu na vyučovanie týchto predmetov.

Vyučovacie predmety v rokoch 1992 – 1997

Prvý ročník (1992/1993):

Historický proseminár I (úvod do štúdia dejepisu), Pomocné vedy historické, Náčrt predhistorického vývoja, Dejiny staroveku (orientálny starovek, antika), Latinčina – práca s listinami.

Všeobecný základ:

Slovenský jazyk v spoločenskej komunikácii, Cudzí jazyk I – nemčina, Cudzí jazyk II – angličtina, Základy filozofie.

Druhý ročník (od školského roku 1993/1994):

Všeobecné dejiny II – stredovek, Slovenské dejiny I – stredovek, Dejiny Byzantska, východnej a juhovýchodnej Európy 500 – 1918, Seminár z dejín staroveku, Latinský jazyk, Základy maďarčiny.

Povinne voliteľné predmety:

Najnovšie slovenské dejiny, Z cirkevných dejín Slovenska.

Voliteľné predmety:

Stredoveké kláštory, Z dejín novovekých rádov, Vývoj obyvateľstva na Slovensku v 17. storočí, Dejiny zahraničných Slovákov, Slovenský jazyk v spoločenskej komunikácii – rétorika.

Spoločný základ:

Cudzí jazyk I a II, Základy práva, Informatika a práca s informačnou technikou.

Tretí ročník (od školského roku 1994/1995):

Historický proseminár – pramene starších slovenských dejín, filozofia dejín, Slovenské dejiny II. 1526 – 1848, Všeobecné dejiny III. 1526 – 1918, Seminár zo starších dejín, Vývin slovenského jazyka, Historická geografia, Historická onomastika, Stredoveká latinčina, Stará nemčina, Základy maďarčiny, Dejiny vývoja práva na Slovensku, Administratívno-organizačný vývoj na Slovensku.

Povinne voliteľné predmety:

Najnovšie slovenské dejiny, Z cirkevných dejín Slovenska, Stredoveké kláštory, Patristika.

Štvrtý ročník (1995/1996):

Slovenské dejiny III. 1848 – 1918, Všeobecné dejiny IV – od 1918 do súčasnosti, Európsky diplomatický vývoj v stredoveku, Základy archívnictva, Prehľad dejín umenia, Stredoveká latinčina, Základy maďarského jazyka, Základy starej nemčiny, Vývoj kresťanstva v I. tisícročí, Vývoj osídlenia Slovenska, Základy usporadovania archívnych fondov.

Povinne výberové predmety:

Vývoj baníctva na Slovensku I. a II., Seminár zo starších všeobecných dejín, Seminár z novších všeobecných dejín.

Výberové prednášky:

Dejiny vedy a techniky, Francúzsko a stredná Európa 1918 – 1990.

Piaty ročník 1996/1997:

Všeobecné cirkevné dejiny, Základy maďarčiny, Diplomový seminár, Vývoj slovenskej historiografie, Základy starej nemčiny a seminár (čítanie starých nemeckých textov), Filozofia dejín.¹⁰

Vyučovacie predmety v školskom roku 2012 – 2013

Bakalárske štúdium¹¹

1. ročník:

Úvod do štúdia dejepisu, Pomocné vedy historické I, Staroveké dejiny I (Grécko), Náčrt včasnostredovekého vývoja, Základy latinčiny I, Základy filozofie I, Cudzí jazyk – odborná terminológia I, Všeobecný cudzí jazyk I (A), Všeobecný cudzí jazyk I (N); Historický proseminár, Pomocné vedy historické II, Staroveké dejiny II. (Rím), Slovenské stredoveké dejiny I, Všeobecné stredoveké dejiny I, Základy latinčiny II, Základy filozofie II.

2. ročník:

Slovenské stredoveké dejiny II, Všeobecné stredoveké dejiny II, Základy historickej geografie, Cirkevné dejiny Slovenska, Všeobecné dejiny v novoveku I, Slovenské dejiny v novoveku I (1526 – 1780), Vývoj osídlenia Slovenska, Latinský jazyk I;

10 MARSINA, Richard. Katedra histórie Fakulty humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave 1992 – 2002. In *Studia historica Tyrnaviensia II*. Zost. R. Marsina. Trnava : FH TU, 2002, s. 186-188.

11 http://fff.truni.sk/userdata/Image/historia_bc_d%20%282012-2013%29.pdf

Slovenské dejiny v novoveku II. (1780 – 1918), Všeobecné dejiny v novoveku II, Dejiny verejnej správy na Slovensku, Slovenské dejiny 20. storočia I, Všeobecné dejiny 20. storočia I, Seminár zo starších slovenských dejín, Seminár z novovekých slovenských dejín, Latinský jazyk II.

3. ročník:

Slovenské dejiny 20. storočia II, Všeobecné dejiny 20. storočia II, Všeobecné cirkevné dejiny, Latinský jazyk III, Seminár z novších slovenských dejín, Seminár z novších všeobecných dejín, Základy stredovekej latinčiny (stredoveká latinčina I);
Bakalárska práca

Štátnicové predmety

Slovenské dejiny, Všeobecné dejiny, Pomocné vedy historické.

Magisterské štúdium¹²

1. ročník:

Seminár zo všeobecných stredovekých dejín, Seminár zo všeobecných novovekých dejín, Seminár z najnovších všeobecných dejín, Základy archívnictva I, Všeobecná diplomatika a starší európsky diplomatický vývoj I, Stredoveká latinčina II, Maďarský jazyk I.

Seminár zo slovenských stredovekých dejín, Seminár zo slovenských novovekých dejín, Seminár z najnovších slovenských dejín, Základy archívnictva II, Vývoj slovenskej historiografie I, Všeobecná diplomatika a starší európsky diplomatický vývoj II, Stredoveká latinčina III, Maďarský jazyk II.

2. ročník:

Vývoj slovenskej historiografie II, Filozofia dejín, Diplomový proseminár – metódika písania diplomovej práce, Konzultácie k diplomovej práci I, Konzultácie k diplomovej práci II.

Výberové predmety:

Stará nemčina I, Hospodárske dejiny na Slovensku v novoveku, Paleografický seminár I, Rusko v 20. storočí I, Vývoj obyvateľstva Slovenska v 17. – 19. storočí, Významné postavy najnovších slovenských dejín, Pramene stredovekých slovenských dejín, Slovenské národné obrodenie, Stará nemčina II, „Veľká trojka“ v rokoch druhej svetovej vojny. Kapitoly zo života politických aktivít a vzájomných vzťahov medzi Stalinom, Rooseveltom a Churchillom v čase svetového konfliktu, Onomastika, Paleografický seminár II, Rusko v 20. storočí II, Pramene novovekých slovenských dejín, Slovensko-poľské vzťahy v 20. storočí, Pramene k cirkevným dejinám, Špecializovaný seminár (Skratky v latinčine).

Štátnicové predmety

Slovenské dejiny, Svetové dejiny, Metodológia historickej práce.

12 http://fff.truni.sk/userdata/Image/historia_mgr%20%282012-2013%29.pdf

ŠTÚDIE

Zámok Chambord. Údolie Loire. Foto Branislav Švorc

◀ *Orleans. Foto Branislav Švorc*

JONÁŠ ZÁBORSKÝ – KŇAZ KOŠICKÉHO BISKUPSTVA

Peter ZUBKO

Abstract: *Jonáš Záborský – Priest of Košice bishopric.* Jonáš Záborský belongs among prominent Slovak representatives in 19th century. He started as Lutheran priest, but in 1842 converted on Catholicism and in 1843 was ordained as priest for Košice bishopric. During this time he served as chaplain in Košice, editor of government newspapers called *The Slovak newspapers in Vienna* and as a priest in Župčany. This scientific article presents operation of Jonáš Záborský as priest in Košice Bishopric on the basis of yet not published archival sources from Archives of the Archbishop of Košice, accompanied by numerous citations from his considerations and biographies. Záborský was a priest in poverty stricken area of Eastern Slovakia where he served as exemplary priest. He had quite complicated character, but he sought truth in every situation even in the field of church or state hierarchy. Some parishioners made complaints about Záborský, what made him suffer, but a lot of events and experience from this life period became the motif for his literary work belonging to golden fund of Slovak literature. He was a member of Slovak national movement. He worked also as historian and educator.

Key words: Jonáš Záborský, Košice bishopric (19. century), Župčany, history of Slovak literature, Slovak national movement

Zusammenfassung: *Jonáš Záborský – Priester des Bistums Košice (Kaschau).* Jonáš Záborský gehört zu den führenden slowakischen Persönlichkeiten des 19. Jahrhunderts. Ursprünglich war er als evangelischer Geistlicher tätig. Im Jahre 1842 wandte er sich der katholischen Kirche zu und 1843 wurde er zum Priester des Bistums Košice geweiht. Bis zu dieser Zeit war er als Kaplan in Košice, als Redakteur der regierungsnahen Slowakischen Zeitung in Wien und als Pfarrer in Dorf Župčany tätig. Diese Studie versucht, den Lesern anhand von bisher noch nicht veröffentlichten Archivmaterialien aus dem Archiv des Erzbistums Košice die priesterliche Tätigkeit von Jonáš Záborský nahezubringen. Die Materialien sind durch zahlreiche Zitate aus seinen Abhandlungen und eigenen Biographien ergänzt. Záborský war zwar ein armer Priester in der zurückgebliebenen Ostslowakei, wirkte hier aber als ein musterhafter Priester. Er war ein eigenwilliger Mann, es ging ihm jedoch immer um die Wahrheit. Er kämpfte um die Wahrheit nicht nur vor kirchlicher Obrigkeit sondern auch vor weltlichen Gerichten und hat alle Streitigkeiten gewonnen. Einige Gläubige beklagten sich über Záborský bei dem Bischof. Das tat ihm weh, aber seine Erfahrungen aus der Pastoration waren eine Inspiration für seine literarischen Werke, die zum goldenen Bestand der slowakischen Literatur gehören. Záborský war auch Anhänger der slowakischen Nationalbewegung. Außerdem widmete er sich der Aufklärungstätigkeit und historischen Themen. Nach Záborský wurde das Prešover Theater benannt.

Schlüsselwörter: Jonáš Záborský, das Bistum Košice, das 19. Jahrhundert, Župčany, die Geschichte der slowakischen Literatur, slowakische Nationalbewegung.

Uvedenie do témy

Jonáš Záborský prežil podstatnú časť svojho života ako rímskokatolícky kňaz v službách Košickej diecézy, a to v rokoch 1843 – 1876, teda od kňazskej vysviacky až do svojej smrti. Pastoračne vystriedal jedno kaplánske miesto v Košiciach (1843 – 1850) a farárske miesto v Župčianoch (1853 – 1876).

O ceste Jonáša Záborského sa veľa napísalo predovšetkým ako o literátovi¹ a významnom slovenskom dejateľovi 19. storočia, pretože jeho literárna tvorba je verejnosti známa. Podstatná časť jeho diela vznikla práve počas pôsobenia na župčianskej fare. Doteraz však chýbalo zhodnotenie jeho pôsobenia práve ako katolíckeho kňaza. Na základe zachovaných archívnych prameňov Rímskokatolíckej cirkvi sa pokúsím priblížiť pastoračné pôsobenie Jonáša Záborského ako katolíckeho duchovného, jeho kňazské radosti a starosti, pretože o tomto aspekte jeho života sa doposiaľ nepísalo a nižšie spomínané materiály ešte neboli publikované.

Zhodnotenie archívnych materiálov zvyčajne prináša objektívny pohľad na človeka, je to pohľad zvonku. Jonáš Záborský bol kňazom ako ktorýkoľvek jeho súčasník, ba svoju službu ako farára bral veľmi vážne a zodpovedne. Jeho časté konflikty s farníkmi, spôsob ich riešenia, ale predovšetkým pravdivosť na Záborského strane svedčia o morálne výraznej konštante jeho kňazského a osobnostného ducha. Táto čnosť, ktorá je zo zachovaných dokumentov u Záborského zjavná, ba výraznejšia ako u iných, nás premoštuje do vnútorného subjektívneho sveta, do samotnej mysle a duša tohto muža. Svoje vnútro Záborský odhalil v mnohých literárnych dielach, kde prerozjímal, prerozprával, pretavil do písma svoje prežívanie, zážitky, skúsenosti, pohľady, názory. O veľmi vážnych veciach, ktoré trápili jeho dušu, dokázal písať s ironickým a humorným podtónom. Jeho dielo síce vzniklo v konkrétnej dobe a za konkrétnych okolností, javy, situácie, charaktery a skutočnosti zvečnené na papieri sú stále aktuálne aj dnešnej spoločnosti – stačí vymeniť mená a vidíme, že Záborský mal prorockého ducha; určite nevidel do budúcnosti, ale dokázal trafiť klinec po hlavičke.

Táto štúdia bola napísaná za základe doteraz nepublikovaných prameňov z Arcibiskupského archívu v Košiciach, ktoré sú doplnené jeho vlastnými úvahami a citátmi zo životopisov. O čo teda išlo Jonášovi Záborskému ako kňazovi? Vystihuje to nasledujúci citát z jeho kázne:

Jonáš Záborský

1 Porovnaj napr. ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry II (19. storočie a prvá polovica 20. storočia)*. Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1999, s. 140-144.

*Bůh, když vás „vzdvihnul ze prachu a vyvýšil ze hnoje,“ Žalm 113, 7. učinil vás ochran-
cemi nízkých, ne tyranmi, a když vás vyznačil nade mnohé, uvalil na vás péči o mnohých...
Vznešená duše je vždy vznešenější, jako místo, na které ji štěstí povýšilo. Naozaj výtečného
srdce člověk nezná pýchy.²*

Toto sú slová, ktoré Záborský napísal ešte pred príchodom do Župčian. Zdviha-
nie zaostalých a obmedzených sedliakov z morálneho hnoja a fyzickej biedy bolo už
predmetom vzdelávania katolíckeho kléru z čias bratislavského generálneho semi-
nára³ a toto poslanstvo bolo súčasťou kňazskej služby na Slovensku ešte i v 19. storočí.

Pred vysvätením za katolíckeho kňaza

Keď sa Jonáš Záborský uchádzal o miesto farára v Župčanoch, napísal svoj ofi-
ciálny životopis košickému biskupovi, v ktorom zhodnotil svoje doterajšie pôsobe-
nie:

*Miesto a čas narodenia: Jonáš Záborský (Jonas Záborszky), narodený v obci Záborec
v Turčianskej stolici dňa 3. februára 1812 z rodičov Jozefa Záborského s prezývkou Husáre
a Anny Tomcsányi.*

*Štúdium. Filozofické štúdiá absolvoval v rokoch 1829/1830 a 1830/1831 na evanjelickom
lyceu a. v. v Kežmarku v Spišskej stolici s hodnoteným výborným (eminenter). Dostal štipen-
dium 100 zlatých. V roku 1831/1832 na tom istom lýceu študoval právo s prspechom výborným.
V rokoch 1832/1833 a 1833/1834 študoval teológiu na evanjelickom kolégiu a. v. v Prešove.
Jeho profesorom bol Anton Ľudovít Munyay. Potom z Božej prozreteľnosti mal úrad kaplána
v Pozdišovciach v Zemplínskej stolici a v Liptovskom Svätom Mikuláši, potom bol služob-
níkom Božieho Slova v Rankovciach, ale toto pôsobisko na rok prerušil kvôli jednému roku
pobytu v Halle, kde sa venoval predovšetkým štúdiu gréckej filozofie. V roku 1842 si Božím
riadením našiel cestu do Katolíckej cirkvi. V košickom kňazskom seminári mal individuálne
štúdium celej teológie a 9. novembra 1843 bol ordinovaný za kňaza.⁴*

V Kežmarku v školskom roku 1831 sa nechal zapáliť pre slovenskú vec, aj keď pô-
vodne mal od takej angažovanosti ďaleko. Zakrátko v tomto duchu literárne tvoriť
pre Slovákov sa rozhodol stať sa kňazom, lebo tak videl svoju budúcnosť.⁵ V jednej
zo svojich kázni Záborský hovoril o poslaní kňaza, ktoré je jeho autocharakteristi-
kou:

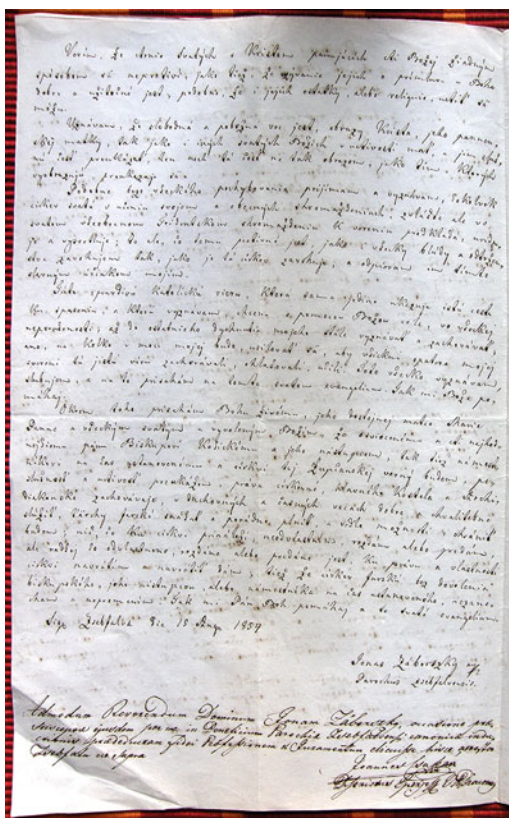
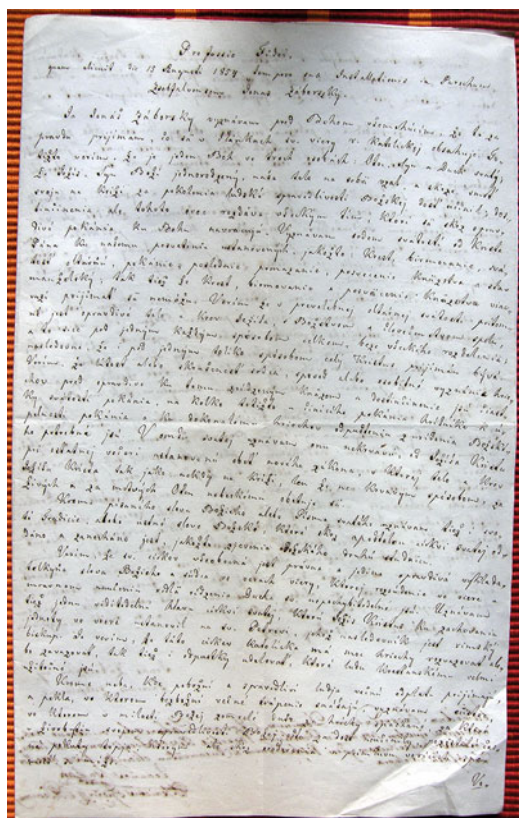
*Co knězové v pořádku přírody konají, to není méně důležité, jako co působejí svěřenou
jim nadpřirozenou mocí. Neb oni vnášejí blesky osvěty až ku nejnižším vrstvám lidu, udržují
ho při pořádku, skrocují jeho vášně a náruživosti, ochraňují právní i mravný běh světa. Oni
jsú slůpy, na kterých společnost spočívá. Bez jejich posvátného působení zdivělby lidé úplně
a celá země obrátilaby se se v púšť. Povolání jejich vši zasluhuje uznalosti i vtedy, když jen
právě to konají, co se přísne od nich požaduje.*

2 ZÁBORSKÝ, Jonáš. *Múdrosť života ve chrámových řečech pro všechny roku církevního příležitosti. Díl II.* Ve Vídni : Ve skladu Alberta A. Venedikta, 1853, s. 292.

3 V generálnom seminári boli klerici vzdelávaní okrem teológie aj v praktických disciplínach ako poľné hospodárstvo, včelárstvo a pod.

4 Arcibiskupský archív v Košiciach (Archivum Archidioecesis Cassoviensis, AACass), *Parochialia*, Župčany, sign. 1944/1853ad.

5 ZÁBORSKÝ, Jonáš. *Vlastný životopis.* In *Výber z diela II.* Bratislava : SVKL, 1953, s. 247.

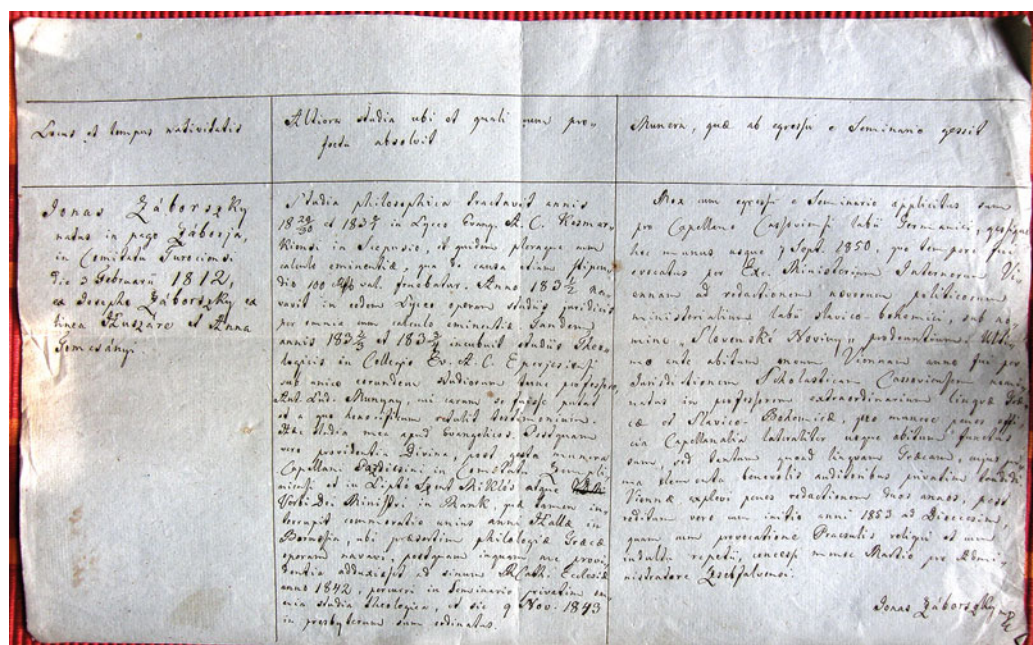

Vyznanie katolíckej viery v slovenčine, ktoré vlastnoručne napísal Jonáš Záborský pri preberaní úradu farára vo farnosti Župčany 15. augusta 1854. AACass, Parochialia, Župčany, sign. 692/1854, príloha.

Mnozí ale z nich nezůstávají v mezích přísné povinnosti, než proukazují i mimo ni znamenité služby člověčenstvu. Někteří užívají poklidu (pokoje) toho, který často oltáře poskytují, ku pěstování věd a umění, vzdělávající ne toliko slovem, než i perem, nejen jednotné církve, než i celé národy. Knězové to byli, jenž v bůři pohnutých národů zachovali světu neocenitelné zbytky vzdělanosti starého světa, a nové proklestili cestu. Ode kněží pocházejí přemnohá výtečná díla všeho druhu, nimiž se věk náš honosí. Jiní z nich pozakládali aneb obohatili školy, akademie, užitečné duchovní spolky, nemocnice, sirotince a jiné ústavy, buď ze svého obětovaše, buď dobročinné příspěvky sbíraše. Mnozí pak i na poli dějů světa působili s prospěchem a získali sobě věnec neuvadlých zásluh. Při osíralých, opuštěných národech bývá duchovenstvo jediné, které o duševní jejich potřeby pečuje a práva hájí. Kněžský rok Makkabeů není jediný, který z krvavých bojů za svobodu vyvedl národ žudský vítězně.

[...]

Protoby každá církev na to měla hledět, aby duchovní její pastýř nemusel mozolně sedláčiti, která pak bohatší podává důchodky, táby na to měla míti zření, aby u ní zásluha odplatu, dobrá vůle podporu nalezla, nehledíc při obsazování uprázdněného místa ani na mrzý zisk, ani na krajanstvo, ani na všíravé prosby, ani na porúčanky, než toliko na „muže dobropověst-

Vlastnoručný životopis Jonáša Záborského v latinčine, ktoré bolo prílohou jeho žiadosti o miesto farára v Župčanoch. AACass, Parochialia, Župčany, sign. 1944/1853, príloha.

né, plné Ducha svätého a modrosti.“ Skut. 6, 3. Nebo kde zásluha a výtečnosť nemá uznání, tam všecko lepší snažení hasne.⁶

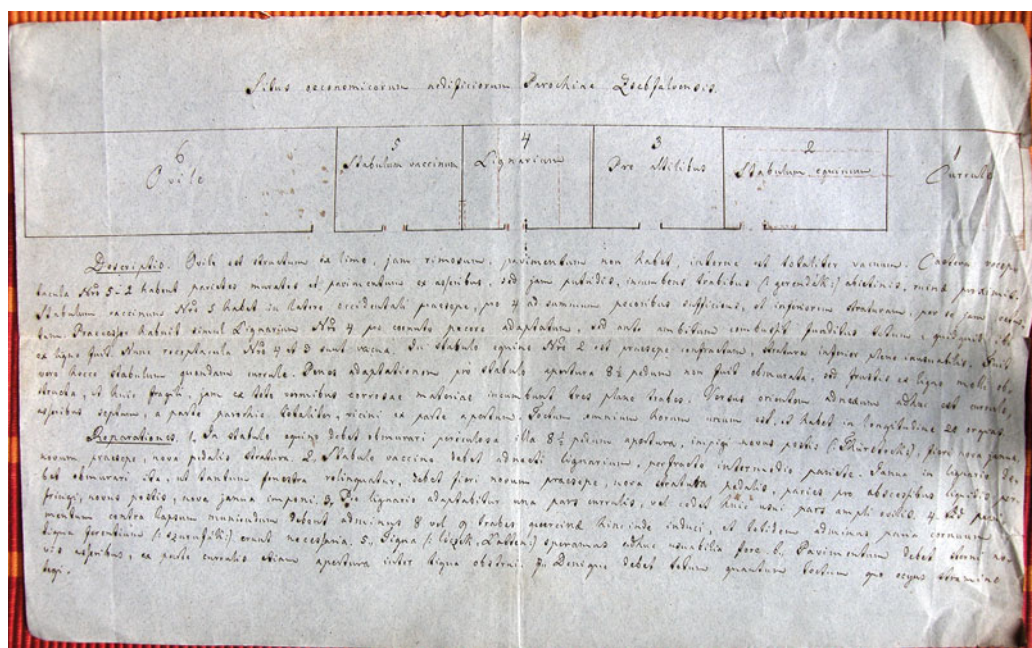
Pred prechodom ku katolíkom Jonáš Záborský pôsobil v Rankovciach od decembra 1840. Dňa 23. mája 1841 vyhorel kostol i fara. Evanjelická cirkevná vrchnosť sa neponáhľala pomôcť, pretože Záborský bol označovaný ako pansláv. Napriek tomu dokázal sám zastrešiť kostol aspoň provizórne a on býval po gazdoch. Záborský sa zdôveril so svojou ťažkou situáciou rímskokatolíckemu farárovi z Keceroviec Ondrejovi Kalásovi,⁷ ktorý mu povedal, že v Katolíckej cirkvi bude mať priaznivejšie a väčšie možnosti pracovať pre národ. Záborský sa priznal, že to bolo rozhovor s jeho srdcom. Čoskoro nastalo vytriezvenie, lebo pansláv nebol vítaný ani medzi katolíkmi. Kalás potom Záborskému povedal: „Odpustte, ľúto mi, že som vás medzi týchto ľudí doprevadil.“⁸

Záborského evanjelici prirodzene považovali za toho, kto zradil, katolíci ho medzi seba nikdy skutočne neprijali. Napriek tomuto osobnému krížu nezanevrel na svoju evanjelickú minulosť a vážil si katolícku prítomnosť. Napokon zrejmé náboženskú toleranciu videl v rodičovskom dome, pretože jeho otec bol evanjelik a matka bola katolíčka. Keď pôsobil v Rankovciach, všeobecne sa o ňom vravelo, že je skôr

6 ZÁBORSKÝ, J. Múdrost života ve chrámových řečech pro všechny roku církevního příležitosti. Díl II. Ve Vídni : Ve skladu Alberta A. Venedikta, 1853, s. 212-213.

7 Ondrej Kalász (16.10.1782 Považská Bystrica – 10.6.1845 Prešov-Solivar), v rokoch 1827 – 1844 bol farárom v Kecerovciach (vtedy Kecerovské Pekľany).

8 ZÁBORSKÝ, J. Vlastný životopis. In Výber z diela II. Bratislava : SVKL, 1953, s. 255-257, 259.

Situovanie hospodárskych stavieb na župčianskej fare. Kresba s popisom situácie slúžila ako podklad k oprave stavby. AACass, Parochialia, Župčany, sign. 225/1855.

katolíkom ako evanjelikom.⁹ Keď prestúpil do Katolíckej cirkvi, samotné evanjelické authority konštatovali, že v jeho prípade nejde o významnú záležitosť, ktorá by iniciovala Rankovčanov na nasledovanie, lebo ich neoslovil svojím životom.¹⁰ Úradný deň konverzie ku katolicizmu je 10. február 1842.¹¹ Napriek tomu v ňom i po konverzii pretrvávala zodpovednosť voči zboru v Rankovciach, pretože vlastne už ako katolík sa vrátil do Rankoviec a čakal na odovzdanie evanjelickej farnosti, potom odtiaľ odišiel do košického seminára.¹²

Tému svojho obrátenia Jonáš Záborský vykreslil v jednej svojej kázni:

Nepotupuji střízlivou horlivost za svůj víru, ani snahu, získati jí nových vyznavačů. Nebo pravda jen jedna jest, a kdo přesvědčen jest, že v jeho náboženství leží, tomu musí na tom záležet, aby čím dál, tím více rozšiřovalo. Kdo všekým náboženstvům rovnakú přivlastňuje cenu, ten žádnému není oddán upřímně. A potom kdybysme všecku hoslivost při shledávání novověrců doproste zavrhl, museli bysme odsoudit i těch, od nichž víra naše vzala svůj počátek; nebo nemožno, aby, co teď zlé, bylo někdy cností bývalo. Nepotupuji tedy apoštolování, jen ať daleko bude od něho každé násilí, ne toliko hrany, žaláře, šibenice a stínadla, než i ob-

9 ZÁBORSKÝ, J. Vlastný životopis. In Výber z diela II. Bratislava : SVKL, 1953, s. 243-244.

10 ŠTRAUS, František. Biografické kalendárium Jonáša Záborského. In Slovenská národná knižnica [online], [s. a.], [cit. 2012-02-02], s. 25. Dostupné na internete: <www.snk.sk/swift_data/source/NbIU/Biograficke%20studie/14/Bio_stu_14_9_99.pdf>.

11 Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Pašteka, Július (ed.). Bratislava : Lúč, 2000, s. 1502.

12 ŠTRAUS, František. Biografické kalendárium Jonáša Záborského. In Slovenská národná knižnica [online], [s. a.], [cit. 2012-02-02], s. 26.

čanské krivdy a spoločenské útržky. Dovoľeno, ano povinnosť jest, pôsobiť na presvedčenie bližných našich skrze rozumové dôvody, v duchu bratrské lásky: ale silou mocí jim vtírati, čo prijali jim jejich náhledy anebo predsudky nedovoľujú, to je predně nekřesťanské, po druhé nespravedlivé, po třetí zbytečné, a po čtvrté cíli nepřiměřené.

[...]

Změna náboženstva jest za našich dnů obět přinešená svému presvedčení. Kdyby ji z jiných příčin předseval, nějaké výhody při tom očekával, mánil by se velice. Nebo co by to mohlo býti? Lásky, česť a časný prospěch. Tomuto ale odporuje lhostejnosť (indiferentismus), predsudky a cizota. Při panující lhostejnosti nikdo nemůže ráti na lásku; pro zakořeněné predsudky na česť; pro cizotu na prospěch.

[...]

V tom okamžení, ve kterém kdo zdědění víru opustil, odsúzen jest odoe všeckých, i od těch, jichž zanechal, i od těch, ku nimž přišel. Obražená česť tamtěch vydává lživá proti němu svědectva, předpojatost pak těchto přijíma všecko za pravdu a ještě rozmnožuje. Jestli se nalezne jeden, kdo ho vezme pod ochranu, tisíce jiných ho budú pomluvami stíhati, ještě i ti, jenž plné mají ústa potupy jinověrců. Oni vyhlásují náboženstvo své za nejlepší, a toho předce nemají rádi, kdo přijímá. Někteří sami nejsou celkem spokojni se svým náboženstvem, omýná jich v něm, proto ho vychvalují jen na oko, toho pak, kdo slova jejich naozaj bere, nenávidí ze srdce. Jiní jsou sice oddáni církvi své upřímně, a rádi by ji novými vyznavači rozmnožili: ale mají presvedčení, že ku tomu jen ten a takový nakloniti se dá, z koho není potěšení, proto měření každého, kdo se jim představí, podezřelivým okem od paty do hlavy. Oklamali se už snad při mnohých, a tím povstala v nich nedůvěra proti všeckým. A táto osudná nedůvěra jest, ktorá stav novověrce činí nesnesitelným, zamotává ho do větších vždy nesnází. Jeho tí nemohú ctíť, kteří o upřímnosti jeho pochybují: on nemůže milovati těch, kteří ním pohrdají. Jeho jsou všickni lidé podezřelí z nenávisti: on všechněm z pokrytství. Kde pak není vzájemné důvěry, tam nedají dlouho na sebe čekat i věci horší, zjevné nepřátelstvo a protivenstva.¹³

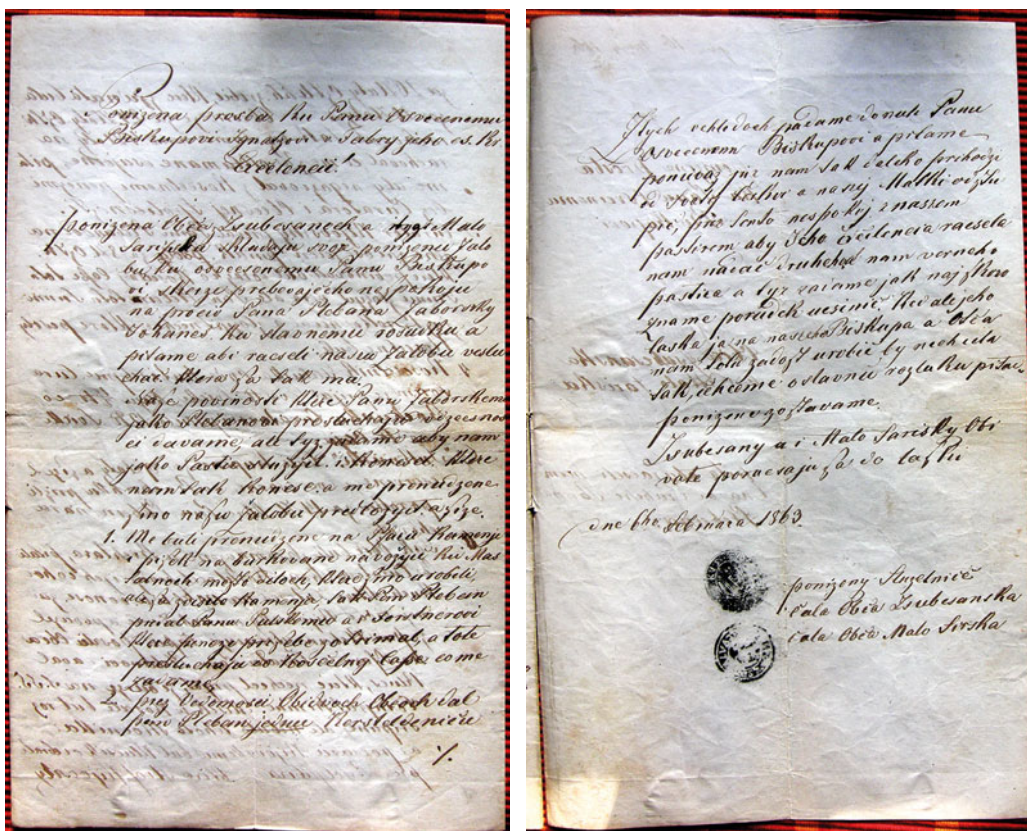
Košický biskup Anton Očkaj Záborského prijal, ale súčasne určil, že do dvoch rokov musí urobiť predpísané skúšky z celej katolíckej teológie. Bohoslovci tieto skúšky absolvovali v priebehu štyroch rokov, medzi nimi však boli aj skúšky z filozofie a biblických jazykov, ďalej biblika a iných disciplín, ktoré mal Záborský skvele zvládnuté z evanjelických štúdií. Záborský sa sústredil na ostatné disciplíny, predovšetkým na katolícku dogmatiku, kánonické právo, pastorálnu teológiu a latinský rítus. Požadované skúšky urobil v priebehu jedného roka.

V seminári býval Záborský v tzv. kamerliku¹⁴ medzi deficientmi.¹⁵ Ani to ho neodradilo. Rektor košického kňazského seminára Ján Gálčík 25. júla 1843 podal biskupovi zoznam deviatich mien bohoslovcov 4. ročníka teológie, na ktorom bol

13 ZÁBORSKÝ, J. Múdrost života ve chrámových řečech pro všechny roku církevního příležitosti. Díl I. Ve Vídni : Ve skladu Alberta A. Venedikta, 1853, s. 243, 248, 249-250.

14 V každom kňazskom seminári sa nachádzalo krídlo s osobitným režimom pre neporiadnych kňazov. Bola to akoby polepšovňa alebo diecézne väzenie so zamrežovanými oknami. Deficienti spáchali vážne delikty a mali problémy s disciplínou, boli pohoršením pre ostatných. Museli sa podrobiť seminárnej disciplíne, kým predstavení nezbadali polepšenie. Z kňazstva sa odchádzalo iba výnimočne, pretože odchod bol spojený s exkomunikáciou, čiže vylúčením z cirkvi, čo znamenalo spoločenské znemožnenie sa.

15 ZÁBORSKÝ, J. Vlastný životopis. In Výber z diela II. Bratislava : SVKL, 1953, s. 258.

Najobsiahlejšia sťažnosť na Jonáša Záborského od jeho farníkov, napísaná po slovensky, zo 6. februára 1863. AACass, Parochialia, Župčany, sign. 474/1863.

ako deviaty dodatočne iným atramentom dopísaný Jonáš Záborský. Bol o 5 – 8 rokov starší ako ostatní ordinandi. Všetci boli ordinovaní vo štvrtok 9. novembra 1843 v uršulínskom kostole v Košiciach košickým biskupom Antonom Očkajom.¹⁶

Nemecký kaplán v Košiciach a slovenský redaktor vo Viedni

Vo svojom úradnom životopise Jonáš Záborský ďalšie pôsobenie opísal takto:

Pôsobenie od skončenia seminára. Po kňazskej vysviacke bol nemeckým kaplánom v Košiciach až do 7. septembra 1850. Po istom čase bol povolaný ministrom vnútra do Viedne na vydávanie nových politických slovensko-českých novín Slovenské noviny. Kým odišiel z Košíc do Viedne, bol v Košiciach na školskom inštitúte mimoriadnym učiteľom (profesorom) gréckeho jazyka a slovensko-českého jazyka. Gréčtinu však prednášal len súkromne. Vo Viedni pôsobil ako redaktor dva roky. Po návrate do Košickej diecézy od marca 1853 ho košický biskup usnoval za administrátora do Župčian.¹⁷

16 AACass, Ritualia, list z 25.7.1843, nesign.

17 AACass, Parochialia, Župčany, sign. 1944/1853ad.

Košickým farárom v jeho kaplanských časom Ján König, „besný nepriateľ Slovákov“, ako ho nazval sám Záborský.¹⁸ Na sviatok hlavného uhorského patróna sv. Štefana mal Záborský kázeň proti pomadařčovaní, po ktorej sa voči nemu rozpútala maďarská nenávisť na čele s farárom.¹⁹ Ako zneli Záborského panslavistické myšlienky, to predstavuje ním zverejnená kázeň na tento sviatok, vydaná v roku 1853:

„Ostříhající svatě věcí svatých králové svatí budú.“ Mudr. 6,10.

Netřeba mi poučovati vás o tom, že král ten Štefan, který, poněvadž „svatých věcí svatě ostříhal, svatým sluje,“ byl zakladatelem i víry i vlády nové v zemi námi obydlené. On získal, byv napřed sám r. 984 v Ostrihomě sv. Vojtěchem (Adalbertem), biskupem pražským, pokřtěn, národ maďarský kříží, kterému naši předkové Slováci, byvše sv. Cyrilem a Methodiem obrázení, vtedy už věrní byli, a skrze kterých, pomocí toho, „nímž králové panují,“ Přísl. 8,15. se mu to jediné podařilo. Maďaři totižto postavili se novému náboženstvu zbrojnou rukou oproti, a sv. Štefan jen prostředkem zmužilých Slováků a Moravanů mohel vůdce jejich Kupu, zvláště ve krvavé bitce u Hronu, potřeti. Po zdařilém převýšení odboje obrátil největší část odjatých statků ku štědrému nadání desíti novozaložených biskupství a mnohých klášterů, spolu pak proměnil posavadní způsob vlády, postaviv sobě roku 1000, přijatú od pápeže Sylvestra II., korunu královskou na hlavu. O tomto všeckem, jak o věcech vůbec známých, netřeba mi dále šířiti řeči; jen o tom chci, k ocenění múdrosti a zásluh jeho, přehovořiti, jak veliké dobrodiní proukázal sv. Štefan pokřesťaněním,

I. svému národu, který tím ode zkazy zachránil,

II. své vlasti, které tím nejlepší získal základ.

Pro nás toto na tolik je zajímavé, že v tom poznáme zásluhy našich předků o spoluobčanů našich. Pozorujte!

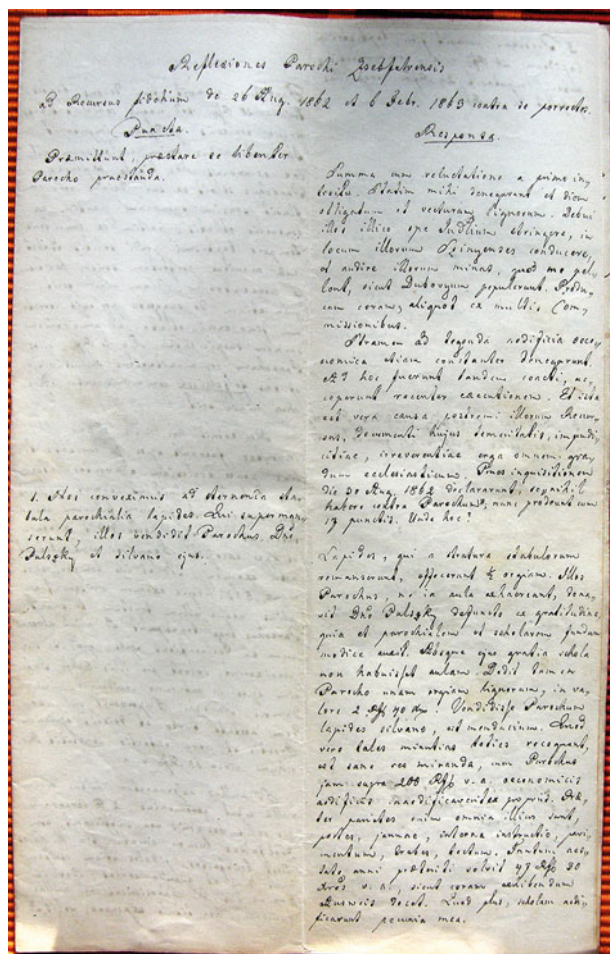
To je preveliké štěstí spoluobčanů našich Maďarů, že kníže jejich Gouda čili Gejsa dal syna svého Vojku, při křestu sv. Štefanem nazvaného, ve víře křesťanské vychováť, a že tento potom celú sílu panovnické své moci vynaložil k obrázení svého národu od model pohanských ku přepodivnému světlu evangelium, nebo bez toho by národ tento, v Európě cizí a osamotnělý, dávno byl beze sledů zahynul. Bylaby ho zmařila nenávisť susedů, odpor domácích a vlastní surovost.

Kdyby sv. Štefan nebyl národ maďarský čeleděm křesťanským vírou přivtělil a trůn svůj pod ochranu náměstníka Kristovho na zemi postavil, jiné národy by ho nebyli dlúho trpěli, tak žeby byl podniknul osud příbuzných svých Hunnů a Avarů, kteří též na čas hrůzou naplnili celý západ, a předce posléze zmizli z obličejie světa. Mohutné, už vtedy a vsecky národy západu zahrnující křesťanstvo byloby dotíralo nepřestajně na národ jazykem i vírou cizí a rozptýlilo ho anebo vykořenilo, když pode stínem objatého kříže nejen pokojně žil, než i v nejednom ohledu zvláštní přízně a ochrany požíval. Jako domácí víry stál ve spolku s národy křesťanskými, kdyžtoby jako nepřítel kříže Kristova byl vsechny míval za protivníky, a sotvaby jim byl mohel za dlúhý čas odporovati.

Samými vniterními rozmískami bylaby novozaložená říše padla. Nebo přivtělení jí Slované nebyli ještě vtedy ani ochabli, ani na svou dávnú moc a slávu zapomněli. Kdyby se jim nebyl pohanský Maďar ve víře připodobnil a přijal náboženstvo to, ve kterém není ani Žida

18 ZÁBORSKÝ, J. Vlastný životopis. In *Výber z diela II*. Bratislava : SVKL, 1953, s. 259.

19 ZÁBORSKÝ, J. Vlastný životopis. In *Výber z diela II*. Bratislava : SVKL, 1953, s. 260-261.

Reakcia a komentár Jonáša Záborského z 26. augusta 1863 (v záhlaví je chybné uvedenie roku 1862) k sťažnosti zo 6. februára 1863. AACass, Parochialia, Župčany, sign. 578/1863, príloha

dokonalosti nepostupujú. To primelo panovníky z rodu árpádskeho, s Gojsem započínajúc, aby národ svoj vedli ku kresťu. Nešlo tu len o náboženstvo ako náboženstvo, než i o vytrhnutie ze surovosti národu divého, neumělého, surového ku statečným prácam nepřívyklého, ale jen po lúpeži dychtícího, ještě ani stálých sídel nemajícího. Úloha byla, přivázati národ tento kočovný na jisté místo, přivésti ho ku poctivé výživě, zmírniti jeho mravy, udělit mu něco osvěty, a toto všecko se jen tím stati mohlo, když byl přiveden do ovčince Ježíše Krista a připojen jiným, už tam se nacházejícím národům. To je známo, jak veliké a neocenitelné poklady, jak mocné živly (elementa) vzdělanosti a osvěty církev křesťanská v lůnu svém chová. Kamkoli se rozšířilo evangelium Kristovo, táto „moc Boží, ku spasení každému věřícímu,“ Řím. 1,17. všudy působilo divy a přetvořilo naskrze národy. Co o prvních vyznavačích Ježíše pověděl Justin mučedelník, to platí, ač ne v tom stupni, o všeckých. „Tí, praví, opisovav valnú náboženstvom křesťanským zapřičiněnú proměnu, kteří jedni rozkošům slúžili, znají teď jednu toliko rozkoš, trpěti pro pravdu; tí, jímž nic nebylo svatým, když o rozmnožení statků šlo,

ani Gréka ani Skýty ani sluhy, než všickni jedna rodina Boží jsme; kdyby panovníci z rodu maďarského nebyli, pokračovavše v duchu tomto, uvedli úplnú rovnoprávnost mezi rozličnými národy, ještě i z ohledu řeči, uvedše do správy a zákonů jazyk všeckým rovnako cizí, ale potřebný: domýšleti se možno, žeby Slované nikdy nebyli tak úzce ku podmanitelům svým přilnuli a s takovou věrností stále při nich trvali, než vybavení hledali, ku čemuby ani na příležitosti nebylo scházelo, ani na popuzování od jinud. Pod berlou křesťanskou, při zacházení křesťanském, cítili se domácími; jináče by se byli ohledali po vlasti jiné. A v takovýchto okolnostech, mezi samými cizými žijoly doma i za hranicemi, by se národ maďarský nikdy nebyl zachoval, když i tak surový byl a nevzdělaný, čemu se jen křestem dalo pomoci.

Skušenosť všeckých věků potvrdzuje, že „lid, který je bez umění, hyne.“ Iza. 5,13. Barbaři mohú stroskotati vzdělané státy: ale založiti takové na stálosť nemohú, leda by se vzdělali i sami. Vlastní surovosť je usmrcuje, jestli po šťastných bojoch, násilném opanování zemí, v umní i mravní

oddávajú teď vŕŕecko, čím vládnú, chudobným; tí, jenž se pro ve smrtedelně nenáviděli vespolek, žijí teď v lásce a svornosti nejupřímnější; tí, co pro vě láli dobrodincům svým, modlejí se teď za nepřátely a odplacují sužujícím je dobrodiními.“ Když takověto mravy květu pode sluncem evangelium, či se mohel rozumný panovník zdržet, aby mu nedal světit na národ mravů divých, surových, lúpežnických? Či mohel dati přednost pověrám a bobonám pohanským, které jen mysl zatemňovaly, když k ukrutnostem vedly, nade náboženstvo to, které rozum osvěcuje a mravy tak mocno krotí? Bylo pak křesťanstvo od počátku spojeno s občanskou zvedeností. Národy, křesťanské nastúpily dědictvo vzdělaných Gréků a Římanů. Oni byli strážcové výtečných plodů jejich ducha, u nich se přechovávaly vědy, umění, řemesla, u nich byla společnost nejlépe zřízena. Či tedy nebylo přirozené, přidružení národům těmto národ maďarský? Nebo národ vzdělavá se nejlépe od národu.

Byl to okolnostěmi předpísaný, nutný krok, který kníže Gojsa učinil, syn jeho sv. Štefan dovršil. Nebylo jim možno jináče, jako vésti národ svůj ku křestu, jestli ho zachovati chceli, a opřeti trůn svůj o kříž, který je nejjistějším rukojmím blaha a rozkvětu států (krajín).

II.

Bez náboženstva nemůže obstávat žádný stát, žádné ale náboženstvo neposkytuje tak pevný základ státům, jako křesťanské, poněvadž takové zásady štěpuje, které se s pořádkem společenským nejlépe srovnávají, a nejvíce zavazuje ku „spravedlivosti, která upevňuje trůny.“ Přísl. 16,12.

[...]

Toto, hle, je příčina, pro kterou sv. Štefan trůn svůj o kříž opřel. Bylo mu známo, že když evangelium národu svému vstípl, vstípl mu spolu zásady, na nichž společenský pořádek nejbezpečněji spočívá. Viděl to, že křesťanstvo nejpilněji pěstuje a nejmocněji poručí spravedlivost, která povyšuje národy. Nemohel lepší základ trůnu svému dáti, jako když lid svůj v duchu evangelium vychoval, ani národ svůj lépe přede záhubou ubezpečiti, jako když ho vírou s národy jinými, cizími i domácími, sbratřil.

„Potvrzuj už, Bože, cos mezi námi vzdělal.“ Žalm 66,29. skrze svatého tvého, aby nové pohanstvo nevzbuzovalo hříchy starého, nerozdvojovalo smířené už národy, nesálo semeno národní nenávisti! Oddál od nás všeliké marné vypínání, a nauč nás býti spravedlivými, aby nikdo nečinil jiným, co nechce aby činěno bylo jemu! Pros-tite²⁰21

Dňa 10. mája 1848 boli v Liptovskom Svätom Mikuláši vyhlásené Žiadosti slovenského národa.²² Cez evanjelických duchovných sa žiadosti dostali i k Jonášovi Záborskému na košickú kapláňku. Maďari sa snažili odstrániť slovenskú opozíciu, preto

20 Termín „prosite“ možno preložiť „vnímajme“, ako ho používa východná liturgia (aj v Rusku), čo je u Záborského jeden z prvkov panslavizmu.

21 ZÁBORSKÝ, J. *Múdrosť života ve chrámových řečech pro všechny roku církevního příležitosti. Díl II.* Ve Vídni : Ve skladu Alberta A. Venedikta, 1853, s. 221-226; ZUBKO, Peter. *Dejiny Košickej cirkvi v prameňoch (1803 – 2006)*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, dokument 31, s. 223-226.

22 *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I.* Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, dokument 104, s. 307-310; *Od revolúcie 1848 – 1849 k dualistickému Rakúsko-Uhorsku. Počiatky politickej emancipácie Slovákov a formovania modernej spoločnosti. In Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov X.* Podrimavský, Milan (red.). Bratislava : Literárne informačné centrum, 2009, dokument 10, s. 40-42.

po domovej prehliadke Záborského zatkli a hrozil mu hrdelný trest za vlastizradu.²³ Košická biskupská stolica bola vtedy vakantná a diecézu spravoval kapitulný vikár Ján König, Záborského princípál. Dňa 25. novembra 1848 sa písomne zastal svojho kaplána, rovnako aj jeden z mestských lekárov.²⁴ Napokon ho po dvoch týždňoch prepustili, lebo ku Košiciam sa blížili cisárske vojsko.²⁵ Tieto udalosti Záborského vylakali a doznievali v ňom dlho, pretože keď sa na košickej fare 24. februára 1849 objavil Ludovít Štúr, Záborský sa ostýchal prijať ho verejne, čo zrejme Štúr nepochopil a ich cesty sa odvtedy rozišli.²⁶

Na tému priateľstva Záborský napísal:

Múdry obcuje s každým vládne, ale s nemnohými dôverne; žije, na kolik na ňom jest, s celým svetom v pokoji, ale jen s vyvolenými některými ve přátelství; má „mnoho těch, s nimiž nakládá přívětivě, radce pak z tisíce jednoho“ Sir. 6, 6; *skušuje napřed z daleka povahu toho, koho do svatyni naozajného přátelstva připustiti obmýšlí. „Nebo bývá přítel do času, a nesetřává v den súžení; a bývá přítel, ještě se proměňuje v nepřitele; a bývá přítel, který se přitovaryšuje ku stolu, pakli ku sněžení přijdeš, postaví se proti tobě a přede tváří tvou skrývati se bude.“* 6, 7 – 12.

[...]

„Ne každému tedy dověřujeme se bratru“ Jer, 9, 4; *„ne každému věřme, ale skušujeme duchy, jsú-li z Boha.“* 1 Ján. 4, 1. *„Každý přítel říká: Ján také jsem přítel; ale bývá jménem toliko přítel.“* Sir. 37, 1. *Pozorujeme napřed za čas z dálky přívětivě známosti toho, s kým se v důvěrnější máme pustit obchod. Zpytujeme zvláště jeho obcování s dávnějšími přátely; nebo z toho se zavráti dá, jak asi bude obcovati s námi. Jestli zvyknul měniti jako tucho přátelů, budme jistí, že ani my stálého na něm přítele nenalezneme. Jestli těch, jejichž se přítelem nazýval, a snad ještě nazývá, ohovára, pomlouvá, snižuje, můžeme býti přesvědčeni, že to jisté i nám učiní.“*²⁷

Po ustálení politickej situácie bol Záborský 20. januára 1850 vymenovaný za mimoriadneho profesora na Právnickej akadémii v Košiciach, ale nenaplnilo to jeho predstavy o profesúre. Z redakcie Národných novín z Viedne v lete 1850 odišiel kňaz Andrej Radlinský robiť tlmočníka do Budína a na jeho miesto bol napokon vymenovaný Jonáš Záborský, pretože bol častým dopisovateľom novín.²⁸ Napokon dostal dekrét za redaktora vládnych novín. Medzitým bol krátko – poldruha roka – košickým biskupom Jozef Kunst, ktorý sa o Záborského osobitne nezaujímal, napokon bol v roku 1852 povýšený za kaločského arcibiskupa. Podľa správy rakúskeho Ministerstva vnútra z 13. decembra 1852 a 3. januára 1853 Jonáš Záborský vydával Slovenské noviny.²⁹ Zakrátko ukončil svoj pobyt v hlavnom meste monarchie a sklamaný sa vracia do Košickej diecézy.

23 ZÁBORSKÝ, J. Vlastný životopis. In *Výber z diela II*. Bratislava : SVKL, 1953, s. 263.

24 GOLÁŇ, Karol. Príspevok k životopisu Jonáša Záborského. In *Sborník Matice slovenskej*, 1940, č. 2, s. 255-256.

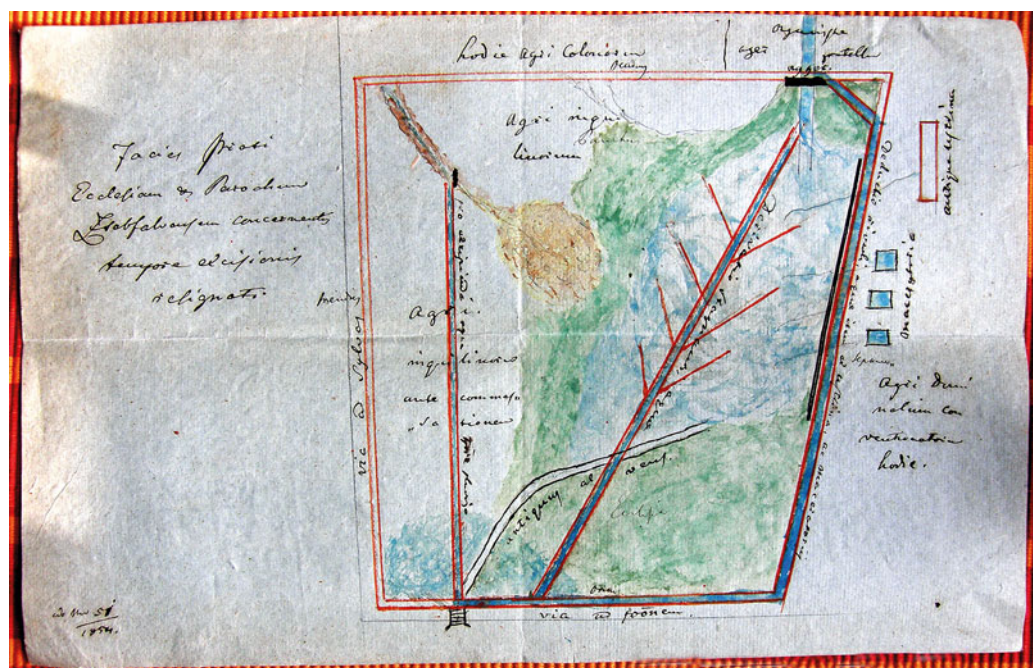
25 ZÁBORSKÝ, J. Vlastný životopis. In *Výber z diela II*. Bratislava : SVKL, 1953, s. 264.

26 ZÁBORSKÝ, J. Vlastný životopis. In *Výber z diela II*. Bratislava : SVKL, 1953, s. 267-268.

27 ZÁBORSKÝ, J. *Múdrost života ve chrámových řečech pro všechny roku církevního příležitosti. Díl I*. Ve Vídni : Ve skladu Alberta A. Venedikta, 1853, s. 114-115.

28 ZÁBORSKÝ, J. Vlastný životopis. In *Výber z diela II*. Bratislava : SVKL, 1953, s. 274.

29 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 2188/1852, 101/1853.

Kresba kostolných a farských lúk v Župčanoch od Jonáša Záborského. AACass, Parochialia, Župčany, sign. 1060/1854 a 51/1854

Začiatkom roku 1853 vyšli Záborskému tlačou jeho kázne v dvoch zväzkoch. Autor im dal názov *Múdrost života* a boli napísané po česky. Záborský nebol jediný, kto v tom čase vydával kázne pre Slovákov. Rovnako to robil Andrej Radlinský. Záborského kázne však predpokladajú už sformovaného poslucháča, vzdelaného, kým Radlinského kázne boli stavané pre jednoduchších poslucháčov. Záborský si bol toho vedomý, preto napr. na sviatok Najsvätejšej Trojice uverejnil dve kázne, pričom k prvej poznamenal: „Reč táto by se najvíc pro vybrané nějaké a vzdělané poslucháčstvo hodila; proto následuje jiná pospolitější.“³⁰ Spôsob kázania u Záborského je hlbavý, biblicko-filozofický a psychologický, čím obohatil našu kazateľskú literatúru 19. storočia, rovnako aj niektorými novými témami, napr. o konvertovaní. Jeho kázne dbajú na dogmatický a morálny aspekt. Medzi problémami, ktoré trápi pospolité ľud a stali sa podnetom Záborského moralizovania, sú: pýcha, nekajúcnosť, znevažovanie iných, manželská úcta, povinnosti pánov voči svojim sluhom, domáce pobožnosti, znevažovanie Božieho slova, čudáctvo, hnev, opilstvo/pijanstvo, karto-hra, pôžitkárstvo, vzťah k majetku, neprístojnosti pri pohreboch, klebetenie, zlodejstvo, mládenecká srdnatosť, úcta k ženám, vášne a náruživosť, úcta k vrchnosti, spokojnosť so svojím stavom, pokrytectvo, dobrá hodina smrti, voľby do úradov.³¹

30 ZÁBORSKÝ, J. *Múdrost života ve chrámových řečech pro všecky roku církevního příležitosti. Díl I.* Ve Vídni : Ve skladu Alberta A. Venedikta, 1853, s. 299.

31 Porov. ZÁBORSKÝ, J. *Múdrost života ve chrámových řečech pro všecky roku církevního příležitosti. Díl II.* Ve Vídni : Ve skladu Alberta A. Venedikta, 1853, s. 231-233.

Jonáš Záborský patril k šíriteľom kultu sv. Cyrila a sv. Metoda. Okrem toho, že mali svoje miesto v kázni na sv. Štefana, uhorského kráľa, mali svoj priestor aj v kázni na Zjavenie Krista mudrcom:

První věrozvěstové naši, sv. Cyrill a Metod, položili, právě v zemi otců našich, základ vzdělanosti pro celý slovanský národ, kdyby dílo jimi započaté nebylo protrženo bývalo. Oni zdokonalili písmo pohanských předků našich, přeložili do řeči slovanské i písmo svaté i bohoslužebné knihy, zavedli, mimo obyčeje toho času, obřad národní a vymohli ku Vršeckému tomu přivolení od apoštolské stolice. Na neštěstí ale padlo právě v ten čas rozpolení mezi západní a východní církví, a zapříčinilo naše také rozštěpení, mezi dvěma odpornými stránkami kolotání, rozličné proti nám pletichy, nepřítelství, nenávisti, na poli i církevním i světském. Tak se stalo, že úmysel svatých bratrů nebyl u nás napospol proveden, a že nás i v občanském životě zasáhly mnohé smutné osudy. Ku nám zavítalo evangelium v časích nepřítelství; proto nám ani nepřineslo tolik blaha, kolik mohlo. Při tom všeckem ale ukázalo se ono i při nás jako moc Boží. Jako každý jiný národ, který se ku kříži přivinul, brzo znamenitě v osvětě a vzdělanosti postúpil: tak sme i my pode znamením tímto spaseni hned na vyšší stupeň zvedenosti se vyšvihli. Nebo církev křesťanská byla vždy opravdivou školou národů a nej-mocnější záštitou osvěty.³²

Administrátor a farár v Župčanoch

V roku 1853 bol dovtedajší župčiansky farár Juraj Dubový preložený zo Župčian do Hrubova. Na jeho miesto bol 13. januára 1853³³ ustanovený kňaz Jonáš Záborský ako dočasný administrátor.³⁴ Predchodca odišiel 11. marca 1853 na nové pôsobisko a Jonáš Záborský bol uvedený do úradu 13. marca 1853.³⁵

Farnosť Župčany bola dominantne rímskokatolícka, ale žili v nej aj gréckokatolíci, evanjelici a. v. a židia. Počas pôsobenia Jonáša Záborského v nej oficiálne uvádzali tieto počty veriacich:³⁶

32 ZÁBORSKÝ, J. *Múdrosť života ve chrámových řečech pro všechny roku církevního příležitosti. Díl I.* Ve Vídni : Ve skladu Alberta A. Venedikta, 1853, s. 83-84.

33 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 68/1853.

34 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 435/1853.

35 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign.153/1853.

36 *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Cassoviensis ad annum Jesu Christi MCLXXXLIII.* Cassoviae : Typis Caroli Werfer, 1853, s. 73-74; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Cassoviensis ad annum Jesu Christi MCLXXXLV.* Cassoviae : Typis Caroli Werfer, 1855, s. 76; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Cassoviensis ad annum Jesu Christi MCLXXXLVI.* Cassoviae : Typis Caroli Werfer, 1861, s. 55-56; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Cassoviensis ad annum Jesu Christi MCLXXXLV.* Cassoviae : Typis Caroli Werfer, 1864, s. 60; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Cassoviensis ad annum Jesu Christi 1871.* Cassoviae : Typis Caroli Werfer, 1870, s. 66-67.

Počet kresťanov vo farnosti Župčany v časoch Jonáša Záborského						
rímskokatolíci / gréckokatolíci / evanjelici a. v.						
Rok	Matkocirkev Župčany	Filiálka Malý Šariš	Samota za Malým Šarišom	Osada Vydumanec	Celá farnosť	Počet */oo/†
1853	337 / 13 / 26	433 / 18 / 37	3 / 1 / 0	18 / 2 / 0	791 / 34 / 63	–
1855	332 / 12 / 27	428 / 38 / 52	6 / 1 / 0	10 / 2 / 0	776 / 53 / 79	–
1861	330 / 8 / 29	375 / 12 / 55	–	34 / 0 / 0	739 / 20 / 84	–
1865	326 / 7 / 29	433 / 20 / 60	–	28 / – / –	787 / 27 / 89	30/5/24
1871	370 / 7 / 28	410 / 22 / 60	–	13 / 2 / –	793 / 31 / 88	50/9/34

Prečo bol Jonáš Záborský umiestnený práve do Župčian? Všeobecne sa dôvodí, že preto, lebo bol pôvodne evanjelikom a Župčany boli čisto katolíckou farnosťou; to však nie je pravda, pretože v jeho farnosti žilo do 9 % evanjelikov, čo nie je zanedbateľné číslo. S evanjelikmi sa stretával aj v Košiciach a vo Viedni a podľa jeho písomného dedičstva s prechodom ku katolíkom bol vyrovnaný a s evanjelikmi sa stretával naďalej. Ponúka sa aj iné vysvetlenie: Patrónom miestnej farnosti bolo Ministerstvo kultu a výchovy (Náboženský fond). Jonáš Záborský pôsobil práve pre štátne úrady, preto Záborský mohol od nich v prípade potreby očakávať pomoc. Aj Záborského nástupcu Antona Kleinovského v roku 1876 do benefícia investuoval minister v mene panovníka.³⁷

Najpravdepodobnejším vysvetlením je však to, že jednoducho práve v čase návratu Záborského do Košickej diecézy sa uvoľnilo župčianske benefícium a ak zvážime, že košický biskup Ignác Fábry bol ľahko ovplyvniteľný a sám – podobne ako Záborský – stál počas meruôsmych rokov pred štatariálnym súdom ako údajný srbský vyzvedač, bál sa panslavizmu vo svojom biskupstve, preto prišli vhod vtedy nevýznamné Župčany na Záborského odloženie.

Dňa 24. mája 1853 požiadal Jonáš Záborský, župčiansky administrátor, o prezentovanie za farára.³⁸ K listu bol priložený životopis po latinsky, ktorý bol citovaný vyššie.³⁹ Biskup však musel urobiť formálny konkurz,⁴⁰ na ktorý reagovali traja kňazi. Zozbierané informácie sú cenné preto, lebo z nich vyplýva, ako sa biskupskí

37 Porov. AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 843/1876.

38 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 973/1853.

39 Porov. AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 1944/1853ad.

40 Keď sa uvoľnilo farské benefícium (farár zomrel alebo bol preložený na nové miesto pôsobenia), biskup vypísal konkurz. Na uvoľnené miesto sa mohol prihlásiť ktokoľvek z kňazov diecézy, kto bol po tzv. synodálnej (farárskej) skúške. Synodálnu skúšku bolo možné absolvovať po niekoľkých rokoch kaplánskej praxe a bola z celej teológie, kánonického práva a rítu. Tzv. synodálie (duplicitný polrukáv s gombíkmi, ktorý sa nadšival na rukáv sutany) boli privilégium, ktoré si kňaz mohol dať došit u krajčira alebo pri šití novej reverendy. Termín, keď sa uzatvoril konkurz, bol zvyčajne mesiac po uvoľnení vakantného benefícia. Biskupskí úradníci zozbierali žiadosti kandidátov na farára a urobili najvhodnejšie poradie. Na niektoré benefícia sa neprihlásil nikto, na iné aj tridsiati uchádzači. Biskup potom prezentoval najsúcejšieho farára na dané miesto, zväžiak schopnosti kandidátov a miestne potreby. Po konzultácii s miestnym patrónom nasledovalo vyme-

úradníci a dekan dívali na Záborského. Po zverejnenej výzve poslal Jonáš Záborský 23. septembra 1853 biskupovi Ignácovi Fábrymu list so žiadosťou, aby ho vymenoval za župčianskeho farára. Zdôvodnil to v štyroch bodoch:

- 1) V službách Košickej diecézy od času prijatia pôsobil už 10 rokov.
- 2) Všetky tieto roky sa venoval pastoraácii duší na košickej kaplánke, okrem dvoch rokov, keď pôsobil vo Viedni po povolaní ministrom vnútra pri vydávaní novín.
- 3) Na župčianskej fare už urobil najnevýhnutnejšie opravy.
- 4) Už má za sebou synodálnu skúšku, ktorej sa podrobil 20. septembra 1853.⁴¹

Na konkurz za župčianskeho farára sa napokon prihlásili traja farári. Oficiálne hodnotenie biskupskej auly ponúka pohľad biskupskej auly na Záborského. Charakteristika kandidátov na župčianske benefícium bola takáto:

1) *Jonáš Záborský, narodený 3. februára 1812 v Turčianskej župe. Filozofiu a teológiu vyštudoval u protestantov a ako ich služobník v roku 1841 prestúpil na rímskokatolícku vieru. Následne študoval dva roky katolícku teológiu, aby získal aprobáciu. Pastoračné pôsobenie a zastávané úrady boli charakterizované takto: V roku 1843 bol vysvätený za katolíckeho kňaza a stal sa nemeckým kaplánom v Košiciach na sedem rokov. Potom bol preložený za redaktora slovenských novín do Viedne a po dvoch rokoch sa vrátil do diecézy a stal sa dočasným administrátorom v Župčanoch. Priamo v diecéze pôsobil osem rokov. Jeho zásluhy boli charakterizované takto: Počas mimoriadnej doby politických otrasov proti zažitým princípom krajiny (zeme) si vybral náklonnosť a vernosť a potom sa stal spoluredaktorom oficiálneho slovenského denníka a po vhodnej pauze vzal na seba vydávanie týchto slovenských novín. Osobná charakteristika: Píše hlboké listy, je neúnavný vo vykonávaní povinností, neúnavný v obnovovaní cirkevných stavieb, verný. Hodnotenie synodálnej skúšky: Skúška vykonaná 20. septembra 1853 s aprobáciou z teológie.*

2) *Ján Šepitko, narodený 10. júna 1821 vo Vranove n/T. Filozofiu a teológiu vyštudoval s výborným prospechom v Košiciach. Od roku 1846 ako kaplán pôsobil vo farnostiach: Michalovce, Veľký Šariš, Bardejov, Valaliky, Trebišov a od roku 1852 v Sabinove, spolu pôsobí v diecéznej službe sedem rokov. Bol zodpovedný a vhodný na vymenovanie za farára. Bol horlivý vo vykonávaní bohoslužieb. Synodálnu skúšku absolvoval 24. mája 1852.*

3) *Ján Gaal, narodený 7. mája 1824 v Sabinove. Filozofiu vyštudoval na výbornú a teológiu na sčasti výbornú v Košiciach. Od roku 1849 bol kaplánom vo farnostiach: Parchovany, Trhovište, teraz administrátorom v Hermanovciach, v službách diecézy pôsobil spolu 4 roky. Bol starostlivý. Synodálnu skúšku absolvoval 19. mája 1853.⁴²*

Dňa 14. januára 1854 bol Jonáš Záborský biskupom prezentovaný za farára.⁴³ Menovanie za farára do Župčian je datované 11. apríla 1854 a bolo adresované administrátorovi Jonášovi Záborskému.⁴⁴

Jonáš Záborský 15. augusta 1854 počas inštalácie zložil vyznanie viery. To si zasluži pozornosť, pretože text vierovyznania napísal vlastnoručne a po slovensky,⁴⁵

novanie za farára. V prítomnosti dekana sa ešte malo udiať investituovanie/inštalovanie do úradu farára, pri ktorom sa skladalo vyznanie viery a prisaha.

41 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 1944/1853praes. (13556/853).

42 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 1944/1853.

43 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 77/1854.

44 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 692/1854.

45 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 692/1854ad.

existovali predtlačené tlačivá v bernolákovčine, maďarčine a latinčine. Podobné vyznание zložil napr. Ján Haunillay, Slovák – farár v Blatnom Potoku (Sárospatak) 29. júna 1859.⁴⁶ Jonáš Záborský však nepoužil bernolákovčinu a jej ortografiu, ale modernú slovenčinu a ortografiu. Pri preberaní bol prítomný dekan Ján Čukan, človek silného maďarského zmýšľania.

Župčianske pravoty

Po ujatí sa miesta farára a zrejme i prvotnom nadšení veľmi rýchlo nadišlo precitnutie do reality, pretože miestne benefícium nebolo bohaté a miestna mentalita obmedzená a pyšná. Ohľadne toho vznikla obsiahla korešpondencia medzi Jonášom Záborským, biskupskou aulou, prešovským dekanom a okolitými župčianskymi susednými farármi i predchádzajúcim farárom. Poznanie tejto skutočnosti je dôležité preto, lebo motivovalo Jonáša Záborského na napísanie niekoľkých literárnych diel. Dokonca miestni veriaci na čele so starostom napísali biskupovi po slovensky niekoľko sťažností biskupovi:

I) Sťažnosť zo 14. októbra 1853. Boli predané kamene z bývalého kostolného múru za 1000 zlatých a peniaze neboli v kostolnej kase, ale – podľa sťažnosti – ich mali farári, súčasne stav veže bol taký zlý, že ohrozoval kostol. Sťažovatelia požadovali dať peniaze na kostol, ďalej dať kostolnú lúku na dražbu, vyriešiť problém cintorína, ktorý je zamokrený.⁴⁷

II) Sťažnosť z 8. novembra 1853. Táto sťažnosť sa týkala toho, že Jonáš Záborský zbral lúku pri kostole na svoje potreby, kým dovtedy bola prenajímaná a nájomné slúžilo pre kostolné potreby.⁴⁸ Napokon sa táto „neprávosť“ vďaka Jonášovi Záborskému vyriešila tak, že prenajal iné farské pozemky miestnym farníkom a árenda šla pre kostol.⁴⁹

III) Sťažnosť z 28. augusta 1862. Sťažnosť Župčanov a Malošarišanov na farára, že z predaných kameňov stále má 200 zlatých, v nedele namiesto pobožností „počtuje“ u organistu. Veriaci už údajne nechceli chodiť do kostola, preto žiadali nového farára.⁵⁰

IV) Sťažnosť zo 6. februára 1863. Veriaci celej farnosti sa sťažovali biskupovi až v 18 bodoch a žiadali o nového farára.⁵¹ Sťažnosť preskúmal dekan 31. marca 1863 a ukázala sa ako nepodložená.⁵² Jej iniciátorom bol bývalý cirkevný správca Andrej Kijovský. Nespokojnosť vyplývala zo vzájomnej nevraživosti a vo farárovej prchkosti. Biskup napísal, aby sa farár snažil správať mierne, a tak si získal dôveru. Keďže dôvod na preloženie neexistoval, Jonáš Záborský nemohol byť preložený.

46 AACass, *Parochialia*, Sárospatak, nesign. Vyznanie viery z 29. 6. 1859; ZUBKO, Peter. *Dejiny Košickej cirkvi v prameňoch (1803 – 2006)*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, dokument 35, s. 242-243.

47 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 1695/1853.

48 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 689/1853.

49 Porov. AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 1134/1854.

50 AACass, *Parochialia*, Župčany, nesign.

51 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 474/1863.

52 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 578/1863.

V) Sťažnosť z 12. júna 1873. Župčianski veriaci sa poslednýkrát sťažovali na svojho farára Jonáša Záborského. Zas sa jednalo o lúku pri farskom kostole.⁵³

V skutočnosti vždy išlo o problém niekoľkých ľudí, ktorí brojili proti farárovi Jonášovi Záborskému, pretože mnohí – ako svedčia archívne dokumenty – nemali proti nemu nič a zastali sa ho. Do káuz sa nechávali zaplietť starostovia, pretože na väčšine sťažností sú odtlačky obecných pečatidiel. V týchto pravotách zohrávali vážnu úlohu dekaní a biskupi. Až do smrti biskupa Ignáca Fábryho († 24.6.1867) cítil Záborský biskupove predsudky a nepriateľstvo niektorých okolitých kňazov, ktorí boli maďarónmi.⁵⁴ Okrem spomenutých sťažností, ktoré zatažovali cirkevnú vrchnosť, Záborský podal niekoľko žalôb na prešovský súd. Ak zhodnotíme podružné okolnosti Záborského povahy a jeho odporcov, Záborský vyšiel zo všetkých káuz víťazne. Ako človek, ktorý absolvoval rok práva a mal k nemu blízko, vedel rozlíšiť právo a pravdu od opaku a takmer nekompromisne za ňou šiel.

Radosti a nádeje Jonáša Záborského

Pri príchode do Župčian vyzerala tamojšia fara takto: Farská budova mala dve izby, jedna pre farára, druhá pre služobníctvo. Budova fary bola postavená v roku 1840, ale aj napriek relatívnej novosti stavby bola vlhká. K fare prináležala záhrada, v ktorej bola pivnica, do ktorej prerážala spodná voda. Hospodárska stavba bola len jedna. Za farou bol včelín a chliev prilepený priamo na faru. Studňa bola zabezpečená kovaním a reťazou, bola v dobrom stave. Farský pozemok bol oplotený z každej strany. Benefícium pre farára vynášalo ročne 245 zlatých z náboženského fondu (od patróna) a 12 zlatých z jednej fundácie.⁵⁵

V kostole bol hlavný oltár Nanebovzatia Panny Márie a dva bočné oltáre, sédes, organ so 6 registrami, krstiteľnica a bežná výbava na slúženie omší, ďalej večné svetlo pred hlavným oltárom, Boží hrob, sklenený luster, kadidelnica s lodičkou, štyri procesiové zástavy. Vedľa kostola bola lúka, ktorá podľa starých vizitácií patrila farárovi. Filiálny Kostol všetkých svätých v Malom Šariši mal okrem hlavného oltára dva bočné oltáre, sédes, organ so 6 registrami a podobné vybavenie ako farský kostol.⁵⁶

Počas pôsobenia Jonáša Záborského sa fara opravila, patrón prispel sumou 1892,62 zlatých. Pri nej bola napr. strecha pokrytá nanovo šindľom. V roku 1864 bola postavená sýpka, stajňa, obnovený včelín. V čase smrti sa vo farskej knižnici nachádzali tieto zaujímavé tituly kníh: Svaté písmo (Ostrihom 1829),⁵⁷ Historia od Štefana Katonu, 1. a 2. diel (Pešť 1778, Budín 1782), Cirkevné dejiny od Cheriera (Pešť 1841),

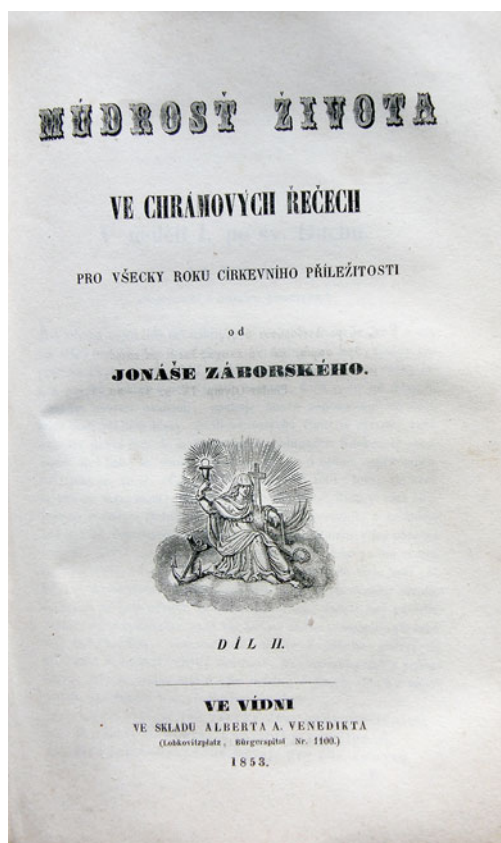
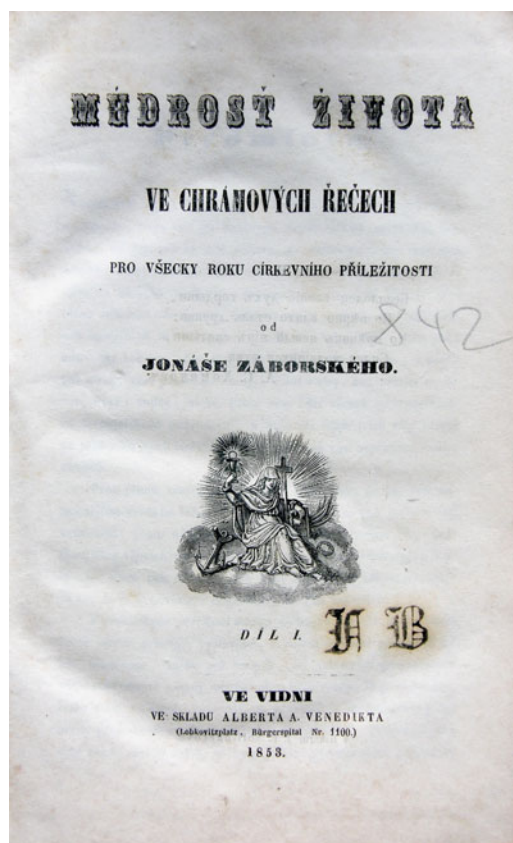
53 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 1981/1873.

54 Porov. ZÁBORSKÝ, J. Vlastný životopis. In *Výber z diela II*. Bratislava : SVKL, 1953, s. 287-289.

55 AACass, *Parochialia*, Župčany, Inventár z 26.2.1853, s. 1-2.

56 AACass, *Parochialia*, Župčany, Inventár z 26.2.1853, s. 2-3.

57 Jedine táto kniha sa nachádzala v inventáre fary pri príchode Jonáša Záborského. Ostatné tituly určite patrili Záborskému, pretože medzi nimi dominujú historické, biblické, kazateľské a evanjelické tituly, ktoré vlastnil už pred konvertovaním a ktoré využíval vo svojej kňazskej, historickej a literárnej tvorbe.

Titulné strany obidvoch kníh kázní Jonáše Záborského, vydaných počas jeho pobytu vo Viedni v roku 1853. *Múdrost života ve chrámových řečech pro všechny roku církevního příležitosti*

Biografia Cyrila a Metoda od Jána Slavička (Ľvov 1863), Dejiny Evanjelickej cirkvi v Uhorsku (Halberstadt 1830), Poklady kazateľské od Andreja Radlinského, 10 zväzkov, Shakespeare od Jakuba Malého (Praha 1873), 5 zväzkov, Biblia (Prešporok 1787), Jádno evanjelického učení (1745), Nový zákon (Prešporok 1839), Officia nova propria Dioecesis Cassoviensis (Košice 1829).⁵⁸

Jonáš Záborský bol praktický človek, ktorý sa staral o majetok farnosti vzorne ako ktorýkoľvek jeho súčasník. Jeho starosti sa týkali opráv hospodárskych budov fary v rokoch 1854 – 1860 (choval kone, dobytok a ovce), opravy organu v Malom Šariši v roku 1855, ohradenia pozemku cintorína v roku 1856, kostolnej pokladnice v Malom Šariši v tom istom roku, opravy kostola v Malom Šariši v roku 1858, opravy fary v roku 1860 a jej generálky v rokoch 1861 – 1862, obnovy vyhorenej školy v Malom Šariši v roku 1863, opravy organu v Župčanoch v rokoch 1863 – 1864, opravy strechy a veže farského kostola v roku 1864, opravy drevenej zvonice v Malom Šariši v roku 1872. Pred Záborského smrťou prebehli v rokoch 1874 – 1876 jednania ohľadne výmeny pozemkov cintorína, čo sa aj stalo. Na sklonku života a pôsobe-

58 AACass, *Parochialia*, Župčany, Inventár z 3. 5. 1876, s. 1-3.

nia Jonáša Záborského v Župčanoch sa začalo pochovávať na novom mieste, kde sa v Župčanoch pochováva dodnes, kým na starom cintoríne pri kostole sa prestalo pochovávať.⁵⁹ Pri kostole boli pochovaní už len miestni duchovní, aj Jonáš Záborský.

Okrem nového cintorína boli za pôsobenia Jonáša Záborského založené viaceré fundácie pre poľné kríže. Napr. už 2. septembra 1854 župčiansky farár písal biskupovi, že na hraniciach chotárov Župčian a Svine stál starobylý kríž, ktorý schátral, preto na jeho mieste župčiansky farník Andrej Kijovský postavil nový kríž a zložil fundáciu 10 zlatých, ktoré boli zložené do pokladnice zbožných základín.⁶⁰

Na župčiansky odpust Nanebovzatia Panny Márie 15. augusta 1859 Štefan Galužka, obyvateľ Župčan, zadovážil pre kostol obraz Panny Márie.⁶¹

Kňaz Jonáš Záborský zomrel v Župčanoch na fare 23. januára 1876, podľa písomného svedectva prešovského vicearchidiakona Andreja Pleténihho zaopatrený sviatosťami umierajúcich, vo veku 64 rokov, v nočných hodinách.⁶² Košický biskup po obdržaní úmrtného oznámenia od dekana 25. januára 1876 vyhlásil konkurz na uprázdnené miesto župčianskeho farára.

V kázni na veľkonočný pondelok Záborský uvažoval o smrti a prejavil prorockého ducha už ako 40-ročný. Nasledujúce slová totiž platia s odstupom stáročí aj o ňom:

Za dlhší alebo kratší čas žije každý po smrti v pamäti ľudskej. Za dlhší ten, kto alebo na vznešenom mieste byl postaven, alebo skutky svojími známa se učinil mnohým; za kratší, kdo žil skrytý v nížinách života a ničím neobyčejným se nevyznačil, než pokračoval tíše v úzkých kolejkách každodennosti.

Památka králů, knížat, vysokých hodnostářů, vojvodů, náčelníků, pověstných učených, a jiných, vysokým postavením nebo neobyčejnými skutky se vyznačivších osob rozšiřuje se od pokolení ku pokolení, od národu ku národu, od století ku století, po celém okršleku zemském. Oni požívají opravdivé, pozeňnané nebo zlořečené, nesmrtedelnosti na zemi, dle toho, jakoví byli skutkové jejich; či byli dobrodincem, či pak trestem světa. Ničící všecko čas netkne se jejich památky; vedúcí všecko do propasti záhuby věkové ušetřují jejich jména. Jedno pokolení je podává druhému, jeden národ zvěstuje jiným. Jejich smrtedelné zoleky už dávno zpráchnivěly až na kosti, památka pak jejich ještě vždy zůstává čerstvá. Dvojaká nesmrtedelnost je osočuje. Duch jejich působí ve vyšších světech, památka pak jejich trvá nezničitě na zemi. Kolik králů a knížat ještě vždy svět nebo vychvaluje pro jejich moudrost a dobrotu, anebo pak potupuje pro jejich zlobu a tyranstvo, ačkoli, už i říše nimi založené dávno podlehly osudům všeckých věcí na světě! Kolik učených a modrých ještě vždy v paměti národů, ačkoli už i tá řeč, v níž písalí a učili, i ten národ, ku kterému přináleželi, zmizli ze tváři země! Žádného znaku není více po nich, jména však jejich ozývají se pořád v ústech národů. Na nich se plní doslovně, co prorok praví: „Mrtví tvoji živi budú.“ Iza. 26, 19. Oni žijí, mrtví títo, mezi námi, a putují před očima našima. Před tisíci lety dokončili běh svůj, a ještě vždy svět na nich, jen že rozličně, pamatuje, dle té výpovědi Šalamúna: „Památka spravedlivého, bývá pozeňňána; ale jméno bezbožných smrdí.“ Přísł. 10, 7. „Těla jejich pohrobena jsú s pokojem: ale jméno jejich živo jest od národu do pronárodu,“ Sir. 44, 14.

59 Porov. AACass, *Parochialia*, Župčany.

60 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 1396/1854, 1610/1854.

61 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 1172/1859, 26/1872.

62 AACass, *Parochialia*, Župčany, sign. 216/1876.

[...]

*Všetcko, co se děje teď, je zapříčiněno tím, co se stalo prve; a všecko, co se budoucně stane, má svůj základ v tom, co se děje přítomně. Přítomnost jest následkem minulosti, a budoucnosti příčinou. Přítomnost se tak narodila v lůnu minulosti, jako v jejích lůnu minulosti, jako v její lůnu se zase rodí budoucnost. Včera byl položen základ dnešního dne, a dnes se zase rodí budoucnost. Včera byl položen základ dnešního dne, a dnes se klade zejřejšího. V minulých rocích se hotovily dějiny roku přítomného, budoucích pak roků se hotují teď.*⁶³

Záver

Jonáš Záborský bol mimoriadnym zjavom v dejinách Košickej diecézy z viacerých dôvodov, jednak svojím údelom, ale predovšetkým charakterom, zásadovosťou, pravdivosťou, láskou k slovenskému národu, pre ktorý písal nielen každý druh literárnej tvorby, ale aj historických diel. V porovnaní s inými historikmi v dejinách Košickej diecézy patrí k najväčším systematikom a pôvodným autorom.⁶⁴

Keď sa dnes začítame do Záborského kázni, ale aj biografických diel (Vlastný životopis, Panslavistický farár, Dva dni v Chujave), sú prekvapivo aktuálne; v niektorých prípadoch stačí zameniť mená.

Jonáš Záborský bol kňazom v službách Košickej diecézy a svoje povinnosti si plnil zodpovedne. Okrem toho však všetok ostatný čas písal. Využil vlastne úplne všetok čas pre službu ľuďom. Bol to nezmar, ktorý svoje talenty pretavil do písma. Zažil si veľa neprajnosti a ľudskej obmedzenosti, príkoria zo strany iných ľudí, ukázalo sa, že má pravdu, len za ňou nemienil čakať až na večnosť, ale svoje meno si obhájl už za svojho života. Svoje skúsenosti reflektoval vo svojej tvorbe. Ak si uvedomíme, že Záborský poznal všetkých významných súčasníkov a slovenských dejateľov a bol nimi rešpektovaný a uznávaný, svojím záujmom o slovenský národ dodnes robí dobré meno Košickej diecéze. Jeho literárna a historická tvorba svedčí o rozhladenom a vnímavom intelektuálovi, vyrovnanej a zásadovej osobnosti. To, že prešovské divadlo nosí jeho meno, je veľká pocta pre neho, Košickú diecézu i celý slovenský národ.

63 ZÁBORSKÝ, J. *Múdrost života ve chrámových řečech pro všechny roku církevního příležitosti. Díl I.* Ve Vídni : Ve skladu Alberta A. Venedikta, 1853, s. 230-231, 233.

64 Porov. ZUBKO, Peter. *Dejiny historiografie Košickej arcidiecézy.* In *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii.* Mačala, Pavol – Marek, Pavel – Hanuš, Jiří (eds.). Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010, s. 88-104.

PREŠOVSKÉ EVANJELICKÉ DIŠTRIKTUÁLNE GYMNÁZIUM A FORMOVANIE MODERNÉHO SLOVENSKEHO NÁRODA

(Prvá polovica 19. storočia)*

Libuša FRANKOVÁ

Abstract: *Prešov Lutheran High School was in 1840s one of centers of Slovak national movement in eastern Slovakia with national and cultural activities of Slovak students. Activities were developed from 1830s on the field of Slovak society and in 1840s on the soil of organization called Youth Slovak unity. Initially were focused on learning and improving in their native language. Gradually attention was put on awareness of national culture, own literary activities and familiarization with national history. National consciousness was developed and deepened by the cooperation with student centers especially in Levoča and Bratislava. It should be noted that national and cultural activities of Slovak students at Lutheran High School were weak compared to other student's national centers. Negatively affected by the growing magyarization tendencies in Hungary, while in Prešov area were in the service of magyarization also church circles and patrons of the school. Hungarian and pro-Hungarian environment affected probably also a small membership base of both student societies at the school. Despite above mentioned facts during the selected period were mobilized significant personalities from the ranks of students, a little later prominent members of Slovak national life, for example Ján Chalupka, Štefan Marko Daxner, Ján Francisci, Mikuláš Štefan Ferienčík and a bit later also members of national movement within the territory of present day eastern Slovakia - Karol Samuel Szereday, Jozef Srnka, Jonáš Záborský, Michal Miloslav Hodža and others.*

Key words: Slovak national movement. Eastern Slovakia. Prešov Lutheran high school. National activities of students.

Zusammenfassung: *Das Prešove evangelische distriktuale Gymnasium gehörte in den 40. Jahren mit den nationalkulturellen Aktivitäten slowakischer Studenten zum Zentren der slowakischen Nationalbewegung in der Ostslowakei. Sie haben sie von den 30. Jahren am Boden von Slovenská spoločnosť und in den 40. Jahren am Boden von Jednota mládeže slovenskej entwickelt. Am Anfang wurde sie auf die Ausbildung und Veredlung in der Muttersprache ausgerichtet. Allmählich haben sie die Aufmerksamkeit auf die Erkenntnis der Nationalkultur, der eigenen literarischen Tätigkeit und auf das Informieren mit den Nationalgeschichten gewidmet. Das Nationalbewusstsein haben sie auch in der Mitarbeit mit den Studentenzentren besonders in Levoča und Bratislava entwickelt und vertieft. Trotzdem waren die nationalkulturellen Aktivitäten der slowakischen Studenten auf dem distriktualen evangelischen Gymnasium gegen den anderen studentischen Nationalzentren schwach. Negativ haben auf sie die verstärkende Magyarisierungstendenzen*

* Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 1/0115/12 Historický vývin východného Slovenska v kontexte moderného národného vývinu Slovákov v 19. storočí a v prvej polovici 20. storočia.

in Ungarn gewirkt, wobei waren in der Prešoven Umgebung in den Diensten der Magyarisierung auch die kanonische Kreise und die Mäzen der Schule. Die ungarische und proungarische Atmosphäre in der Stadt hat bemerklich auch die kleine Mitgliederbasis der beiden Studentengesellschaften auf der Schule beeinflusst. Trotzdem haben sich in ihm in der beobachteten Epoche die ausdrucksvolle Persönlichkeiten aus der Reihe von Studenten, etwas später die aktive Teilnehmer des slowakischen Nationallebens, zum Beispiel Ján Chalupka, Štefan Marko Daxner, Ján Francisci, Mikuláš Štefan Ferienčík und etwas später auch die aktive nationale Funktionäre auf dem Gebiet der heutigen Ostslowakei – Karol Samuel Szereday, Jozef Srnka, Jonáš Záborský, Michal Miloslav Hodža und andere aktiviert.

Schlüsselwörter: Die slowakische Nationalbewegung. Die Ostslowakei. Das Prešove evangelische distriktuale Gymnasium. Die nationalen Aktivitäten der Studenten.

V období moderného národného vývinu Slovákov v prvej polovici 19. storočia, najmä od 30. rokov, zasiahli do národnokultúrnych snáh aj študenti na evanjelických lýceách v Bratislave, Levoči, Kežmarku, Banskej Štiavnici, Modre¹ a na prešovskom kolégiu. Kolégium, od roku 1804 *Gymnázium evanjelickej cirkvi a. v. Potiského dištriktu – Kerületi Collegium*,² bolo v 19. storočí dôležitou nadnárodnou školskou inštitúciou na slovenskom území. Vzdelávalo a vychovávalo predovšetkým slovenskú, maďarskú, nemeckú a tiež srbskú mládež.

V prvej polovici 19. storočia študovali na kolegiálnom gymnázium významné osobnosti slovenského národného života, napríklad Ján Chalupka, Štefan Marko Daxner, Ján Francisci, Mikuláš Štefan Ferienčík, medzi ktorými nachádzame o niečo neskôr aj aktívnych národných dejateľov na území dnešného východného Slovenska – Karola Samuela Szeredayho, Jozefa Srnku, Jonáša Záborského, Michala Miloslava Hodžu, Jána Slavoluba Volka, Ľudovíta Miloslava Hroboňa, Jána Pravoslava Moravčíka a ďalších.

Národnokultúrna činnosť slovenskej študujúcej mládeže na prešovskom osemtriednom dištriktuálnom gymnázium sa v sledovanom období rozvíjala postupne, od hlbšieho záujmu jednotlivcov o materinský jazyk a vzdelávanie sa v ňom, cez

1 Slovenské študentské spoločnosti vznikali na slovenských evanjelických školách od 20. rokov a časovo medzi ich vznikom nie sú veľké rozdiely – v Kežmarku v roku 1824, v Bratislave v roku 1829, v Levoči v roku 1832, v Prešove v roku 1832, v Banskej Štiavnici v roku 1834 a v Modre v roku 1839. SEDLÁK, Imrich. *Strieborný vek* 2. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 113-249.

2 Za osemtriedne dištriktuálne gymnázium bolo vyhlásené na zasadnutí Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku v roku 1804 a malo poskytovať vyššie vzdelanie vyučovaním filozofických a teologických disciplín. V tejto podobe sa viac menej rozvíjalo v prvej polovici 19. storočia. Potiský dištrikt prevzal veľkú časť nákladov na financovanie prešovského kolégia, na ktorých sa podieľali aj prešovské evanjelické zbory – nemecký a slovenský. Svojou pôsobnosťou zahŕňalo územie dištriktu – dnešné východné Slovensko, severovýchodné Maďarsko, severozápadné Rumunsko a Zakarpatská časť Ukrajiny. Štátny archív (ŠA) Prešov, fond Evanjelické kolégium Prešov (EKP), inv. č. 105. *Protocollum Visitationis... Dominus Samuel Nicolai... Anno 1803 (30. novembra – 10. decembra)... per Andream Mayer.*

poznávanie národných dejín a literatúry až k založeniu študentskej spoločnosti³ pod názvom *Spoločnosť Homiletická Slowenská v Prešove*, o niečo neskôr *Slovenská spoločnosť*.⁴ Zakladateľmi spoločnosti boli Jonáš Záborský⁵ a Jozef Srnka⁶ s jeho organi-

- 3 V dôsledku prijatia štátneho štatútu o všestrannej príprave študentov pre ich budúce povolanie, ktorý zaviedol do výučby nové predmety s dôrazom aj na ich jazykovú pripravenosť v materinskej reči, popri zachovaní latinského vyučovacieho jazyka, boli študentské spolky na evanjelických stredných školách zakladané spravidla na etnickom princípe, s cieľom zdokonaľovania sa v materinskom jazyku. Ako prví začali na kolégiu rozvíjať spolkovú činnosť maďarskí študenti na pôde Maďarskej spoločnosti (1829) a tiež nemeckí študenti na pôde Nemeckého spolku (pravdepodobne od 20. rokov, aj keď najstarší zachovaný dokument – stanovy (Gesetze) pochádza z roku 1842). ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 113. *Az eperjesi ev. Rev. Collegium Canonica Visitatories 1826 Jozeffy Pál*, in. č. 720. *Az Eperjesi Magyar Társaság Érdemkönyve*; In. č. 129. *Gesetztafel des im Jahre 1842 am Eperieser Collegio entstandenen Deutschen Vereins*, BODOLAY, Géza. Vrcholné obdobie prešovskej Maďarskej spoločnosti v minulom storočí. In *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 176-177.
- 4 Rok vzniku Slovenskej spoločnosti sa v slovenskej historiografii ustálil na jeseň 1832, napriek možnej aktivite slovenských študentov na kolégiu koncom 20. rokov, predovšetkým zásluhou Michala Miloslava Hodžu, ktorý na škole študoval v rokoch 1829 – 1832 filozofiu a teológiu (v matrike študentov kolégia z rokov 1813 – 1831 bol zapísaný pod č. 2048. ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 245), či pomerne priaznivým podmienkam pre rozvoj národných aktivít, ktoré by mohli naznačovať aj dôvody pozvania národovca a dramatika Jána Chalupku na uvoľnené miesto profesora teológie v roku 1831. FRANKOVÁ, Libuša. *Dejiny prešovského kolégia v kontexte národnokultúrneho života Slovákov. Prvá polovica 19. storočia*. Prešov : ManaCon, 1999, s. 84-85. ISBN 80-85668-87-4.
- 5 Jonáš Záborský (3. február 1832 Záborie, okr. Martin – 23. január 1876 Župčany, okr. Prešov), významný predstaviteľ slovenského národného života v Šariši na východnom Slovensku v 19. storočí. Realistický vzdelanec, svojrázny spisovateľ, dramatik, historik a novinár napriek peripetiám v postojoch, či protichodnostiam v myslení a konaní sa v období formovania moderného slovenského národa výrazne aktivizoval v prospech rozvoja slovenského národného života. FRANKOVÁ, Libuša. Národnokultúrny a cirkevný dejateľ Jonáš Záborský/Nationalkultureller und Kirchensachwalter Jonáš Záborský. In *Osobnosti prešovského školstva z radov študentov v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens aus den Reisen der Studenten im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Zborník elektronických verzií príspevkov na CD-ROM. III./Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge auf CD-ROM. LII. Ed. Darina Vasilová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2009, s. 17-51. ISBN 979-80-7165-752-1. Záborský bol na štúdium filozofie a teológie zapísaný profesorom a rektorom školy Michalom Gregussom do školskej matriky 31. augusta 1832. ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 246. *Matricula Juventutis studiosae Collegio District. Aug. Eperiesi 1831 – 1840*.
- 6 Jozef Srnka (2. február 1808 Liptovský Sv. Mikuláš – ? 1853 Rumunsko) aj keď nepatrí k popredným predstaviteľom slovenského národného hnutia v 19. storočí, napriek tomu už ako študent prešovského dištriktuálneho gymnázia na pôde Slovenskej spoločnosti, neskôr evanjelický kaplán v Gelnici a Tisovci, administrátor evanjelickej cirkvi a. v. v Pešti, krátko v Banskej Bystrici a napokon do tragickej smrti v Rumunsku rozvíjal národnokultúrne, osvetové a kolportárskej aktivity. FRANKOVÁ, Libuša. Jozef Srnka. Národnokultúrny a osvetový dejateľ v 19. storočí/Jozef Srnka. Nationaler und kultureller Volkssachwalter im 19. Jahrhundert. In *Osobnosti prešovského školstva z radov študentov v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia (Persönlichkeiten des Prešover Schulwe-*

zátorským talentom, ktorí prišli do Prešova z kežmarského evanjelického lýcea. Vypracovali *Zákony Společnosti Slowenské v Prešowe*, v ktorých ustálili poslanie spolku, jeho organizáciu a formy práce. Zaviedli zápisnicu zo zasadnutia študentskej spoločnosti pod názvom *Pamětník Společnosti Homiletické Slowenské v Prešowe* a na pôde spoločnosti založili aj *Knižnicu česko-slovenskú*. Fungovala na základe finančných príspevkov členov spolku, príspevkov v podobe knižných darov od evanjelickej inteligencie, študujúcej mládeže z Liptovského Sv. Mikuláša a tiež od *Divadla slovenského svato-mikulášskeho*. Knižnými darmi ju podporovali kultúrny dejateľ Gašpar Fejérpataky-Belopotocký, profesor levočského evanjelického lýcea Michal Hlaváček, národnokultúrny dejateľ Karol Kuzmány, osvetový pracovník Ján Kadavý a iní.⁷

Spoločnosť spočiatku združovala len študentov teológie. Srnkovou snahou bolo v opozícii ku Záborskému prekonať homiletický charakter študentskej spolkovej činnosti s možnosťou aktivizácie aj študentov neteológov a vnieť do spolkovej činnosti výchovu v národnom duchu. Program novej *Slovenskej spoločnosti* zverejnil až po odchode Záborského z dištriktuálneho gymnázia na konci školského roku 1833/34⁸, a to 25. septembra 1834. Zreorganizoval spolkový výbor za predsedníctva profesora Antona Ludovíta Munyayho a Srnkovho podpredsedníctva. Činnosť spolku zameraná na vzdelávanie sa členov v „spisovnom jazyku“ (slovakizovanej češtine – pozn. L. F.), na oboznamovanie sa so slovanskou a slovenskou históriou, slovan-skými jazykmi, na prehlbovanie národného vedomia prostredníctvom slovenských kníh a časopisov, najmä Kollárovej Slávy dcéry, Hollého básní a českého časopisu Květy – Národního zábavníka pro Čechy, Moravany a Slováky.⁹

Činnosť spoločnosti sa tak postupne orientovala na podporu realizácie a rozširovania slovenského národného programu o kultúrne a literárne otázky, s dôrazom na vlastnú literárnu tvorbu členov, vzájomné posudzovanie prác a ich zapisovanie do *Pamätníka Spoločnosti homiletickej slovenskej v Prešove* (1832 – 1834) a *Pamätníka Spo-*

sens aus den Reisen der Studenten im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts. Zborník elektronických verzií príspevkov na CD-ROM. II./Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge auf CD-ROM. II. Ed. Darina Vasilová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2008, s. 56-66. ISBN 979-80-7165-722-4. Srnka bol na štúdium teológie zapísaný do prešovskej školskej matriky 9. septembra 1832 profesorom a rektorom školy Michalom Gregussom. ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 246. *Matricula Juventutis studiosae Collegio District. Aug. Eperiensis 1831 – 1840*.

- 7 FRANKOVÁ, Libuša. Knižnica prešovského evanjelického kolégia v prvej polovici 19. storočia. In *Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska 1*. Ed. Marcela Domenová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2009, s. 127-128. ISBN 978-80-85734-77-5.
- 8 Napriek názorovým rozdielom na rozvíjanie národných snáh slovenských študentov na pôde Slovenskej spoločnosti ostali Srnka a Záborský v písomnom a osobnom kontakte. Záborský napríklad z úcty k Srnkovi mu venoval ódu vo svojich Žehrách (Viedeň 1851), podobne ako Jánovi Kollárovi, Jánovi Hollému, Pavlovi Jozefovi Šafárikovi, Michalovi Miloslavovi Hodžovi, Josefovi Jungmanovi a iným. CHMELÁROVÁ, Mária T. K životu a literárnej činnosti Jozefa Srnku. In *Nové obzory 15*. Zost. Mária Chmelárová. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 225.
- 9 Slovenská národná knižnica (SNK) Archív literatúry a umenia (ALU) Martin, sign. C 14 46. *Pamětník Společnosti Slowenské v Prešowe*, s. 29-43.

ločnosti slovenskej v Prešove (1834 – 1845)¹⁰, na rozširovanie a udržiavanie kontaktov s ďalšími slovenskými študentskými centrami na evanjelických stredných školách, najmä s bratislavskou Spoločnosťou česko-slovenskou a levočskou Slovenskou spoločnosťou. Postupne sa do činnosti prešovskej Spoločnosti dostávali aj národnopolitické a sociálne otázky v duchu samostatného národného života Slovákov. Slovenskí študenti sa aktivizovali v záujmovej spolkovej činnosti nielen na základe prijatých stanov, ale aj v súlade so školskými zákonmi a pod dohľadom profesora Antona Ľudovíta Munyayho¹¹.

V slovenských študentských spoločnostiach na evanjelických lýceách v Kežmarku, Levoči, Prešove a okolo málopočetnej národne uvedomelej inteligencie sa v prvej polovici 19. storočia sústreďoval vo východoslovenskom regióne národný život Slovákov, keďže širšie vrstvy slovenskej spoločnosti boli mimo národnokultúrneho diania. Slováci boli na východnom Slovensku najpočetnejšou zložkou obyvateľstva, ale z hľadiska spoločenského, hospodárskeho a sociálneho postavenia neboli pripravení na začínajúce modernizačné zmeny v spoločnosti, meštianstvo nebolo schopné vytvoriť spoločenskú bázu národnému hnutiu a národne uvedomelá inteligencia bola málopočetná. Ako zdôraznil Ladislav Tajták, uvedené determinácie boli dané najmä nepriaznivými geografickými a hospodárskymi faktormi a od začiatku 19. storočia ovplyvňovali viac ako na ostatnom území Slovenska spoločensko-politický a národný vývin. Pričom aj medzi jednotlivými stolicami existovali rozdiely v intenzite slovenských národnokultúrnych a politických snáh.¹² Proces moderného národného vývinu sa na východnom Slovensku oneskoril oproti iným oblastiam na slovenskom území.

Dôležitú úlohu v národnokultúrnych snáh členov Slovenskej spoločnosti na prešovskom osemtriednom dištriktuálnom gymnáziu, v meste a v jeho okolí zohrali spočiatku národné aktivity generácie Jána Kollára, Pavla Jozefa Šafárika, Jána Hollého, Martina Hamuljaka, Karola Kuzmányho, no predovšetkým činnosť mladodoslovenského hnutia na pôde evanjelického lýcea v Bratislave, ktoré nachádzalo inšpiráciu v Kollárovej a Šafárikovej idey slovanskej vzájomnosti a prinášalo do slovenského národného hnutia otázku národnej a sociálnej spravodlivosti. O niečo

10 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 371. *Pamětník Společnosti Homiletické Slowenské v Prešově*; SNK ALU Martin, sign. C 14 45. *Pamětník Společnosti Slowenské v Prešově*.

11 Anton Ľudovít Muňay, profesor teológie (1832 – 1849) a rektor prešovského kolégia (1833 – 1842, 1843 – 1845, 1847 – 1848), patrón spolkovej činnosti slovenských študentov, predseda Slovenskej spoločnosti, ktorého predstavitelia slovenského študentského hnutia vnímali ako priaznivca a podporovateľa slovenskej mládeže na kolégiu. FRANKOVÁ, Libuša. Anton Ľudovít Munyay – osobnosť prešovského kolégia v prvej polovici 19. storočia/Anton Ľudovít Munyay – Persönlichkeit des Prešover Kollegiums in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts* : Zborník elektronických verzií príspevkov 2/Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge 2. Ed. Darina Vasiľová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005, s. 67-79. ISBN 80-7165-541-4.

12 TAJTÁK, Ladislav. Spoločenské a národnostné pomery na východnom Slovensku v 19. a začiatkom 20. storočia. In *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 69-75.

neskôr sa prešovskí študenti oboznamovali so snahami a národnými aktivitami štúrovského hnutia, s myšlienkou svojbytnosti slovenského národa.

Významnú úlohu v spolkovvej činnosti slovenských študentov na škole zohrávalo dopisovanie a udržiavanie kontaktov nielen s významnými osobnosťami slovenského národného života, napríklad s Jánom Kollárom, Gašparom Fejérpataky-Belopotockým, Michalom Hlaváčkom, Karolom Kuzmánym, Jánom Kadavým, ale aj s členmi študentských spoločností na Slovensku, najmä s bratislavskou *Spoločnosťou česko-slovanskou* (1829 – 1837), *Vzájomnosťou* (1837 – 1840) a *Slovanským ústavom* (od 40. rokov), ktoré pod vplyvom blízkeho slovanského študentského centra vo Viedni a živého kontaktu s českými, poľskými, srbskými a chorvátskymi národnými dejateľmi boli prirodzeným centrom slovenských študentských národných aktivít. Podľa pokynov Alexandra Boleslavína Vrchovského sa napríklad začali v druhej polovici 30. rokov zameriavať prešovskí študenti v spolkových aktivitách popri jazykovej otázke aj na osvetovú činnosť, prijímajúc podnety, návrhy a rady pre praktické spolkové aktivity. Literárne práce tematicky zameriavali na národný život Slovákov a prenikali do nich aj ohlasy poľskej revolúcie. Dokumentovali v nich svoj prechod od Kollárovej predstavy slovanskej vzájomnosti k slovenskému národnému vedomiu.¹³ Písomné kontakty ovplyvnili obsah, formu aj aktivity Slovenskej spoločnosti na prešovskom osemtriednom dištriktuálnom gymnáziu, keďže boli pre samotného Srnku základným prostriedkom získavania informácií, poučení a vzájomného povzbudzovania sa do spolkovvej národnej činnosti. V liste z 15. júna 1836 bratislavskej Spoločnosti česko-slovenskej napríklad priblížil podmienky vzniku Slovenskej spoločnosti v Prešove: „Počiatkové naši byli věru slabí... Prvního roku slabé pokroky se učinili, druhého se zákony potřebné a účelu tomuto přiměřene zřídili, dle nichž se s malými opravami již na třetí rok statne pokračuje“ a informoval o kontaktoch s kníhkupcom a kolportérom Gašparom Fejérpataky-Belopotockým, ktorému on sám bol stálym komisárom. Pomáhal mu rozširovať slovenské knihy na východnom Slovensku, napríklad ich doručoval Karolovi Samuelovi Szeredaymu do Pozdišoviec, ktorých ich ďalej rozširoval na Zemplíne. Fejérpataky-Belopotocký

-
- 13 Dôležitú úlohu zohrala korešpondencia členov Slovenskej spoločnosti na kolégiu s Alexandrom Boleslavínom Vrchovským, ktorý v marci 1837 sformuloval ciele a program mladoslovenského hnutia a udržiaval písomné kontakty nielen s národovcami v Šariši a na východnom Slovensku – s Eduardom Dobákom, evanjelickým farárom v Košiciach, Adamom Hlovíkom, seniorom evanjelickej cirkvi a. v. v Giraltovciach, Jánom Hlovíkom, evanjelickým farárom v Kladzanoch, ale aj so študentmi kolégia Jurajom Langsfeldom, Jonášom Záborským, Jozefom Srnkom, Ludovítom Jaroslavom Haanom a Ludovítom Miloslavom Hroboňom. Písomné kontakty obohacovali činnosť prešovskej Spoločnosti, vzbudzovali sebadôveru jej členov a vytvárali u nich predstavu jednotného národného celku v územnom rámci. Stávali sa zdrojom informácií i vzájomného povzbudzovania v národných snahách a patrili k základným aktivitám aj na pôde prešovskej Slovenskej spoločnosti. Analýza korešpondencie bola súčasťou jej zasadnutí a členovia spolku často písali spoločnú odpoveď, v ktorej informovali o svojej činnosti a problémoch, ktoré ju brzdili. FRANKOVÁ, Libuša. *Dejiny prešovského kolégia v kontexte národnokultúrneho života Slovákov. Prvá polovica 19. storočia*. Prešov : ManaCon, 1999, s. 96-100. ISBN 80-85668-87-4.

prostredníctvom Srnku oboznamoval prešovských študentov aj s národným životom v Čechách.¹⁴

V snahe rozšíriť základňu národného hnutia o východné Slovensko bol v kontakte s členmi Slovenskej spoločnosti v Prešove aj Ludovít Štúr. Spolu s Jozefom Miloslavom Hurbanom podnecoval slovenských študentov k poznávaniu života Slovanov a slovenského ľudu, jeho zvykov a obyčajov cestovaním po monarchii a Slovensku a kontaktovaním sa s národne uvedomelou inteligenciou. Činnosť Slovenskej spoločnosti na prešovskom dištriktuálnom gymnáziu bola však od začiatku 40. rokov ovplyvnená nielen malým počtom členov, aj keď o to viac s priebornejšími študentskými osobnosťami, ale najmä rokovaniami uhorského snemu v rokoch 1839 – 1840, ktoré smerovali k upevneniu pozícií maďarčiny vo verejnom živote Uhorska a ktoré neostali bez vplyvu na vnútorný školský život, aj samotnú spolkovú činnosť slovenských študentov.¹⁵ Pritom zvlášť na východnom Slovensku prebiehali maďarizačné snahy v zložitých jazykových podmienkach, ktoré charakterizovalo používanie bernolákovčiny, slovakizovanej češtiny, štúrovčiny, ale aj nekodifikovaného východoslovenského nárečia.¹⁶

Srnka zostal členom Slovenskej spoločnosti aj po odchode zo štúdia na prešovskom dištriktuálnom gymnáziu, pôsobiac ako vychovávateľ v Prešove až do odchodu z mesta v septembri 1838. Pred odchodom na štúdiá do Nemecka v rokoch 1841 – 1843 sa od začiatku októbra do polovice novembra 1838 postupne rozlúčil s bývalými profesormi gymnázia – Antonom Ludovítom Muanyaym, Andrejom Vandrákom, Andrejom Csupkom atď., na východnom Slovensku navštívil napríklad kronikára Andreja Čorbu v Hanušovciach, zberateľa zemplínskych a šarišských ľudových piesní Adama Hlovíka v Giraltovciach, kultúrneho dejateľa a zberateľa ľudovej slovesnosti na Zemplíne Jána Hlovíka v Kladzanoch, Jonáša Záborského v Pozdišovciach. V apríli 1839 navštívil Ondreja Plechu a Daniela Šuleka v Kráľovej Lehote, 2. mája Juraja Ševčíka a Michalka Elečkenastu v Košiciach, 5. mája profesorov Michala Hlaváčka a Jána Pavla Tomášeka v Levoči, 7. mája osvetového a ľudov výchovného činiteľa Jána Plechu v Liptovskom Petre a 30. mája Gašpara Fejérpataky-Belopotočského v Liptovskom Sv. Mikuláši. Predpokladá sa, že od júla 1839 ešte

14 SNK ALU Martin, sign. M 47 A 28. *List Slovenskej spoločnosti v Prešove ku Česko-slovenskej spoločnosti v Bratislave*; SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 231. ISBN 80-7090-593-X.

15 Predstavitelia uhorskej vládnej moci získavali profesorov na školách východného Slovenska s národnokultúrnymi študentskými centrami pre svoje maďarizačné zámery, na prešovskom dištriktuálnom gymnáziu napríklad Andreja Vandráka. Na škole zintenzívnili vyučovanie maďarského jazyka a aktivizovali spolkovú činnosť maďarských študentov. Uvedené snahy podporovali aj cirkevné kruhy a meceni školy. RAPANT, Daniel. *Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. I. Liptovský Sv. Mikuláš* : Tranoscius, 1943, s. 31-51.

16 Nárečie plnilo určitú kultúrnu a spoločenskú funkciu a postupne sa stávalo od druhej polovice 19. storočia prostriedkom nepriamej maďarizácie na východnom Slovensku so zámerom jeho odtrhnutia od ostatných národných oblastí a národného prispôsobovania sa obyvateľov maďarizačným zámerom. TAJTÁK, Ladislav. Spoločenské a národnostné pomery na východnom Slovensku v 19. a začiatkom 20. storočia. In *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 83 a n.

krátky čas pôsobil ako výpomocný učiteľ alebo vychovávateľ v Liptovskom Sv. Mikuláši.¹⁷

Do spolkovej činnosti slovenských študentov na prešovskom dištriktuálnom gymnáziu negatívne zasiahli aj udalosti spojené so zosilneným útokom maďarských vládnych síl proti jazykovým ústavom na stredných a vyšších evanjelických školách,¹⁸ ale najmä s rozhodnutím Generálneho konventu evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku v septembri 1841 v Bratislave odstrániť „nebezpečenstvo panslavizmu, ilyrizmu a rusofilstva“ na evanjelických gymnáziách, lýceách a prešovskom kolégiu zrušením slovenských vzdelávacích ústavov, prípadne obmedziť ich činnosť na jazykové a homiletické cvičenia. Nepomohli ani protesty Františka Samuela Stromského – superintendenta Preddunajského dištriktu, Jána Seberiniho – superintendenta Banského dištriktu, Pavla Jozeffyho – superintendenta Potiského dištriktu a Michala Miloslava Hodžu,¹⁹ ani konkrétna reakcia slovenských študentov v marci 1844 na Štúrove odvolanie z funkcie námestníka profesora Palkoviča na Katedre reči a literatúry československej na bratislavskom evanjelickom lýceu v podobe exodu do Levoče.

Napriek maďarizačným tlakom v slovenskom študentskom spolkovom hnutí sa pod vedením Ľudovíta Štúra, Michala Miloslava Hodžu a Jozefa Miloslava Hurbana prehlbovalo u študujúcej mládeži národné vedomie s národnoobranými snahami a s povinnosťou doriešiť aj otázku spisovného jazyka Slovákov. Začala si všímať národ v konkrétnej sociálnej podobe, štruktúre a postavení a reálne hodnotiť úroveň národného vedomia Slovákov a potrebu národnej jednoty. Národnoobrané aktivity slovenských študentov na prešovskom dištriktuálnom gymnáziu boli však proti maďarizačným tlakom slabé a nestačilo ani úsilie niekoľkých študentov oživiť spolkovú literárnu a pronárodnú činnosť. Najmä Štefan Marko Daxner sa snažil po príchode z Bratislavy na štúdiá práva do Prešova v roku 1842 organizačne podchy-

-
- 17 CHMELÁROVÁ, Mária T. K životu a literárnej činnosti Jozefa Srnku. In *Nové obzory* 15. Zost. Mária Chmelárová. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 228, 230-231.
 - 18 Bezprostredným podnetom k uvedeným útokom bolo vystúpenie Karola Kramarčíka, profesora nižšieho evanjelického gymnázia v Rožňave, proti obsahovému zameraniu levočského almanachu Jitřenka – výberu najlepších študentských prác na Ústave slovenskom z rokov 1832 – 1839, písaných vo všeslovanskom duchu a vydaných v septembri 1840 a proti profesorovi Michalovi Hlaváčkovi. Útoky z maďarskej strany proti „panslavizmu“ levočských študentov a ich odmietavému postoju k maďarizácii sa postupne rozšírili aj proti ostatným študentským spolkom na evanjelických školách, dôležitej základne slovenského národného hnutia. Považované boli za protiuhorské a protimaďarské, za zdroj panslavizmu a obviňované z pestovania národného jazyka a literatúry, obrany práv slovenského národa a rozvíjania národného vedomia. Bližšie RAPANT, Daniel. *Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscus, 1943, s. 43 a n, 83-84.
 - 19 Rozhodnutie generálneho konventu najviac zasiahlo bratislavský Ústav slovenský zákazom pre Ľudovíta Štúra prednášať na lýceu, definitívne od 25. februára 1844. Už v októbri 1843 Jozef Bajči zakázal z pozície školského inšpektora pod zámienkou, že patronát lýcea nepotvrdil Štúrovi miesto námestníka prof. Juraja Palkoviča na katedre, učiteľské pôsobenie 11. októbra 1843. Zasadnutie bratislavského konventu evanjelického cirkevného zboru a. v. 31. decembra potvrdilo Štúrove suspendovanie a rokovanie evanjelického konventu 21. a 25. februára 1844 Štúrove suspendovanie opätovne potvrdilo. GOLÁŇ, Karol. *Štúrovske pokolenie. (Výber z diela.)* Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1964, s. 122.

tiť aktivity slovenských študentov na škole. Podľa rád Jonáša Záborského a vzoru bratislavských študentov zreorganizoval študentský spolok, uskutočňujúc jazykové cvičenia a prednášky o dejinách Slovanov podľa Pavla Jozefa Šafárika. V tom čase prišiel z Levoče do Prešova študovať právo aj Ján Čipkay, ktorý sa podieľal na oživení národnokultúrnych aktivít prešovských študentov.²⁰ Daxnerove a Čipkayho snahy s uspokojením sledovali Ľudovít Štúr a Ján Francisci, ktorý koncom školského roku 1842/43 poslal do Prešova list, aktivizujúc v ňom slovenských študentov do ďalšej národnej činnosti.²¹ Podobne list prešovským študentom od Petra Kellnera-Hostinského z Bratislavy bol plný povzbudivých slov k národnej a vzdelávacej práci: „Zaplesalo srdce naše minulého roku nad zotavením Ústavu vašého... i nyní z prostřed hromových mraků na křídlech lásky a naději k Vám Drazí Bratrové zaletět toužíme. Duch náš mimovolně do časů předešlých se kradne, chtěje přivolaťi leto, v němž videl Vás v bujaré síle a čerstvotě k novému životu se probudivších k velikým věkům budoucím se připravovati, v oděvy slovenské se oblékati; a meč ducha bráti. My nad břehom tichého Dunaja, Vy na jiném kraji Slovenska, pod vysokými Tatrami postavili Ste sa k službe národa cvičiti... O kdy budou věky v níž Ústav Váš bude stauti svatyní podtatranskou... Slovensko začíná novou dobu, musí zoléstí se sebe plíseň starou: kdož ale započne tento život? Všecka nádeje spočívá v synech Slovenska... i Ústav Váš Prešovský... jestiť školou, v níž se Vy pro spasení Slovenska k velikým cvičíte činům, k novému životu se připravujete, v ní státi se máte vyvolenými národa... Z toho ohledu žije ve Vás Slovensko a těší se nad zotavením Ústavu vašého... Nastoupili Ste tedy D. Bratrové cestu novou, začínáte nový život, který jmenujeme duchovním... Jedínetak možno nam nečeho vyššího se nadíti a sebe vzdělavše ubohému Slovensku spomóct, jen tak i národ i samých sebe oslavíme... Tak vydáme svědectví: že sme schopní ku vzdělávání národa: nebo duch vítězí, a i Vy bojující duchem jistě obdržíte vítězství!“²²

V školskom roku 1843/44 prišli z Levoče na štúdium do Prešova Ondrej Vlastimil Srnka a Adolf Reuss,²³ venujúci sa na dištriktuálnom gymnáziu okrem iného aj zbieraniu ľudových rozprávok. Srnkove pronárodné aktivity na škole dokumentuje jeho „Reč rozlúčková“ zo dňa 24. júna 1844, v ktorej sa snažil upriamiť činnosť prešovských študentov z oblasti vzdelávania sa v materinskom jazyku na realizáciu prioritných úloh štúrovského hnutia. Študentom predstavil Ľudovíta Štúra ako významného národovca a vodcu Slovákov, Jána Kollára naďalej vnímal ako otca slovenskej mládeže a Antona Ľudovíta Munyayho ako človeka, ktorý otváral prešovským študentom „cestu k národu“.²⁴

20 Štefan Marko Daxner bol zapísaný v matrike školy v školskom roku 1842/43 pod č. 108 z celkovo zapísaných študentov 145 a Ján Čipkay pod č. 112. ŠA Prešov, fond EKP Prešov, inv. č. 248. Az eperjesi ev. egyházkerületi Collegium Anyakönyvei 1840 – 1871.

21 HVIZDOŠ, Ladislav. Dve kapitoly o prešovských študentoch. In *Slovenská literatúra*, 4, 1957, s. 3, s. 353.

22 SNK ALU Martin, sign. J 19 53, č. 25. Nedatovaný list Petra Dobroslava Kellnera Ústavu prešovskému. Listár bratislavských štúrovcov. Konvolút listov, ktoré členovia bratislavského Ústavu zapisovali v rokoch 1841 – 1843 a vo forme kópií odosieli významným osobnostiam vtedajšieho slovenského národného života.

23 Srnka bol v školskej matrike zapísaný na štúdium pod č. 88 a Reuss pod č. 49. ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 248. Az eperjesi ev. egyházkerületi Collegium Anyakönyvei 1840 – 1871.

24 SNK ALU Martin, sign. C 14 46. Pamětník Společnosti Slowenské v Prešově. Rozlúčková reč Srnku z júna 1844.

Nový impulz k spolkovým aktivitám dostala slovenská študujúca mládež na prešovskom dištriktuálnom gymnáziu v čase, keď sa centrom jej národných snáh, po udalostiach na bratislavskom evanjelickom lýceu v roku 1843, stávala Levoča s Jánom Franciscim. Na pôde Ústavu slovanského kládol dôraz na upevňovanie idey slovenskej národnej osobitosti, s ktorou úzko súviselo aj uzákonenie spisovného slovenského jazyka v roku 1843. Mal jasnú predstavu o slovenskom študentskom hnutí a jeho národnopolitickom zameraní na pôde Ústavu, a to formou diskusií, najmä k aktuálnym národnopolitickým, etnickým, spoločenským a filozofickým otázkam.²⁵ Zároveň sa usiloval dať študentskému hnutiu celoslovenský organizačný charakter transformujúc študentské spoločnosti na evanjelických školách na Jednoty mládeže slovenskej, členov ústrednej Jednoty v Levoči. Tak tomu bolo aj u prešovských študentov, ktorí po založení celonárodnej študentskej organizácie 6. augusta 1845 z iniciatívy Jána Francisciho – *Jednoty mládeže slovenskej pri ev. a. v. školách v Uhorsku – Bratstva slovenskeho* so sídlom v Levoči sa za podpory levočských študentov snažili pokračovať nielen v zaužívanom samovzdelávaní, ale rozvíjať aj národnopolitické snahy s cieľom pripraviť sa pre prácu v slovenskom národnom hnutí. Z východoslovenských študentských centier mali však v tom čase prešovskí študenti najmenej priaznivé podmienky pre národnokultúrne a politické aktivity v dôsledku maďarizačných tlakov aj malej členskej základne. Aktivizovali sa Michal Miloslav Moravčík a Adolf Ghillány.²⁶ Postupne nachádzali podporu prostredníctvom osobných aj písomných kontaktov u kežmarských, bratislavských, ale najmä u levočských študentov, ku spolupráci s nimi sa prihlásili listom Adolfa Reussa zo dňa 6. júna 1844.²⁷ Oporou im bol najmä Francisci, ktorý udržiaval kontakty aj s národnou inteligenciou v Šariši – s významným ľudovýchovným pracovníkom a autorom Šenku palenčeného Jánom Andraščíkom²⁸ v Bardejove, s osvetovým pra-

-
- 25 Po príchode do Levoče pôsobil na lýceu od septembra do konca roka 1844 ako námestník profesora Michala Hlaváča. Po zákaze pedagogickej činnosti pokračoval v študentských aktivitách na pôde súkromnej študentskej spoločnosti – *Jednoty slovenskej*, ktorá začala činnosť 15. februára 1845. DOBŠINSKÝ, Pavol. *Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848. II. Súkromná činnosť. 2. Beh činnosti. Faksimile, zv. 3.* Zost. Michal Kocák. Martin : Matica slovenská, 1972, s. 59.
- 26 Ghillány bol zapísaný v školskej matrike v školskom roku 1842/43 pod č. 119 a Moravčík v školskom roku 1844/45 pod č. 19. ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 248. *Az eperjesi ev. agyházkerületi Collegium Anyakönyvei 1840 – 1871*; DOBŠINSKÝ, Pavol. *Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848. II. Súkromná činnosť. e) Obecné zasadnutie. Faksimile, zv. 3.* Zost. Michal Kocák. Martin : Matica slovenská, 1972, s. 68.
- 27 SEDLÁK, Imrich. *Strieborný vek 1*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 233-234.
- 28 Ján Andraščík (11. august 1799 Lipovce, okr. Prešov – 14. december 1853 Bardejov) udržiaval kontakty s predstaviteľmi slovenského národného hnutia, napríklad s Jánom Franciscim, Martinom Hamuljakom, Ludovítom Hroboňom, Petrom Kellnerom-Hostinským a inými. Podieľal sa na zakladaní spolkov miernosti na východnom Slovensku, podporujúc hnutie aj literárnou tvorbou písanou vo východoslovenskom nárečí. SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 44-52. ISBN 80-7090-593-X; *Biografický lexikón Slovenska 1*. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2002. ISBN 80-89023-16-9. Heslo Andraščík, Ján, s. 72-73.

covníkom a zberateľom ľudovej slovesnosti Jánom Hlovíkom²⁹ pôsobiacim v Kladzanoch a Rankovciach a so zberateľom ľudovej slovesnosti Adamom Hlovíkom³⁰, pôsobiacim v Kladzanoch a Giraltovciach.

Záujem o východné Slovensko a slovenských študentov prejavili aj ďalší predstavitelia slovenského národného hnutia. Ľudovít Štúr ako redaktor Slovenských národných novín a Orla tatránskeho získaval napríklad pre noviny prispievateľov a predplatiteľov z východného Slovenska. Celonárodná kultúrna organizácia Tatrín finančne aj morálne podporovala študentov v Levoči, Prešove a Kežmarku a získavala spolupracovníkov aj podporovateľov z radov študentstva a inteligencie.³¹

V čase príprav založenia ústrednej Jednoty mládeže slovenskej podnietil Gustáv Adolf Koričanský³² slovenských študentov na prešovskom dištriktuálnom gymnáziu k novým spolkovým aktivitám, snažiac sa rozvíjať študentskú spolkovú prónárodnú činnosť podľa Fancisciho predstáv. Nápomocní mu boli študenti Adolf Drahotín Ghillány, Ondrej Vlastimil Srnka, Srb Bogolub Dimič, Matúš Miloslav Plech, Daniel Novák, Jozef Jaroslav Lilgo, Michal Miloslav Moravčík, Adolf Reuss, Gustáv A. Šafranko a iní, študenti práva, logiky a rétoriky. Spolu sa rozhodli pripojiť k ústrednej Jednote mládež slovenskej so sídlom v Levoči, čo dokumentuje Srnkov list v štúrovskej slovenčine levočským študentom: „A hľa čo sa ňesplnilo, ňevikonalo v minulosti, to sa plní, kona v prítomnosti, a... dokončiti misí v budúcnosti. Spojitosť a jed-

29 Ján Hlovík (28. marec 1804 Párnica, okr. Dolný Kubín – 27. marec 1862 Rankovce, okr. Košice – okolie) spolupracoval so študujúcou slovenskou mládežou v Levoči a Prešove, aktivizoval sa ako člen Tatrína, podporoval zakladanie spolkov miernosti, bol dopisovateľom viedenských Slovenských novín v roku 1851 a venoval sa zbieraniu zemplínskych ľudových piesní. SEDLÁK, Imrich. 2001. *V čierťažiach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 52-56. ISBN 80-7090-593-X; *Biografický lexikón Slovenska* 3. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2007. ISBN 80-89023-96-7. Heslo Hlovík, Ján, s. 469-470.

30 Adam Hlovík (6. marec 1793 Párnica, okr. Dolný Kubín – 29. marec 1851 Giraltovce, okr. Svidník) sa venoval zbieraniu zemplínskych a šarišských ľudových piesní a podporoval spisovnú šarištinu. Aktivizoval sa ako člen Tatrína. SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 52-54. ISBN 80-7090-593-X; *Biografický lexikón Slovenska* 3. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2007. ISBN 80-89023-96-7. Heslo Hlovík, Ján, s. 469.

31 Záujem o východné Slovensko zintenzívnil v 40. rokoch Martin Hamuljak, aj prostredníctvom osobných kontaktov s Jánom Andraščíkom. Andrej Radlinský získal prispievateľov a predplatiteľov Pokladov kazateľského rečníctva (1846) a zaujímal sa o činnosť Eduarda Korponaya, kultúrnoosvetového pracovníka v Nižných Ružbachoch a Michala Chlebáka, zakladateľa spolkov miernosti na Spiši – pozn. L. F.

32 Gustáv Adolf Koričanský (9. február 1822 Ladzany, okr. Zvolen – 15. október 1898 Terany, okr. Zvolen) sa národne uvedomil pod vplyvom Daniela Licharda a Ľudovíta Štúra, bol jedným z organizátorov protestného odchodu bratislavských študentov do Levoče v roku 1844 a spoluzakladateľ Tatrína v roku 1844. *Slovenský biografický slovník* 3. Výk. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská 1989. ISBN 80-7090-019-9. Heslo Koričanský, Gustáv, Adolf, s. 179. V matrike prešovského dištriktuálneho gymnázia bol zapísaný na štúdium práva v školskom roku 1844/45 pod č. 41 a nachádzajú sa tu zápisy aj neskôr spomínaných študentov. ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 248. *Az eperjesi ev. egyházkerületi Collegium Anyakönyvei 1840 – 1871*.

notu, ano jednotu Bratrstva, oná blahoslavená mišljenka na krjelach svojich nám donesla „Bratrstvo“ jenž nás má najprvu v jedno kolo spojiť, seznámiť, seznámevším obživovaťi, potěšovati, a co naivjac, k živosti činnosti povzbuzovati... ozbrojeních mečem spravedlnosti, odhodlanosti, stálosti na pole Národnosti pustiti... Vi sťe to, ktorím ňebo poprjalo... k národnej láske zapalovaťi... I azdaj mi keď druhí na před kračajú máme u zadu zotávať, keď druhí sa hibajú, mi máme hñiť?... ňechceme mi tu lhostejnými zotáť, ňechceme mi tu bez šetk jeho vplivu živuot tráviť, ale chceme ta kde nás naša povinnost a svata zavazanost naroda našeho volá... I ak je to Vaša vuola, že nás z chatrnjeho počtu zalezajúcich bratou k Vašjemu silnjemu počtom i duchom Bratrstvu prijati chcete, dávame na to naše slovo, a zavazujeme sa vŕecko to, čo Bratrstvo tohto podstata a stavajičnost požadovati bude, plniť, zachovavati! Prešovčania Srnkovým listom privítali založenie ústrednej Jednoty, prihlásili sa za členov a sľúbili dodržiavať nariadenia a podávať informácie o svojej činnosti. Zároveň žiadali podrobné správy o činnosti ústrednej aj miestnej jednoty v Levoči, ale aj pomoc pri vzájomnej spolupráci, ktorú Srnka v liste podporil slovami: „Daj tedi Buoh, bi Bratrstvo toto alebo spojitost bola ňjelen místná, ale všestranná; abi bola ňjelen trpná, ale i činná! Daj Buoh, abi Slováci už raz predci sebe porozumeli a na jedno pokinuťja s odhodlaním duchom k dobití sláve národa kráčali.“³³

Prešovská Jednota mládeže slovenskej bola však v školskom roku 1845/46 málopočetná a jej aktivity nezodpovedali požiadavkám študentského hnutia. Na tieto skutočnosti upozornil August Horislav Škultéty, evanjelický kaplán u Pavla Jozeffyho v Tisovci, v liste zo dňa 9. februára 1846 Františka Víťazoslava Sasinka, študenta vyššieho gymnázia v Szolnoku: „V Prešove sa naši šuhaji v počte asi šest zase dovedna posberali a robia jich veci ako jim sili stačja. Hlava jim je Moravčík, lípták“.³⁴ Potvrdila ich aj Ghillányim prednesená správa na všeobecnom zhromaždení ústrednej Jednoty mládeže slovenskej 4. augusta 1846 v Banskej Štiavnici, v ktorej bola skonštatovaná slabá činnosť prešovských študentov: Spolok... pre malý počet slovenskej za národnú vec z dobrej vôle zaujímajúcej sa mládeže na slabých nohách stál. Sprvu boli len traja: Matúš Plech, G. A. Šafranko a Michal Moravčík, ktorí chtiac ústav tento udržať vzdelávali sa v rečnení, v donášaní a posudzovaní prác. Matúš Plech zastával úrad zapisovateľa, G. A. Šafranko úrad počtovníka a Michal Moravčík, že pán prof. Muňai hodnosť predsedateľa pre maličkosť údov zložil, úrad predsedníctva. Títo traja ale všemožne usilovali sa počet údov rozmnožiť a tak i prijali do svojho Kola k životu preberajúcich sa mladých Slovákov z rétoriky a ich počet dovedna narástol na sedem... Každý učinil čo mohol; každý vzdelával sa. K čomu príležitosť poskytovala sa im a sily a okolnosti dovoľovali“.³⁵

Členmi prešovskej Jednoty boli v tom čase Gustáv Miloslav Koričanský – správca, Gustáv A. Šafranko – pokladník, Adolf Ghillányi a Miloslav Plech – zapisovatelia, Michal Miloslav Moravčík – zastupujúci predseda, Ondrej Vlastimil Srnka, Bogolub Dimič, Július G. Pankuch, Jozef Lilgo, Daniel Novák, Gustáv Molnár, Lukáš, Gustáv a Aurel Plech. Moravčík na zasadnutiach prešovskej Jednoty začal predná-

33 SNK ALU Martin, sign. 39 A 24. List Ondreja Vlastimila Srnku Jednote v Levoči.

34 HVIŽDOŠ, Ladislav. Dve kapitoly o prešovských štúrovcach. In *Slovenská literatúra*, 4, 1957, č. 3, s. 355-356.

35 DOBŠINSKÝ, Pavol. *Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848. Školský rok 1845/46. III. Jednota v Prašove či Prašovanov. Faksimile*, zv. 3. Zost. Michal Kocák. Martin : Matica slovenská, 1972, s. 104-104.

šať Štúrovu *Náuku reči slovanskej*, ale členovia ich navštevovali zriedka a ich činnosť postupne slabla. Podobný osud stihol aj zasadnutia prešovského študentského *Spolku miernosti*, založeného pri miestnej Jednote 3. apríla 1845 z iniciatívy Gustáva Miloslava Koričanského, ktorý sa stal jeho správcou. Dozorcami spolku boli Ondrej Vlastimil Srnka a Michal Miloslav Moravčík, členmi spolku Jozef Lilgo, Daniel Novák, Adolf Ghillány, Bogolub Dimič, Július G. Pankuch, Matúš M. Gustáv, Aurel a Lukáš Plech.³⁶

Podmienky pre pronárodné aktivity slovenských študentov na prešovskom dištriktuálnom gymnáziu neboli priaznivé ani v druhej polovici 40. rokov. Súviseli s naďalej prítomným maďarským a promaďarským ovzduším v meste a na kolégiu a tiež s malou členskou základňou. Spolkovú činnosť slovenských študentov tak sprevádzala plachosť a únikovosť z národných snáh, dokonca aj takmer stagnácia. Aktivity malej skupiny študentov nestačili na napĺňanie úloh slovenského národného hnutia, aj keď v tomto období bol národný ruch na východnom Slovensku oživený príchodom poľskej emigrácie do Prešova, Košíc a Bardejova.

Na jeseň 1846 prišli na jednoročné štúdium práva na prešovské dištriktuálne gymnázium Ján Francisci, Mikuláš Štefan Ferienčík a Leopold Abaffy,³⁷ veriac, že za ich prítomnosti sa prešovskí študenti znovu zaktivizujú. Podmienky pre pronárodnú študentskú činnosť boli však v Prešove iné, ako napríklad v Levoči, na čo poukázal aj Pavol Dobšinský: „*Maďaromanstvo a prítom dozorstvo na súkromné počítanie žiakov boli tu väčšie; nebolo by ani možné bývalo veci tak na hlas a zrejme pokonávať ako v Levoči. Medzi žiakmi... nebolo ani prebudených jednotlivcov, ktorí by sa boli chceli nakloniť k inému ako k tomu trochu čítaniu kníh a homiletického cvičenia... Medzi žiakmi tried právnických panoval zase často duch maďarský a časoduch sľavovného ľahko študujúceho svetáctva, že tu a teraz ešte o potrebe slovenčiny i pri právnickom nikomu sa ani nesnávalo a že prijať dakoho k prísnejším prácam vzdelávania seba bolo veľmi ťažko. Rimavského a súdruhov jeho vzali zase maďarskí a maďarónski spoluprávnici na oko a jakoby na skúšku, či v nej tak „panslavisticky“ budú si počínať ako v Levoči, či a nakoľko povolia panujúcemu prúdu maďarizmu a rozuzdenému žiakemu životu*“.³⁸

Franciscimu sa v Prešove nepodarilo oživiť v intenciách potrieb slovenského národného hnutia činnosť Jednoty, na čo poukázalo aj prvé všeobecné zasadnutie ústrednej Jednoty mládeže slovenskej v školskom roku 1846/47, ktoré sa konalo 10. januára 1847 v Prešove a na ktorom Francisci vyslovil „*bolesť a žalosť nad ničomníťm hľbaťím sa jednoty tejto*“.³⁹ V nedostatočne rozvinutých spoločenských a národnostných pomeroch v Prešove nevyšiel Franciscimu zámer s Jednotou a preto ju roz-

36 SNK ALU Martin, sign. M 39 A 27. *Právne ustanovenie spolku miernosti v Prešove*.

37 V školskom roku 1846/47 bol Francisci v matrike kolégia zapísaný pod č. 115, Ferienčík pod č. 146 a Abaffy pod č. 54. ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 248. *Az eperjesi ev. egyházkerületi Collegium Anyakönyvei 1840 – 1871*.

38 DOBŠINSKÝ, Pavol. *Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848. Školský rok 1846/47. Činnosť a dej Jednoty mládeže slovenskej*. Faksimile, zv. 3. Zost. Michal Kocák. Martin : Matica slovenská, 1972, s. 158-159.

39 Na zasadnutí ústrednej jednoty jedine Leopold Abaffy predniesol za Prešovčanov prácu Aký má byť slovenský mládenec? SNK ALU Martin, sign. M 39 B 72. *Zápis zo všeobecného zasadnutia Jednoty mládeže slovenskej v Prešove 10. januára 1847*.

pustil. Druhé všeobecné zasadnutie ústrednej Jednoty mládeže slovenskej v Levoči 19. apríla 1847 mohlo už len skonštatovať ľútosť nad tým, že v Prešove „*nie je možné udržať jednotu*“.⁴⁰

V čase ďalšieho všeobecného zhromaždenia ústrednej Jednoty mládeže slovenskej 2. augusta 1847 v Liptovskom Sv. Mikuláši nebola už na evanjelickom dištriktuálnom gymnáziu v Prešove študentská osobnosť, ktorá by bola dokázala zaktivizovať aspoň niekoľkých študentov pre činnosť na pôde Jednoty.⁴¹ V školskom roku 1847/48, kedy sa podarilo udržať činnosť Jednoty mládeže slovenskej v Bratislave zásluhou Jána Kozelnického, v Kežmarku Daniela Gallaya, v Banskej Štiavnici Jána Dobruckého a v Sarvaši Ľudovíta Šmída, zanikla miestna Jednota mládeže slovenskej v Prešove. Posledným písomným dokumentom o prešovskej Jednote je zápisnica z ďalšieho všeobecného zhromaždenia ústrednej Jednoty mládeže slovenskej 30. decembra 1847, podpísaná Petrom Kellnerom-Hostinským a Samuelom Ormismom, s návrhom obnoviť činnosť Jednoty v Prešove a založiť nové spolky v Rožňave a Modre.⁴²

Spoločenskokultúrny a národný život slovenských študentov na prešovskom dištriktuálnom gymnáziu poznačili koncom 40. rokov revolučné udalosti rokov 1848 – 1849 a smrť profesora Antona Ľudovíta Munyaya. V bezprostrednom po-revolučnom období sa slovenskí študenti na škole už neangažovali v národných snaženiach. V podmienkach národnostných rozporov nenachádzali podporu ani u profesorov a dôležitú úlohu v ich pasivite zohrávali tiež existenčné dôvody počas aj po ukončení štúdia.

40 DOBŠINSKÝ, Pavol. *Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848*. Vyššia rada jednoty. Všeobecné zasadnutie. *Faksimile*, zv. 3. Zost. Michal Kocák. Martin : Matica slovenská, 1972, s. 176-177.

41 DOBŠINSKÝ, Pavol. *Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848*. Školský rok 1847/48. *Správa Jednoty mládeže slovenskej*. III. *Jednota v Prešove*. *Faksimile*, zv. 3. Zost. Michal Kocák. Martin : Matica slovenská, 1972, s. 228.

42 Bližší zápis o mieste konania absentuje. DOBŠINSKÝ, Pavol. *Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848*. *Správa Jednoty mládeže slovenskej*. *Jednota v Bratislave*. *Faksimile*, zv. 3. Zost. Michal Kocák. Martin : Matica slovenská, 1972, s. 228, 237.

UČITELIA NA SEVEROVÝCHODNOM SLOVENSKU V 50. ROKOCH 20. STOROČIA A ICH KVALIFIKAČNÁ ŠTRUKTÚRA*

Anna VIROSTKOVÁ

Abstract: *Teachers in the northeastern Slovakia in the 50s of the 20th century and their qualification structure.* Education in the mother tongue, one of the attributes of national identity, is the main mean of maintaining and strengthening national awareness. It preserves and evolves the national culture. It was therefore quite natural that after the Second World War the national schools played a key role in the revival efforts of national awareness of Ruthenians and Ukrainians. State government after liberation had to deal with a serious problem of lack of the qualified teachers. Therefore it was forced to employ not well qualified people. Teachers were actually exposed to constant pressure from political and state authorities. The educational level of the population depended not only on the school systems, but particularly on the qualifications of the teachers who provided educational process at schools. Hundreds of capable and empowered citizens, who were successfully nationally integrated, were leaving school every year.

The Ukrainian schools expanded rapidly and the teacher's training was not sufficient, which led to a large amount of not well qualified teachers. It would be wrong to assume that this was only the case of Ukrainian schools. It was a general condition, although the situation at schools with Slovak educational language was not so acute. It was not successful to get quite numerous and influential Ruthenian-Ukrainian intelligence for the Ukrainian national orientation. New intelligence, who began to gain ground after the liberation and the revolution in 1948, were praised by the communist regime, which sent them to study to ZSSR. However, the intelligence lacked a connection to the original social environment and therefore could not have a positive effect on people.

Key words: Teachers. Northeastern Slovakia. Ukrainian language courses. Unskilled teachers. Ukrainian education.

Zusammenfassung: *Die Lehrer in der Nordostslowakei in den 50-er Jahren des 20. Jahrhunderts und ihre Qualifikationsstruktur.* Der Unterricht in der Muttersprache, die eines der Hauptsymbole nationaler Identität ist, stellt das Hauptmittel zur Erhaltung und Festigung des nationalen Bewusstseins dar und in diesem Sinne setzt er die Entfaltung der nationalen Kultur voraus. Deshalb war es ganz natürlich, dass nach dem Zweiten Weltkrieg die entscheidende Aufgabe bei der Wiedergeburt des nationalen Bewusstseins der Ruthenen und Ukrainer den nationalen Schulen zugefallen ist. Die Staatsverwaltung musste sich mit dem Mangel an qualifizierten Lehrkräften auseinandersetzen. Im Interesse des Funktionierens des Schulwesens wurde die Staatsverwaltung gezwungen, die Dienste fachlich nicht vorbereiteter Personen zu nutzen. Die Lehrkräfte waren einem ständigen Druck seitens der politischen und staatlichen Organe ausgesetzt. Der Bildungsstand der Bevölkerung war nicht nur vom Schulsystem sondern vor allem von der Qualifikation der Lehrkräfte abhängig. Die

* Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/0198/10.

Lehrer leiteten nämlich den Unterricht in der Schule. Hunderte fähige und bewusste Bürger verließen jährlich die Schulen und haben sich in das gesellschaftliche Leben im Staat erfolgreich eingegliedert. Die Ausbildung der Lehrkräfte blieb hinter der wachsenden Anzahl von Schulen zurück und diese Tendenz führte zu einer wesentlichen Zunahme der Beschäftigung von Unqualifizierten. Aber es wäre falsch zu denken, dass die mangelnde Qualifikation der Lehrkräfte nur für die Schulen mit Ukrainisch als Unterrichtssprache typisch war. Das war eine ganz übliche Situation, die sich aber in den Schulen mit Slowakisch als Unterrichtssprache nicht so bemerkbar machte, wie in den ukrainischen Schulen. Es ist nicht gelungen, eine zahl- und einflussreiche ukrainische Intelligenz für ukrainische nationale Orientierung zu gewinnen. Eine neue Intelligenz, die sich nach dem Kriegsende und nach dem Umsturz 1948 durchsetzen konnte, wurde erst vom kommunistischen Regime geschaffen. Viele Vertreter der ukrainischen Intelligenz wurden vom Regime in die Sowjetunion zum Studium geschickt. Der Intelligenz mangelte an Kontakten zum ursprünglichen gesellschaftlichen Umfeld und deshalb war sie nicht im Stande, das Volk positiv zu beeinflussen.

Schlüsselwörter: Lehre. Nordostslowake. Ukrainisch-Sprachkurse. Nichtqualifizierte Lehrer.

Vyučovanie v rodnom jazyku, ktorý je jedným zo základných znakov národnej identity, predstavuje jeden z najdôležitejších prostriedkov udržiavania a upevňovania národného vedomia a tým aj rozvíjanie národnej kultúry. Preto bolo celkom prirodzené, že po druhej svetovej vojne pripadla v tomto smere mimoriadne dôležitá úloha ukrajinskému národnostnému školstvu na Slovensku. V päťdesiatych rokoch 20. storočia popri tejto prioritnej úlohe však ukrajinské národnostné školstvo muselo riešiť množstvo zásadných problémov, medzi ktoré patrili najmä nedostatok kvalifikovaných učiteľov, nedostatok učebníc a učebných pomôcok, ako aj pretrvávajúce nejasnosti vo vzťahu k národnej a jazykovej orientácii. Štátna správa sa po oslobodení musela vysporiadať s vážnym problémom nedostatku kvalifikovaných učiteľov. Preto v záujme fungovania, bola nútená využívať aj služby odborne nepripravených osôb. Učitelia boli pod neustálym tlakom zo strany politických a štátnych orgánov. Vzdelanostná úroveň obyvateľstva závisela nielen od školskej sústavy, ale predovšetkým od kvalifikácie učiteľov, ktorí zabezpečovali vyučovací proces školy. Príprava učiteľov nestačila za rýchlym rastom počtu ukrajinských škôl, čo viedlo k veľkej nekvalifikovanosti učiteľov. Bolo by mylné domnievať sa, že táto nekvalifikovanosť bola charakteristická len pre školy s vyučovacím jazykom ukrajinským. Bol to stav všeobecný, aj keď sa na školách s vyučovacím jazykom slovenským neprejavoval tak akútne, ako na ukrajinských školách. Pobočka Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity, ktorá výrazne prispela k príprave kvalifikovaných pedagógov pre ukrajinské školy, vznikla až v roku 1948. Aj vďaka jej absolventom, ale aj zásluhou ostatných učiteľov došlo v tomto období k výraznému rastu vzdelanosti rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva na severovýchodnom Slovensku. Pre ukrajinskú národnú orientáciu sa nepodarilo získať početnú a vplyvnú rusínsko-ukrajinskú inteligenciu. Novú inteligenciu, ktorá sa začala presadzovať po oslobodení a po prevrate 1948, vyzdvihol až komunistický režim, ktorý ju vyslal na štúdiá do ZSSR. Niektorí z nich však v neskoršom období stratili spätosť s pôvodným spoločenským prostredím.

Spoločensko-politickým a ideologickým zmenám sa museli prispôbiť, pokiaľ chceli zotrvať na svojich miestach aj učitelia, riaditelia škôl a ostatní školskí za-

mestnanci. Učiteľia boli nútení podriaďiť sa vládnej politike, pretože boli sledovaní a hodnotení v duchu pokynov a nariadení štátnych orgánov už pred rokom 1948, ale najmä po februári 1948, keď došlo k zmene spoločensko-politických pomerov v Československu (ČSR). V zmysle ustanovenia č. 41 vládneho nariadenia zo 14. decembra 1948 o znížení počtu štátnych a verejných zamestnancov a o ich preradení do výroby bolo postihnutých veľa učiteľov. Hodnotení boli nielen učiteľia, ale aj riaditelia škôl a inšpektori. V kádrovom posudku sa okrem osobných údajov uvádzala aj politická príslušnosť, členstvo v spoločenských organizáciách a rodinná anamnéza z hľadiska triedneho pôvodu.¹

Vládnuci režim po februári 1948 sa všetkými možnými prostriedkami usiloval, aby si učiteľia osvojili marxisticko-leninský svetonázor a boli jeho aktívnymi šíriteľmi medzi mládežou. Realizácia tejto úlohy bola povinná nielen pre komunistov, ale aj nestraníkov. Začiatok päťdesiatych rokov sa niesol v znamení pretrvávajúcich personálnych problémov a stále pod väčším politickým tlakom na školu, ktorý na konci roka vyvrcholil politickými previerkami učiteľov, čo nepriaznivo ovplyvňovalo celý výchovno-vyučovací proces. Jedným z prejavov kádrových čistiek v školstve bol nedostatok „spolahlivých“ učiteľov, ktorý nová vládna garnitúra riešila tým, že obsadzovala učiteľské miesta ľuďmi, ktorí dovtedy pracovali priamo vo výrobnom procese, pričom určujúcim kritériom pri ich prijímaní do školských služieb sa stala ochota realizovať vyučovací proces v súlade s marxisticko-leninskou ideológiou. Značné rozmery mala oficiálne pomenovaná „dislokácia“ učiteľov národných a stredných škôl, ktorá sa odôvodňovala potrebami škôl. V skutočnosti často išlo o ich premiestňovanie s odôvodnením, že sa takto majú oslobodiť od vplyvu reakčných elementov a buržoáznych nacionalistov. Súčasne boli mnohí prepustení zo školských služieb bez udania dôvodu.²

Skutočnú podobu premiestňovania učiteľov do výroby ukázala situácia v Prešovskom kraji. Tu osobitná komisia s referentom školstva krajského národného výboru (KNV) M. Klemom a kádrovým tajomníkom Š. Vargom preradila do výroby väčšinu zo 114 učiteľov. Títo bez udania dôvodov dostali prepúšťacie dekréty a jednoducho museli odísť, hoci v obciach nemal kto učiť. Vyskytli sa pritom prípady, že závery sa robili často predčasne a neopodstatnene. *„Celá akcia bola braná do značnej miery mechanicky a šablónovite, zabúdalo sa najmä na to, že akcia sa týka živých ľudí... i stranícke orgány neboli na takúto akciu pripravené... s ľuďmi neboli prevádzané pohovory pred uzavretím jednotlivých prípadov... vopred už bolo o prípade rozhodnuté príslušnou komisiou, zriadenou pri KNV. Postihnutí boli šikanovaní z jedného miesta na druhé, no málokedy sa mohli dozvedieť príčiny alebo dôvody, pre ktoré boli zo služieb prepustení.“*³

- 1 JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Vývoj školstva v okrese Svidník v rokoch 1945 – 1960. In *Annales historici Pressovienses* 7. Prešov : Universum, 2007, s. 258. ISBN 978-80-89046-45-4, ISSN 1336-7528.
- 2 ŽATKULIAK, Jozef. K perzekúciám učiteľov po roku 1948. In PEŠEK, Ján (Ed.). *V tieni totality. Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistickej totality (1948 – 1953)* Bratislava : Historický ústav SAV, 1996, s. 84. ISBN 80-96758-80-2.
- 3 Údaje z okresov kraja uvádzali tieto počty prepustených učiteľov: k 30. 6. 1950 bolo prepustených z okresu Bardejov 15 učiteľov, Svidník 4, Stropkov 14, Humenné 6, Michalovce 6 (k 25. 8. už 19 učiteľov), Veľké Kapušany 7, Sabinov 9 (k 8. 7. už 37), Giraltovec 8, Stará

Jedným z veľmi frekventovaných donucovacích opatrení režimu voči učiteľom bolo už spomínané zaradovanie do výroby.⁴ V školských službách v roku 1950 pracovalo 117 učiteľov – optantov. Keďže boli podozrievaní zo spolupráce s banderovcami a s buržoáznymi nacionalistami, väčšina z nich bola postupne preložená mimo územia východného Slovenska a mnohí boli prinútení zo školstva odísť. Len v roku 1950 bolo z uvedeného dôvodu zo školských služieb uvoľnených 64 učiteľov. Školská komisia pri krajskom výbore Komunistickej strany Slovenska (KV KSS) v Prešove v auguste 1950, na základe podkladov okresných výborov KSS, rozhodla o ďalšom osude 105 učiteľov – optantov. Z uvedeného počtu na pôvodnom mieste ponechala 49 učiteľov, v rámci Prešovského kraja boli preložení traja, mimo kraj 40, zo školských služieb boli uvoľnení dvaja, do výroby preradení ôsmi a penzionovaní boli dvaja učители. Za nespoľahlivých boli považovaní aj učители, ktorí sa do februárového prevratu v roku 1948 exponovali v Demokratickej strane a absolventi prešovského učiteľského ústavu, ktorí boli považovaní za náboženských fanatikov vnášajúcich „...do výchovy nového pokolenia tmárstvo a prežitky minulosti.“ Pritom išlo o kvalifikovaných učiteľov s pedagogickou praxou, ktorí ovládali ruský jazyk.⁵

Učители boli skutočne vystavovaní neustálemu tlaku zo strany politických a štátnych orgánov. Ich požiadavky na politickú, školskú a verejnú činnosť sa stupňovali, pričom im hrozili rôzne tresty, preradenia a pod. Komunistický režim zneužíval najmä učiteľov na plnenie svojich mocensko-politických cieľov. Politickí a štátni funkcionári ich často nútili k vykonávaniu svojich zámerov. Pritom v školstve existovali mnohé vážne problémy s učebnicami, s nedostatkom učebných priestorov a s odbornou prípravou učiteľov.

Nedostatok kvalifikovaných učiteľov v prvom povojnovom desaťročí bol vážnym problémom školstva na celom území Slovenska. Zvlášť citelný bol na ukrajinských národnostných školách. V uznesení ústredného výboru (ÚV) KSS z 2. júna 1949 sa hovorilo, že katedra ukrajinského jazyka pri Pedagogickej fakulte v Košiciach sa zriadi čo v najkratšom čase, aby po zániku Štátnej ruskej učiteľskej akadémie v Prešove bola daná možnosť výchovy vysokoškolsky vzdelaného dorastu pre školy s ukrajinským vyučovacím jazykom.⁶ Poverenie školstva túto otázku nesplnilo. V roku 1952 vznikla pobočka Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity, ktorá sa

Lubovňa 8 (k 8. 7. už 38), Vranov 2 (k 8. 7. už 21) a Sobrance 1 (k 26. 8. už 16 učiteľov). ŽATKULIAK, Jozef. K perzekúciám učiteľov po roku 1948. In PEŠEK, Ján (Ed.). *V tieni totality. Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistickej totality (1948 – 1953)* Bratislava : Historický ústav SAV, 1996, s. 85.

- 4 Pri očiste škôl od nepriateľských živlov v roku 1950 bolo zo škôl s vyučovacím jazykom ruským prepustených 64 učiteľov, z ktorých v školskom roku 1951/52 bolo znovu prijatých do školských služieb 16, ďalší boli prepustení pre náboženské presvedčenie. Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Predsedníctvo Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS) 1945 – 1958, škatuľa (šk.) 820. *Správa o ukrajinskom školstve*.
- 5 GAJDOŠ, Marián. Vznik a problémy ukrajinského národnostného školstva. In *Človek a spoločnosť*, 2009, roč. 12, č. 1. ISSN 1335-3608. Dostupné na <http://www.saske.sk/cas/1-2009/index.html>
- 6 Zriadenie ukrajinskej Pedagogickej fakulty v Prešove z 26. mája 1947. In GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav – MUŠINKA, Alexander. *UNRP v dokumentoch (dáta na CD nosiči)*. Prešov : Centrum antropologických výskumov, 2006, 47 s. ISBN 80-969634-0-6.

presťahovala z Košíc do Prešova. Z nej sa v roku 1953 vytvorila Vyššia pedagogická škola, ktorá vychovávala v rámci dvojročného štúdia učiteľov osemročných stredných škôl a Filologická fakulta Vysokej školy pedagogickej so štvorročným štúdiom, ktorá pripravovala učiteľov pre jedenástočné stredné školy a odborné školy. Vyššia pedagogická škola a Filologická fakulta Vysokej školy pedagogickej v Prešove existovali do 1. septembra 1959, keď sa vytvoril Pedagogický inštitút a Filozofická fakulta, ktorá sa stala súčasťou UPJŠ v Košiciach.⁷

Jedným zo spôsobov riešenia nedostatku kvalifikovaných učiteľov boli šesťtyždňové kurzy, ktoré Poverenie školstva organizovalo pre učiteľov ukrajinských škôl počas letných prázdnin. Mali vytvoriť predpoklady k tomu, aby učitelia mohli vyučovať na školách v ukrajinskom jazyku. V roku 1953 odbor školstva získal za vedúceho dvojmesačného kurzu docenta Univerzity Palackého v Olomouci, Oresta Zilynského.⁸ Napriek obojstrannej snahe však šesť týždňov bola krátka doba na aktívne zvládnutie jazyka.⁹

Nekvalifikovanosť učiteľov istým spôsobom vplývala aj na celkový vyučovací proces. V porovnaní s ostatnými okresmi na severovýchodnom Slovensku boli najhoršie výsledky v školách okresov Spišská Stará Ves a Stará Ľubovňa, kde prepádávalo najviac žiakov.¹⁰ Situácia na Slovensku bola taká, že v školách bolo z rôznych príčin ešte veľa preplnených tried nad stanovený limit, t. j. 30 žiakov.¹¹ Zníženie maximálneho počtu žiakov na triedu sledovalo zlepšenie kvality vyučovania. V roku 1951 nebolo možné uplatniť zákonom stanovené maximum preto, lebo počet žiakov v národných a stredných školách vzrástol zo 473 234 v roku 1947 na 560 748 v roku 1951, t. j. o 87 514 žiakov, na čo rezort v príprave učiteľských kádrov nebol pripravený. Kvôli nedostatku učiteľov na školách a nedostatku učebných priestorov boli triedy preplnené až na 55 žiakov v jednej triede. Pri takomto množstve žiakov v triede bolo veľmi ťažké zvyšovať kvalitu vyučovania. Bolo teda nevyhnutné znížiť počty žiakov v triedach, aby sa znížil prepádávanie žiakov. Jednou z ciest bolo rozšíriť sieť pedagogických gymnázií.¹²

Úpravy z roku 1948 sa výrazne dotkli aj pedagogických prípraviek. Podľa zákona č. 95 sa od školského roku 1948/49 zrušili všetky päťročné štátne učiteľské akadémie. Zákon zaviedol vysokoškolské vzdelanie pre všetkých učiteľov, ktoré mali zabezpečovať pedagogické fakulty pri jednotlivých univerzitách. Výrazný nedostatok učiteľov, najmä na prvom stupni škôl si vynútil už v roku 1950 zriaďovať štvorročné

7 SEDLÁK, I. *Dejiny Prešova 2*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 292.

8 SNA Bratislava, f. Poverenie školstva a kultúry (PŠK) 1945 – 1960, inventárne číslo (inv. č.) 63, šk. 130 a. *Zápisnica č. 63 z riadnej schôdzy kolégia PŠVU z 20. marca 1952*.

9 RIČALKA, Michal. Rozvoj vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR po roku 1945. In ČORNÝ, Michal (Ed.). *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti*. Bratislava : Pravda, 1975, s. 155.

10 Štátny archív (ŠA) Levoča, pobočka (pob.) Stará Ľubovňa, f. Okresný národný výbor I. (ONV) Stará Ľubovňa 1945 – 1960, odbor pre školstvo a kultúru, inv. č. 311, šk. 170. *Obežník č. 60/1950*.

11 ŠA Prešov, pob. Bardejov, f. ONV Bardejov 1945 – 1960, inv. č. 1205, šk. 351. *Podkladový materiál pre návrh odstránenia preplnenosti tried na všeobecnovzdelávacích školách*.

12 SNA Bratislava, f. PŠK 1945 – 1960, inv. č. 63, šk. 130 a. *Správa o perspektíve vývoja národných a stredných škôl do roku 1960*.

pedagogické gymnáziá pre vzdelávanie učiteľov národných škôl, ktoré sa končili záverečnou skúškou (maturitou). Pedagogické gymnáziá sa podľa zákona č. 31/1953 Zb. pretvorili na pedagogické školy pre vzdelávanie učiteliek materských a národných škôl.¹³

Spoločensko-politická situácia do roku 1945 nedovolil zriaďovať pre Rusínov a Ukrajincov na Slovensku ukrajinské školy a preto ani nevychoval a nevedol ukrajinských učiteľov k tomu, aby ovládali spisovný ukrajinský jazyk. V dôsledku toho veľká časť učiteľov, ktorá vyučovala na ukrajinských školách neovládala ukrajinčinu. Ak mala ukrajinská škola plniť svoje poslanie, bolo nevyhnutné, aby všetci učitelia, ktorí na nej pôsobili dokonale ovládali ukrajinský jazyk.¹⁴ Aby sa zvýšila kvalifikovanosť učiteľov, PŠVU zriadilo na pedagogických fakultách, resp. v krajských sídlach pri školách tretieho stupňa diaľkové štúdium pedagogické pre učiteľov škôl prvého a druhého stupňa. Diaľkové štúdium na pedagogických fakultách bolo v zmysle výnosu Ministerstva školstva, vied a umení (MŠVU) z 2. novembra 1950 povinné pre všetkých učiteľov v činnej službe, ktorí nemali spôsobilosť pre učiteľskú službu.

V školách, najmä stredných, učili učitelia, ktorí absolvovali gréckokatolícku Učiteľskú akadémiu v Prešove a Ruské gymnázium v Mukačeve, ďalej to boli emigranti a optanti zo ZSSR a noví mladí učitelia, ktorí maturovali po roku 1948. Kvalifikačná štruktúra učiteľov v školách nebola nijako priaznivá ani v celoslovenskom, ani v krajskom meradle. V školskom roku 1951/52 z celkového počtu 707 učiteľov v ukrajinských školách predpísanú kvalifikáciu nemalo 474, t. j. 67 %. Podiel nekvalifikovaných učiteľov na ich celkovom počte predstavoval v materských školách 78 %, v národných školách 47 %, v stredných školách 91 %, na gymnáziách 65 % a v stredných odborných školách 25 %.¹⁵

Z uvedeného počtu vidieť vysoké percento nekvalifikovaných učiteľov, ktoré bolo najvyššie v prvej polovici päťdesiatych rokov. Vysoká nekvalifikovanosť učiteľov bola vyvolaná nielen rýchlym kvantitatívnym rastom počtu škôl, ale značný vplyv na to mali aj také skutočnosti ako presun učiteľov-optantov do iných oblastí, prepustenie tých učiteľov zo školských služieb, ktorí neprijali pravoslávne vierovyznanie, ako aj niektoré ďalšie príčiny. Kým učitelia s kvalifikáciou učili v podstate predmety, na ktoré mali aprobáciu, učitelia bez kvalifikácie učili často aj viac odlišných predmetov. Osobitne negatívny dopad to malo na úroveň ukrajinského vyučovacieho jazyka.

Postavenie učiteľov na Slovensku bolo zo sociálneho hľadiska nepriaznivé. Povereníctvo školstva pripravilo návrh na príplatky pre tých učiteľov, ktorí učili na ško-

13 FEDIČ, Vasil et al. *Dejiny Humenného*. Humenné : Vasil Fedič-Redos, 2002, s. 271. ISBN 80-9687-90-4-9.

14 ŠA Levoča, pob. Stará Lubovňa, f. ONV I. Stará Lubovňa 1945 – 1960, odbor pre školstvo a kultúru, inv. č. 519, šk. 611. *Smernica pre ďalšie štúdium a zvyšovanie úrovne ukrajinského jazyka pre učiteľov v ukrajinských školách*.

15 VANAT, Ivan – RYČALKA, Michajlo – ČUMA, Andrij. Do pytan' pisljavojennoho rozvytku, sučasnoho stanu ta perspektyv ukrajins'koho škil'nyctva v Slovaččyni. In *Nove žyttja*, 1992, roč. 42, č. 40, s. 7.

lách v ťažších a nevyhovujúcich podmienkach na severovýchodnom Slovensku.¹⁶ Na začiatku 50. rokov neboli v niektorých školách zabezpečené pre pedagógov ubytovacie a stravovacie podmienky. Z týchto dôvodov mnohé školy najmä v menších obciach, napr. v okrese Snina, nemali stabilných učiteľov. V priebehu jedného roka sa v nich vymenilo aj 30 – 40 učiteľov. Dôvodov spôsobujúcich fluktuáciu bolo viac, napr. väčšinou išlo o mladých a neskúsených učiteľov, mužov pred vojenskou službou, skúškami a pod. Niektorí kvôli ťažkým podmienkam opúšťali učiteľské povolanie a hľadali si lepšie zamestnanie.¹⁷

Z týchto dôvodov, napr. v okrese Snina nielenže chýbali učitelia, ale na školách učili stále iní učitelia, čo malo nepriaznivé dôsledky na žiakov. Koncom roka 1950 bolo v okrese Snina 13 materských škôl so 16 triedami a 15 učiteľmi, 42 národných škôl so 114 triedami a 104 učiteľmi, 11 stredných škôl so 49 triedami. V materských školách učili dve kvalifikované učiteľky, 13 nekvalifikovaných učiteľov a jedna učiteľka chýbala. V národných školách pôsobilo 44 kvalifikovaných učiteľov, 60 nekvalifikovaných učiteľov a chýbalo desať učiteľov. Na stredných školách vyučovalo 45 učiteľov kvalifikovaných, traja nekvalifikovaní a chýbalo 23 učiteľov. Treba poznamenať, že na stredných školách pôsobili iba dvaja učitelia s odbornou skúškou, ostatní mali kvalifikáciu iba pre národné školy. K 1. októbru 1952 odišlo desať učiteľov na ďalšie štúdium a k 1. novembru 1952 odišlo 17 učiteľov na výkon základnej vojenskej služby.¹⁸ K 1. septembru 1952 chýbalo na školách v okrese Snina 20 učiteľov, z toho päť na strednej a 15 na národnej škole.¹⁹ Učitelia nemali k dispozícii učebnice a učebné pomôcky. Vážnym problémom, od ktorého závisel úspech individuálneho či mimoriadnych foriem štúdia, bola absencia učebného a študijného materiálu. Práve ten nedostatok bol príčinou toho, že málo učiteľov skončilo štúdium úspešne.²⁰

Učitelia v rámci vyučovacieho procesu boli využívaní pri realizovaní mocensko-politických cieľov komunistickej strany. Ich ideovo-politická vyspelosť v duchu vládnej ideológie sa v ďalších rokoch uplatňovala v rámci metodických združení, prostredníctvom diaľkového štúdia, individuálnym štúdiom politickej a pedagogickej literatúry. Veľký počet učiteľov sa zúčastňoval prednášok v rámci pedagogických rád. Byro KV KSS v Prešove vo svojom uznesení z 28. januára 1953 o situácii v školstve v Prešovskom kraji o. i. konštatovalo, že riaditelia škôl zanedbávali riadny chod škôl a učitelia neboli dostatočne oboznámení s plánom škôl. V záujme zlepšenia

16 SNA Bratislava, f. PŠK 1945 – 1960, kolégium povereníka 1953, inv. č. 182 – 189, šk. 137. Správa o prieskume škôl a školskej správy v Prešovskom kraji z aktívu ukrajinských učiteľov z 23. októbra 1953. *Zápisnica z 33. riadneho zasadnutia kolégia povereníka školstva z 30. novembra 1953.*

17 ŠA Prešov, pob. Humenné, f. ONV Snina, zápisnice rady ONV Snina, šk. 8. *Vyhodnotenie I. polroku 1952/53 (nesignované).*

18 ŠA Prešov, pob. Humenné, f. ONV Snina, zápisnice rady ONV Snina, šk. 6. *Zápisnica z 25. novembra 1950 (nesignované).*

19 ŠA Prešov, pob. Humenné, f. ONV Snina, zápisnice rady ONV Snina, inv. č. 21, šk. 7. *Správa o školstve.*

20 SNA Bratislava, f. PŠK 1945 – 1960, inv. č. 182 – 189, šk. 137. Kolégium povereníka školstva zo zasadnutia z 2. novembra 1953. *Úlohy školskej správy pri organizovaní mimoriadnych foriem štúdia pre nekvalifikovaných učiteľov.*

práce byro uložilo pravidelne usporiadať semináre, na ktorých sa mali učitelia zoznamovať so všetkými úsekmi školskej práce.²¹ Slabšia práca učiteľov sa dá vysvetliť i tým, že nebola poskytovaná náležitá pomoc nekvalifikovaným učiteľom. V školení sa prejavovali vážne nedostatky. V niektorých obciach prebiehalo školenie veľmi dobre, napr. vo Svidníku, Nižnom Mirošove, kde učitelia na stretnutia dochádzali pravidelne a školeniu venovali pozornosť. Na druhej strane, napr. v Cernine, Krajnej Polane sa pedagógovia školenia zúčastňovali neochotne a s problémami.²²

Do života školy stále viac prenikali ideologické vplyvy a politické praktiky KSČ, uplatňované tak prostredníctvom štátnych orgánov (odboru školstva KNV v Prešove), ako aj prostredníctvom spoločenských organizácií na škole. Hlavný dôraz bol kladený na prehĺbenie výchovného pôsobenia vo vyučovacom procese, najmä na výchovu k socialistickému vlastenectvu, marxistickému vedeckému svetonázoru a boju proti tmárstvu, buržoáznemu nacionalizmu, objektivismu a pod. Opakovanie všeobecných fráz pripomínalo boj s veternými mlynmi a ich dosah bol nepatrný. Kolégium povereníka školstva konštatovalo, že najviac nedostatkov v Prešovskom kraji sa prejavilo na úseku kádrovej politiky. Objavovali sa tam neplánovité a často bezdôvodné prekladania učiteľov, ktoré prebiehali v atmosfére kádrovania, prenasledovania a strachu. V školskom roku 1950/51 zo školských služieb v súvislosti s tzv. "P" akciou bolo prepustených IV. referátom KNV vyše tristo učiteľov. Učitelia pracovali v nepriaznivých podmienkach (zlé stravovanie, nemali byt, častokrát nedostávali plat a pod.). Rozbor situácie na úseku školskej správy v Prešovskom kraji ukázal, že bolo nutné posilniť najmä IV. referát KNV a niektoré IV. referáty ONV a zabezpečiť ich samostatnými pracovníkmi pre ukrajinské a slovenské školy. Ne fungoval systém práce na školách a práca bola neplánovitá.²³

K podstatnému narušeniu školského systému došlo najmä realizáciou ustanovení zákona o školskej sústave a vzdelávaní učiteľov z 24. apríla 1953 pod č. 31/1953 Zb. Z fiktívnych dôvodov, kopírovaných podľa vzoru Sovietskeho zväzu, v záujme urýchlenej prípravy budovateľov socialistickej spoločnosti v ČSR, došlo k hlbokému deštruktívnemu zásahu do československého vzdelávacieho systému. Na základe uvedeného zákona, ako aj vládneho nariadenia č. 32/53 Zb. z 29. júla 1953 Povereníctvo školstva zriadilo výnosom osemročné stredné školy s vyučovacím jazykom ukrajinským v Malom Lipníku, Jarabine, Veľkom Sulíne, Jakubanochoch a Kamienke od 1. septembra 1953.²⁴

Rýchly rast stredných škôl nebolo možné vybaviť kvalifikovanými učiteľmi. Školská reforma operatívne skrátila povinnú školskú dochádzku z deviatich na osem

21 ŠA Levoča, pob. Stará Lubovňa, f. ONV I. Stará Lubovňa 1945 – 1960, odbor školstva a kultúry, inv. č. 314, šk. 186. *Situácia v školstve v Prešovskom kraji z roku 1953.*

22 ŠA Prešov, pob. Svidník, f. ONV Svidník I. 1945 – 1960, inv. č. 17, šk. 6. *Zápisnice rady ONV z roku 1952.*

23 SNA Bratislava, f. PŠK 1945 – 1960, kolégium povereníka 1953, inv. č. 182 – 189, šk. 137. *Správa o prieskume v Prešovskom kraji. Zápisnica z 33. riadneho zasadnutia kolégia povereníka školstva z 30. novembra 1953.*

24 ŠA Levoča, pob. Stará Lubovňa, f. ONV I. Stará Lubovňa 1945 – 1960, odbor pre školstvo a kultúru, inv. č. 314, šk. 187. *Zriadenie osemročných stredných škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským.*

rokov a dĺžku štúdia na treťom stupni zo štyroch na tri roky, aby urýchlila nástup absolventov do praxe. Skrátene školskej dochádzky sa negatívne prejavilo vo zvýšenom počte vyučovacích hodín v týždni (36 hodín). Začal sa proces prepĺnenia učebných plánov, ktorý nepriaznivo vplýval na kvalitu vzdelávacieho procesu. Toto skrátenie štúdia o dva roky veľmi sťažilo prácu pri príprave žiakov na vysoké školy a spôsobilo nemalo pedagogických problémov. To bol hlboký zásah do sústavy všeobecnovzdelávacích škôl, ktorá bola zavedená zákonom z roku 1948. Podľa nového zákona z roku 1953 sa dĺžka štúdia po maturitu skrátila, čo rozhodujúcim spôsobom ovplyvnilo aj učebné plány a učebné osnovy.²⁵

Medzi skutočnosťami, ktoré ovplyvnili prijatie zákona z roku 1953, Ondrej Pavlík uvádza nasledujúce. Celkové trvanie povinnej všeobecnovzdelávacej školy sa zdalo prílišným bremenom pre hospodárstvo, ktoré si žiadalo rýchlejšie presúvať mládež do pracovného procesu. Za skrátenie školskej dochádzky sa prihovárala aj ťažká situácia na samotných školách : nedostatok budov, učební a najmä nedostatok kvalifikovaných učiteľov. Rolu hralo aj úsilie ešte viac sa priblížiť sovietskemu vzoru (desaťtriedne školy). A iste k tomu prispela aj vtedajšia napätá medzinárodná situácia. Najvyššie orgány komunistickej strany a štátne orgány pritom pozitívne hodnotili hlavne fakt, že v existujúcich materiálnych podmienkach (nedostatok škôl, učební, učebných pomôcok, učiteľov, atď.) školský zákon skrátil povinnú školskú dochádzku (na osem rokov) i stredné vzdelanie (na tri roky).²⁶

Zákon z 24. apríla 1953 sa hlboko dotkol aj prípravy učiteľov. Pedagogické fakulty nestačili obsadzovať národné školy učiteľmi, a tak ich zákon zrušil. Na jeho základe vznikli štyri typy pedagogických prípraviek. Boli to trojročné stredné pedagogické školy pre vzdelávanie učiteliek materských škôl a štvorročné stredné pedagogické školy pre prípravu učiteľov škôl prvého stupňa. Vzdelávanie učiteľov druhého stupňa (pre 6. – 8. ročník) mali zabezpečovať dvojročné vyššie pedagogické školy. Štvorročné vysoké školy pedagogické zabezpečovali učiteľov stredných škôl (tretí stupeň). Zanikli pedagogické gymnáziá a ich funkciu preberali štvorročné pedagogické školy. Filozofické a prírodovedecké fakulty, ktoré dovtedy pripravovali učiteľov pre tretí stupeň (gymnáziá a odborné školy), sa mali venovať vedeckej práci a príprave odborníkov.²⁷

Takéto hlboké zásahy do školskej sústavy bez prípravy, bez materiálneho a personálneho zabezpečenia spôsobili značné zmätky a mali negatívny dopad na úroveň stredoškolského vzdelania. Čoskoro sa ukázalo, že skrátenie školskej dochádzky z deviatich na osem rokov nebolo šťastným opatrením. V roku 1953 boli gymnáziá v rámci novej školskej reformy v ČSR definitívne zrušené. Namiesto nich vznikli jedenástočné stredné školy, napr. s ukrajinským vyučovacím jazykom v Medzilaborciach, v Snine, v Humennom dva roky existovala II. jedenástočná stredná škola

25 PAVLÍK, Ondrej. *Vývoj školskej sústavy v Československu so zreteľom na Slovensko*. Bratislava : Socialistická akadémia Slovenska, 1970, s. 23.

26 PAVLÍK, Ondrej. *Za nový školský systém*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1984, s. 58.

27 KOTOČ, Ján – PAVLOVIČ, Gustáv. *Za socialistickú školu. Príspevok k zákonu zo dňa 24. apríla 1953 o školskej sústave a vzdelávaní učiteľov*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1953, s. 34.

s ukrajinským vyučovacím jazykom,²⁸ neskôr v Bardejove, Svidníku,²⁹ Stropkove, Starej Lubovni a pod.

Po roku 1953, ale najmä po roku 1960 v súvislosti s novými školskými zákonmi došlo k zmenám v sústave stredných škôl a stredných odborných škôl (gymnázií), keď došlo k redukcii stredných všeobecnovzdelávacích škôl. Sieť odborných škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským sa nebudovala, ale boli zriadené paralelné triedy s vyučovacím jazykom ukrajinským pri odborných stredných školách s vyučovacím jazykom slovenským. Takéto triedy boli pri Strednej ekonomickej škole v Prešove, Strednej zdravotníckej škole v Prešove, Pedagogickej škole Klementa Gottwalda v Prešove, Strednej priemyselnej škole v Bardejove, Strednej priemyselnej škole v Snine, Strednej priemyselnej škole elektrotechnickej v Prešove, Strednej poľnohospodárskej škole v Medzilaborciach.³⁰

Aj keď problém predpísanej kvalifikácie pedagógov sa týkal školstva na celom území Slovenska, na školách s vyučovacím jazykom ukrajinským bol oveľa zreteľnejší. Učitelia si zvyšovali svoju kvalifikáciu aj diaľkovou formou štúdia čo predstavovalo veľkú záťaž a trieštenie síl pri vyučovacom procese. Pedagóg mal síce nárok na študijné voľno pred skúškou (päť dní). V daných podmienkach však zo strany vedenia školy nebolo vždy jednoduché zabezpečiť plynulosť vyučovania. Často sa preto stávalo, že vyučovacie hodiny neboli odučené. Treba poznamenať, že rozsah poznatkov, kvalita vedomostí získaných pri diaľkovom štúdiu boli prirodzene na nižšej úrovni, ako pri systematickom dennom štúdiu.

Tabuľka 1: Postavenie učiteľov v ukrajinských národnostných školách.³¹

Šk. rok	1952/1953				1954/1955			
Školy	Kvalif.	Nekvalif.	Spolu	% nekval.	Kvalif.	Nekvalif.	Spolu	% nekval.
Materské	15	55	70	78,5 %	49	21	70	30 %
Národné	180	163	343	47,5 %	256	192	448	43 %
OSŠ	21	228	249	91,5 %	30	229	259	88 %
JSŠ	14	27	41	65,8 %	9	17	26	65 %

Pre zlepšenie uvedeného stavu Povereníctvo školstva okrem systematického znižovania počtu nekvalifikovaných učiteľov organizovalo cestou Ústredného ústavu pre ďalšie vzdelávanie učiteľov a školských pracovníkov prázdninové školenia a kurzy ukrajinského jazyka a literatúry pre učiteľov ukrajinských škôl, ktoré boli

28 FEDIČ, Vasil et al. *Dejiny Humenného*. Humenné : Vasil Fedič-Redos, 2002, s. 325.

29 ŠVORC, Peter. *Svidník v premenách času*. Sabinov : Dino, 2005, s. 53. ISBN 80-85575-49-3.

30 RIČALKA, Michal. Rozvoj vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR po roku 1945. In ČORNÝ, Michal (Ed.). *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti*. Bratislava : Pravda, 1975, s. 94.

31 SNA Bratislava, f. PŠK 1945 – 1960, šk. 146 a, Situácia na školách s maďarským a ukrajinským vyučovacím jazykom zo 17. augusta 1955. *Správa o súčasných problémoch škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským*.

zakončené skúškami oprávňujúcimi vyučovať na ukrajinských školách. Objednávalo napr. i vhodnú ukrajinskú literatúru z USSR.³²

V dňoch 22. – 23. októbra 1953 zorganizovalo Povereníctvo školstva aktív učiteľov, na ktorom sa diskutovalo o problémoch v školstve. Aby sa zlepšila organizácia škôl, bolo navrhnuté, aby popri dvoch krajských inšpektoroch bol na IV. referáte KNV v Prešove menovaný ďalší inšpektor Ukrajinec, ktorý sa mal výlučne starať o školy s vyučovacím jazykom ukrajinským a to v okresoch – Stropkov, Snina, Bardejov, Stará Ľubovňa, Sabinov a Giraltovce. Na aktíve učiteľov bolo IV. referátu KNV v Prešove vytknuté, že svoju pozornosť venoval najmä mimoškolským otázkam a až na druhom mieste sa venoval školskej problematike. Školy stále pociťovali veľký nedostatok kvalifikovaných učiteľov.³³

O nekvalifikovanosti učiteľov sa hovorilo pri každej príležitosti, na konferenciách, aktívoch učiteľov, v uzneseniach strany a pod. Jedným zo spôsobov jej znižovania boli prázdninové kurzy, štúdium v zahraničí či vytváranie konzultačných stredísk. Počas letných prázdnin sa konal dvadsaťdňový kurz ukrajinského jazyka pre pokročilých v Prešove a pre začiatočníkov v Bardejove, Svidníku, Medzilaborciach, ktorého sa zúčastnilo 55 učiteľov z národných, ako aj osemročných stredných ukrajinských škôl.³⁴ V školskom roku 1953/54 odišlo študovať do USSR tridsať absolventov z jedenásťročných a odborných škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským, aby získali kvalifikáciu pre ročníky 6. – 11. Povereníctvo školstva zvýšilo počty poslucháčov prijímaných do prvého ročníka Vyššej školy pedagogickej v Prešove z radov absolventov jedenásťročných škôl a pedagogickej školy s vyučovacím jazykom ukrajinským na päťdesiat. V okrese Stará Ľubovňa boli zriadené dve konzultačné strediská v Starej Ľubovni a v Kamienke. Štúdium sa začalo v Starej Ľubovni 28. januára 1953 a v Kamienke 16. januára 1953.³⁵ V dôsledku týchto opatrení sa mala znížiť nekvalifikovanosť učiteľov na školách s vyučovacím jazykom ukrajinským. Nedostatok kvalifikovaných učiteľov bol na celom území Slovenska. Len v školskom roku 1954/55 ich na slovenských školách bolo 46,6 % a v ročníkoch 6. – 8. dosahoval tento stav dokonca až 77 %, pričom, ako je uvedené v Správe o súčasných problémoch škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským z augusta 1955 situácia na školách s ukrajinským vyučovacím jazykom bola oveľa horšia.³⁶ Uznesenie ÚV KSČ z júna 1955 o zvýšení úrovne a ďalšom rozvoji všeobecnovzdelávacieho školstva uložilo školskému rezortu znížiť do roku 1960 počet učiteľov bez požadovanej kvalifikácie

32 SNA Bratislava, f. PŠK 1945 – 1960, šk. 146 a. Správa o súčasných problémoch škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským. *Situácia na školách s maďarským a ukrajinským vyučovacím jazykom zo 17. augusta 1955.*

33 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS 1945 – 1958, šk. 855. *Správa o situácii škôl a školskej správy v Prešovskom kraji.*

34 ŠA Levoča, pob. Stará Ľubovňa, f. ONV I. Stará Ľubovňa 1945 – 1960, odbor pre školstvo a kultúru, inv. č. 314, šk. 187. *Prázdninové školenia učiteľov.*

35 ŠA Levoča, pob. Stará Ľubovňa, f. ONV I. Stará Ľubovňa 1945 – 1960, odbor pre školstvo a kultúru, inv. č. 314, šk. 186. *Individuálne štúdium ukrajinského jazyka.*

36 SNA Bratislava, f. PŠK 1945 – 1960, šk. 146 a. Situácia na školách s maďarským a ukrajinským vyučovacím jazykom zo 17. augusta 1955. *Správa o súčasných problémoch škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským.*

v celoslovenskom meradle na 15 %.³⁷ Nekvalifikovanosť učiteľov na školách s vyučovacím jazykom ukrajinským bola pretrvávajúcim problémom, i keď v podstatne menšej miere aj v šesťdesiatych rokoch.

Závažná zmena nastala aj v oblasti riadenia. Ak gymnáziá podliehali a boli riadené odborom školstva KNV, potom jedenástročné stredné školy boli podriadené odborom školstva ONV. Z dôvodu verejnej kontroly boli do týchto funkcií menovaní často aj ľudia bez príslušného vzdelania z neučiteľského rezortu. Pritom sa aj na post riaditeľa školy dostali mnohí jednotlivci bez príslušnej odbornej kvalifikácie pre daný stupeň školy. Tieto orgány sa nedostatočne starali o zabezpečenie a úroveň vzdelávacieho procesu na škole, ale zato maximálne využívali učiteľov i žiakov na politické aktivity. V päťdesiatych rokoch ich sužovali najmä dve oblasti týchto aktivít – výkup a kolektivizácia. Dozor na všeobecnovzdelávacích školách s vyučovacím jazykom ukrajinským nebol dostatočne zabezpečený. Z ustanovených štyroch inšpektorov ukrajinskej národnosti, traja inšpektori (Š. Varzaly v Bardejove, V. Hrinko v Svidníku a V. Rosocha v Snine) diaľkovo študovali, čím si zvyšovali kvalifikáciu pre druhý stupeň škôl. Pri školskom odbore rady KNV v Prešove bol ustanovený krajský školský inšpektor pre ukrajinské školy, ktorý mal kvalifikáciu pre národné školy s vyučovacím jazykom ruským a diaľkovo študoval pre tretí stupeň. Na Povereníctve školstva bolo systemizované miesto ústredného inšpektora a metodika pre ukrajinské školy. Povereníctvo školstva navrhlo zriadiť pri školskom odbore rady KNV v Prešove osobitné oddelenie pre ukrajinské školy, vytvoriť osobitné obvody pre ukrajinské školy pričlenené k ONV tých najbližších okresov, v ktorých bola prevažná väčšina ukrajinských škôl a pre ich riadenie a dozor menovať osobitných okresných školských inšpektorov z radov odborníkov. Tieto návrhy však neboli v tomto období uskutočnené.³⁸

Na základe uznesenie ÚV KSČ o zvýšení úrovne a celkovom rozvoji všeobecnovzdelávacieho školstva z júna 1955 sa mala venovať zvýšená a mimoriadna starostlivosť školám v obciach a učiteľom, ktorí v nich pôsobili. Práca učiteľa pôsobiaceho na školách v menších obciach bola veľmi náročná nielen po metodicko-pedagogickej stránke, ale predovšetkým materiálnej. Mnohí učitelia sa sťažovali na ubytovanie, stravovanie, dopravu, ktorá im nebola zabezpečená. Školy, zvlášť málotriedne potrebovali kvalifikovaných učiteľov, ktorí by boli nielen dobrými pedagógmi, ale aj kultúrno-osvetovými pracovníkmi. Učitelia museli vynaložiť veľké úsilie, aby presvedčili deti o nutnosti učiť sa a pod.³⁹ Uznesenie ÚV KSČ z júna 1955 poukázalo na vážne nedostatky výchovno-vyučovacej práce. Pre zlepšenie a skvalitnenie práce na školách bolo školským inšpektorom doporučené, aby viedli učiteľov k systema-

37 SNA Bratislava, f. PŠK 1945 – 1960, inv. č. 651, šk. 196. *Odstránenie nekvalifikovaných učiteľov všeobecnovzdelávacích škôl a odborných škôl do roku 1960.*

38 SNA Bratislava, f. PŠK 1945 – 1960, šk. 146 a. *Správa o súčasných problémoch škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským. Situácia na školách s maďarským a ukrajinským vyučovacím jazykom* zo 17. augusta 1955.

39 ŠA Prešov, f. Krajský národný výbor (KNV) Prešov 1949 – 1960, odbor školstva a kultúry, inv. č. 2186, šk. 149. *Zápisnica napísaná na pedagogickej rade pri Pedagogickej škole pre vzdelanie učiteľov materských a národných škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským v Prešove* 23. a 25. januára 1956.

tickým prípravám na každú vyučovaciu hodinu, a za tým účelom mali častejšie kontrolovať ich prácu.⁴⁰

Treba zdôrazniť, že dobré vzdelávacie výsledky školy záviseli prevažne od kvalifikácie učiteľov. Aj v tomto období veľa žiakov na školách prepádávalo. Veľká časť nedostatočných na ukrajinských školách bola z jazyka slovenského, kde mu nebola venovaná dostatočná pozornosť. Na prospech žiakov vplývali aj ďalšie faktory, napr. nedostatok učebníc, učebných pomôcok, ale aj to, že žiaci dochádzali do školy pešo, denne niekoľko kilometrov. Školský odbor vynaložil veľké úsilie, aby na ukrajinských školách počet prepádajúcich žiakov nebol vyšší ako na slovenských. To bolo ovplyvňované ešte dosť vysokým percentom nekvalifikovaných učiteľov, ktorých bolo na školách pomerne dosť. Z celkového počtu učiteľov (165) na ukrajinských všeobecno-vzdelávacích školách bolo devätnásť nekvalifikovaných a z nich desať nemalo ani záverečnú skúšku zo škôl tretieho stupňa.⁴¹

Na základe uznesenia Byra ÚV KSS z 23. decembra 1955 *O zvýšení politicko-výchovnej práce medzi ukrajinským obyvateľstvom* boli učitelia povinní individuálnym štúdiom pripravovať sa na skúšky z ukrajinského jazyka a literatúry a tým si zvyšovať jazykové znalosti.⁴² Všetci učitelia, na ktorých sa vzťahoval výnos povereníctva školstva a kultúry (PŠK) z 15. novembra 1956 o diferenciačných skúškach z jazyka ukrajinského boli povinní ich absolvovať a v čase hlavných prázdnin vykonať predpísané skúšky. Štúdium bolo organizované tak, aby študujúci mali možnosť vykonať skúšky z jazyka ukrajinského v ktoromkoľvek roku, najneskôr do roku 1960. Učitelia, ktorí do roku 1960 nevykonali skúšku z jazyka ukrajinského, mali byť preradení do kategórie nekvalifikovaných učiteľov so všetkými dôsledkami z toho vyplývajúcimi. V tom čase študovalo v ZSSR 62 vysokoškolákov, prevažne pedagogický smer.⁴³ Pri rozmiestňovaní učiteľov a absolventov pedagogických škôl bolo potrebné dodržiavať zásadu, aby do Prešovského kraja boli vysielaní kvalifikovaní učitelia. Demokratizácia školstva si nevyhnutne vyžiadala rast počtu škôl.⁴⁴

40 ŠA Prešov, pob. Svidník, f. ONV Svidník I. 1945 – 1960, zápisnice rady ONV, inv. č. 21, šk. 11. *Správa o výchovno-vyučovacích výsledkoch v prvom polroku školského roku 1955/56.*

41 ŠA Levoča, pob. Stará Lubovňa, f. ONV I. Stará Lubovňa 1945 – 1960, odbor pre školstvo a kultúru, inv. č. 519, šk. 612. *Správa o výchovno-vyučovacej práci škôl v školskom roku 1955/56.*

42 ŠA Prešov, f. KNV Prešov 1949 – 1960, odbor školstva a kultúry, inv. č. 3051, šk. 212. *Správa o vysielaní študentov na štúdium do ZSSR zo 14. mája 1957.*

43 Povinné individuálne štúdium sa nevzťahovalo na tých, ktorí absolvovali Pedagogickú školu alebo Vyššiu a Vysokú pedagogickú školu a mali kvalifikáciu pre školy s vyučovacím jazykom ukrajinským alebo si diaľkovým štúdiom urobili kvalifikáciu pre tieto školy či zložili z ukrajinského jazyka skúšky. ŠA Levoča, pob. Stará Lubovňa, f. ONV I. Stará Lubovňa 1945 – 1960, odbor pre školstvo a kultúru, inv. č. 519, šk. 611. *Smernica pre ďalšie štúdium a zvyšovanie úrovne ukrajinského jazyka pre učiteľov na ukrajinských školách.*

44 BAJCURA, Ivan. *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 159.

Tabuľka 2: Počet ukrajinských škôl v prvej polovici 50. rokov.⁴⁵

Školský rok	1951/1952			1953/1954			30.9.1954		
Druhy škôl	Počet škôl	Počet tried	Počet žiakov	Počet škôl	Počet tried	Počet žiakov	Počet škôl	Počet tried	Počet žiakov
Materské	69	70	2382	89	93	2151	65	69	1436
Národné	231	384	11279	211	304	8377	209	312	8932
Stredné	51	207	5637	54	210	6069	43	247	6809
Gymnázia	5+3	34	973	3	18	537	3+2	54	1462
Odborné				1	17	491	2	8	242

Tabuľka 3: Počet ukrajinských škôl v druhej polovici 50. rokov.⁴⁶

Školský rok	1955/56			15.9. 1959		
Druhy škôl	Počet škôl	Počet tried	Počet žiakov	Počet škôl	Počet tried	Počet žiakov
Materské	63	65	1487	64	68	1631
Národné	245	748	15417	187	310	8530
Stredné všeobecnovzdelávacie	5	51	1430	41	284	7502
Stredné odborné	4	24	766	6	83	2218

Z tabuliek vyplýva, že najväčší prírastok oproti predvojnovému stavu zaznamenali materské a stredné školy. Príprava učiteľov nestačila za rýchlym rastom počtu škôl, čo sa odrazilo na ich nekvalifikovanosti na celom území Slovenska.⁴⁷ Úroveň ukrajinského jazyka pre učiteľov na ukrajinských školách sa postupne zlepšova-

45 BERKA, Vladimír. Rozvoj ukrajinského školstva v rokoch 1948 – 1985. In GAJDOŠ, Marián (Ed.). Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti na Slovensku v období výstavby socializmu. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1989, s. 161; URAM, Pavel. Vývoj ukrajinského školstva v rokoch 1948 – 1953. In RYČÁLKA, Michajlo (Ed.). *Žovteň i ukrajins'ka kul'tura*. Prjašiv : Kul'turnyj sojuz ukrajins'kych trudjaščych, 1968, s. 523; URAM, Pavel. K niektorým otázkam vývoja ukrajinského školstva v Československu v rokoch 1945 – 1960. In BAJCURA, Ivan (Ed.). *Zborník prác učiteľov Ústavu ML UPJŠ 5*. Košice : Ústav ML UPJŠ, 1978, s. 246; SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS 1945 – 1958, šk. 820. *Správa o ukrajinskom školstve. Správa o práci škôl s maďarským, poľským a ukrajinským vyučovacím jazykom*; SNA Bratislava, f. PŠK 1945 – 1960, šk. 162. *Školy s vyučovacím jazykom ukrajinským (ruským)*; SNA Bratislava, f. PŠK 1945 – 1960, kolégium povereníka, šk. 146 a. Situácia na školách s maďarským a ukrajinským vyučovacím jazykom zo 17. augusta 1955. *Správa o súčasných problémoch škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským*.

46 Pozri poznámku číslo 46.

47 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS 1945 – 1958, šk. 908. *Zápisnica zo zasadnutia byra ÚV KSS z 3. decembra 1955 o problémoch výchovnej práce kultúrno-osvetových pracovníkov medzi ukrajinským obyvateľstvom*.

la organizovaním prázdninových kurzov. Na týchto kurzoch prednášali učitelia z USSR. V ich priebehu došlo k plneniu kvalifikácie učiteľov o 10 %. V polovici päťdesiatych rokov sme zaznamenali v ukrajinských všeobecnovzdelávacích školách 50 % a v ročníkoch 6. – 11. priemerne až 83 % nekvalifikovaných učiteľov.⁴⁸ V roku 1956 v materských školách pôsobilo 13,8 % nekvalifikovaných učiteľov, v ročníkoch 1. – 5. ich bolo 42,1 %, v ročníkoch 6. – 9. až 80 % a v ročníkoch 9. – 11. ich počet dosiahol až 89,4 % nekvalifikovanosť.⁴⁹ Značnú pomoc pri znižovaní počtu nekvalifikovaných učiteľov na ukrajinských školách poskytovali školy v ZSSR, kde na získanie pedagogického vzdelania odišlo v roku 1956 tridsať študentov ukrajinskej národnosti.⁵⁰

V školských rokoch 1955/56 a 1956/57 vykonali pracovníci Povereníctva školstva a kultúry prieskum situácie na ukrajinských jedenástočných a pedagogických školách vo Svidníku, Medzilaborciach, Snine a v Prešove, ktorý bol zameraný na jazykovú úroveň učiteľov. Obdobné prieskumy vykonali odbory školstva a kultúry rád KNV a ONV na osemročných stredných a národných školách. Prieskumy ukázali, že jednou z hlavných príčin nedostatkov na ukrajinských školách bola neznalosť jazyka ukrajinského u väčšiny učiteľov týchto škôl. Na základe uvedených skutočností uložilo povereníctvo školstva a kultúry všetkým učiteľom, ktorí nemali kvalifikáciu pre školy s vyučovacím jazykom ukrajinským, povinnosť podrobiť sa skúške z jazyka ukrajinského do roku 1960. V prípravách na skúšky učiteľom pomáhali dvoj až trojtýždňové jazykové kurzy organizované počas letných prázdnin. V roku 1956 a 1957 sa ich zúčastnilo okolo 280 učiteľov. Pri štúdiu ukrajinského jazyka pomáhalo ukrajinské štúdio československého rozhlasu v Prešove, ktoré vysielalo pravidelné jazykové relácie pre učiteľov.⁵¹

V roku 1959 došlo k novej reforme vo vzdelávaní učiteľov. Vládnym nariadením č. 57 z 31. júla 1959 bolo v ČSR zriadených dvadsať pedagogických inštitútov ako vysokých škôl pre vzdelávanie učiteľov škôl prvého a druhého stupňa. Po roku 1959 mohli učitelia študovať na ukrajinskom oddelení Pedagogického inštitútu v Prešove a na katedre ukrajinského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty UPJŠ. Okrem vysokej nekvalifikovanosti učiteľov, školy s vyučovacím jazykom ukrajinským trpeli aj ich celkovým nedostatkom, čo malo negatívny vplyv na samotnú úroveň vzdelávania. V školskom roku 1956/57 chýbalo na ukrajinských všeobecnovzdelávacích a pedagogických školách niekoľko učiteľov, konkrétne v Bardejove (1), v Giraltov-

48 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS 1945 – 1958, šk. 974. Uznesenie z 10. schôdzky byra ÚV KSS z 21. marca 1958. *Kontrolná správa o plnení uznesení politického byra ÚV KSČ a byra ÚV KSS o zvýšení politicko-výchovnej práce medzi ukrajinským obyvateľstvom v Prešovskom kraji.*

49 ŠA Košice, f. Východoslovenský KNV 1960 – 1969, komisia pre školstvo a kultúru, inv. č. 25 – 31, šk. 4. Zápisnica zo zasadnutia krajskej komisie 37. schôdze z 30. januára 1964. *Správa o stave škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským.*

50 GREŠÍK, Ladislav. *Slovenská kultúra v začiatkoch budovania socializmu (1948 – 1955)*. Bratislava : Pravda, 1980, s. 308.

51 SNA Bratislava, f. PŠK 1945 – 1960, šk. 166. *Správa o plnení uznesenia byra ÚV KSS z 3. decembra 1955 o zvýšení politicko-výchovnej práce medzi ukrajinským obyvateľstvom v ČSR na úseku školskom.*

ciach (2), v Snine (9), v Spišskej Starej Vsi (2), v Stropkove (2), vo Svidníku (1). Naopak, v Starej Lubovni bola situácia najlepšia, pretože v škole nechýbal žiaden učiteľ.⁵²

V ukrajinskom národnostnom školstve v Prešovskom kraji i popri dosiahnutých úspechoch chýbali pedagógovia, najmä na druhom a treťom stupni škôl. V roku 1957 v 6. – 8. ročníku na osemročných stredných školách vyučovalo 183 neodborných učiteľov, to znamenalo 79 % a v 9. – 11. ročníku na jedenástročných stredných školách ich bolo 29, t. j. až 85 % nekvalifikovanosť.⁵³ Kvôli zvyšovaniu kvalifikácie učiteľov poverením školstva vysielalo absolventov jedenástročných stredných škôl a pedagogických škôl na štúdium do ZSSR. K 14. máju 1957 študovalo v ZSSR 65 žiakov ukrajinskej národnosti. Štúdium študentov v zahraničí prispievalo k zníženiu počtu nekvalifikovanosti učiteľov. Na začiatku roku 1960 už nebolo potrebné vyslať študentov do zahraničia, nakoľko existovala na Slovensku filozofická fakulta, kde sa študoval predmet ukrajinský jazyk s rôznymi aprobáciami.⁵⁴

V snahe zvýšiť celkovú úroveň ukrajinských škôl na Slovensku v zmysle uznesenia byra ÚV KSS o práci medzi ukrajinským obyvateľstvom, poverením školstva žiadalo v rámci kultúrnej dohody s USSR na rok 1957 zabezpečiť troch prednášateľov z USSR na ukrajinský jazyk (gramatiku, literatúru, pedagogiku) na Vyššiu a Vysokú pedagogickú školu, katedru ukrajinského jazyka v Prešove a to až na dva roky. Okrem toho žiadalo vyslať štyroch profesorov z USSR na kurzy ukrajinského jazyka pre učiteľov počas hlavných prázdnin.⁵⁵

30. septembra 1958 boli riaditelia škôl znovu upozornení na plnenia uznesení ÚV KSS a súčasne boli vyžiadané plány práce škôl medzi ukrajinským obyvateľstvom. Kontrolou práce boli poverení okresní školskí inšpektori. Od 1. novembra 1957 bolo na ONV v Bardejove zriadené a obsadené miesto okresného školského inšpektora pre ukrajinské školy.⁵⁶

Koncom päťdesiatych rokov došlo na ukrajinských školách k podstatnému zlepšeniu personálnej situácie. Prispela k tomu aj skutočnosť, že takmer všetci absolventi Vyššej školy pedagogickej a Filologickej fakulty Vysokej školy pedagogickej v Prešove boli umiestnení do škôl len v Prešovskom kraji. V školskom roku 1957/58 študovalo 71 poslucháčov na Pedagogických inštitútoch v Kyjeve na Univerzite Tarasa Ševčenku a v Odese. Tým malo dôjsť do roku 1960 k poklesu počtu nekvalifikovaných učiteľov. Tento plán sa však nesplnil pre kombináciu predmetov matematika – fyzika, avšak na druhej strane sa prekročil na Vyššej pedagogickej škole v Prešove v kombinácii dejepis – zemepis a jazyk ukrajinský na Filologickej fakulte, čím

52 ŠA Prešov, f. KNV Prešov 1949 – 1960, odbor školstva a kultúry, inv. č. 3219, šk. 225. *Prehľad o potrebe učiteľov v školskom roku 1957/58 na školách s vyučovacím jazykom ukrajinským.*

53 ŠA Prešov, f. KNV Prešov 1949 – 1960, odbor školstva a kultúry, inv. č. 3078, šk. 212. *Pridelenie absolventov Vysokej školy Pedagogickej v Bratislave na ukrajinské školy do Prešovského kraja zo dňa 11. apríla 1957.*

54 ŠA Prešov, f. KNV Prešov 1949 – 1960, odbor školstva a kultúry, inv. č. 3051, šk. 212. *Správa o vysielaní študentov na štúdium do ZSSR zo 14. mája 1957.*

55 SNA Bratislava, f. PŠK 1945 – 1960, šk. 188. *Podklady pre prípravu plánu kultúrnej dohody zo ZSSR na rok 1957.*

56 ŠA Prešov, pob. Bardejov, f. ONV Bardejov 1945 – 1960, inv. č. 1239, šk. 405. *Správa o stave vyučovacích výsledkov na ukrajinských školách.*

vznikol určitý nadbytok absolventov v nasledujúcich rokoch. V päťdesiatych rokoch vysokoškolské štúdium ukončilo asi tisíc študentov a 56 študentov ukončilo vysoké školy v ZSSR.⁵⁷

Na základe uznesenia byra ÚV KSS bolo s platnosťou od 1. septembra 1956 zriadené oddelenie pre ukrajinské školy pri odbore školstva a kultúry rady KNV v Prešove, ktoré malo troch pracovníkov. Hneď po zriadení však nebolo plne obsadené. Pracovali v ňom A. Vataščin ako vedúci oddelenia, I. Rusnák ako krajský školský inšpektor a tretie miesto ostalo neobsadené. Riadenie ukrajinských škôl v okresoch bolo ťažké. Popri ukrajinských inšpektoroch v Medzilaborciach, Snine, Stropkove a vo Svidníku pracovali ukrajinskí školskí inšpektori aj na ONV v Sabinove, Starej Lubovni a Spišskej Starej Vsi a vymenil sa vtedajší inšpektor pre ukrajinské školy v Bardejove, avšak kvôli platovým podmienkam odišli na vlastnú žiadosť z funkcie inšpektori v Medzilaborciach, Svidníku a v Snine, kde miesto inšpektorov zostalo neobsadené. V dôsledku uvedených zmien v prevažnej väčšine funkciu okresných školských inšpektorov zastávali učitelia mladí a neskúsení alebo starší, ktorí neovládali ukrajinský jazyk, resp. boli poverovaní inými prácami.⁵⁸ V neskoršom období sa zlepšila situácia na školských inšpektorátoch v troch okresoch, v Bardejove, Sabinove a v Starej Lubovni, menovaním po dvoch školských inšpektorov, z čoho jeden bol pre ukrajinské školy. Malo sa dbať na to, aby školská agenda a ostatný písomný styk bol na ukrajinských školách v ukrajinskom jazyku.⁵⁹

Na aktívne učiteľov v Starej Lubovni 22. septembra 1958 sa konštatovalo, že deväťročná povinná školská dochádzka je povinná z toho dôvodu, že žiaci rozsah učiva v priebehu ôsmich rokov nestačia zvládnuť i napriek tomu, že učebné osnovy už boli zmenené. V školách i naďalej existovala trojsmennosť vyučovania. Zo zápisníc sa dozvedáme, že v roku 1958 bolo pomerne vysoké percento prepádajúcich žiakov, čo bolo zapríčinené dvojsmennosťou, prípadne trojsmennosťou vyučovania, nekvalifikovanými učiteľmi, zamestnaním detí v poľnohospodárstve v sezónnych prácach. Bolo nemysliteľné, aby osemroční žiaci, pre ktorých začínalo vyučovanie o pätnástej hodine boli ešte schopní rozmýšľať okolo devätnástej.⁶⁰ Na rokovaní ÚV KSS v roku 1958 sa konštatovalo, že prácu učiteľov ovplyvňovalo časté prekladanie učiteľov z miesta na miesto. Učiteľ nemohol bližšie spoznať deti rodičov, prostredie, v ktorom žili, a taktiež pre žiakov bolo ťažké zvykať si stále na nových učiteľov. Bolo potrebné uplatniť zásadu, aby učiteľ pôsobil na jednom mieste aspoň šesť či osem rokov a ne-

57 KONEČNÝ, Stanislav. Postavenie ukrajinskej menšiny na Slovensku v poststalinskom období. In ŠMIGEL, Michal et al. (Eds.). *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989). Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2007, s. 250. ISBN 97-88080-8340-50.

58 SNA Bratislava, f. PŠK 1945 – 1960, šk. 166. *Správa o plnení uznesení byra ÚV KSS z 3. decembra 1955 o zvýšení politicko-výchovnej práce medzi ukrajinským obyvateľstvom v ČSR na úseku školskom*.

59 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS 1945 – 1958, šk. 974. *Uznesenie z 10. schôdzky byra ÚV KSS z 21. marca 1958. Kontrolná správa o plnení uznesení politického byra ÚV KSČ a byra ÚV KSS o zvýšení politicko-výchovnej práci medzi ukrajinským obyvateľstvom v Prešovskom kraji*.

60 ŠA Levoča, pob. Stará Lubovňa, f. ONV I. 1945 – 1960, zápisnice rady ONV, inv. č. 48, šk. 22, *Správa o vyhodnotení plnenia akčného program plánu za rok 1958*.

prekladať ho z miesta na miesto, keď sa dopustil chyby. Naopak, mali sa vytvoriť vhodnejšie podmienky, napr. vyriešiť bytovú otázku. Vyše 7 000 učiteľov nemalo koncom päťdesiatych rokov byť v mieste pracoviska a dochádzalo denne niekoľko kilometrov.⁶¹

Personálne obsadenie na ukrajinských národnostných školách sa pomaly zlepšovalo. Nízka kvalifikovanosť učiteľov bola ešte stále na druhom stupni. V roku 1960 z celkového počtu vyučujúcich v ročníkoch 6. – 9. malo predpísanú kvalifikáciu iba 35 % učiteľov. Nekvalifikovanosť učiteľov na druhom stupni škôl sa znižovala každoročným umiestňovaním absolventov do ukrajinských škôl z Vyššej pedagogickej školy. Takmer všetci učitelia vykonali skúšku z ukrajinského jazyka na základe výnosu Povereníctva školstva a kultúry o diferenciálnych skúškach pre ukrajinské školy (šiesti ju pre chorobu neabsolvovali). Aj napriek pretrvávajúcim nedostatkom vo výchovno-vyučovacej práci na ukrajinských školách môžeme konštatovať, že napr. v okrese Bardejov bolo koncom päťdesiatych rokov vynaložené veľké úsilie na zlepšenie celkovej úrovne ukrajinských škôl a nezaznamenali sa nijaké žiadosti rodičov o zmenu jazyka.⁶²

Na ukrajinských školách ešte v roku 1960 bola 60 % nekvalifikovanosť učiteľov na druhom stupni. Povereníctvo školstva zároveň rozhodlo umiestniť najlepších učiteľov na tretí stupeň škôl a v krajných prípadoch do najlepších osemročných stredných škôl. Najväčšia potreba učiteľov bola v rokoch 1960/1961 v ročníkoch 6. – 9., čo súviselo s prechodom na povinnú deväťročnú školskú dochádzku.⁶³

Pre lepšie riadenie ukrajinských škôl počet školských inšpektorov sa zvýšil v okresoch Bardejov, Giraltovce, Stropkov, Stará Ľubovňa. Kvalita práce na školách sa zlepšila aj zriadením oddelenia pre ukrajinské školstvo pri odbore školstva a kultúry rady KNV v Prešove.⁶⁴ Ku koncu roka 1960 bolo z celkového počtu učiteľov národnostných škôl (2 517 učiteľov maďarských a 421 učiteľov ukrajinských škôl) kvalifikovaných 2 007 učiteľov, t. j. 68,3 %, z toho na maďarských školách 69 %, na ukrajinských školách 64 %, čo bolo v porovnaní s celoslovenským priemerom o 3,9 % menej.⁶⁵

Uznesenie ÚV KSČ *O úzkom spojení školy so životom a o ďalšom rozvoji výchovy a vzdelávania v Československu* z 29. apríla 1959 sa podstatným spôsobom dotýkalo aj prípravy učiteľov. Učitelia pre základné deväťročné školy sa mali vzdelávať v pedagogických inštitútoch a pre školy druhého cyklu sa mali pripravovať na univer-

61 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS 1958 – 1981, šk. 176. Zasadnutia sekretariátu z 15. augusta 1958. *Návrh na politicko-organizačné zabezpečenie komplexného prieskumu plnenia uznesení ÚV KSČ a ÚV KSS o zvýšení politicko-výchovnej práce medzi ukrajinským obyvateľstvom v ČSR.*

62 ŠA Prešov, pob. Bardejov, f. ONV Bardejov 1945 – 1960, inv. č. 1239, šk. 405. *Správa o stave vyučovacích výsledkov na ukrajinských školách v roku 1960.*

63 Pripomenieme, že v priemere mesačný plat učiteľa v roku 1959 bol 1 173 Kčs, v roku 1965 1 210 Kčs. ŠA Levoča, pob. Stará Ľubovňa, f. ONV I. Stará Ľubovňa 1945 – 1960, odbor pre školstvo a kultúru, inv. č. 522, šk. 624. *Umiestnenie absolventov vysokých škôl v USSR.*

64 ŠA Prešov, f. KNV Prešov 1949 – 1960, odbor školstva a kultúry, inv. č. 5260, šk. 370. *Kultúrno-výchovná činnosť medzi ukrajinským obyvateľstvom.*

65 Národní archiv Praha, f. Ministerstvo školství a kultúry, kolégium č. 47, 31. december 1960, šk. 36, *Správa o práci škôl s maďarským, poľským a ukrajinským vyučovacím jazykom.*

zitách. Vyššie a vysoké pedagogické školy boli zrušené. Významnou udalosťou pre ďalší rast vzdelanosti na východnom Slovensku bolo v roku 1959 zriadenie Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Na jej Filozofickej fakulte v Prešove a od roku 1963 aj na Prírodovedeckej fakulte v Košiciach sa pripravovali učitelia pre školy druhého cyklu nielen pre východoslovenský región, ale aj pre celé Slovensko.⁶⁶

Politické perzekúcie učiteľov, ich premiestňovanie a prepúšťanie zo školských služieb boli permanentným javom päťdesiatych rokov. Pritom sociálne pomery učiteľov boli tradične skôr na nižšej úrovni a nezlepšovali sa. Tí, ktorí pôsobili na severovýchodnom Slovensku, najmä na vidieku, sa stretávali s množstvom problémov, ako sme už uviedli vyššie. Na rôznych mítingoch, konferenciách, poradách, a to aj na celoštátnej úrovni, sa síce stále deklarovala ochota riešiť tieto pálčivé problémy, často však išlo len o provizórne opatrenia. Systémové a komplexné riešenie mohlo byť zabezpečené len v dlhšom časovom horizonte. Mnohí učitelia tak pod rôznymi tlakmi stratili záujem o učiteľské povolanie a mnohí iní ho museli opustiť.⁶⁷

66 DANILÁK, Michal. *Dejiny gymnázia v Sobrance*. Sobrance : Gymnázium Sobrance, 2008, s. 27.

67 ŽATKULIAK, Jozef. K perzekúciám učiteľov po roku 1948. In PEŠEK, Ján (Ed.). *V tieni totality. Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistickej totality (1948 – 1953)* Bratislava : Historický ústav SAV, 1996, s. 88.

ŠTUDIJNÉ MATERIÁLY

Nitra. Foto Branislav Švorc

◀ *Nitra. Foto Peter Švorc*

Z OBSAHU PROTICHOLOEROVÝCH OBEŽNÍKOV A BROŽÚROK Z ROKOV 1830 – 1831

(II.)

Preventívne proticholeroové rady a odporúčania a dobová liečba cholery

Anton LIŠKA

V historických fondoch slovenských štátnych a cirkevných archívov, múzeí a knižníc sa nachádza bohatý pramenný materiál, viažuci sa k problematike cholerovej epidémie z roku 1831. Spomedzi archívnych dokumentov pojednávajúcich o cholerovej epidémii z roku 1831 majú vysokú výpovednú hodnotu predovšetkým proticholeroové obežníky a brožúrky. Boli určené svetským i cirkevným predstaviteľom krajiny, proticholeroovými komisármi, štátnymi úradníkmi v župách a okresoch, lekármi, kňazmi, farármi a v neposlednom rade i civilnému obyvateľstvu. Ich úlohou bolo prinášať informácie o opatreniach zabráňujúcich šíreniu cholery a o prevencii, symptómoch a liečbe tohto vysoko infekčného ochorenia. Autori proticholeroových obežníkov a brožúrok boli uznávaní uhorskí lekári, odborníci na epidemické choroby, proticholerooví komisári, kňazi i ľudoví liečitelia. Obežníky a brožúrky boli písané švabachom a latinkou v latinskom, nemeckom, maďarskom jazyku ale aj v národných jazykoch, aby im porozumel i prostý ľud. Všetky obežníky a brožúrky boli vydávané a rozposielané adresátom v tlačenej podobe.¹

Z obsahového hľadiska možno proticholeroové obežníky a brožúrky rozdeliť do troch skupín:

1. Proticholeroové obežníky a brožúrky, ktoré popisujú opatrenia a odporúčania na zamedzenie vpádu cholery do krajiny, resp. šíreniu cholery v krajine.
2. Proticholeroové obežníky a brožúrky, ktoré prinášajú informácie o symptómoch, prevencii, liečbe a liekoch proti cholere.
3. Proticholeroové obežníky a brožúrky, ktoré pojednávajú o úpravách týkajúcich sa vysluhovania náboženských obrádov v čase trvania cholerovej epidémie (slávenie liturgií, vysluhovanie sviatostí, pochovávanie zomrelých a pod.).

Z hľadiska ich autorstva možno proticholeroové obežníky a brožúry rozdeliť do troch skupín:

1. Proticholeroové obežníky a brožúrky, ktorých pôvodcom je štátna správa a samo-správa.

1 LIŠKA, Anton. Z obsahu proticholeroových brožúrok a obežníkov z rokov 1830 – 1831 (I). Štátne a cirkevné opatrenia a odporúčania proti šíreniu cholery. In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, roč. 7, 2012, č. 1, s. 98. ISSN 1337-0707. [online]. [cit.2012-12-10]. Dostupné na internete: <http://dejiny.unipo.sk/De-jiny_1_2012.pdf>.

2. Proticholerové obežníky a brožúrky, ktorých pôvodcom sú cirkevné inštitúcie.
3. Proticholerové obežníky a brožúrky, ktorých pôvodcom sú lekári a ľudoví liečitelia.

Zoznam proticholerových obežníkov a brožúrok, prinášajúcich informácie o symptómoch, prevencii, liečbe a liekoch proti cholere²

Spomedzi preskúmaných archívov disponoval najväčšou zbierkou proticholerových obežníkov a brožúrok z rokov 1830 – 1831, prinášajúcich informácie o symptómoch, prevencii, liečbe a liekoch proti cholere, Archív Východoslovenského múzea v Košiciach. V historickom fonde spomenutého archívu sa nachádza dovedna päť druhov obežníkov, z ktorých dva sú písané v nemčine (*Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*³ a *Ärztliche Abhandlung über die Cholera morbus*⁴), jeden v latinčine (*Instructio pro Medici set Chirurgis, quibus aegrotorum cura vigente Cholera orientali vel alio quodam pestifero morbo incumbit*⁵) a dva v slovenčine (*Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktore w Orientalneg Cholere aneb w ginych nakazenych Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Poradkami zaopatrowat magu*⁶ a dokument bez názvu pojednávajúci o prevencii a domácich liekoch proti cholere⁷).

V historickom fonde Slovenskej národnej knižnice Archívu literatúry a umenia v Martine a Archívu gréckokatolíckeho arcibiskupstva sa nachádzajú tri druhy proticholerových obežníkov a brožúrok z rokov 1830 – 1831. Slovenská národná knižnica Archív Literatúry a umenia v Martine disponuje jednou slovenskou (*Hodnowerní wípis snadného, a sprobuzwaného spôsobu ku zhogeñí wčil panugíceg Mornég Uplawici, aneb gak řečenég Choleri Nemoci*⁸) a jednou latinskou brožúrkou (*Instructio quood media praepedienti et curandi morbi cholera*⁹) a jedným slovenským obežníkom (*Krátičká Správa,*

- 2 V štúdií sa budeme venovať proticholerovým obežníkom a brožúrkam, ktoré sú súčasťou historických fondov nasledujúcich slovenských archívov, múzeí a knižníc: Slovenská národná knižnica Archív Literatúry a umenia (SNK ALU) Martin, Archív Východoslovenského múzea (AVM) Košice, Archív rímskokatolíckeho arcibiskupstva (ARA) Košice, Archív gréckokatolíckeho arcibiskupstva (AGA) Prešov – A. L.
- 3 AVM Košice, fond Historickéj tlače (HT), inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale.*
- 4 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Ärztliche Abhandlung über die Cholera morbus.*
- 5 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instructio pro Medici set Chirurgis, quibus aegrotorum cura vigente Cholera orientali vel alio quodam pestifero morbo incumbit.*
- 6 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktore w Orientalneg Cholere aneb w ginych nakazenych Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Poradkami zaopatrowat magu*
- 7 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Intimát o domácich liekoch proti cholere.*
- 8 SNK ALU Martin, fond HT, ev. č. K1416. *Hodnowerní wípis snadného, a sprobuzwaného spôsobu ku zhogeñí wčil panugíceg Mornég Uplawici, aneb gak řečenég Choleri Nemoci.*
- 9 SNK ALU Martin, fond HT, ev. č. K2478. *Instructio quood media praepedienti et curandi morbi cholera.*

gako se proti Wýchodni uplawici, Cholere, chwistowlite, ochránniti, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do příchodu lékaře činiti slussi¹⁰).

V Archíve gréckokatolíckeho arcibiskupstva v Prešove sa nachádzajú dva obežníky, z ktorých jeden je zostavený v latinskom jazyku (dokument bez názvu pojednávajúci o prevencii a domácich liekoch proti cholere¹¹) a jeden v slovenskom jazyku (*Winaučovani gak ty, ktery do epidemickéj nemoci cholery nasvanej vpadugu, než lekar prigde, od svojich, k sebe prinaležících zaopatrovany maju bit*¹²).

Najmenej, iba jeden proticholerový obežník, sa nachádza v Archíve rímskokatolíckeho arcibiskupstva v Košiciach.¹³ Je zostavený v maďarskom jazyku (*A mostan uralkodó Cholerának gyógyítása Egri Megyebéli Tisza-Bábolnai Plébános Morvay János tudósítása szerént*¹⁴).

Doba vzniku proticholetových brožúrok a obežníkov z rokov 1830 – 1831

V prvej polovici 19. storočia bola chorobnosť a úmrtnosť obyvateľstva Uhorska do značnej miery ovplyvňovaná epidemickými chorobami. Na konci 18. storočia sa síce podarilo takmer úplne zlikvidovať epidémiu morovej nákazy, no namiesto nich sa objavili nové, rovnako ničivé, ochorenia. K najviac rozšíreným na našom území patrili epidémie kiahní a týfových nemocí. Sporadicky sa vyskytovali aj iné, životu nebezpečné onemocnenia. Spomedzi všetkých epidémií, ktoré v prvej polovici 19. storočia zasiahli Uhorsko, mala najničivejší priebeh epidémia cholery, ktorá do Uhorska prenikla pravdepodobne z Haliče v lete 1831.¹⁵ Prvý prípad cholery v Uhorsku zaznamenali 13. júna 1831 v Ugočskej župe. V júli 1831 zachvátila severovýchod krajiny, vrátane východoslovenských žúp, odkiaľ sa v priebehu niekoľkých týždňov rozšírila do zvyšných častí Uhorského kráľovstva.¹⁶

10 SNK ALU Martin, fond HT, ev. č. K3146. *Krátičká Správa, gako se proti Wýchodni uplawici (Cholere, chwistowlite) ochránniti, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do příchodu lékaře činiti slussi*.

11 AGA Prešov, fond Bežná agenda (BA), inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere*.

12 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. *Slovenské poučenie, vydané v Prešove stoličným lekárom Martinom Hlatkým, pojednávajúce o tom, ako si majú ľudia počínať, keď sa v ich domácnosti vyskytne cholera*.

13 Tento počet nemusí byť konečný. Archívny materiál viažuci sa k cholerovej epidémii z roku 1831 nie je doposiaľ v danom archíve podrobne spracovaný. Možno sa preto domnievať, že medzi nespracovaným archívnym materiálom sa nachádzajú ďalšie, doposiaľ neodhalené proticholerové obežníky a brožúrky z rokov 1830 – 1831. Z tohto dôvodu bude potrebné v budúcnosti archív opätovne navštíviť a v prípade objavenia nových dokumentov doplniť text predkladanej štúdie o nové poznatky – A. L.

14 ARA Košice, fond KB, Acta vaccinationem et cholera mortum concernentia 1831 – 1878, neočíslované. *A mostan uralkodó Cholerának gyógyítása Egri Megyebéli Tisza-Bábolnai Plébános Morvay János tudósítása szerént*.

15 KÓNYA, Peter. Skrabské v sedliackom povstaní a revolúcií (1831 – 1849). In KÓNYA, Peter: *Dejiny Skrabského*. Prešov : Lana, 2002, s. 76.

16 RAPANT, Daniel. *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. Diel prvý – dejiny*. Bratislava : SAV, 1953, s. 33.

Cholera mala veľmi rýchly priebeh a spravidla po niekoľkých dňoch (2 až 5 dní) končila smrťou. Aj v Uhorsku sa veľmi rýchlo šírila a krátko od prepuknutia si vyžiadala veľké množstvo ľudských životov. Najviac postihnutý bol predovšetkým vidiek a príslušníci chudobnejších vrstiev obyvateľstva, žijúci v zlých hygienických podmienkach.¹⁷ Neznalosť, resp. nedodržiavanie základných hygienických návykov ako umývanie rúk, každodenná výmena bielizne, dezinfekcia výkalov, prevárание a dezinfekcia zdrojov pitnej vody a iné, malo pre nich fatálne dôsledky. Cholera sa totiž prenáša prostredníctvom výkalov, v ktorých sa kumulujú choroboplodné zárodky. Z tohto dôvodu sa ľudia nedodržiavajúci základné hygienické zásady veľmi ľahko nakazili. Prvými obeťami cholery sa stávali najmä slabší, podvyživení jedinci, malé deti a starí ľudia. Zle živý, príliš mladý či prestarnutý organizmus oveľa ľahšie podľahne chorobám.¹⁸

Uhorské úrady sa snažili obmedziť negatívne vplyvy epidémie prostredníctvom zavádzania proticholery opatrení, akými boli zákazy konania trhov, jarmokov a bohoslužieb, zákaz navštevovania krčiem a pohostinstiev, osiňovanie, izolácia chorých, pochovávanie chorých v spoločných hrobách, či dezinfekcia zdrojov pitnej vody. Spomenuté opatrenia však prinášali iba mizivé výsledky. Okrem toho v mnohých prípadoch vyvolávali odpor a nevôľu obyvateľstva, a preto uhorské úrady od ich zavádzania radšej upustili.¹⁹

Liečebné postupy a prostriedky proti cholere, ktoré sa používali v Uhorskom kráľovstve počas epidémie v roku 1831, vychádzali z vtedajších medicínskych poznatkov o tejto infekčnej chorobe a reflektovali úroveň dobového zdravotníctva. V oboch spomenutých oblastiach mala uhorská, ale aj svetová medicína výrazne nedostatky, čo sa negatívne odzrkadlilo v lekárskej starostlivosti o choleroou nakazených pacientov. Najväčší problém pri liečbe cholery spôsoboval fakt, že nebol známy jej pôvodca. Za účelom jeho objavenia síce lekári vykonali veľké množstvo pitiev, no príčinu tohto vysoko infekčného ochorenia sa im nepodarilo odhaliť.²⁰ Neznámy pôvod choroby zákonite narážal na ťažkosti spojené s poskytovaním účinných liečebných postupov a prostriedkov. „*Koľko na svete doktorov bolo, toľko rozličných prostriedkov predkladal a radil každý z nich.*“²¹ Účinnosť dobových liekov bola však mizivá až nulová. V niektorých prípadoch dokonca prinášala opačný efekt – smrť pacien-

17 KÓNYA, Peter. Vo víre vojen a sociálnych zápasov (1800 – 1848). In MICHNOVIČ, Imrich. *Dejiny obce Sol'*. Prešov : L.I.M., 1997, s. 48.

18 MIŠIKOVÁ, Alena. Cholera a epidémia na panstve Sztáraiovcov v lete 1831. In KOTOROVÁ-JENČOVÁ, Mária – ŠAFRANKO, Peter (eds.). *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831*. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007, s. 29.

19 ROJKO, Matej. *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*. Rukopis, s. 141. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

20 Pôvodcu cholery, ktorým je mikrób *Vibrio cholerae* a *Vibrio cholerae* El Tor, sa podarilo objaviť až v roku 1883. Zásluha na tomto objave sa pripisuje nemeckému lekárovi a mikrobiológovi, Róbertovi Kochovi. JIROUŠKOVÁ, Mária. Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. In ŠULC, Viliam (ed.): *Roľnícke povstanie 1831*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 118.

21 ROJKO, Matej. *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*. Rukopis, s. 140. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

ta. Naproti tomu sa ako vysokoúčinné ukázali preventívne opatrenia zavádzané kňazmi, stoličnými lekármi a úradníkmi v choleroou nakazených oblastiach. Najmä dodržiavanie predpisov týkajúcich sa dezinfekcie zdrojov pitnej vody a bežných hygienických zásad, ako preváranie pitnej vody, konzumácia varených pokrmov či dôkladné umývanie rúk, zachránili tisícky ľudských životov.

Preventívne proticholeroové rady a odporúčania

V priebehu cholerovej epidémie vydali uhorské úrady viaceré tlačené brožúrky, inštrukcie, obežníky a nariadenia, obsahujúce poučenia o tom, ako sa majú ľudia chrániť v prípade, že v ich meste alebo obci vypukne cholera. Inštrukcie boli zostavované v nemčine, latinčine, maďarčine, ale aj v národných jazykoch.²²

Zdravotné komisie odporúčali obyvateľom oblastí, v ktorých vypukla cholera, konzumovať zdravú, výživnú, vyváženú a ľahko stráviteľnú stravu a striedme používanie kuchynského korenia, predovšetkým „...čierneho korenia, španielskeho čierneho korenia, rasce, anízu, cesnaku, cibule...“.²³ Veľké nebezpečenstvo pre týchto ľudí predstavovalo aj nedozreté, surové, kyslé a vodnaté ovocie ako melóny, vodné melóny, hrozno či čerstvé uhorky. Tiež všetko to, čo ľahko podliehalo skazeniu a zaťažovalo žalúdok, ako kyslé mlieko, tvaroh, huby, kyslé polievky s repou, slané alebo pokazené ryby, uvarená kukurica, menej čerstvé a priveľmi masťné mäso a masťné, štiplavé a korenisté jedlá.²⁴ Kvôli vlastnému dobru sa mali ľudia konzumácií spomenutých jedál radšej vyhýbať. Lekári vystríhali ľudí aj pred konzumáciou zle upečeného, čerstvého, ešte horúceho chleba, pripraveného z nezrelého obilia, z rohatej raže alebo z mätohotnu māmivého.²⁵ Neodporúčala sa ani nadmerná konzumácia piva, vína, medoviny a pálenky, pretože „...nič nerobí náchylnejším na cholero ako opilstosť“²⁶ a „...ožranstvo, chlípnosť a prudký Boží hnev v okamihu človeka porážajú“.²⁷ Ranný pohárik koňaku alebo likéru, predovšetkým takého, ktorý bol zmiešaný s rascou, anízom, mäťou, jalovcom alebo jeden pohárik kvalitného vínka počas dňa sa nepovažovali za prehrešok proti tomuto odporúčaniu.²⁸ Pokiaľ ide o požívanie tekutín, okrem mlieka a alkoholických nápojov lekári vystríhali ľudí aj pred pitím studenej, stojatej a zne-

22 LIŠKA, Anton. Brožúrka lekára kráľovského mesta Levoča Dr. Sommera o prevencii a liečbe cholery počas epidémie v roku 1831. In *Acta theologica et religionistica*, roč. 1, 2012, č. 2, s. 129. ISSN 1338-7251. [online]. [cit.2012-12-10]. Dostupné na internete: <http://www.uni-po.sk/greckokatolicka-teologicka-fakulta/hlavne-sekcie/acta-theol-relig/Acta_theologica_et_religionistica_2-2012.pdf>.

23 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 8, §15.

24 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 8, §15.

25 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere*, s. 1, č. 4.

26 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Ärztliche Abhandlung über die Cholera morbus*, s. 18.

27 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere*, s. 2, č. 6.

28 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 8, §15.

čistenej vody.²⁹ Ako nebezpečná sa lekárom javila, a to predovšetkým vo večerných hodinách, aj „...nemiera v jedení...“.³⁰ Naproti tomu bol pospolitý ľud, no predovšetkým lekári, ránohojiči, kňazi, ošetrovatelia, hrobári a všetci tí, ktorí sa v priebehu dňa dostávali do bezprostredného kontaktu s chorými, nabádaní k tomu, aby nikdy nevynechali raňajky.³¹ Uhorskí lekári považovali za najvhodnejší raňajší pokrm polievku, pohár prevareného vína alebo pohárik pálenky v kombinácii s krajcom chleba.³² Medzi lekármi sa našli aj takí, ktorí ľuďom odporúčali presný opak vyššie spomínaných opatrení, teda výdatnú stravu, fajčenie a konzumáciu alkoholických nápojov.

V rámci prevencie voči cholere zdravotnícke komisie odporúčali ľuďom, aby sa vyhýbali spánku na čerstvom vzduchu a v noci, predovšetkým hneď po prebudení, nikdy nevychádzali von z domu bez toho, aby boli teplo oblečení a obutí.³³ Za škodlivý považovali aj spánok na vlhkej zemi.³⁴ Ľudia sa mali chrániť pred nachladením a to hlavne vtedy, keď sa naparovali alebo potili. Udržiavanie primeranej telesnej teploty patrilo tiež medzi významné preventívne opatrenia. Docieľať sa to dalo nosením flanelového oblečenia priamo na tele, zakrývaním podbrušia šatkovým pásom a chránením nôh pred vlhkosťou.³⁵ Ochrániť ľudí pred cholerou malo aj každodenné trenie tela a končatín vlnenou šatkou alebo ručníkom.³⁶

„Čistota tela, šiat a všetkých vecí, ktoré sa človeka bližšie alebo vzdialenejšie dotýkali...“³⁷ chránila ľudí pred cholerou zo všetkého najlepšie. Lekári preto nabádali obyvateľov nakazených oblastí k tomu, aby si v období epidémie častejšie vymieňali šaty, prádlo, plachty na spanie a aspoň raz v týždni sa podrobili celkovej telesnej hygiene vo vlažnej vode zmiešanej s octom.³⁸ Ak by sa rozhodli pre horúci kúpeľ, nikdy ho nemali kombinovať s polievaním tela studenou vodou.³⁹ K preventívnym proticho-

29 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere*, s. 2, č. 6.

30 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. *Slovenské poučenie, vydané v Prešove stoličným lekárom Martinom Hlatkým, pojednávajúce o tom, ako si majú ľudia počínať, keď sa v ich domácnosti vyskytne cholera*.

31 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 9, §20.

32 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere*, s. 1, č. 5.

33 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Ärztliche Abhandlung über die Chole-ra morbus*, s. 18.

34 SNK ALU Martin, fond Historická tlač (HT), ev. č. K3146. *Krátičká Správa, gako se proti Wýchodni uplawici (Cholere, chwistovlite) ochrániť, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do příchodu lékaře činiti slussi*, s. 2, §7; AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere*, s. 1, č. 3.

35 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 9, §18.

36 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Ärztliche Abhandlung über die Cholera morbus*, s. 18.

37 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere*, s. 1, č. 1.

38 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instructio pro Medicis et Chirurgis, quibus aegrotorum cura vigente Cholera orientali vel alio quodam pestifero morbo incumbit*, s. 2, §9; SNK ALU Martin, fond HT, ev. č. K3146. *Krátičká Správa, gako se proti Wýchodni uplawici (Cholere, chwistovlite) ochrániť, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do příchodu lékaře činiti slussi*, s. 2, §8.

39 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Ärztliche Abhandlung über die Cholera morbus*, s. 18.

lerovým opatreniam patrilo aj dôkladné umývanie rúk, vyplachovanie úst octom a umývanie tváre chlórovým vápnom. Gréckokatolícky farár Michal Čisárik uvádza vo svojej kronike ako prevenciu voči cholere, čistotu a natieranie tela žihľavou, zmiešanou s cesnakom a antiseptickým octom.⁴⁰ O priaznivých účinkoch žihľavy sa vo svojej kronike zmieňuje aj evanjelický farár Andrej Čorba, ktorý o žihľave, ako prevencii proti cholere zaznamenal nasledovné: „Aj žihľava dobra, keď s ňou telo pália, lebo i ona chorobu túto zlú oddiala.“⁴¹ Profesor Lekárskej fakulty Peštianskej univerzity, Michal Lenhossék, odporúčal ako prevenciu voči cholere naparovanie sa sanitrovými, prípadne chlórovými parami.⁴²

Obyvateľov choleroou postihnutých miest a obcí, zdravotnícke komisie nabádali aj k starostlivosti o čistotu svojich domov, dvorov a ulíc. Veľký dôraz kládli predovšetkým na pravidelné vetranie obydľí, ich prekurovanie dymom z borovicového dreva a pravidelnú dezinfekciu chlórrom alebo octom.⁴³ V každej izbe malo byť osadené chlórrové vápno s horúcim octom, ktorých výpary mali zabrániť prenikaniu nákazy do príbytkov. Vetrat obydľia sa odporúčalo predovšetkým ráno a okolo poludnia.⁴⁴ Ak to bolo možné, malo sa zamedziť tomu, aby v malých a nízkych domcoch žilo pokoje veľa ľudí.

Diagnostika, liečebné postupy a liečebné prostriedky proti cholere

Na to, aby mohli uhorskí lekári cholero diagnostikovať a následne patričným spôsobom liečiť, potrebovali sa najprv oboznámiť s jej symptómami. K tomuto účelu slúžili lekárom úradné inštrukcie a obežníky, vydávané zdravotníckymi komisiami, v ktorých sa okrem spôsobov liečby popisovali aj príznaky typické pre toto vysoko infekčné ochorenie. Zostavovatelia inštrukcií a obežníkov získavali informácie o príznakoch cholery na začiatku z Ruska, kde s choleroou bojovali už v zimných mesiacoch roku 1829. Neskôr, keď toto infekčné ochorenie preniklo aj na naše územie, zdravotné komisie získavali informácie o jeho priebehu a príznakoch od tunajších lekárov, kňazov a stoličných úradníkov, pôsobiacich v choleroou postihnutých oblastiach.

40 SLANINKA, Martin. *Dejiny farnosti Slanské Nové Mesto, ktoré sa začali písať roku 1823. Prvá časť 1823 – 1843*. Strojopis, s. 48. Zemplínske múzeum Michalovce.

41 ČORBA, Andrej. Hrozne a strašne rozprávki o chorobe cholery a rozbroju proščavi vo višších stranoch uherske žeme z roku 1831ho v kratkoscí spisane pre obecni v tim čaše zbureni ľud ku pokajaňu. In SEDLÁK, Imrich (ed.). *Nové obzory* 12. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 458.

42 SNK ALU Martin, fond HT, ev. č. K3146. *Krátičká Správa, gako se proti Wýchodni uplawici (Cholere, chwistovlite) ochrániť, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do přichodu lékaře činiti slussi*, s. 2, §5.

43 SNK ALU Martin, fond HT, ev. č. K3146. *Krátičká Správa, gako se proti Wýchodni uplawici (Cholere, chwistovlite) ochrániť, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do přichodu lékaře činiti slussi*, s. 1, §4.

44 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 8, §16.; SNK ALU Martin, fond HT, ev. č. K3146. *Krátičká Správa, gako se proti Wýchodni uplawici (Cholere, chwistovlite) ochrániť, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do přichodu lékaře činiti slussi*, s. 1, §3.

Jedným z prvých úradných dokumentov Uhorského kráľovstva, v ktorom sa popisovali symptómy cholery, bola Inštrukcia pre sanitárne úrady a personál lazaretov, vytlačená 21. decembra 1830 v Kráľovskej univerzitnej tlačiarňi v Budíne.⁴⁵ V inštrukcii sa ako bežná predzvesť ochorenia uvádza „...slabosť, triaška končatín, silná bolesť hlavy, závrat, omráčenie, nechutenstvo, nepokoj, úzkosť, strach, nespavosť, búšenie srdca, pocit tlaku v srdcovej dutine, striedavé záchvaty zimnice a horúčky so studeným potom“.⁴⁶ Súčasne, alebo ihneď potom, nasledovali neutíchajúce kŕče v podbrušku, silné dávenie, pocit sýtosti a preťaženia žalúdka. Čoskoro po týchto počiatkových ťažkostiach prepukla samotná choroba, ktorá sa prejavovala „...zvýšeným, vyčerpávacím vylučovaním stolice s odchodom častej, bezfarebnej, v konečníku páliacej tekutiny, a zvracaním podobnej, väčšinou bez zápachu a bez chute, bielej tekutiny zmiešanej s chumáčmi hlienu“.⁴⁷ K ďalším príznakom ochorenia patrilo ťažené dýchanie, spojené s veľkým strachom a pocitom zvierania v okolí srdca, často prerušované stonaním. V podbrušku sa striedali bolesti a kŕče, nutkanie na stolicu a zvracanie sa stále zvyšovalo, močenie slablo až napokon úplne prestalo. Smäd sa stával neuhasiteľným so silnou túžbou po studenej vode, v snahe aspoň z časti zmierniť pálenie v oblasti žalúdka. Pohľad pacientov sa stával nepríčetným, ústa vysychali, jazyk modrel alebo beľal a bol horúci. Onedlho nato sa k symptómom pridalo ochladzovanie končatín, lámavka, trasenie a silné kŕče, obzvlášť na rukách a nohách. Tie sa potom rozširovali cez brucho a driek k dolnej časti hrudného koša. Pulz sa po celý čas znižoval a ku koncu bol už skoro nehmatateľný. Tvár človeka postihnutého cholerou bola vpadnutá, oči červené, lesklé, nehybné a prepadnuté do očných dierok.⁴⁸

Prvý stoličný lekár Šarišskej župy Martin Hlatký vo svojom Winaučovaní z 3. júla 1831 uvádza ako príznaky cholerového ochorenia „...závraty hlavy, tesnú, menej alebo viac sužujúcu bolesť okolo žalúdka, bolesť v nohách, rukách, prstoch, omdlievanie, slanosť, neskôr škvrčanie v bruchu, hneď za tým zvracanie a hnačkovanie, smäd a kŕče...“.⁴⁹

Bolesť alebo závraty hlavy, tlak na žalúdku, nepokoj a zvracanie ako typické symptómy cholery uviedol vo svojej brožúrke *Instructio quood media praepedienti et curandi morbi cholera* lekár Nitrianskej župy Ján Biacovský.⁵⁰

Profesor Lekárskej fakulty Peštianskej univerzity Michal Lenhossék vo svojej krátkučkej správa z 10. júla 1831 popisuje tieto príznaky cholery: „...tlačenie, stískanie a boľenie v srdcovej jamke, závrat, bolesť hlavy a rýchlo sa rozširujúca slabosť; hnusenie a dusenie sa, časté s veľkou bolesťou a pálením zadného čreva odchádzajúcej vodnatej stolice; obyčajné

45 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale.*

46 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 6, §6.

47 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 6, §7.

48 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 6, §7.

49 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. *Slovenské poučenie, vydané v Prešove stoličným lekárom Martinom Hlatkým, pojednávajúce o tom, ako si majú ľudia počínať, keď sa v ich domácnosti vyskytne cholera.*

50 BIATZOVSKY, Joannes. *Instructio quood media praepedienti et curandi morbi cholera*. Tyrnaviae 1831, s. 1.

*prudké dávenie vodnaté belavé, ani chuti ani vône nemajúce šlemovité matérie; páliaci smäd, ťažké dýchanie s častým lkáním a slabým neobyčajným hlasom reči; ochladnutie rúk i nôh s bolesťami, trhaním a krčmi v nich, tvár opadne a premení sa; oči vpadnú a pulz sa sotva cítiť dá“.*⁵¹

Rímskokatolícky farár Ján Morvay vo svojom liste z 3. augusta 1831 vymenúva štyri symptómy, ktoré sa objavili u všetkých pacientov z jeho farnosti tesne pred tým, ako ochoreli na cholery. Išlo o bolesti hlavy, ochrnutie rúk alebo nôh, žalúdočné ťažkosti a hnačky.⁵² Ján Morvay dospel k týmto záverom na základe vlastného pozorovania. Bolesti hlavy, hnačky, zvracanie, zvieranie pri srdci a krče, ako typické prejavy cholerovej nákazy, uvádza vo svojom liste z 19. augusta 1831 aj doktor ekonómie Ján Rojko.⁵³

V inštrukcii vydanéj 28. augusta 1831 v Budíne zaradili predstavitelia tamajšej zdravotníckej komisie medzi typické cholerové symptómy „...závraty a bolesti hlavy s náhlým rastúcim množstvom zoslabnutia a pocitom ťažkostí, tlaku a bolesti pri srdci, nechutenstvo so zvracaním alebo vodnaté, bledé, sopľovité zvracanie bez chute, častá, vodnatá hnačka spojená s bolesťami brucha a s pálením slepého čreva, silný smäd spojený s veľkou potrebou studeného nápoja, ťažšie dýchanie spojené s hlbokým vzdychom, úzkosťou, chrapľavým a mdlým hlasom a s vysilením; ľadová zima v nohách a rukách s pocitom trhavých bolestí a krčov; ochabnutá tvár s prázdnyimi očami, silný tlkot srdca a pulz čiže bitie žíl stále viac a viac miznúce...“.⁵⁴

Ako náhle sa u človeka objavili príznaky cholery, ihneď bol odlúčený od zvyšných členov svojej rodiny a dedinského respektíve mestského obyvateľstva. Vo veľkých mestách sa separácia nakazeného obyvateľstva uskutočňovala v nemocniciach. V mestečkách a väčších obciach za týmto účelom vznikali cholerové špitále. Špitály boli zriaďované vo veľkých mestských alebo obecných budovách, nachádzajúcich sa na vyvýšenom mieste.⁵⁵ V stredne veľkých a malých dedinách ostávali pacienti v domácom liečení.

Úrady odporúčali, aby budovy určené pre umiestňovanie chorých na cholery, boli „...podľa možnosti vysoko položené a suché; tiež tam nesmie byť nahromadených veľa pacientov, aby nebezpečnými výparmi naplnený vzduch nebol škodlivý ani pre chorých, ani pre tých, ktorí sa o nich starajú“.⁵⁶ Nemocničný personál sa mal starať o to, aby sa v izbách udržiavala čistota, suchosť vzduchu a v sychravých mesiacoch priemerná

51 SNK ALU Martin, fond HT, ev. č. K3146. *Krátičká Správa, gako se proti Wýchodni uplawici (Cholere, chwistowlive) ochráni, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do přichodu lékaře činiti slussi*, s. 3, §16.

52 ARA Košice, fond KB, Acta vaccintionen et cholera mortum concernentia 1831 – 1878, neočíslované. *A mostan uralkodó Cholerának gyógyítása Egri Megyebéli Tisza-Bábolnai Plébános Morvay János tudósítása szerént.*

53 ROJKO, Matej. *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*. Rukopis, s. 141. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

54 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere*, s. 2, č. 1.

55 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktore w Orientalneg Cholere aneb w ginych nakazenych Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Poradkami zaopatrowat magu*, s. 3, §9/e.

56 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 7, §13.

teplota 19°C. Izby mali byť aspoň dvakrát denne vetrané a „...vydezinfikované octovými parami, alebo čo je ešte lepšie, chlóróvými parami“.⁵⁷ Ako dezinfekčný prostriedok sa odporúčala Guyton-Morveauxová zmes, ktorá pozostávala z 56 gramov kuchynskej soli, 14 gramov pyroluzitu (burelu), 14 gramov kyseliny sírovej a 28 gramov vriacej vody. Alternatívou k tejto zmesi bol roztok chlóróvej soli, ktorý sa skladal z 28 gramov chlóróvej soli a 0,52 litrov vody.⁵⁸ Nemocničný personál mal zabezpečiť aj to, aby sa z izieb čo možno najskôr vynášali zvratky a stolica pacientov chorých na cholery. Tie sa nemali vylievať do spoločných odpadov, ale do odlahlých, hlbokých jám. Po vyliatí sa mali poliať klorkalkom a zakryť nehaseným vápnom alebo zeminou.⁵⁹

Rovnaké pravidlá ako v nemocniciach sa mali dodržiavať aj v mestských a obecných špitáloch. Opak však bol pravdou. Vo väčšine špitálov, a to predovšetkým na vidieku, boli podmienky absolútne nevyhovujúce. Pacienti v nich často trpeli nedostatočnou opaterou, hladom, smädom a nečistotou.⁶⁰

Pacientom, ktorí sa liečili doma, úrady odporúčali vyčleniť v príbytku osobitnú izbu, v ktorej sa okrem nich nesmel nikto ďalší zdržiavať. Táto miestnosť mala byť pravidelne vetraná, a to tak, že „...okná alebo dvere najviac v čase teplom a jasnom otvorené majú byť, ale tak, aby prichádzajúci vzduch sa nemocného nedotkol...“.⁶¹ Moč, stolicu a zvratky, ktoré pacienti počas choroby vylúčili sa mali hneď po vykonaní potreby vynášať von z domu. Všetky veci, s ktorými prišli pacienti počas dňa do kontaktu, sa mali hneď po použití dôkladne poumývať. Nádoby, z ktorých konzumovali potravu a prijímali tekutiny sa mali čistiť „...von z príbytku...“.⁶² Šaty, ktoré mali na sebe počas dňa oblečené, sa pred praním mali na istý čas namočiť do vody a poliať liehom. Slama, na ktorej spali, sa mala spáliť a popol z nej zakopať hlboko do zeme. Odporúčala sa aj každodenná dezinfekcia izieb chlóróvými alebo otcovými parami. Ako dezinfekčný prostriedok sa mal použiť roztok vody zmiešanej s octom, liehom alebo chloranom vápenatým (klorkalkom).⁶³

O výživu a prostriedky spojené s liečbou pacientov liečiacich sa doma, sa mala postarať župa. Pre postihnuté rodiny mala zabezpečiť každodenný prísun potravín

57 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 7, §14.

58 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 7, §14.

59 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktore w Orientalneg Cholere aneb w ginych nakazenych Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Poradkami zaopatrowat magu*, s. 3, §9/1.

60 JIROUŠKOVÁ, Mária. Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. In ŠULC, Viliam (ed.). *Roľnícke povstanie 1831*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 119.

61 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. *Slovenské poučenie, vydané v Prešove stoličným lekárom Martinom Hlatkým, pojednávajúce o tom, ako si majú ľudia počínať, keď sa v ich domácnosti vyskytne cholera*.

62 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. *Slovenské poučenie, vydané v Prešove stoličným lekárom Martinom Hlatkým, pojednávajúce o tom, ako si majú ľudia počínať, keď sa v ich domácnosti vyskytne cholera*.

63 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. *Slovenské poučenie, vydané v Prešove stoličným lekárom Martinom Hlatkým, pojednávajúce o tom, ako si majú ľudia počínať, keď sa v ich domácnosti vyskytne cholera*.

a liekov. Chudobnejším obyvateľom obcí a miest mala byť táto pomoc poskytovaná za minimálny poplatok alebo úplne zadarmo.⁶⁴ Ani v tomto prípade však nariadenia dodržiavané neboli. Župy totiž nemali na zabezpečenie spomínaných opatrení dostatok finančných prostriedkov.

Uhorskí lekári liečili ľudí nakazených cholerou dvoma spôsobmi. Ak sa lekári dostavili k pacientovi v prvopočiatkoch choroby, teda skôr, ako sa u nakazeného objavili kŕče a nastalo ochladzovanie končatín, zahájili liečbu prostredníctvom tzv. púšťania žilou a prikladania pijavíc na vybrané časti tela.⁶⁵ Tento liečebný postup dopĺňali medikamentóznou liečbou.

Pri púšťaní žilou lekári dodržiavali viaceré pravidlá. Žilu otvárali takým spôsobom, aby z nej krv vytekala veľmi šetrne. Z tohto dôvodu počas zákroku treli a prikrývali povrch pacientovho tela a končatín rozohriatým uterákom. K zlepšeniu prietoku krvi niekedy využívali aj horúci kúpeľ s teplou vodou nad 38 °C. Dospelý človek mohol byť pri tomto zákroku zbavený maximálne 0,35 až 0,5 litrov krvi. Množstvo odobranej krvi záviselo od ročného obdobia, podnebia, epidemického charakteru a vlastného charakteru choroby, ktorá sa týmto spôsobom liečila.⁶⁶ Púšťanie žilou lekári zvyčajne dopĺňali prikladáním pijavíc na vybrané časti tela pacientov.⁶⁷

V prípade, že sa lekári dostavili k chorým až vtedy, keď sa u nich cholera naplno rozvinula, upúšťali od púšťania žilou a prikladania pijavíc a rovno zahájili medikamentóznou liečbu, ktorú kombinovali s bylinným kúpeľom, potením, naparovaním alebo saunovaním nakazených osôb.⁶⁸

Rímskokatolícky kňaz Ján Morvay odporúčal pacientom potenie sa v posteli. Chorých zakrýval kožušinami a perinou, a to tak dôkladne, že im bolo vidieť iba nos. Všetky ostatné časti tela, vrátane hlavy mali prikryté. Počas potenia im na brucho prikladal zábal, ktorý tvorila zmes pozostávajúca z posekanej a vodou zaparenej „...mäty piepornej, paliny metlovitej, saturejky horskej, šalvie lekárskej a slezu lesného...“.⁶⁹ Keď pacienti prepotili svoje oblečenie, vymenil im ho za nové, ktoré bolo čisté a suché. Vstať z postele im dovolil až vtedy, keď prepotili aj prikrývku. Aby

64 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnih Commissaroch, ktore w Orientalneg Cholere aneb w ginych nakazenych Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Poradkami zaopatrowat magu*, s. 4, §13-14.

65 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 10, §24.

66 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 10, §24.

67 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Ärztliche Abhandlung über die Cholera morbus*, s. 17.

68 ARA Košice, fond KB, *Acta vaccinationen et cholera mortum concernentia 1831 – 1878*, neočíslované. *A mostan uralkodó Cholerának gyógyítása Egri Megyebéli Tisza-Bábolnai Plébános Morvay János tudósítása szerént*; AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. *Slovenské poučenie, vydané v Prešove stoličným lekárom Martinom Hlatkým, pojednávajúce o tom, ako si majú ľudia počínať, keď sa v ich domácnosti vyskytne cholera*; AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere*, s. 2, č. 2.

69 ARA Košice, fond KB, *Acta vaccinationen et cholera mortum concernentia 1831 – 1878*, neočíslované. *A mostan uralkodó Cholerának gyógyítása Egri Megyebéli Tisza-Bábolnai Plébános Morvay János tudósítása szerént*.

zabránil opätovnému návratu choroby, nariadil vypoteným pacientom nosiť na istý čas zimné oblečenie.⁷⁰

Potenie, ako liečebnú metódu cholerovej nákazy, aplikoval pri svojich pacientoch aj prvý stoličný lekár Šarišskej župy Martin Hlatký. Doktor Hlatký však používal iný spôsob potenia, ako Ján Morvay. Nakazených ľudí nechal najprv „...s dobre zohriatym flanelom, alebo kúskom súkna, alebo s mäkkými štetinami, aj viac ako hodinu na ramenách, rukách, nohách, stehnách i na chrbte, ale predovšetkým, aby sa neprechladli, vždycky pod prikrytím...“⁷¹ silno trieť. Potom nariadil prikladať „...kamenné džbány s horúcou vodou naplnené, alebo v ohni zohriaté kamene, kusy z tehly, v plátne zavinuté, na, a medzi nohy, na stehna, a ľadviny, a na brucho misky s horúcim popolom, pieskom, soľou alebo ovsom naplnené...“⁷² Okolo žalúdka nanášal pacientom veľmi teplé cesto z múky namletej z horčičného semena. Tieto procedúry opakoval dovtedy, kým „...nemocný do dobrého znoja neprišiel...“⁷³

Uhorskí lekári vyvolávali potenie pacientov aj prostredníctvom horúcich bylinných kúpeľov, intenzívneho natierania a šúchania tela vlnenou šatkou namočenou vo vínnom octe, prípadne potieraním tela zohriatym vínnym liehom, zmiešaným s vínnym octom, cesnakom a paprikou alebo čiernym korením.⁷⁴ Našli sa medzi nimi aj takí, ktorí k vyvolaniu potenia využívali naparovanie a saunovanie. Tieto dve metódy sa však využívali až vtedy, keď iné spôsoby smerujúce k spoteniu pacienta zlyhali. Naparovanie a saunovanie sa prevádzali nasledujúcimi spôsobmi:

Pacient sa usadil na stoličku s vyrezanou dierou. Celé jeho telo, s výnimkou hlavy sa ovinulo plachtami, kobercami a kožušinami. Pod stoličku, na ktorej sedel sa položili „...dobre rozpálené tehly alebo skaly...“⁷⁵ Na tie sa potom vylial ocot s pálenou. Tento postup sa opakoval dovtedy, kým sa nevyvolalo potenie. Ak sa však požadovaný cieľ prostredníctvom naparovania dlhšiu dobu nedostavoval, lekári pristúpili k saunovaniu. Do vane naliali horúcu vodu s prevarenými výhonkami z agátu. Vložili tam jednu väčšiu a jednu menšiu stoličku. Na väčšiu stoličku usadili pacienta a na menšiu vložili jeho nohy. Kládli pritom veľký dôraz nato, aby ani jedna časť

70 ARA Košice, fond KB, Acta vaccintionen et cholera mortum concernentia 1831 – 1878, neočíslované. A mostan uralkodó Cholerának gyógyítása Egri Megyebéli Tisza-Bábolnai Plébános Morvay János tudósítása szerént.

71 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. Slovenské poučenie, vydané v Prešove stoličným lekárom Martinom Hlatkým, pojednávajúce o tom, ako si majú ľudia počínať, keď sa v ich domácnosti vyskytne cholera.

72 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. Slovenské poučenie, vydané v Prešove stoličným lekárom Martinom Hlatkým, pojednávajúce o tom, ako si majú ľudia počínať, keď sa v ich domácnosti vyskytne cholera.

73 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. Slovenské poučenie, vydané v Prešove stoličným lekárom Martinom Hlatkým, pojednávajúce o tom, ako si majú ľudia počínať, keď sa v ich domácnosti vyskytne cholera.

74 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. Intimát obsahujúci domáce lieky proti choleru, s. 3, č. 7.

75 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. Intimát obsahujúci domáce lieky proti choleru, s. 3, č. 6.

jeho tela nebola namočená v horúcej vode.⁷⁶ Medzi nohy pacienta položili „...kahanec alebo misku so zapáleným vínovým liehom...“.⁷⁷ Potom celú vaňu dôkladne pozakrývali plachtami a kobercami „...aby len hlava nemocného ostala slobodná a žiadna para von nevychádzala“.⁷⁸ V saune sa pacient ponechával dovtedy, kým sa nespotil alebo kým vládol. Po ukončení saunovania bol vykúpaný v horúcej vode z vyvarených agátových výhonkov, oblečený do čistých a suchých šiat, uložený do zohriatej postele a poriadne pozakrývaný.⁷⁹

Židia v obci Tarnov v Halíči liečili pacientov nakazených cholerou tým spôsobom, že im drhli a treli celé telo, obzvlášť plecia, ramená, pulzové žily, chrbtovú kosť, kolená a päty, flanelovými rukavicami, ktoré pred drhnutím namočili do špeciálnej tekutiny.⁸⁰ „Močenina ale, s ktorou sa telo trie, takto sa robí: Berie sa páleného vína 1 holda. Octu silného vínného 1 žajdlík. Gáfru 2 loti. Čierneho korenia 2 loti. Múki semena horčičného (farina sinapis) 8 lotow. Cesnaku 4 hlavičky: Cesnak a gáfor sa na drobno pokrája, korenie sa potľie, a všetko spolu do jednej fľaše zmiešané, moč sa slnku, alebo na teplom mieste za 24 hodín: má sa ale častejšie pomiešať a naposledy precediť.“⁸¹ Počas drhnutia tela sa pacientovi podávala „...balsamová alebo mäťová varenina, alebo čaj“.⁸² Celá táto kúra sa vykonávala dovtedy, kým sa nemocný poriadne nespotil.

V okamihu, keď sa u pacientov začali objavovať bolesti žalúdka, kŕče, ochladzovanie končatín alebo sa im prudko začal znižovať pulz, nasadili doktori k medikamentózne liečbe. V prvých týždňoch panovania cholery sa nakazeným osobám podával bizmut (Magisterium Vismuthi), ktorý bol považovaný za univerzálny liek proti tejto zákernej infekčnej chorobe. Rozdával sa vo veľkých množstvách, a to aj takým ľuďom, ktorí ho vôbec nepotrebovali. Nie zriedka sa objavili prípady, kedy bol bizmut ľuďom nasilu podaný, následkom čoho človek zomrel. Proti takémuto neodbornému spôsobu aplikácie bizmutu vystríhal vo svojej správe o cholere profesor Lekárskej fakulty Peštianskej univerzity, Michal Lenhossék, pričom uviedol nasledovný argument: „Tento prostriedok môže v rukách lekára, ktorý prudké jeho účinky dobre zná a preto s potrebnou opatrnosťou používať ho vie, ovšem aj v tejto, ako aj v iných krčovitých chorobách, prospešný býva; ale sanitro-kyslé Vismuthové vápno doráža tak silno na žalúdok a nervy, že nadmerné užívanie, alebo ako obrana predčasne používaná, veľmi zlé

76 ARA Košice, fond KB, Acta vaccinationen et cholera mortum concernentia 1831 – 1878, neočíslované. A mostan uralkodó Cholérának gyógyítása Egri Megyebéli Tisza-Bábolnai Plébános Morvay János tudósítása szerént.

77 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere, s. 3, č. 6.

78 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere, s. 3, č. 6.

79 ARA Košice, fond KB, Acta vaccinationen et cholera mortum concernentia 1831 – 1878, neočíslované. A mostan uralkodó Cholérának gyógyítása Egri Megyebéli Tisza-Bábolnai Plébános Morvay János tudósítása szerént.

80 MORVAY, Ján. Hodnowerní wípis snadného, a sprobuwaného spôsobu ku zhogeňí wčil panugíceg Mornég Uplawici, aneb gak řečenég Choléri Nemoci. Trnava, 1831, s. 13.

81 MORVAY, Ján. Hodnowerní wípis snadného, a sprobuwaného spôsobu ku zhogeňí wčil panugíceg Mornég Uplawici, aneb gak řečenég Choléri Nemoci. Trnava, 1831, s. 13-14.

82 MORVAY, Ján. Hodnowerní wípis snadného, a sprobuwaného spôsobu ku zhogeňí wčil panugíceg Mornég Uplawici, aneb gak řečenég Choléri Nemoci. Trnava, 1831, s. 13.

následky tiahnuť za sebou môže.“⁸³ Z tohto dôvodu sa používanie bizmutu prestalo odporúčať a nikomu nesmel byť nasilu vnucovaný. Nahradený bol chloridom ortuťnatým (Calomel) a ópium (Laudanum). Tieto dva prípravky sa podávali pacientom po 2 až 5 hodinách (podľa potreby) a to v nasledujúcich dávkach: 10, 15 až 20 gramov chloridu ortuťnatého (Calomel) zmiešaného s troškou cukru a arabského kaučuku v práškovej forme a 40 až 50 kvapiek liehovej tinktúry ópia (Laudanum liquidum Sydenhami).⁸⁴ Košický mestský chirurg František Lehotský odporúčal ľuďom užívať vinan. Ján Moskál, gréckokatolícky veriaci z farnosti Slanské Nové Mesto, v ktorej v case trvania cholery pôsobil ako správca tamojšej fary Michal Cisárik, veril, že keď vypije šestinu kolomaže, ochráni sa pred cholerou.⁸⁵ Profesor ekonómie Ján Rojko odporúčal v boji proti choleru užívať každé 2 hodiny liek nazývaný arcanum, ktorý mal nasledovné zloženie: „*Lig. Miner B hoffmani Unc: Tinctur Cinaniomi, Spir. Camphorat, aquae menth. pip, a unc: Semis. M. v. usui.*“⁸⁶ Dospelým odporúčal užiť 30 až 40 kvapiek, deťom od 10 do 15 kvapiek.

Nie zriedka sa stávalo, že pacienti liek hneď po podaní vyvrátili. Aby sa zabránilo tejto nežiaducej reakcii, lekári natierali jazyk a vnútornú časť ústnej dutiny medom, v ktorom bola primiešaná predpísaná dávka toho ktorého lieku. Takto sa prostredníctvom tvorby slín a pomalého prehĺtania absorboval liek do tela bez väčších problémov.⁸⁷

K zastaveniu dávenia, ktoré nevzniklo v dôsledku konzumácie liekov, ale bolo sprievodným javom panujúceho ochorenia, sa pacientom potieralo špeciálnym cestom okolie srdcovej jamky. Cesto sa skladalo z horčičného semena, múky a octu. V oblasti srdcovej jamky sa nechávalo pôsobiť dovtedy, kým nevyvolalo pálenie.⁸⁸

Na zmiernenie žalúdočných bolestí sa používal obklad, ktorý pozostával z rozdrvenej paliny pravej zmiešanej s levanduľou, materinou dúškou, šalviou lekárskou, mäťou piepornou a silno zohriatym vínom. Ak sa bolesti okolo žalúdka stupňovali, prikladali sa na brucho poriadne horúce obklady z mlieka a ľanových semien, prípadne sa bolestivé miesta natierali múkou zmiešanou s horúcim olejom alebo s masťou.⁸⁹ Doktor Michal Lenhosék prikladal pacientom pri bolestiach žalúdka na brucho „...teplé závitky (Unschlāge) z kaše, z múky a z otrúb s octom pripravené, alebo zá-

83 SNK ALU Martin, fond HT, ev. č. K3146. *Krátičká Správa, gako se proti Wýchodni uplawici (Cholere, chwistovlite) ochrániť, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do příchodu lékaře činiti slussi*, s. 5, §22.

84 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 10, §26.

85 LIŠKA, Anton. *Cholerová epidémia z roku 1831 a jej priebeh v Prešovskej eparchii*. Prešov : GTF PU v Prešove, 2012, s. 44.

86 ROJKO, Matej. *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*. Rukopis, s. 141. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

87 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*. s. 10, §28.

88 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere*, s. 3, č. 8.

89 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere*, s. 3, č. 9.

vitky z korených vo víne parených bylín“.⁹⁰ Okrem toho používal aj horčičné cesto, „... ktoré sa z dvoch čiastok žitnej alebo pšeničnej múky a z jednej čiastky z horčice alebo chrenu pripraviť a niečo octu k tomu pridať má“.⁹¹ Rímskokatolícky kňaz Ján Morvay odporúčal na zmiernenie žalúdočných bolestí užívať nápoj zhotovený z borovičkového oleja a borovičkovej pálenky. Mužom odporúčal primiešať do borovičkovej pálenky desať, ženám osem a deťom štyri kvapky borovičkového oleja. Namiesto borovičkovej pálenky sa niekedy používal aj horúci nápoj zaparený z „...harmančekového alebo bazového kvetu...“.⁹²

Proti hnačkám užívali pacienti odvar z makových hlávok. Odvar sa pripravoval tak, že sa 3 hlávky bieleho (pri nedostatku aj čierneho) maku potĺkli spolu s makovými semiačkami a nechali sa na pol hodinu variť vo vriacej vode. Potom sa odvar precedil cez plátno, primiešala sa do neho polievková lyžica škrobu a opätovne sa priviedol do varu. Na záver sa do neho priliali 4 polievkové lyžice dobrého vína. Takto pripravený odvar sa po jednej až dvoch polievkových lyžičkách podával pacientom každú hodinu.⁹³

Na utíšenie hnačiek a krčovitých bolestí v žalúdku sa používal aj glejový klystír s trochou ópia a odvar z ryže, jačmeňa, ibištekového koreňa alebo roztlačeného lanoového semena zmiešaný s 20 až 30 kvapkami liehovej tinktúry ópia.⁹⁴ „Na pomoci bola taktiež chorým ľuďom aj studená voda.“⁹⁵ Človek, ktorý „...studenú vodu pil čo najviac, tým skôr z choroby vyšiel a celý sa uzdravil“.⁹⁶ Priaznivé účinky studenej vody pri liečbe cholery potvrdzuje aj Andrej Čorba, ktorý uvádza takýto príklad: „Mlynárka v cholere pod kolesom stála, kde sa šustom na ňu zhora voda liala. Hneď od seba zlostnú chorobu zahнала, A z vody sa nazad zdravá navracala.“⁹⁷

Lekári mali na pitie studenej vody opačný názor. Považovali ju za zdroj cholerovej nákazy. Z tohto dôvodu konzumácie studenej, znečistenej, ale predovšetkým ne-

90 SNK ALU Martin, f. HT, ev. č. K3146. *Krátičká Správa, gako se proti Wýchodni uplawici (Cholere, chwistowlite) ochrániť, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do přichodu lékaře činiti slussi*, s. 4, §20.

91 SNK ALU Martin, f. HT, ev. č. K3146. *Krátičká Správa, gako se proti Wýchodni uplawici (Cholere, chwistowlite) ochrániť, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do přichodu lékaře činiti slussi*, s. 4, §20.

92 MORVAY, Ján. *Hodnowerní wtpis snadného, a sprobuwaného spôsobu ku zhogení wčil panugíceg Mornég Uplawici, aneb gak řečenég Choleri Nemoci*. Trnava, 1831, s. 14.

93 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahující domácí lieky proti cholere*, s. 3, č. 10/d.

94 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 11, §29.

95 ROJKO, Matej. *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*. Rukopis, s. 140. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

96 ROJKO, Matej. *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*. Rukopis, s. 140. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

97 ČORBA, Andrej. Hrozne a strašne rozpravki o chorobe cholery a rozbroju proščavi vo višších stranoch uherske žeme z roku 1831ho v kratkoscí spisane pre obecni v tím čaše zburení ľud ku pokajaňu. In SEDLÁK, Imrich (ed.) *Nové obzory* 12. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 458.

prevarenej vody striktne zakazovali.⁹⁸ Na uhasenie smädu odporúčali piť predovšetkým bylinkové čaje z mäty sivej, mäty piepornej, medovky lekárskej, lípy obyčajnej, bazy čiernej, bazy chabzdovej, harmančeka pravého a poleje obecnej.⁹⁹ Vhodné boli aj ovocné čaje a horúca, prevarená voda, ktorá podporovala zvracanie, prečisťovala žalúdok a vyvolávala potenie.¹⁰⁰ Niektorí lekári podávali svojim pacientom proti smädu teplý odvar pripravený z múky a masla¹⁰¹, odvar z ryže¹⁰², či vyvarenú štavu z jačmeňa.¹⁰³

Počas liečby pacienti prijímali zväčša tekutú stravu. Išlo predovšetkým o kuracie, telacie a hovädzie polievky, ktoré nesmeli byť mastné, solené ani korenené. Ďalej to boli rôzne vývary, ako napríklad vývar z jačmeňa, ryže alebo lanového semena. Najchudobnejší obyvatelia sa stravovali hrančeným chlebom a hriatym.

Priebeh cholery bol taký rýchly, že o osude pacientov bolo zvyčajne rozhodnuté v priebehu 24 hodín. Nie zriedka sa stávalo, že ľudia v dôsledku tohto vysoko infekčného ochorenia zomierali už po 7, 10 alebo 12 hodinách. Málokedy cholera trvala dlhšie ako 2 dni. Ak však pacient s týmto ochorením 2 dni prežil, bolo vysoko pravdepodobné, že sa z choroby vylieči.¹⁰⁴

Starostlivosť o pacientov, ktorí prekonalí cholera

Pacienti, ktorí mali to šťastie, že sa im podarilo z cholery vyliečiť, boli po uzdravení umytí s klorkalkom, oblečení do čistého, bieleho rúcha a naparení minerálnymi parami.¹⁰⁵ Minimálne 10 až 14 dní od svojho vyliečenia nesmeli opustiť svoj príbytok, prípadne rekonvalescenčný dom. Počas tejto karantény mali „...teplé nápoje užívať, pomaličky od mastnej polievky k lepšiemu jedlu privykať, a najneskôr k tvrdému, kyslému, príliš solenému a mastnému jedlu, a k pivu z nápojov prestúpiť, pálenku istý čas

98 SNK ALU Martin, fond HT, ev. č. K3146. *Krátičká Správa, gako se proti Wýchodni uplawici (Cholere, chwistowlite) ochrániť, a co při prawnim nápadě této nemoci, až do příchodu lékaře činiti slussi*, s. 3, §11.

99 ARA Košice, fond KB, Acta vaccinationen et cholera mortum concernentia 1831 – 1878, neočíslované. *A mostan uralkodó Cholerának gyógyításá Egri Megyebéli Tisza-Bábolnai Plébános Morvay János tudósítása szerint.*

100 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere*, s. 2, č. 2.

101 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. *Slovenské poučenie, vydané v Prešove stoličným lekárom Martinom Hlatkým, pojednávajúce o tom, ako si majú ľudia počínať, keď sa v ich domácnosti vyskytne cholera.*

102 ARA Košice, fond KB, Acta vaccinationen et cholera mortum concernentia 1831 – 1878, neočíslované. *A mostan uralkodó Cholerának gyógyításá Egri Megyebéli Tisza-Bábolnai Plébános Morvay János tudósítása szerint.*

103 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*. s. 11, §30.

104 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 7, §8.

105 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktore w Orientalneg Cholere aneb w ginych nakazenych Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Poradkami zaopatrowat magu*, s. 5, §17/a.

zanechať, a aj potom z nej len veľmi máličko užívať“.¹⁰⁶ Lekári im odporúčali pokoj na lôžku a odpočinok od akejkoľvek práce a námahy. Kvôli zlepšeniu chuti do jedla mali počas karantény užívať zmes posilňujúcu žalúdok, zloženú z máty kučeravej alebo medovky lekárskej, zmiešanej s trochou hofmanských kvapiek alebo s trochou kvapiek mäťového oleja s cukrom.¹⁰⁷

Izby, v ktorých chorí počas liečby bývali, sa po ich vyliečení vyumývali s klorkalkom a v priebehu nasledujúcich 3 dní sa pri zatvorených oknách a dverách predymovali. Okná a dvere do izieb boli počas tejto doby otvárané iba rad denne na jednu hodinu, a to z toho dôvodu, aby sa predymený, škodlivý vzduch dostal z budovy von. Lekári odporúčali spáliť plachty, periny a seno, na ktorých chorí počas liečenia spali a popol z nich zakopať hlboko do zeme.¹⁰⁸ Nábytok a všetky veci, s ktorými prišli pacienti v priebehu choroby do styku, boli viackrát vyumývané vodou, liehom a klorkalkom. Po dôkladnej očiste sa na dlhší čas ponechali presušiť na čerstvom vzduchu.¹⁰⁹

Po trojdňovom predymovaní „cholerových“ izieb nasledovala ich dôkladná očista. Tá v sebe zahŕňala oškrabovanie vápna zo stien a rozoberanie drevených podláh (tzv. dile). Z domov, v ktorých drevená podlaha nebola, sa vynášala zemina.¹¹⁰ Takto prečistené izby sa potom niekoľko dní vetrali pri dokorán otvorených oknách a dverách. Po dôkladnom prevetraní sa čerstvým vápnom omaľovali steny, stará zemina sa nahradila novou, zhnité drevené podlahy sa spálili a vymenili za nové. Ak však podlahy zhnité neboli, stačilo ich dôkladne očistiť vodou, liehom, klorkalkom, nechať prevetrať a presušiť na čerstvom vzduchu a znovu sa mohli použiť.¹¹¹

Okrem „cholerových“ izieb sa ľuďom, ktorí prekonali choleru v domácom prostredí, odporúčalo očistiť aj tie časti príbytkov, v ktorých sa počas ochorenia nezdržiavali. Išlo o pivnice, pôjdy, komory a maštale.¹¹² Očisťovanie nemuselo byť až také dôkladné, ako pri „cholerových“ izbách. Stačilo zamiesť resp. umyť podlahy vodou, prípadne natrieť steny vápnom.

106 AGA Prešov, fond BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. *Slovenské poučenie, vydané v Prešove stoličným lekárom Martinom Hlatkým, pojednávajúce o tom, ako si majú ľudia počínať, keď sa v ich domácnosti vyskytne cholera.*

107 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 11, §31.

108 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktore w Orientalneg Cholere aneb w ginych nakazenych Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Poradkami zaopatrowat magu*, s. 5, §17/b.

109 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktore w Orientalneg Cholere aneb w ginych nakazenych Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Poradkami zaopatrowat magu*, s. 5, §17/c.

110 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktore w Orientalneg Cholere aneb w ginych nakazenych Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Poradkami zaopatrowat magu*, s. 5, §17/d.

111 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktore w Orientalneg Cholere aneb w ginych nakazenych Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Poradkami zaopatrowat magu*, s. 5, §17/f.

112 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktore w Orientalneg Cholere aneb w ginych nakazenych Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Poradkami zaopatrowat magu*, s. 5, §17/e.

Zaopatrovanie pacientov, ktorí cholery neprežili

Súčasťou proticholeryových opatrení boli aj predpisy týkajúce sa pochovávaní tých, ktorí cholere podľahli. Pochovávalo sa v noci, bez zvonenia, bez kňaza a príbuzných. Telo nebohého sa pred pochovaním polialo kvôli dezinfekcii klorkalkom. Potom sa špeciálnymi železnými hákmi alebo kliešťami uložilo do osobitnej truhly a „...skrze nato určeného hrobára bez všetkej ceremónie a odprevádzania na naznačenú stranu cintorína odnesené a dobre hlboko do zemi pochované bolo...“.¹¹³ Spolu s telom sa do hrobu kladol aj popol zo šiat a perín nebohého, ktoré museli byť po smrti cholery nakazeného človeka spálené. Nakoniec sa mŕtvolu ešte posypala vápnom a prikryla zeminou. Ku prevozu tiel na cintorín slúžil obecný vozík so závesmi, vyhotovený z drevených dosiek. Jeho obsluhu, ako aj celý akt pochovávaní mali na starosti hrobári, ktorých menovali richtári nakazených obcí. Hrobármi sa mohli stať iba osoby silné, smelé a zmužilé, v žiadnom prípade však nie osoby „...choré, slabé, bojazlivé, veľmi mladé alebo veľmi staré...“.¹¹⁴ Najčastejšie túto nebezpečnú prácu vykonávali cigáni. Aby sa hrobári počas výkonu svojej práce vyhli cholerovej nákaze, odporúčalo sa im, aby do služby nenastupovali s prázdny žalúdkom. Počas práce sa mali čo možno najlepšie chrániť pred dýchaním vzduchu, ktorý obklopoval mŕtvolu a vyhýbať sa akémukoľvek bezprostrednému kontaktu s nimi. Okrem toho mali dbať na hygienu, umývať si ruky octom a preplachovať ústa otcom, kolínskou alebo nejakou inou aromatickou vodou. Po ukončení práce mali použité oblečenie vydezinfikovať a vymeniť ho za čisté.¹¹⁵

Miesta pochovávaní obetí cholery zriaďovali obce zvyčajne ešte pred prepuknutím epidémie. Cholerové cintoríny boli budované na rozhraní chotárov dvoch, alebo viacerých obcí, čiže jeden spoločný cintorín pre viacero dedín. V prípade, že to možné nebolo, tak si mala každá obec postaviť svoj vlastný cintorín, ktorý mal byť situovaný najmenej tisíc krokov od intravilánu obce, alebo na mieste, ktoré by bolo ťažko dostupné ľuďom aj dobytku. Župan Zemplínskej stolice gróf Anton Majlát vo svojom liste adresovanom stavom Šarišskej župy odporúčal pochovávať obeť cholery na poliach, ktoré by slúžili výlučne iba na tento účel. Po skončení epidémie sa mali tieto pohrebiská uzatvoriť a pre účely pochovávaní sa mali vybudovať nové cintoríny. Okrem toho navrhoval, „...aby lokalita a rozloha pohrebných miest, kde boli pochované obeť epidémie, bola riadne evidovaná v zápisniciach farských úradov...“.¹¹⁶ Starostlivosť o tieto hrobové miesta mala byť v kompetencii farských úradov. Hroby na cholerových cintorínoch bývali spoločné, čiže jeden hrob slúžil na pochovanie pre

113 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktore w Orientalneg Cholere aneb w ginych nakazenych Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Poradkami zaopatrowat magu*, s. 3, §9/q.

114 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktore w Orientalneg Cholere aneb w ginych nakazenych Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Poradkami zaopatrowat magu*, s. 3, §11.

115 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Instruction für die Sanitäts-Behörden und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Personale*, s. 9, §20-21.

116 ARA Košice, fond KB, Cholera 1831, inv. č. 1278/1831. *List stavov Šarišskej hradnej župy kanoníkovi Košického biskupstva z 28. októbra 1831*.

viacerých mŕtvych. Keď sa masový hrob celý naplnil, zasypal sa vápnom a zeminou a zapečatil sa na dobu 50 rokov.¹¹⁷

Výpočet obetí cholery v Uhorsku

V období od 13. júna 1831 do 22. februára 1832, kedy podľa úradných záznamov panovala cholera na území Uhorského kráľovstva, sa v dôsledku tohto vysoko infekčného ochorenia nakazilo celkovo 536 517 osôb. Z nich sa 298 876 vyliečilo a 237 641 zomrelo.¹¹⁸

Tabuľka 1 Výpočet obetí cholery z roku 1831 v uhorských župách¹¹⁹

Názov župy	Výskyt prvého prípadu cholery	Výskyt posledného prípadu cholery	Počet nakazených osôb	Počet vyliečených osôb	Počet obetí cholery	Počet obyvateľov v roku 1828 ¹²⁰	Percentuálny podiel obetí cholery
Abovská župa	8.7.1831	12.12.1831	24149	11970	12179	145227	8,39 %
Aradská/Hradská župa	6.8.1831	27.10.1831	5186	3009	2177	195605	1,11 %
Baraňská župa	6.8.1831	30.9.1831	2026	1208	818	223845	0,37 %
Báčska župa	14.7.1831	4.2.1832	8638	4147	4491	355329	1,26 %
Belehradská župa	21.7.1831	8.10.1831	14213	7926	6287	141009	4,46 %
Berežská župa	23.6.1831	10.12.1831	1301	621	680	111049	0,61 %
Békešská župa	20.7.1831	17.10.1831	8188	2603	5585	138909	4,02 %
Bihárska župa	9.8.1831	29.10.1831	1393	743	650	340828	0,19 %
Boršodská župa	15.7.1831	17.11.1831	15667	8713	6964	187768	3,71 %
Bratislavská župa	22.7.1831	20.12.1831	39385	24798	14587	221022	6,60 %
Čanadská župa	10.8.1831	25.10.1831	3237	853	2384	62114	3,84 %
Čongrádska župa	22.7.1831	1.10.1831	7022	4424	2631	84683	3,11 %
Gemerská župa	1.7.1831	27.11.1831	5400	3810	1590	181810	0,87 %
Hevešská župa	2.7.1831	30.11.1831	17568	10183	7385	254323	2,90 %

117 AVM Košice, fond HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktore w Orientalneg Cholere aneb w ginych nakazenych Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Poradkami zaopatrowat magu*, s. 3, §9/q.

118 LINZBAUER, Xav. Franciscus. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Totus III., Sectio IV.* Budae, 1861, s. 489-490.

119 Tabuľka bola zostavená na základe údajov získaných z nasledovných zdrojov: LINZBAUER, Xav. Franciscus. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Totus III., Sectio IV.* Budae, 1861, s. 489-490; NAGY, Lodovicus. *Notitiae politico – geographico – statisticae Hungariae.* Budae 1828, s. 469-470.

120 Počet obyvateľov v uhorských župách je udávaný bez obyvateľstva slobodných kráľovských miest – A. L.

Hontianska župa	3.8.1831	26.10.1831	4273	2223	2050	91624	2,24 %
Komárňanská župa	24.7.1831	24.12.1831	8537	3874	4663	114499	4,07 %
Krašovská župa	7.8.1831	21.11.1831	346	171	175	211243	0,08 %
Liptovská župa	25.7.1831	15.1.1832	12494	7986	4508	78186	5,77 %
Marmarošská župa	3.7.1831	9.11.1831	1328	860	468	160035	0,29 %
Mošonská župa	11.8.1831	20.11.1831	5902	3419	2483	63240	3,93 %
Nitrianska župa	11.7.1831	30.12.1831	51629	28730	22899	335230	6,83 %
Novohradská	24.7.1831	15.12.1831	15062	8703	6359	185566	3,43 %
Oravská župa	3.8.1831	14.2.1832	10824	7745	3079	90682	3,40 %
Ostrihomská župa	14.7.1831	4.11.1831	5053	2851	2202	46118	4,77 %
Peštianska župa	25.7.1831	29.11.1831	19678	9662	10016	393342	2,55 %
Rábska župa	1.8.1831	20.11.1831	6021	3857	2164	78596	2,75 %
Sabolčská župa	9.7.1831	7.12.1831	11166	6602	4564	192579	2,37 %
Satumarská župa	20.7.1831	28.11.1831	1838	1051	787	206601	0,38 %
Siladská župa	12.9.1831	13.12.1831	150	80	70	257026	0,03 %
Spišská župa	3.8.1831	8.11.1831	12323	6621	5702	145459	3,92 %
Sriemska župa	13.9.1831	30.9.1831	134	71	63	–	–
Šarišská župa	10.7.1831	12.12.1831	21280	10699	10581	175983	6,01 %
Šomodská župa	12.8.1831	17.10.1831	391	242	149	191456	0,08 %
Šopronska župa	8.8.1831	24.11.1831	3938	2489	1449	175760	0,82 %
Tekovská župa	23.7.1831	8.10.1831	5547	2594	2933	109209	2,69 %
Temešvárska župa	7.8.1831	4.1.1832	1790	924	866	284802	0,30 %
Tolnianska župa	6.8.1831	28.11.1831	5249	2831	2418	177497	1,36 %
Torontálska župa	16.6.1831	15.12.1831	17583	10057	7526	292746	2,57 %
Trenčianska župa	15.7.1831	12.12.1831	20556	11679	8880	278150	3,19 %
Turčianska župa	9.7.1831	15.12.1831	8851	6419	2432	38306	6,35 %
Turnianska župa	29.7.1831	17.10.1831	1655	584	1071	29083	3,68 %
Ugočská župa	13.6.1831	12.9.1831	170	60	110	43699	0,25 %
Užská župa	15.7.1831	8.12.1831	4670	2375	2295	108619	2,11 %
Vašská/Železná župa	18.10.1831	30.11.1831	138	123	15	263670	0,01 %
Vesprémska župa	5.7.1831	16.1.1832	9281	4354	4927	170605	2,89 %
Virovitická župa	11.8.1831	4.9.1831	106	35	71	–	–
Zemplínska župa	8.7.1831	22.2.1832	40439	21767	18672	280198	6,66 %
Zvolenská župa	23.7.1831	19.12.1831	5089	3266	1823	75533	2,41 %
Spolu	13.6.1831	22.2.1832	466910	261059	205851	7988823	2,58 %

V uhorských župách sa počas epidémie v roku 1831 nakazilo celkovo 466 910 obyvateľov. Z nich sa 261 059 vyliečilo a 205 851 zákernej infekčnej chorobe podľahlo. Prvý prípad cholery zaznamenali v Ugočskej župe, kde epidémia vypukla 13. júna 1831. Cholera sa najdlhšie udržala v Zemplíne, kde posledný prípad úmrtia

v dôsledku cholery zaznamenali 22. februára 1832. Najviac obyvateľov sa nakazilo (51 629), uzdravilo (28 730) i zomrelo (22 899) v Nitrianskej župe. Najmenej nakazených (106) a vyliečených (35) ľudí zaznamenali vo Virovitickej župe, najmenej zomrelých (15) vo Vašskej župe. Z pohľadu percentuálneho vyjadrenia zaznamenali uhorské úrady najviac obetí v Abovskej župe (8,39 %), najmenej vo Vašskej župe (0,01 %). Percentuálny podiel obetí cholery z dosiahol počas epidémie v roku 1831 v uhorských župách hodnotu 2,58 %.¹²¹

Tabuľka 2 Výpočet obetí cholery z roku 1831 v kráľovských mestách Uhorska¹²²

Názov slobodného kráľovského mesta	Výskyt prvého prípadu cholery	Výskyt posledného prípadu cholery	Počet nakazených osôb	Počet vyliečených osôb	Počet obetí cholery	Počet obyvateľov v roku 1828	Percentuálny podiel obetí cholery
Banská Bystrica	1.8.1831	16.12.1831	1543	1252	291	5214	5,58 %
Banská Štiavnica	18.8.1831	26.10.1831	179	96	83	17028	0,49 %
Bardejov	15.7.1831	15.9.1831	1025	634	391	5097	7,67 %
Belehrad	1.8.1831	20.12.1831	1474	576	898	20069	4,47 %
Bratislava	9.9.1831	6.11.1831	2222	2033	189	37180	0,51 %
Brezno	25.7.1831	12.12.1831	264	143	121	3827	3,16 %
Budín	15.7.1831	27.9.1831	1837	1006	831	30001	2,77 %
Debrecín	25.7.1831	19.9.1831	10355	6574	3781	45375	8,33 %
Győr	3.8.1831	20.9.1831	1529	889	640	14472	4,42 %
Kežmarok	10.8.1831	27.10.1831	496	298	198	4192	4,72 %
Komárno	10.8.1831	30.9.1831	692	0	692	17782	3,89 %
Košice	14.7.1831	8.9.1831	1165	487	678	13606	4,95 %
Kremnica	30.8.1831	30.8.1831	2	0	2	4944	0,04 %
Krupina	3.8.1831	26.10.1831	217	83	134	3461	3,87 %
Levoča	14.8.1831	28.9.1831	1087	723	364	5175	7,03 %
Lubietová	8.9.1831	14.1.1832	188	161	24	1560	1,54 %
Modra	21.8.1831	21.9.1831	728	439	289	3859	7,49 %
Noví Sad	8.8.1831	18.9.1831	696	498	198	20231	0,98 %

121 Pri výpočte percentuálneho podielu obetí cholery z roku 1831 v uhorských župách sme brali v úvahu celkový počet obetí cholery z roku 1831 v uhorských župách a počet obyvateľov uhorských žúp za rok 1828, bez obyvateľstva slobodných kráľovských miest – A. L.

122 Tabuľka bola zostavená na základe údajov získaných z nasledovných zdrojov: LIN-ZBAUER, Xav. Franciscus. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Totus III., Sectio IV.* Budae, 1861, s. 490; NAGY, Lodovicus. *Notitiae politico – geographico – statisticae Hungariae.* Budae 1828, s. 471.

Nová Baňa	23.8.1831	29.11.1831	86	50	36	2830	1,27 %
Osijek	29.8.1831	27.10.1831	82	48	34	–	–
Ostrihom	22.7.1831	22.9.1831	1448	1289	159	9183	1,73 %
Pešť	14.7.1831	6.10.1831	2459	920	1539	56577	2,72 %
Pezinok	16.8.1831	28.9.1831	190	34	156	4651	3,35 %
Prešov	22.7.1831	15.9.1831	942	478	464	7656	6,06 %
Pukanec	2.9.1831	6.9.1831	9	3	6	2296	0,39 %
Sabinov	11.8.1831	27.9.1831	343	254	89	2780	3,20 %
Satu Mare	11.7.1831	19.8.1831	66	28	38	14279	0,27 %
Skalica	30.8.1831	16.11.1831	828	347	481	6092	7,90 %
Sombor	5.8.1831	21.11.1831	846	526	320	2830	11,31 %
Subotica	31.7.1831	19.9.1831	5000	2500	2500	34924	7,16 %
Svätý Jur	25.8.1831	28.9.1831	299	93	206	2696	7,64 %
Szeged	31.7.1831	26.8.1831	1312	791	521	32209	1,62 %
Šoproň	24.9.1831	2.12.1831	336	228	108	12501	0,86 %
Temešvár	13.8.1831	6.10.1831	195	57	138	11942	1,16 %
Trenčín	6.8.1831	25.10.1831	172	86	86	3405	2,53 %
Trnava	4.8.1831	16.10.1831	895	399	496	6626	7,49 %
Zvolen	22.7.1831	10.11.1831	155	90	65	1904	3,41 %
Spolu	11.7.1831	14.1.1832	41362	24086	17276	468454	3,68 %

V uhorských slobodných kráľovských mestách sa počas epidémie v roku 1831 nakazilo celkovo 41 362 obyvateľov. Z nich sa 261 059 vyliečilo a 24 086 zákernej infekčnej chorobe podľahlo. Prvý prípad cholery zaznamenali v Satu Mare, kde epidémia vypukla 11. júla 1831. Cholera sa najdlhšie udržala v Ľubietovej, kde posledný prípad úmrtia v dôsledku cholery zaznamenali 14. januára 1832. Najviac obyvateľov sa nakazilo (10 355), uzdravilo (6574) i zomrelo (3781) v Debrecíne. Najmenej nakazených (2), vyliečených (0) a zomrelých (2) ľudí zaznamenali v Kremnici. Z pohľadu percentuálneho vyjadrenia zaznamenali uhorské úrady najviac obetí v Sombore (11,31 %), najmenej v Kremnici (0,04 %). Percentuálny podiel obetí cholery z dosiahol počas epidémie v roku 1831 v uhorských slobodných kráľovských mestách hodnotu 3,68 %.¹²³

Krátičká Správa, gako se proti Wýchodni uplawici (Cholere, chwistowlite) ochráni, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do přichodu lékaře činiti slussi¹²⁴

123 Pri výpočte percentuálneho podielu obetí cholery z roku 1831 v uhorských slobodných kráľovských mestách sme brali do úvahy celkový počet obetí cholery z roku 1831 v uhorských slobodných kráľovských mestách a počet obyvateľov uhorských slobodných kráľovských miest za rok 1828 – A. L.

124 SNK ALU Martin, fond HT, ev. č. K3146. *Krátičká Správa, gako se proti Wýchodni uplawici (Cholere, chwistowlite) ochráni, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do přichodu lékaře činiti slussi*.

Krátička Zpráva, gačo se proti Wýchodnj uplawici (Choleře, chwištolbitě) ochrániti, a co při prwnjm nápadě této nemoci, až do přjchodu lékaře činiti sluší.

§. 1.

Wýchodnj Choleera ztratila welmi mnoho z gegj záhubné moci a prudkosti při gegjm přiblíženj se do Králowstwj uheršského, gačžto nemoc našemu podnebj cizj a neznámá; ona není tak nebezpečná, a rozwinuge mnohým slabšj nákazliwý ged, proti kterému se člověk zachowáwáním nasledujících pravidel welmi snadno uchrániti a uwarovati může.

I. Prostředky k uhágenj nemoci.

A. Pečowánj o čistotu a čistěnj powěťj.

§. 2.

Neyobzwláštnějšj postředeł k uhágenj této nemoci gest přjsné zachowáwánj čistoty w obleku, w oděwu, rauchu, a w posteli, gestli se toto pilně proměňuje, pere, umývá, přewětruge. Celé tělo musí často wlažnau wodau, ku které se trošku octu přimjchá, umýwáno býti; kde se to snadno učiniti dá, magj se i wlažné kaupel potřebowati. Rowná čistota, buď i při nádobách, přjbytkách, w domjch a na ulicích zachowáwana.

§. 3.

Čisté powěťj zničuge každau nákazliwau materiu i skutečný mrtowý ged a umenssuge rozšřřowánj se wšech nákazliwých nemocj; naproti tomu stáwagj se mnoh, nemoci, které obyčejně žádau nákazliwau neobsáhugi, w zawřeném nečistém powěťj welmi nákazliwé, a obzwlášť z této přjčiny stala se i Choleera w gegj wlasti (Wýchodnj Indij) plnějm nákazliwým neoupau. Musj se tedy pečowati o čistotu powěťj zachowáwáním čistoty vůbec (§. 2.) a následowáním nasledujících pravidel obzwlášť. Tědy se nemagj přjbytky, obzwlášť malé njské a welhké, mnohými lidmi přepřlowati anebo gegjch powěťj šřze domáej zwšřata pořiziti.

Wšelké smeti, které powěťj w přjbytku porušíti mehu, musjgj hned odstraněné a para z uhlj, tak gačo i přjslně kaučenj přjbytku w zimnjm čase a dým z pece oddálené býti. Přjbytek musí se každodenně nekolikráte přewěťřiti obzwlášť w rannjch a polednjch hodinách a dwěře tak gačo i okna za některý čas otewřeně nechati; přitom gest plamen hořjčho dřewa, obzwlášť pak borowičkowého, aby se tjm potuchlé powěťj z otewřeného přjbytku odstranilo a čerstwému powěťj přjsup učinil, obzwlášťnau ho užitku.

§. 4.

O čistotu powěťj neywjce w takowých přjbytkách pečowati se musí, kde se nemocnj zdržugi. Mimo přjsného zachowáwánj těchto podaných pravidel má se přiwšelkých nemocch na to pozorowati, aby nemocnice ani mnohými zdravými, tjm pať méně mnohými nemocnými lidmi přeplněné nebýwaly. Nemocnice magj se často wjnowým octem wyparěti a sice tak, řdy se ten ocet neyprwě zěbřege a potom w šřálce nad lampu se zapáleným wjnowým spiritusem, anebo na nádobu s wraucj wodau naplněnou, anebo w zimnjm čase na teplau pec postavj, čjmž powěťj welice napraweno býwa.

Netřeba ocet anebo giné tekutosti na řetawé železo aneb welmi rozpálené kamene liti, poněwadž tjm powěťj, gačo i giným galowým kóli kadidlem pořazeno býwa. Z wonné kadidla magj, k zadusenj zlého zápachu, gen welmi mjeně potřebowána býti.

§. 5.

W tom přjspadě řdyby se Choleera přiblížowala, může se člověk rownowým aneb mineralným kaděnjm, které každau nákazliwau materiu zničuge, proti tomuto neubhli chrániti. A tomuto cili má se potřebowati:

a) Sanitrové pary.

Valeže se na porcelanowau anebo magolifikowau misťu anebo i do pohára gedem 1 ót bjlého wittrolinowého olege, dá se pomali práwě tolik roztlučené čistě sanitry k tomu, a mauti se mýssenina tato slennau paličkau aneb slenným kausskem, načež se několik hodin neružičnějšj pary wywinugj. Od toho magj se, gafo wúbec při wssch mineralnych kađenjch, fowu odstraniti.

b) Chlorové pary.

Tyto gsau působliwějšj nežli ty prwe, a proto potřebowati se magj při bljšsim nákazj nebezpečnějšj k tomu slauj:

Chlorkalk.

Púl anebo i celý lóť Chlorkalku do magolifikowé anebo porcelanowé misěcky anebo do pohára se položj a wodau powlažj, načež se pary, rozwinugj; rychlegi rozwinugj se pary gestli se ku Chlorkalku wodau dobře pokropenému několik kwapek bjlého wittrolinowého olege přidá, a ta mýssenina slennau paličkau někdy se pomauti.

B. Prawidla k zachowánj způsobu žiwota.

§. 6.

Žkussenost to posawad we wssch Araginách, kde Wychoďnj Cholera panowala, ukázala, že tato nemoc welmi málo přjpadů wynjmagje, gen takowých lidi napadá, kteří své zdrawj rozličnými přjčinami nemoci oslabili, a proto se ku přjgatj nákazliwiny schopnějšimi učinili. Proto poraučej se přjsně nasledugjej prawidla k zachowávánj:

§. 7.

Člowěk má se chrániti každého přechladnutj obzwlášť při rozhoráceném těle; chrániti se w horaucim letnjm čase při studených nocech a mokré zemi spánj pod holým nebem; odjwatí se podle okolostogičnosti počasj, k odstraněnj gať rozhorácenj tak i přechladnutj těla.

§. 8.

Neypotřebnějšj rada a prawidlo při této nemoci gest to, aby se pať enj Pože těla bedliwě zachowávalo. To se stáwa sice gij strze předspsané prawidla čistoty (§. 2.) a strze chráněnj se wsselického přestjdnutj, mimo toho poraučj se to při bljšjim se nebezpečějšj, aby se celé tělo wlažnau wodau, pomýššnau něco winowým octem anebo i s Chlorkalkem, každého dne umylo, anebo i w mjrné teplých kaupelech překaupalo. K tomu cili dobré gest wolněné šaty na holém těle nositi, aneb aspoň opaseť na bruch 3 flanelu anebo sukna, přiloziti. Tyto šaty musěj se často proměšowati, přewěťrowati a práti.

§. 9.

Daljšj pozornost třeba na žiwnost, pokrm a nápeg obrátiti. Požjwati se magj pokrmj zážiwné a ku stráwenj lehké: dobré masitě poléwky s reyšj, kraupami, lohazau, zemličkau anebo chlebem a lehčým těstem; mětě, čerstwé, ne tučné howězj, beranj a telecj maso, drůbež čili hyd a t. d. Málo i strowy lehké ku stráwenj a maučěných gjdel; málo dobře zralého, lidškému zdrawj i gináce prospěššného owoce. Podezřelé gsau newatěné morulky, wčasné slivky, dyně, které se tedy s welikau opatrností užíwati magj, tak gafo i sirowé okurky s octem a olegem nemohau se raditi. Wúbec chrániti se má člowěk wssch welmi kyselých pokrmů. Poraučj se pať mjrné užíwánj kočenj, zázworu čili šumbiru, pepři gať černého tak i červeného (papřiky), tmjnu, anýzu, česneku, cibule a giných kočených zelin.

§. 17.

Ukážauť sa reby niektoré z týchto znakov a prípadů, tedy takový pacient hneď od ostatných domácych oddelen býti má; gen ty osoby, ktoré k opatrování jeho potrebné gsau, směj w blizkosti jeho zůstati, ostatnj pak hospodářstwj obstarati. Pod příslau poskautau ale zabránuje se obyvatelům takového domu wen z domu wygjeti aneb gálowým kóli způsobem s gínými obyvateli toho místa se smjchati, až pokud wrochnost podle okolostogicnostj dalšího pořádku neučinj; aniž smj cizj osobě přjstup do takového domu dowo-
len býti.

§. 18.

Abj až do přjchodu lékaře při této, rychlau pomoc wyhlédawagjej nemoci nic žaneobáno nebylo, magj se takové prostředky potřebowati, (srže kteréby 1) tělo rychle zehřjto, 2) překážené parenj a porěnj kóse zpátkem nawráceno, 3) žaludek a střewa, w kterých se nemoc obzwláště přidrj, polehcena a 4) kleslá účinnlwoť nervů powýšse-
ná, křeče pak zastawené byti.

§. 19.

Takový nemocný má se hneď do postele položiti, celé jeho tělo těsti obzwláště nohy a ruky, přse a bruchu suchým zehřitým wlněným sukňem za půl hodiny. Po tomto má se celé jeho tělo umýwati teplau wodau, ku které se $\frac{1}{2}$ wjnowého octu přidá aneb co gestě lepší gest s horaucým octem, do něhož se huba anebo sukno zamáčj. Ade to mož-
né gest, má se nemocný do dobře teplého, se solj a octem pomýšsaného, kaupele položiti. Welmi užitečnými se ukážaji při této nemoci parowé kaupele. Nemocný pořadí se na stoličku anebo mezi dvě, prostředkem desťicel, spogené stolice a wygmauc hlavu celý se plachtami anebo koberci dobře zakryge; nynj se pod ty stoličky několik rozpálených kame-
nů přinese na které sa potom ocet lege. Tjmo způsobem podatj se ustrnuté údy roze-
hřjti a dobročinný pot z těla wywábiti.

Podle nowěgšj zklussenosti přinášj následugjej zprávě rychle silný pot: nemoc-
ný položj se nahý do obyecně prázné kaupacj waně, malá miska, wjnowým Spiritu-
sem naplněná, mezi jeho nohy se položj Spiritus ten se žagne a nemocný až po hrdlo
rozprostřenými plachtami se zakryge. Powěťj w takové zavěšené nádobě hneď se mocně
rozpálj, takž we třech minutách negsilněgšj pot wypuřne. W této wani musj nemocnj tak
dlaugo pokud gen možné gest wydrjeti, odkud potom se do oteplené postele přeložj a do-
bre přikryge.

Dále zawinau se ruky i nohy do saukna, které se častěji zamociti má do horau-
cjsjo octu, do wjna třebas i s trochu páleným pomýšsaného. Aby se pak nohy zehřjti mohly
magj se k njm kamenné křehy se wčelau wodau, rozpálený pjsek anebo popel do wřecka
wsyspaný přikládati. Tito prostředkové magj pilně opěťowání býti, bez přerženj a
unawenj.

§. 20.

Na žaludek magj se teplé záwivky (Umschläge) z kaffe, z mauky a z otrub
s octem připrawené, anebo záwivky z korených we wjně pařených bylin. — Welmi
užitečné gest dále horčicné cesto okolo žalúdka, na přse a na nohy položené, které se ze
dwau částek žitné anebo pšennicné mauky a z gedné částky z horčice anebo chřemu připa-
witi a něco octu k tomu přidati má.

§. 21.

Nemocnému dáwati se má thé anebo nápoj z medunki, z maty, hermanku a
řice z počátku slabě připrawený, a we weliké hognosti; ano i čistá teplá woda, často
pitá, působj nemocnému někdy weliké polehcenj. — Rowným způsobem dobrá gest w
této nemoci i lehká wložně pitá polewka z křáťatel.

A ulewenj bolesti w žiwotě dáwagi se nemocnému často šlemowité obměč-
gjcj klystýre ze slézového anebo otrubového s wegcowým žloutkem a trochu křochmelem
smýšsaného deko k tu.

§. 22.

Mimo těchto zde připomenutých prostředků, kteří se pilně potřebowati mají, a kteří we mnohých případech už sami dostatečnj gsau k zotowánj nemocného na Cholera, nemohau žádné jiné těm, kteří negsau lékaři, ku wlastnjmu užjwánj poručené býti. — Obzwlášť nech se každý chránj bez rady zkušeného lékaře krew paustřeti, Kalomel, opium a jiné prudké prostředky potřebowati. — To gisté platj i o tak řečeném Magisterium Vismuthi které Dr Leo we Wýchodnj Choleře tak welice poraučel. — Tento prostředek může w rukách lékaře, který prudké geho účinky dobře zná a proto s potřebnou opatrností potřeboweti ho umj, owšem i w této, gačo i w jiných křečných nemocech, prospěšný býti; ale snitro-lysele Wismuthowé wápno dorážj tak silně na žaludek a nervy, že neprozřetelně užjwané, anebo gačo obrana předkem potřebowané, welmi zlé následky za sebou táhnauti může.

§. 23.

Naposledy pozoru hodno gest, že právě w této části roku nejděla gistý způsob Cholery, žlučowá uplawice nazwaná, mezi lidmi panuje. Tato nemoc má sice zejména wniterné a na oko gačau podobnost s onnou Wýchodnj Cholera; rozdíl ná gest ale od ní docela podle gegj powahy i podle přejin a jiných okolostojících. Obýčegně předcházj takowau žlučowau uplawici za několik dnů zemdlenj lids, nedostatek chuti k gedenj, horšak w ústech, nečistý gazyl, bolenj hlavy, hrůza w údech, často se k tomu připoj i dławoty a jiné nemocné úkazy spogej se zgewnou zimnicj. Gestli tato uplawice za dlawý čas trwá proměnj, se často na čerwenku, a trwá za mnohé dni tak dlawo, až pokud se nashromážděná žluč newypřázdňj. Při nedbanlívém s touto nemocj zacházenj, anebo při zamešťánj slusných prostředků, může se i tato nemoc smrtnělnau stati, a proto i w takowých případech má se pomoc lékaře čim neyrychlegi zaopatřiti. Zkusený lékař takowau uplawici s pozorowánjm na wsecky okolostojící, bude w stawu slusně rozeznati a nálezitě hogiti; do geho přejodu má nemocný horké usta a ryhánj nashromážděné žluče i silemu, částjm pitjm wlažné wody anebo thě z lipowého kwětu wyplaťowati, a mimo welmi slabé masité polěwky, nicého jiného neužjwati.

W Budjně, dne 10 Čerwence 1831.

M. v. Lenhossék m. p.

radce při K. Uh. Wštržicj radě a Protomedikus
Kraľowskij uherského.

Zachovávaním týchto pravidiel každý se predtým pred nemocou ubezpečiť musí, gafo i ti, ktorí nemocných obľubujú, od nakažení slobodný tak zostať, obzvlášť, keďli ušia a ruky sobe často octom umývajú a vyplakávajú ľuďmi. Gína tak nálež nám po-vinnosť, aby sme totiž našim domácim a blížnym gafovyinkeli do nemoci upadlým, die možnosti sil pomáhali. Gest zagistě žijúcej nym choreba té povahy, že zanedbaná w krát-kém čase nemocného do nebezpečnejšij žiwota uwaluge, když naproti tomu rychlým a wčasnym užíwaním náležitých prostriedku záhubný tento neduh snadno zabrán býwá. Múže pať gedekajdy, w nepřítomnosti lékaře aneb ranhogyce, nemocnému s welikým polehčením přispěti a pomoci, následowaním těchto wěci:

1) Gať náhle se znaly na člověkowi ukazují, nastáwagiej cholery zvěštující: zákrat a bolest hlavy s rychlým sil oslabnutím a cítěním těžkosti, tlacení, tiskání a bo-lení w středové gamce; hnušora s dáwením aneb wywrhnutím wodowá, bílé, fowlowité, bezchurné materie, hnánj aneb běhawka wodowá, častá, spogená s bolestmi břicha a pále-ním prawého střewa; weliká žjžen s tužebnau žádostí chladného nápoje; nesnadné dychání se lkáním s úzkostí, zachřipnutím a mdlým hlasem spogené; lednatá žima w rukách a w nobách s trhawými bolestmi a křeči; twář opadlá s práznými očima a pulsem čili bitím sil wždy wjce a wjce mizjícím; — gestli prawým některé z těchtoby se zgewilo, nemocný hned do teplé postele se položiti a dobře zakryti má.

2) Nynj se mu, s odstraněním wšeho studeného nápoje, dáwati má bognost teplé wody ku pitj, aby se tím dáwenj napomohlo, břicho od přítomné snad nečistoty očistilo a páření i potění sřze kúži, nawrátilo.

3) Tébož času přistogiej magj celé tělo nemocného, gmenowitě ruky a noby, břicho a prsy, teplými a suchými sušny aneb flanelni pod zakrywadly silné a často tříti a ra-tobati; potom celé, a wšak dobře zakryté, wjnowým octem dobře zehřitým umýwati a po-tom zase gafo prwe tříti.

4) Mimo to, aby studené udy zase otepleli, zehřité rebly anebo kapce, piškem naplněné, na noby se položiti magj; na břicho pať a prse položj se teplý flanel neb suš-no, wšefy krage těla, udy a celé tělo w teple se držeti má.

5) Tež se nemocnému podá ku pitj thé teplé z bezowého aneb lipowého káwem připrawené, při čemž ale pozor dáti třeba aby se žádná částka těla neodekryla anebo po-ty aby se neudušil, a spolu hleděti zdali se studenost na nobách a rukách s křečmi snad zot-rem nenawracuge, we kterémž páspadě předešlé tření opakovati se má a ku octu dobře bude nynj gestě ať polowic pálenky přidati a tak tělo umýwati.

6. Gestliby přitom teplota udů gestě se nawrátiti nechtěla a kúže gestě suchá zůstala, nemocný má se posaditi na stolič na které gest dya, potom celé tělo wygmauc hlauw plachtami a koberci dobře obwinauti; pať se pod tu stoličku dobře rozpálené rebly aneb šaly podlojegy, na něž se oct nálege, aby teplá pára nemocného ze wšefy stran obfjčela a pot wywábila. Ade se tímto způsobem žádaný cíl nedosáhne, má se nedu-ové tělo gestě silněgšimi prostriedky zehřeti; a proto nemocný má se do wětšij nádoby (k. p. waně) kdeby seděti mohl, wnesti a kabanec aneb miska se zapáleným wjnowým špiritusem mezi noby geho položiti, potom nádoba ta tak plachtami a koberci zakryti, aby gen hlauw nemocného swobodná zůstala, žádná pať para wen newycházela. Tím způsobem nemocný hned do silného potu přigde, který se bedl iwě zachowáwati, a tato práce tak dlaugo wykonáwati musj, dokud gen sám nemocný gi sněsti může, naposledy pozorně, aby se něgať pot nepotlačil, položj se nemocný do, Po předku zehřete, postele.

7) Gestliby se tělo ani tímto zehřeti a pot wywábiti nemohel, tedy studené udy magj se dobře rozpáleným silněgším wjnowým špiritusem (kde možno, gať owanem), k němuž se wjnowého octu přibá, w němž prwe česneť, peper anebo paprika odawřene byty, pod zakrywadly za hodinu anebo dvě pilné a silné tříti dokud pot newyrušne.

PREDSTAVUJEME

Bazilika sv. Egídia v Bardejove. Foto Peter Švorc

◀ *Meštiansky dom na Radničnom námestí
v Bardejove. Foto Peter Švorc*

ŠARIŠSKÉ MÚZEUM A JEHO MIESTO V SLOVENSKOM MÚZEJNÍCTVE

(Príspevok k 110. výročiu založenia múzea v Bardejove)

František GUTEK

V roku 2013 si jedno z najstarších regionálnych múzeí na Slovensku pripomína na 110. výročie svojho založenia. Je to vhodná príležitosť na zhodnotenie činnosti a významu tejto kultúrnej inštitúcie, ktorá vznikla ešte za Uhorska, pôsobila počas dvoch vojnových katakliziem, prežila niekoľko politických režimov i rôznych spoločenských otrasov, aby sa ako bývalé župné múzeum v podmienkach modernej Slovenskej republiky opäť stala zariadením novodobej regionálnej samosprávy.

V tomto príspevku sme sa pokúsili o pomenovanie základných problémov rozvoja Šarišského múzea a charakteristiku jeho rozmanitých aktivít, snažili sme sa ukázať osudy múzejných zbierok a ľudí, ktorí s týmito zbierkami pracovali, na pozadí vojnových udalostí a rôznych politických zmien. Pri jeho príprave sme čerpali z dokumentačnej a faktografickej bázy štúdie J. Mihaľa,¹ ktorá bola publikovaná v roku 1967 v zborníku Šarišského múzea, spolu s rozsiahlou bibliografiou k dejinám tohto múzea od J. Repčáka.² Mihaľ v štúdii okrem vlastného archívneho výskumu využil aj staršiu maďarskú literatúru³ a rozoberá v nej problematiku vzniku múzea a ďalších šesťdesiatich rokov jeho existencie. V roku 1975 sa mierne modifikovaná verzia tejto štúdie objavila v dvoch samostatných častiach aj v rámci monografie Dejiny Bardejova.⁴ Predovšetkým z bohatého archívu múzea sme vychádzali aj my pri príprave rozsiahlej štúdie, ktorá vyšla v roku 2003 pri príležitosti 100. výročia založenia Šarišského múzea.⁵

Vznik múzea v Bardejove úzko súvisel s osudom Starej radnice – „srdca a mozgu“ samosprávneho mesta.⁶ Túto budovu dostal do širšieho kultúrneho povedomia v Uhorsku Viktor Miškovský (Myskovszky), ktorý o nej v roku 1880 napísal monografickú prácu.⁷ V čase oživeného záujmu o historickú architektúru tým dosiahol

-
- 1 MIHAL, Ján. 60 rokov Šarišského múzea. In *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1967, s. 7-53.
 - 2 REPČÁK, Jozef. Súpis literatúry k dejinám Šarišského múzea. In *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1967, s. 55-74.
 - 3 MIHALIK, József. *Vezető a Sárosvármegyeyi múzeum oklével kiállításán Bártfán*. Bardejov : 1907.
 - 4 LOVACKÝ, Mikuláš. Šarišské múzeum. In *Dejiny Bardejova*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1975, s. 310-314 (1. časť), s. 445-449 (2. časť).
 - 5 GUTEK, František. 100 rokov Šarišského múzea v Bardejove. In *Múzeum*, 49, 3/2003, s. 21-24, 7 foto; *Múzeum*, 49, 4/2003, s. 9-13, 8 foto.
 - 6 MIHAL, Ján. 60 rokov Šarišského múzea. In *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1967, s. 7.
 - 7 MYSKOVSZKY, Viktor. *Bártfa középkori műemlékei*. Budapest : 1880. Najnovšie o Radnici v Bardejove pozri GUTEK, František – JIROUŠEK, Alexander: *Radnica v Bardejove*. Košice : JES, 2011. 120 s.

Radnica v Bardejove

dve veci: upozornil na veľkú kultúrnohistorickú hodnotu stavby a zároveň upriamil pozornosť na jej havarijný stav.

Mesto na opravu radnice nemalo finančné prostriedky, a preto sa so žiadosťou o podporu obrátilo na Ministerstvo školstva a kultúry. Bolo to v roku 1897. Z ministerstva prišlo odporúčanie, aby mesto o oprave radnice rokovalo so Šarišskou župou a aby ju ponúklo ako priestor pre župné múzeum. Niekoľko rokov sa nič neudialo, až kým sa do veci nevložil Albert Berzeviczy, šarišský rodák a vtedajší radca Krajinského inšpektorátu múzeí a knižníc, ktorému sa o potrebe zriadenia múzea v župe podarilo presvedčiť samotného župana.

16. augusta 1903 prišli na županov podnet do Bardejovských Kúpeľov početní hostia, ktorí sa najskôr zúčastnili na slávnostnom odhalení bronzovej sochy rakúskej cisárovnej a uhorskej kráľovnej Alžbety (Sissi).⁸ Až po skončení tohto slávnostného aktu bola porada, na ktorej sa zhromaždení dohodli na založení župného múzea a na umiestnení jeho sídla. Keďže v Prešove v tom čase neboli vhodné priestory, prijali ponuku Bardejova, kde sa pre prácu múzea rysovali vhodné podmienky v opravenej mestskej radnici.⁹ Spomínaná socha v kúpeľoch bola odvtedy pre novovznikajúce

8 Populárna Sissi bola v Bardejovských Kúpeľoch na liečebnom pobyte v roku 1895 a po jej smrti v roku 1898 sa miestni nadšenci rozhodli uskutočniť verejnú zbierku a postaviť jej v kúpeľoch sochu. K tomu pozri *Emléklapok dicsőült Erzsébet királyné szobrának Bártfa-fürdőn leleplezése alkalmából*. Zost. Dezső Arányi. Bártfa : Salgó Móro múzea sa, 1903. 45 s.; GUTEK, František – HALECKÝ, Jozef – JIROUŠEK, Alexander. *Bardejovské Kúpele*. Košice : JES, 2012. 128 s.

9 MIHAL, Ján. 60 rokov Šarišského múzea. In *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1967, s. 8.

Radnica

Múzeum

múzeum skoro symbolická a v budúcnosti sa jej osudy spojili s osudmi múzea dokonca až do tej miery, že sa stala jeho zbierkovým predmetom.

Šarišské župné múzeum v Bardejove bolo oficiálne založené na zasadnutí Zhromaždenia Šarišskej župy 21. decembra 1903. Zo školského fondu získalo príspevok 500 korún po dobu 10 rokov. Na získanie exponátov sa mal usporiadať zber materiálu medzi obyvateľstvom. Albert Berzeviczy, vtedy už minister školstva a kultúry, zabezpečil priestory pre nové múzeum. Z príjmov Krajinskej pamiatkovej komisie a Krajinského inšpektorátu múzeí a knižníc vyčlenil finančné prostriedky (24 000 korún), ktoré pokryli asi 80% výdavkov na opravu starej radnice v Bardejove. Zvyšok potom uhradilo mesto najmä zabezpečením stavebného materiálu a povozníckych prác.¹⁰

Adaptačné práce na radnici viedol staviteľ Otto Sztehló a trvali necelý rok, do apríla 1905. Priebeh prác bol pozorne sledovaný, podľa Miškovského najmä preto, že „ide o jediné múzeum v Uhorsku, ktorého budova pre svoju mimoriadnu pamiatkovú hodnotu je sama muzeálnym architektonickým exponátom“¹¹ Výsledok rekonštrukcie bol vo všeobecnosti prijatý s uspokojením.

Súbežne s prípravou priestorov pre múzeum prebiehal aj rozsiahly súpis a zber muzeálnych predmetov na území Šarišskej župy. Touto dôležitou úlohou bol poverený historik umenia, neskorší riaditeľ Národného múzea v Budapešti a člen Uhorskej

10 MIHAL, Ján. 60 rokov Šarišského múzea. In *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1967, s. s. 8-9.

11 MYSKOVSKÝ, Viktor. A bártfai városházról. In *Archaeológiai Értesítő U. F.*, 1908, s. 354-359.

akadémie vied Kornel Divald. Materiál, ktorý s dobrovoľnými spolupracovníkmi Gejzom Žebráckym (vtedy rímskokatolícky farárom v Plavči) a dr. Antonom Vasom (riaditeľom bardejovského gymnázia) zozbieral, sa stal základom prvej muzeálnej expozície. Do novotvoriaceho sa zbierkového fondu múzea však prispievali aj viaceré súkromné osoby a inštitúcie. Veľmi cenný bol napr. súbor kresieb uhorských architektonických pamiatok, ktorý múzeu v roku 1905 daroval V. Miškovský.¹² Publikácia ako dar pre muzeálnu knižnicu prišla z mesta Pécs, niekoľko vzácných exponátov uložilo v múzeu aj mesto Sabinov.¹³

Múzeum získalo aj vzácnu pozostalosť hudobného skladateľa a bardejovského rodáka Bélu Kélera (1820 - 1882), ktorú spravovalo mesto Bardejov už od osemdesiatych rokov 19. storočia. Jej súčasťou boli nielen osobné Kélerove memorabilie, ale najmä cenný originálny notový materiál. Už v roku 1905 sa z podnetu niektorých bardejovských kultúrnych činiteľov, najmä prvého riaditeľa múzea dr. Antona Vassa, začala kampaň za zhotovenie pamätnej tabule Bélu Kélera a jej umiestnenie na rodnom dome skladateľa (budova č. 41 na dnešnom Radničnom námestí). Keďže to bolo v dobe silného, až vypätého uhorského „vlastenčenia“, články v miestnej tlači nabádali k dobrovoľným príspevkom „na pamätnú tabuľu syna maďarského národa“. Pamätnú tabuľu z bieleho mramoru, so zlatým nápisom v maďarčine a bronzovou reliéfnou bustou hudobníka, ktorej autorom bol budapeštiansky sochár s bardejovskými koreňmi Béla Markup, odhalili na rodnom dome Bélu Kélera 11. augusta 1906.¹⁴

Organizačnými záležitosťami múzea a inštaláciou jeho prvej expozície bol poverený Jozef Mihalik, kráľovský radca a člen Uhorskej akadémie vied. Inštalčné práce začal 2. júna 1906 a v nasledujúcom roku expozíciu zhruba dokončil. Sám o tom neskôr napísal, že „organizovanie a zriadenie múzea v takom krátkom čase je príkladné a ojedinelé v histórii múzeí“.¹⁵

V prvej expozícii bolo vystavených vyše 2700 kusov zbierkového materiálu. Najväčšiu skupinu – 1500 kusov – tvorili starožitnosti. Knihy, obrazy a listiny predstavovali vyše 1200 kusov. Mierne kritický postoj k tejto expozícii zaujal už v roku 1908 V. Miškovský, keď konštatoval, že veľké množstvo zbierok vyvoláva u návštevníkov dojem predimenzovanosti. Aj keď uznával, že inštalácia exponátov bola robená starostlivo a odborne, predsa niektoré vzácne predmety vzťahujúce sa na dejiny mesta (najmä obrazy a kresby) sú podľa neho pred návštevníkmi akoby ukryté.¹⁶

Otvorenie tejto prvej expozície múzea sa uskutočnilo 23. júna 1907 v slávnostnej atmosfére, s patričnou publicitou v miestnych aj v budapeštianskych novinách. Riaditeľstvo Košicko-bohumínskej železnice dokonca k tejto významnej kultúrnej udalosti v Šariši uvoľnilo bezplatne osobitný vlak na prepravu hostí z Budapešti, Košíc a Prešova. Veľké nadšenie a vlastenectvo, ktoré sprevádzalo otvorenie muzeálnej expozície, však nepramenilo len z ušľachtilých pohnútok, napr. záchrany

12 Archív Šarišského múzea (AŠM) Bardejov, roky 1904 – 1908, šk. č. 1, inv. č. 7/1905.

13 AŠM Bardejov, 1904 – 1908, šk. č. 1, inv. č. 3/1905, 76-77/1905.

14 MATÚŠ, František. Béla Kéler (K 150. výročiu narodenia). In *Šarišské múzeum* 3. Zost. A. Kokuľa. Košice : Vsl. nakladateľstvo pre Šarišské múzeum, 1972, s. 51.

15 MIHAL, Ján. 60 rokov Šarišského múzea. In *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1967, s. 10.

16 MYSKOVSKÝ, Viktor. A bártfai városházmól. In *Archaeológiai Értesítő* U. F., 1908, s. 359.

Gejza Žebrácky

vzácných umeleckých predmetov. Až príliš tam bola zjavná snaha využiť múzeum na maďarizačné ciele, na propagáciu starého maďarského umenia a kultúry.¹⁷

Prvým správcom (riaditeľom) Šarišského župného múzea sa stal v roku 1906 jeden z jeho zakladateľov, dr. Anton Vass, pod vedením ktorého múzeum prekonalo počiatočné organizačné a hospodárske ťažkosti.¹⁸ V októbri 1912 sa však Vass zo zdravotných dôvodov vzdal funkcie a odišiel na odpočinok k svojim príbuzným do Banskej Štiavnice, kde neskôr aj zomrel (v roku 1938 vo veku 87 rokov).¹⁹ Na uprázdnené miesto v múzeu nastúpil Vassov kolega z gymnázia Július Pályi a po jeho nečakanom odchode do Lučenca múzeum 8. augusta 1915 prevzal policajný kapitán mesta Bardejova dr. Mikuláš Tóth. Išlo však len o formálne správcovstvo, pretože najvýznamnejšie zbierky múzea (204 kusov) boli ešte v roku

1914, pred začiatkom ruskej ofenzívy v Karpatoch, prevezené do Budapešti. Po ich vrátení do Bardejova ich opätovne nainštaloval až v roku 1917 Kornel Divald.²⁰

K bezprostrednému ohrozeniu muzeálnych zbierok došlo v poslednom roku vojny, paradoxne však nie v dôsledku vojenských akcií, ale v súvislosti s hroziacim rozpadom uhorského štátu a snahou Budapešti stiahnuť najcennejšie exponáty z múzeí horného Uhorska (Slovenska). Ministerstvo školstva a kultúry niekoľkokrát vyzvalo aj bardejovské múzeum, aby v záujme bezpečnosti zbierok súhlasilo s ich transportom na územie Maďarska. Gejza Žebrácky, od roku 1913 bardejovský farár, ktorý bol po smrti dr. Tótha začiatkom roku 1918 poverený aj vedením múzea, zaujal vtedy veľmi statočný postoj – zbierky neodoslal, dokonca ich na vlastnú zodpovednosť ukryl a zabránil tak ich odvečeniu.²¹

Po skončení vojny boli zbierky znovu vyinštalované. Revízná správa Vládneho komisariátu pre ochranu pamiatok v Bratislave, ktorú vyhotovil Ján Reichert 12. júna 1920, konštatovala minimálne straty zbierkového fondu múzea. Podľa nej

-
- 17 MIHAL, Ján. 60 rokov Šarišského múzea. In *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1967, s. 10.
 - 18 AŠM Bardejov, 1904 – 1908, šk. č. 1, inv. č. 20/1906; PÁLYI, Gula. Dr. Vas Antal kir. igazgató 1876-1913. In *A bártfai m. k. állami gimnázium értesítője*. Bártfa : Horovitz, 1903, s. 3-17.
 - 19 AŠM Bardejov, 1911-1913, šk. č. 3, inv. č. 321/1913; AŠM, 1918-1940, šk. č. 1, inv. č. I./102-1938.
 - 20 MIHAL, Ján. 60 rokov Šarišského múzea. In *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1967, s. 10; CIULISOVÁ, Ingrid. *Osudy pamiatok zo Slovenska 1919 – 1949*. Bratislava : vyd. Kubko Goral, 1994, s. 20.
 - 21 AŠM Bardejov, 1914 – 1918, šk. č. 4, inv. č. 444/1915, 510/1918.

sa počas vojny stratilo, resp. bolo odcudzených iba 5 exponátov nepatrnej hodnoty.²² Zo správy však nie je zrejmé, či do uvedeného počtu exponátov „nepatrnej hodnoty“ boli zarátané aj 3 gotické plastiky (pôvodné lokality Fričovce a Veľký Šariš), ktoré sa do Budapešti dostali počas vojny na reštaurovanie (u Šebastiána Endrödiho) a do múzea sa už nevrátili.²³

Bezprostredne po vzniku Československej republiky sa múzeum dostalo do veľkých ťažkostí. Chýbali peniaze na prevádzku i na nevyhnutné opravy poškodennej budovy radnice. Neutešenú situáciu v múzeu pomerne výstižne charakterizuje veta, ktorú v septembri 1920 napísal správca Žebrácky do konceptu odpovede na list Okresnej úradovne pre vojnových poškodencov, žiadajúcej miesto sluhu v múzeu pre vojnového invalida: „*Nech ho Boh varuje od toho miesta, na ktoré už tretí rok ani haliera neplatil nikto*“.²⁴

Veľké problémy vznikli aj pri preberaní múzea do správy Šarišskej župy, ktoré sa ťahalo takmer štyri roky. Žebrácky záležitosť urgoval na všetkých možných aj nemožných miestach, napr. i na Ministerstve poľnohospodárstva, expozitúre pre Slovensko.²⁵ Napriek tomu musel Vládnemu komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku v septembri 1921 napísať, že „*so župným Museumom – vzdor všetkých súrnych lhot od Vás na župu Šarišskú daných – sa ešte vždy nič nestalo*“. Zároveň však dodal: „*Prosím Vás úctive, nedivte sa tomu, že po tri ročnom očakávaní som si zaumienil, od včulajška – pokiaľ volajáký poriadok nebude – všetku prácu pri Museume celkom zastaviť*“.²⁶

Tento svoj protest nakoniec ani nemusel uskutočniť, pretože lady sa konečne pohli. 5. novembra 1921 šarišský župan požiadal správcu múzea o zaslanie stanov a zoznam členov muzeálnej rady. Zároveň ho vyzval, aby ho písomne informoval, koho majetkom je bardejovské múzeum (!) a na základe akých dokumentov to možno zistiť, resp. aký bol pomer medzi župou a maďarským štátom, najmä po stránke finančnej.²⁷ Definitívny prechod múzea do kmeňového majetku župy sa potom uskutočnil už v nasledujúcom roku.

Okrem hospodárskych problémov sa múzeum len postupne a s ťažkosťami zbavovalo nálepky „maďarského“ múzea, doplácalo tak na predvojnovú podporu zo strany maďarského štátu. V novembri 1922 musel napr. Gejza Žebrácky reagovať na ostrý článok v americkom časopise Obrana (Scranton, Pennsylvánia), ktorý vyšiel pod názvom „Maďarské múzeum v Bardiove“. Na obvinenie, že v múzeu sa ešte stále používajú maďarské vstupenky, odpovedal v tom zmysle, že na vydanie slovenských zatiaľ chýbajú peniaze, a preto sa používajú maďarské s vytlačeným slovenským textom. Tento „priestupok“ zároveň svojsky okomentoval: „*Keby len ani*

22 MIHAL, Ján. 60 rokov Šarišského múzea. In *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1967, s. 11.

23 V súčasnosti sú vystavované v Budapešti, v expozícii Maďarskej národnej galérie na Budínskom hrade, spolu s ďalšími pamiatkami z kostolov v Bardejove, Sabinove a Hervartove.

24 AŠM Bardejov, 1919 – 1929, šk. č. 5, inv. č. 19/1920.

25 AŠM Bardejov, 1919 – 1929, šk. č. 5, inv. č. 35/1921.

26 AŠM Bardejov, 1919 – 1929, šk. č. 5, inv. č. 29/1921.

27 AŠM Bardejov, 1919 – 1929, šk. č. 5, inv. č. 36/1921.

jeden československý občan nespáchal väčšiu vlastizradu, ako je táto“.²⁸ Ďalšie sťažnosti na používanie maďarských nápisov v expozícii, resp. kritika maďarského označenia českých bratrských listín sa objavili ešte aj v rokoch 1925 a 1928.²⁹

Na štátoprávne zmeny a politické otrasy často doplácali nielen inštitúcie a ľudia, ale aj zbierky. Typickým príkladom je už spomínaná bronzová socha cisárovnej Alžbety, dielo Júliusa Donátha z Budapešti, ktoré vzniklo v roku 1903 z výnosu verejnej finančnej zbierky. Umiestnené bolo v Bardejovských Kúpeľoch, v parku pred liečebným domom, v ktorom obľúbená Sissi bývala v júli roku 1895. Tento pomník sa stal jednou z najväčších kúpeľných pamätihodností. Nie však pre všetkých. 26. júna 1920 šarišský župan na základe správ četníkov o „nespokojnosti ľudu“ nariadil odstránenie sochy a jej uloženie v múzeu. Proti rozhodnutiu sa síce vtedajšia správa kúpeľov úspešne odvolala, no odpor proti soche neustával a v máji 1926 bola na základe uznesenia mestskej rady presunutá – vtedy sa zdalo, že definitívne – do múzea.³⁰

V dvadsiatych rokoch sa hospodárske pomery v múzeu začali zlepšovať. Pomohol k tomu aj fakt, že príspevok zo strany župy i ministerstva bol stále pravidelnejší. Múzeum sa stalo členom Svazu československých múzeí a začalo nadväzovať kontakty s inými múzeami. Asi najlepšie sa vytvorili s Východoslovenským múzeom v Košiciach, no existovali aj s vyspelými českými múzeami. Zachoval sa napr. list F. A. Borovského, riaditeľa Umělecko-průmyslového musea v Prahe, v ktorom oznamuje Žebráckemu, že sám napísal 25 múzeám v Čechách a na Morave, aby do Bardejova poslali svoje stanovy a organizačné štatúty (na porovnanie). Túto svoju ochotu zdôvodnil tým, že správca bardejovského múzea bol veľmi láskavý počas jeho návštevy mesta, najmä v múzeu a chráme.³¹

V staršej štúdii o múzeu sa objavilo tvrdenie, že bývalá medzivojnová ČSR nepriala ďalšiemu rozvoju bardejovského múzejníctva, ktoré v tej dobe v podstate stagnovalo.³² S týmto dobovo podmieneným názorom však nemožno súhlasiť. Naopak, práve v tom čase malo múzeum veľmi dobré meno v celej republike. Jeho dvaja stáli pracovníci (správca a zriaďenec) vykonávali prácu svedomito a určite ju neobmedzovali iba na odosielanie zbierok na výstavy organizované inými inštitúciami, ako to tvrdil autor spomínanej štúdie.

V období medzi dvoma vojnami sa múzeum zúčastnilo na troch veľkých výstavách (Hospodárska a priemyselná výstava v Košiciach v roku 1922, Staré umenie na Slovensku v Prahe v roku 1937 a o rok neskôr Výstava východu v Košiciach). Najúspešnejšou z nich bola jednoznačne pražská výstava. Gejzovi Žebráckemu, ktorý bol aj členom jej výkonného výboru, sa do Prahy podarilo sústrediť až 120 exponátov z Bardejova (väčšina bola z múzea, časť aj z farského kostola). Ohlas na túto prezentáciu bol veľmi priaznivý. Žebrácky si neskôr v jednom liste spomína na

28 AŠM Bardejov, 1918 – 1940, šk. č. 1, inv. č. I/25-1922.

29 AŠM Bardejov, 1918 – 1940, šk. č. 1, inv. č. I/43-1925, I/76-1928.

30 AŠM Bardejov, 1919 – 1929, šk. č. 5, inv. č. I/22-1920, 114/1926. Bardejovský fotograf Ladislav Galoch urobil v roku 1938 fotografiu tejto sochy v Starej radnici a nazval ju výstižne *Väzeň v múzeu*.

31 AŠM Bardejov, 1919 – 1929, šk. č. 5, inv. č. 74/1924, 122/1926.

32 MIHAL, Ján. 60 rokov Šarišského múzea. In *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1967, s. 12.

vyjadrenie prezidenta republiky dr. Eduarda Beneša, podľa ktorého „Bardejov na výstave dominoval“.³³

Okrem uvedených výstavných aktivít múzeum uskutočňovalo aj akvizičnú činnosť. Podarilo sa mu napr. získať zaujímavé materiály z obdobia 1.svetovej vojny, vzácne súčasti stredovekého vojenského výstroja (prilby, pancier a drôtenú košeľu), ako i dokumenty o činnosti krajanov v americkom meste Passaic. V roku 1931 bol do múzea za 15 000 korún zakúpený gotický oltár z roku 1524. Žebrácky sa v hlásení Okresnému úradu o jeho kúpe vyjadril, že „je to prvotriedny poklad, ktorý v ktoromkoľvek svetovom múzeu môže vynikať. Tak tunajší ako aj cudzozemskí znalcovia sú nadšení pri pohľade na tento krásny predmet, holdujú správe s uznaním a všemožnou pochvalou“.³⁴

Ani akvizíciami sa činnosť múzea nevyčerpávala. Pozornosť bola venovaná i ochrane zbierkového fondu, jeho konzervácii a reštaurovaniu. Na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov napr. František Ženíšek ml. z Prahy ošetril popri niekoľkých oltároch z farského kostola aj viacero plastík v múzeu.³⁵ O konzerváciu bardejovských zbierok sa postarali tiež odborníci pražskej Národnej galérie pred a po skončení výstavy z roku 1937.

Pomerne mnoho času musel venovať správca Žebrácky vybavovaniu korešpondencie s rôznymi inštitúciami a súkromnými osobami. Vzhľadom na to, že stredoveký archívny materiál bol vtedy súčasťou zbierkového fondu a originály mnohých listín boli vystavené v expozícii, korešpondencia sa točila predovšetkým okolo slávneho výhražného listu a českých listín z čias pôsobenia bratříkov v okolí Bardejova. Najznámejšia výmena listov sa uskutočnila v roku 1926 s českým spisovateľom Aloisom Jiráskom.³⁶

V jednom z týchto listov Jirásek okrem iného ďakuje Žebráckemu za dve publikácie „odborně, znalecky a pěkně...vydané“.³⁷ Išlo o Sprievodcu po výstavke listín a Sprievodcu sbierkami župného múzea v Bardiove, ktoré vyšli v roku 1926. Boli to síce iba preklady starších maďarských prác, ale Žebrácky o nich s hrdosťou vyhlasoval, že to boli prvé slovenské katalógy muzeálnych zbierok, ktoré boli vydané v ČSR.³⁸

V roku 1931 sa Krajinské múzeum šarišské v Bardejove (oficiálny názov múzea od roku 1929) podieľalo na záchrane dreveného kostolíka z Mikulášovej. V spolupráci s Referátom na ochranu pamiatok na Slovensku v Bratislave a Východoslovenským múzeom v Košiciach zorganizovalo jeho prenesenie do Bardejovských Kúpeľov, kde stojí dodnes, teraz však na inom mieste.³⁹

33 *Staré umění na Slovensku*. Katalog výstavy. Praha : 1937, 103 s.; AŠM Bardejov, 1918 – 1940, šk. č. 1, inv. č. I/102d-1938.

34 GUTEK, František. *500 rokov dreveného kostola v Hervartove*. Bardejov : 2001, s. 23-24.

35 AŠM Bardejov, 1918 – 1940, šk. č. 1, inv. č. I/70-1927; AŠM, 1930 – 1940, šk. č. 6, inv. č. 223/1933.

36 KORBA, Emil. Z korespondence A. Jiráska s G. Žebráckym. In *Nový život*, 1953, č. 6, s. 765-766; KORBA, Emil. A. Jirásek o československé vzájemnosti. In *Nový život*, 1953, č. 12, s. 1515.

37 KORBA, Emil. Z korespondence A. Jiráska s G. Žebráckym. In *Nový život*, 1953, č. 12, s. 1515.

38 AŠM Bardejov, 1930 – 1940, šk. č. 6, inv. č. 288/1937.

39 KEJLOVÁ, Viera. Niekoľko poznatkov k histórii dreveného kostolíka z Mikulášovej. In *Múzeum*, 15, 1970, č. 4, s. 268-269; GUTEK, František. Transfer a rekonštrukcia dreveného kostolíka v Šarišskom múzeu. In *Múzeum*, 52, 2/2006, s. 38-39.

Na začiatku tridsiatych rokov sa múzeum zapojilo aj do záchrany vzácneho renesančného kamenného portálu z roku 1554, ktorý ešte v roku 1923 zdobil fasádu Meštianskeho domu č. 15 na terajšom Radničnom námestí v Bardejove. Vtedajší majiteľ domu Adolf Stern sa ho kvôli rozšíreniu vchodu do svojho obchodu rozhodol odstrániť. Samotný portál však nezničil, ale ponúkol ho na osadenie na inom mieste. Dlho nebolo jasné, kde cenný artefakt skončí, diskusie o tom sa viedli ešte v roku 1938, keď sa uvažovalo, že by mal byť umiestnený do priestoru medzi Kostolom sv. Egídia a Humanistickou školou. Definitívne však portál zachránilo až Šarišské múzeum, ktoré ho v päťdesiatych rokoch presunulo do Lapidária vo dvore svojho nového objektu na Rhódyho ulici.⁴⁰

Po roku 1939 (vznik Slovenskej republiky a vypuknutie 2. svetovej vojny) v múzeu nenastali nijaké podstatnejšie zmeny. Na nátlak HSLS si však musel podať žiadosť o uvoľnenie zo služieb múzea jeho dlhoročný sprievodca českej národnosti Vilém Kasper, ktorý sa onedlho vystaľoval do Čiech. Dôsledkom politických zmien na Slovensku bol aj výnos Ministerstva vnútra o zriadení poradného zboru pre odstránenie závadných predmetov, ktoré údajne urážali národné cítěnie. Úlohu „inkvizítora“ v Bardejove na seba zobrala miestna organizácia HSLS. Niekoľko predmetov z múzea bolo vtedy skutočne odstránených a uložených mimo expozície. Uvedená organizácia však neustala vo svojom úsilí o očistu kultúry a umenia a snažila sa aj o odstránenie freskovej výzdoby na južnom štíte radnice. Jedna z najvzácnejších malieb tejto budovy zo 16. storočia, práca Teofila Stanzela znázorňujúca spojený erb Uhorska, Chorvátska a Dalmácie z doby kráľa Vladislava I. Jagelovského, mala byť nahradená aktuálnym erbom Slovenska! Našťastie, k výmene nakoniec nedošlo, lebo aktivistov HSLS odradili jej vysoké finančné náklady.⁴¹

Úspešnejší však boli v roku 1944 pri útoku na inú pamiatku. Z fasády rodného domu skladateľa Kélera odstránili jeho mramorovú pamätnú tabuľu s odôvodnením, že ide o Maďara. Tabuľu potom uložili v múzeu bez súhlasu jeho správcu. Žebrácky samozrejme protestoval. Napísal dokonca list do Bratislavy a adresoval ho vtedajšiemu dramaturgovi Slovenského rozhlasu, známemu opernému spevákovi Štefanovi Hozovi, ktorý v roku 1941 (spolu aj so svojím šéfom Alexandrom Moyzesom) študoval v bardejovskom múzeu hudobnú pozostalosť po Kélerovi.⁴² Žebrácky mu v liste okrem iného napísal: *„Do Bardejova včera privandrovaní cudzinci, neprajníci, šustri, ktorí, tak viem, naše múzeum obzrieť ešte nemali času, zrútili Kellera z piedestálu, na ktorý ho verní, dobrí, pomery znajúci Bardejovčania v sprievode Vašej milej a ctenej osoby a so súhlasom celého umeleckého sveta postavili. Pamätnú tabuľu Kellerovu pán františkánsky gvardián, v umelectve analfabet, bez opýtania sa povolaných odborníkov a ochrancov dal odstrániť. (Nebohý Keller, tak viem, že okrem slova Éljen ani slova nevedel*

40 AŠM Bardejov, 1918 – 1940, šk. č. 1, I/45-1925. Nedávno sa zistilo, že meštiansky erb na portáli a teda aj dom na námestí patrili významnému bardejovskému obchodníkovi a richtárovi Valentínovi Hankovskému. K tomu pozri: PETROVIČOVÁ, Mária – PETROVIČ, Jozef. Znaký bardejovských mešťanov. In *Pamiatky a múzeá*, 46, 3/2011, s. 45-49.

41 MIHAL, Ján. 60 rokov Šarišského múzea. In *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1967, s. 13.

42 AŠM Bardejov, 1919 – 1952, šk. č. 2, inv. č. II/26-1941.

po maďarsky)“.⁴³ Napriek Žebráckeho snahe sa však už nič nezmenilo a pamätaná tabuľa zostala uložená v depozitári múzea niekoľko ďalších desaťročí.⁴⁴

Od nemeckého ťaženia proti Poľsku až do oslobodenia nebolo jasné, aký osud postihne muzeálne zbierky, o ktoré sa intenzívne zaujímal nemecké civilné i vojenské kruhy. Podobne ako pred koncom 1. svetovej vojny Maďari, aj Nemci upozorňovali správcu múzea na potrebu bezpečného uloženia zbierok. Za najvhodnejšie miesto navrhovali západné Slovensko, resp. Drážďany, Mníchov a Berlín. Gejza Žebrácky, ktorý už mal svoje skúsenosti, začal taktizovať a rozhodnutie v otázke uloženia zbierok neustále oddŕal. Až 7. mája 1943, po predchádzajúcom pokyne z Ministerstva školstva a národnej osvety, vybral ako najbezpečnejšie miesto pre zbierky múzea a časť mestského archívu vežu Kostola sv. Egídia. Podobným spôsobom (zamurovaním pod chórom) zachránil farár Žebrácky aj krídlové gotické oltáre kostola. 1. januára 1945, tesne pred oslobodením mesta, Nemci naložili nezabezpečenú časť mestského archívu do železničných vagónov a poslali smerom na Nemecko. Už na jar 1945 však prišla do Bardejova potešujúca správa od dr. Sobotíka z Opavského múzea, že archív mesta Bardejova bol nájdený v odstavených vagónoch na železničnej stanici v Opave. V lete sa potom debny s archívnym materiálom vrátili späť do Bardejova.⁴⁵

Niekoľko rokov po oslobodení múzeum iba stagnovalo. Starý, takmer osemdesiatročný správca Gejza Žebrácky už na novú aktivizáciu múzea nestačil a zrejme ani nemal záujem. Po nástupe komunistov v roku 1948 niekoľkokrát žiadal o uvoľnenie z funkcie, až nakoniec, v decembri 1950, mu bolo vyhovené. Žebráckeho návrh na svojho nástupcu (evanjelický farár Juraj Raab) nadriadené orgány neakceptovali. Dočasným správcou múzea sa stal bývalý gymnaziálny profesor a vtedajší pracovník Východoslovenského múzea v Košiciach Emil Petách, ktorý však dochádzal do Bardejova len občas a múzeum prakticky viedol sprievodca múzea Anton Schumera. K stabilizácii múzea došlo až po príchode nového riaditeľa, dr. Jána Komu, v máji 1951.⁴⁶

Februárom 1948 boli odštartované rozsiahle politické zmeny, ktoré sa opäť dotkli aj muzeálnych zbierok. V roku 1949 prebiehala napr. medzi múzeom, Poverenictvom školstva, vied a umení, Sväzom slovenských múzeí a Okresným veliteľstvom ZNB čulá korešpondencia o „závadných“ exponátoch a o ich odstránení. Spor sa týkal dvoch plakiet a dvoch mincí s portrétmi Jozefa Tisa a Andreja Hlinku. Skončil sa stiahnutím týchto zbierok z expozície a uložením do najspodnejšej zásuvky depozitára.⁴⁷

V päťdesiatych rokoch pribudli múzeu nové osvetové úlohy, ktoré súviseli s upevňovaním a propagovaním socialistického zriadenia. Ich plnenie však bolo

43 MIHAL, Ján. 60 rokov Šarišského múzea. In *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1967, s. 14.

44 V roku 2010 bola tabuľa vystavená v rámci výstavy Šarišského múzea *Béla Kéler, život, dielo, pozostalosť* a o rok nato bola vďaka iniciatíve muzikologičky S. Fecskovej a so súhlasom Šarišského múzea opäť inštalovaná na fasáde Kélerovho rodného domu na Radničnom námestí.

45 MIHAL, Ján. 60 rokov Šarišského múzea. In *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1967, s. 13.

46 AŠM Bardejov, 1919 – 1952, šk. č. 2, inv. č. II/115-1950, II/122-1951.

47 AŠM Bardejov, 1919 – 1952, šk. č. 2, inv. č. II/103-1949.

podmienené okrem iného úpravou existujúcich a získaním nových expozičných priestorov. V roku 1952 múzeum dostalo na Rhodyho ulici do svojej správy vzácný gotickorenesančný meštiansky dom s podlubím. Na jeho generálnej rekonštrukcii, ktorá sa skončila v roku 1954, pracovali napr. aj známi maliari-reštaurátori Mikuláš Jordán a Jozef Bendík. Oprava tohto objektu bola prísne sledovaná. Kolaudačná komisia netolerovala žiadne nedostatky, lebo, ako sa vyjadrila, „*ide o prvý objekt v Bardejove, ktorý bol opravený v rámci pamiatkovej údržby*“.⁴⁸ Priestorové možnosti múzea sa ešte viac zlepšili po získaní ďalšieho domu na Rhodyho ulici, v bezprostrednom susedstve už spomínaného objektu.

Novozískané priestory však mohli byť náležite využité až po personálnom dobudovaní múzea a po vzniku nových odborných oddelení. V roku 1953 sa vo funkcii riaditeľa zapojil do práce v múzeu Štefan Apáthy, predtým profesor francúzštiny na bardejovskom gymnáziu. Už v roku 1954 bola v duchu marxizmu-leninizmu reінštalovaná stará historická expozícia na radnici. Časom sa Apáthy v múzeu odborne zamerlal na národopisný výskum a výsledkom jeho snaženia bol nielen vznik národopisného oddelenia v múzeu, ale predovšetkým prvá národopisná expozícia, ktorá bola otvorená v 10 miestnostiach budov na Rhodyho ulici 7. októbra 1956. Výstava pod názvom „*Zo života našej dediny*“ bola zároveň spojená so slávnostným odovzdaním prvých adaptovaných pamiatkových budov v meste.⁴⁹

Ďalšou personálnou posilou v múzeu bol od roku 1956 PhMr. Tibor Weisz. S jeho menom sa v múzeu spája vznik prírodovedného oddelenia a následné otvorenie expozície geológie, botaniky a zoológie v budove na Rhodyho ulici č. 2. Vtedajšia doba si vyžadovala, aby expozícia bola výsledkom socialistického záväzku k výročiu Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie a jej otvorenie bolo preto určené na 7. novembra 1957.⁵⁰

Okrem stálych expozícií pripravili odborní pracovníci múzea v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch viaceré úspešných výstav. Na historickom oddelení to boli napr. výstavy *Jirásek a Bardejov* (1953), *Bardejov – historická rezervácia* (1956) a *Zaniknuté sklárne na okolí Bardejova* (1963 – 1966), na prírodovednom oddelení, v spolupráci s družobným Slezsčským múzeom v Opave, výstava *Exotické zvieratstvo* (1959).⁵¹ Uskutočnilo sa aj niekoľko významných medzinárodných prezentácií muzeálnych zbierok. V júni 1950 sa osem exponátov múzea vrátilo z dvoch výstav, ktoré organizovalo Ministerstvo informácií a osvetu ČSR v poľskej Varšave a belgickom Bruseli. V druhom polroku 1957 bol súbor gotických plastík a tabulových malieb z múzea (spolu s vybranými unikátmi z farského kostola v Bardejove) inštalovaný v Paríži na výstave *Staré umenie v Československu*. Po návrate z Francúzska vo februári 1958 boli exponáty z Bardejova prezentované aj na výstave v pražskej Národnej galérii.⁵²

48 AŠM Bardejov, 1953 – 1956, šk. č. 3, inv. č. III/74-1954.

49 MIHAL, Ján. 60 rokov Šarišského múzea. In *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1967, s. 15; AŠM Bardejov, 1953 – 1956, šk. č. 3, inv. č. III/140-1956.

50 AŠM Bardejov, 1957 – 1960, šk. č. 4, inv. č. III/218-1957.

51 MIHAL, Ján. 60 rokov Šarišského múzea. In *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1967, s. 29-30.

52 AŠM Bardejov, 1949 – 1955, šk. č. 7, inv. č. 387/1950; AŠM Bardejov, 1956 – 1963, šk. č. 8, inv. č. 589/1958.

Zásluhou odborných pracovníkov od päťdesiatych rokov výrazne narastal zbierkový fond histórie, ktorý bol obohatený hlavne o sklárske výrobky a ikonopisné pamiatky z okolia Bardejova (A. Frický) a až neuveriteľne rýchlo sa vďaka T. Weiszovi začal rozširovať fond prírodovedného oddelenia. Múzeum však nezabúdalo ani na reštaurovanie a konzerváciu zbierok. I v tomto období sa najcennejším zbierkam venovali najlepší reštaurátori. Napr. v roku 1953 pracoval v Bardejove František Kotrba, jeden zo štvorice bratov Kotrbovcov, ktorí sa na Slovensku stali známymi vydarenou obnovou Oltára sv. Jakuba vo farskom kostole v Levoči (diela Majstra Pavla). Zbierkam múzea sa popri reštaurovaní oltárov z kostola venoval v rokoch 1956 – 1960 aj prof. Bohuslav Slánsky z Prahy a koncom šesťdesiatych rokov Mária Spoločníková, ktorá v múzeu reštaurovala skupinu tzv. Malej Kalvárie od Majstra Pavla z Levoče.⁵³

Nezanedbateľné boli aktivity múzea v oblasti pamiatkovej starostlivosti. Múzejníci Apáthy, Weisz a Frický v päťdesiatych rokoch úzko spolupracovali s kolegami pamiatkarmi a projektantami zo SURPMO Praha, zabezpečujúcimi metodickú a projektovú prípravu obnovy historického Bardejova. Dobré vzájomné vzťahy potvrdzuje list riaditeľa múzea Apáthyho z decembra 1955, adresovaný riaditeľovi Slovenského pamiatkového ústavu, v ktorom sa prihovára za to, aby pamiatkari nemerili v Bardejove svojich ľudí (Ing. Reicherta a Ing. arch. Habětína), lebo „*tu vykonali záslužné dielo a vedeli sa zžiť s tunajším prostredím*“. List sa končí zaujímavým postrehom o prvej etape obnovy mesta: „*Obyvateľstvo nemalo spočiatku porozumenie pre pamiatkovú údržbu, no pohľad na vydarené práce prelomil ľad a získal srdcia Bardejovčanov pre pamiatkarské práce a pamiatky, vzbudil záujem o minulosť. Pracovníci Vášho ústavu tu vykonali nielen hodnotnú prácu odbornú, architektonickú, ale i kultúrnu a osvetovú*“.⁵⁴

Tento list nebol jedinou formou pomoci múzea bardejovským pamiatkarom. Múzeum napr. dočasne poskytlo pre pražských projektantov svoje pracovné priestory. Prostredníctvom múzea boli na vyššie orgány zasielané početné žiadosti týkajúce sa zvýšenia kvót finančných prostriedkov na pamiatkovú údržbu, múzeum dokonca intervenovalo u poverenika školstva a kultúry prof. Ernesta Sýkoru, aby pomohol urýchliť stavebné a rekonštrukčné práce, ktoré z rôznych dôvodov stagnovali. Pracovníci múzea ako členovia Mestskej rezervačnej komisie viackrát upozorňovali na havarijný stav pamiatok v meste, v marci 1956 napr. iniciovali záchranné práce na vzácnom pastofóriu v Kostole sv. Egidia, navrhovali reštaurovanie fresiek na rôznych budovách v meste a pod.⁵⁵ V neposlednom rade sa vďaka múzeu zachovali plány a projektová dokumentácia zo začiatkov pamiatkovej obnovy Bardejova.

Úzka spolupráca múzea a Slovenského pamiatkového ústavu sa prejavila aj pri nádejnom pokuse o záchranu dreveného kostolíka v Rovnom (okres Svidník) v roku 1954. Išlo o rovnakú modelovú situáciu ako v prípade kostolíka z Mikulášovej, ktorý bol zachránený začiatkom tridsiatych rokov prenesením do Bardejovských Kúpeľov. Aj v Rovnom, podobne ako predtým v Mikulášovej, si veriaci postavili nový mu-

53 AŠM Bardejov, 1949 – 1955, šk. č. 7, inv. č. 513/1953, 515/1953; AŠM, 1956 – 1963, šk. č. 8, inv. č. 633/1960, 641/1960.

54 AŠM Bardejov, 1953 – 1956, šk. č. 3, inv. č. III/89-1954, III/97-1955.

55 AŠM Bardejov, 1953 – 1956, šk. č. 3, inv. č. III/59-1954, III/92-1955, III/132d-1956; AŠM Bardejov, 1956 – 1960, šk. č. 4, inv. č. III/209-1959.

rovaný kostol a o starý drevený sa nestarali. Múzejníci a pamiatkari preto poslali Povereníctvu kultúry v Bratislave žiadosť o poskytnutie finančných prostriedkov na prenesenie kostolíka z Rovného do pamiatkovej rezervácie v Bardejove. K žiadosti pripojili potvrdenie MNV o pridelení pozemku pre kostolík i s vyjadrením, v ktorom MNV víta iniciatívy okolo kostolíka, „nakoľko sa tým zvýši kultúrno-historický význam pamiatkovej rezervácie Bardejovskej a zachráni sa pred skazou hodnotná kultúrna pamiatka“. Odpoveď Povereníctva kultúry na žiadosť bola negatívna, s tým, že *„nie je správne riešenie vytrhnutia konkrétnej pamiatky z jej prirodzeného prostredia... naopak, je nutné zabezpečiť záchranu kostola priamo v Rovnom“*.⁵⁶ Následný návrh Povereníctva kultúry, aby zabezpečovacie práce boli vykonané na ťarchu rozpočtovanej finančnej čiastky pre mestskú rezerváciu, bol pre Bardejovčanov neprijateľný a ich iniciatívy na záchranu rovníanskeho kostolíka sa tým skončili. Skončil však aj spomínaný kostolík, ktorý sa po niekoľkých rokoch zrútil a definitívne zanikol. Našťastie, ešte predtým sa múzeu z vnútorného vybavenia kostola podarilo zachrániť niekoľko vzácných ikon.

V roku 1957 sa opäť otvorila otázka umiestnenia pomníka cisárovnej Alžbety. Múzeum vtedy korešpondovalo s KNV v Prešove a MNV v Bardejove o vyhotovení sadrovej kópie sochy pre múzeum a o možnosti prenesenia bronzového originálu z múzea späť do kúpeľného parku. Diskusia sa pre Alžbetu skončila veľmi nepriaznivo. S jej prenesením do kúpeľov nesúhlasili dokonca ani múzejníci a pamiatkari. Podľa ich argumentácie, príznačnej pre vtedajšiu dobu, socha musí zostať v múzeu, lebo *„zobrazuje predstaviteľku najreakčnejšej európskej dynastie“*.⁵⁷ Definitívny návrat sochy do kúpeľného parku sa uskutočnil až v júni 1965, po takmer štyridsiatich rokoch jej deponovania v múzeu. Vo výrazne slobodnejšej politickej atmosfére sa presun udial už z iniciatívy Šarišského múzea.⁵⁸

Osobitnú etapu v dejinách Šarišského múzea predstavuje vznik „múzea v múzeu“, teda Múzea ľudovej architektúry (skanzenu). Táto prvá expozícia svojho druhu na Slovensku je ďalším príkladom dobrej spolupráce múzejníkov a pamiatkarov. Jej tvorcovia rázne prerušili dlhoročnú diskusiu v odborných kruhoch, či objekty ľudovej architektúry chrániť „in situ“, alebo premiestnením do múzea. Inšpirovali sa úspešnou záchranou prvých objektov ľudovej architektúry – drevených kostolíkov z Kožuchoviec, Malej Poľany a Mikulášovej a poučili sa z neúspechu v Rovnom. Ideový návrh expozície vypracoval v roku 1959 A. Frický, výskum a dokumentáciu objektov v teréne uskutočnili pracovníci pamiatkového ústavu manželia Puškárovci, demontáž objektov, ich prevoz, pamiatkovú úpravu a výstavbu realizovala stavebná čata JRD Bardejovská Nová Ves pod odborným vedením Jána Mihala (od septembra 1961 riaditeľa múzea) a stavebného technika Andreja Kovaľa.⁵⁹ Prvé objekty stáli v Bardejovských Kúpeľoch už v roku 1963 a prvá časť expozície bola verejnosti sprístupnená v roku 1965. V druhej etape do expozície zaradili aj drevený kostolík zo

56 AŠM Bardejov, 1949 – 1955, šk. č. 7, inv. č. 527/1954; AŠM Bardejov, 1953 – 1956, šk. č. 3, inv. č. III/84-1954.

57 AŠM Bardejov, 1957 – 1960, šk. č. 4, inv. č. III/234-1957.

58 AŠM Bardejov, 1961 – 1968, šk. č. 5, inv. č. III/400-1965.

59 FRICKÝ, Alexander. 20 rokov prvej expozície ľudovej architektúry na Slovensku. In *Pamiatky – Príroda*, 15, 1986, č. 6, s. 218-220.

Zboja (dnešný okres Snina). Do kúpeľov bol premiestnený na odporúčanie pamiatkových orgánov a opäť v situácii, keď v obci vybudovali murovaný kostol a o opustený drevený objekt sa nikto nestaral.

V súvislosti s výstavbou skanzenu treba poznamenať, že prvý zámer, profil i plán na jeho umiestnenie boli iné. Podľa Frického sa múzeum ľudovej architektúry v pravom zmysle slova malo vybudovať v lokalite severovýchodne od kúpeľov. Výška nákladov však prinútila zodpovedných zvoliť komornejšiu formu expozície ľudovej architektúry, na spôsob etnoparku, ktorý je začlenený do širšieho rámca kúpeľného parku a zapojený do rehabilitačného procesu pacientov.⁶⁰

Na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov sa začali objavovať dovtedy nepozorované problémy medzi regionálnym Šarišským múzeom a niektorými centrálnymi múzeami. Nedorozumenia vyplývali najmä zo snahy o získanie relatívne voľných ikon a iných sakrálnych predmetov z oblasti severovýchodného Slovenska do fondov múzeí celoštátneho charakteru. V roku 1959 napr. Šarišské múzeum intervenovalo u povereníka školstva a kultúry vo veci vrátenia gotických plastiek, ktoré múzeum vypožičalo do Paríža ešte v roku 1957. Výstava dávno skončila, ale zbierky gotiky boli už tretí rok v SNG v Bratislave. Stažnosť zabrala, ale reakcia nebola príliš rýchla, pretože zbierky sa do Bardejova vrátili až v júni 1961. Šarišské múzeum sa v roku 1959 odmietavo postavilo aj k listu z Vlastivedného ústavu mesta Bratislavy (Mestského múzea), v ktorom bola žiadosť o vyčlenenie farmaceutických exponátov Šarišského múzea a ich odovzdanie pre novotvoriace sa farmaceutické oddelenie v Bratislave. Na originálnej žiadosti v múzejnom archíve sa zachovala ceruzkou napísaná odmietavá odpoveď vtedajšieho riaditeľa Šarišského múzea A. Frického: „Exponáty zo Šarišského múzea nevyčleníme. Tieto je treba zachraňovať a zbierať v teréne a nie vyberať z múzeí“.⁶¹ Vyhrotenú atmosféru dokumentuje aj list bardejovského predsedu ONV z júna 1968, adresovaný povereníkovi kultúry, v ktorom píše o zlom a nesprávnom postupe SNG pri zbere ikon v okrese Bardejov a žiada, aby galéria získané ikony vrátila späť do okresu, resp. ich dala na výstavu do Bardejovských Kúpeľov.⁶²

V roku 1967, v ktorom si múzeum pripomínalo 60. výročie otvorenia svojej prvej expozície, došlo nielen k vydaniu jubilejného zborníka múzea, ale predovšetkým k ďalšiemu zlepšeniu jeho expozičnej a výstavnej činnosti. Po získaní vily Rákoci v Bardejovských Kúpeľoch, ktorá bezprostredne susedí so skanzenom, sa realizoval presun národopisnej expozície z Bardejova do tejto budovy. Uvoľnené priestory v meste využilo múzeum na rozšírenie prírodovednej expozície. A napokon, v uvedenom roku sa uskutočnila aj kompletná reinštalácia historickej expozície na radnici.⁶³

Dlhoročné akvizičné zameranie múzea na ikonopisnú tvorbu prinieslo svoje ovocie na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov. Ikony vtedy spôsobili doslova výstavnú explóziu. V roku 1968 sa pracovníkom múzea podarilo vlastnú zbierku ikon spojiť s vypožičanými exponátmi z drevených kostolíkov východného Slovenska do reprezentatívneho súboru, ktorý vystavili od júla do septembra

60 FRICKÝ, Alexander. 20 rokov prvej expozície ľudovej architektúry na Slovensku. In *Pamiatky – Príroda*, 15, 1986, č. 6, s. 219.

61 AŠM Bardejov, 1957 – 1960, šk. č. 4, inv. č. III/260-1959, III/270-1968.

62 AŠM Bardejov, 1961 – 1968, šk. č. 5, inv. č. IV/59-1968.

63 AŠM Bardejov, 1964 – 1967, šk. č. 9, inv. č. 738/1967.

Socha rakúskej cisárovnice Sisi

Cisárovná Sisi v parku Bardejovských Kúpeľov

v Bardejovských Kúpeľoch (časť vo vile Rákoci a časť v kostolíkoch z Mikulášovej a Zboja). Na výstave nechýbali ani vzácne ikony zo 16. storočia, ktoré pre múzeum len krátko predtým obnovil reštaurátor z poľského Sanoka Wojciech Kurpik.⁶⁴ Práve tieto ikony neskôr tvorili kostru výstavných prezentácií múzea vo Vsl. galérii v Košiciach (december 1968 – február 1969), v Haus der Kunst v Mníchove (Nemecko, október 1969 – január 1970), na svetovej výstave v Ósake (Japonsko, 1970) a v belgickom Bruseli (1973).⁶⁵

Sľubný rozvoj múzea však opäť začali brzdiť vonkajšie okolnosti. V dôsledku okupácie Československa vojskami Varšavskej zmluvy musel byť napr. zrušený medzinárodný seminár o ikonopisných pamiatkach v karpatskej oblasti, ktorý Šarišské múzeum pripravilo na posledný augustový týždeň roku 1968 a na ktorom mali odznieť prednášky významných odborníkov z NSR (dr. Skrobucha), Bulharska, Rumunska, Ukrajiny, Poľska a samozrejme Slovenska.⁶⁶ Z rovnakých dôvodov sa neuskutočnila ani konferencia o ľudovej architektúre, plánovaná múzeami z Bardejova, Martina a moravského Rožnova na september 1968.⁶⁷

64 KURPIK, Wojciech. Konzervácia ikon v bardejovskom múzeu 1967. In *Šarišské múzeum* 2. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1969, s. 193-204.

65 AŠM Bardejov, 1969 – 1971, šk. č. 6, inv. č. IV/116-1969, IV/125-1969; AŠM Bardejov, 1972 – 1973, šk. č. 7, inv. č. IV/389-1973.

66 FRICKÝ, Alexander. Výstava Ikony z východného Slovenska v Bardejovských Kúpeľoch. In *Šarišské múzeum* 2. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1969, s. 205-207.

67 AŠM Bardejov, 1961 – 1968, šk. č. 5, inv. č. IV/18-1968.

V roku 1969 múzeum síce ešte stihlo vydať zborník *Šarišské múzeum 2* a publikáciu *Horný Šariš* (autori J. Mihaľ a M. Mihály), no už v nasledujúcom roku, na začiatku tzv. normalizácie, Ján Mihaľ neprešiel straníckymi previerkami a prišiel nielen o riaditeľskú funkciu, ale na nátlak OV KSS v Bardejove musel onedlho odísť i z múzea.⁶⁸ Neminul ho ani trest v podobe vylúčenia z autorského kolektívu pripravovanej monografie o Bardejove (spolu s Imrichom Sedlákom a Ferdinandom Uličným).⁶⁹

Normalizácia a ďalší politický vývoj v Československu do roku 1989 znamenali pre múzeum predovšetkým zmenu priorít. Dôraz sa vtedy kládol na najnovšie dejiny, pod gesciou múzea sa v regióne budovali izby revolučných tradícií, z ktorých bola podporovaná a využívaná najmä Pamätná izba protifašistického odboja v obci Križe a Partizánsky lazaret medzi Livovom a Livovskou Hutou. V roku 1980 múzeum pripravilo expozíciu *„Dejiny robotníckeho hnutia a výstavby socializmu v okrese Bardejov“* a umiestnilo ju v dome č. 27 na námestí, v objekte bývalej Fränklovej krčmy, kde bola v roku 1921 založená miestna komunistická organizácia.

Treba povedať, že z ekonomického hľadiska bolo obdobie do roku 1989 pre múzeum dobrým obdobím. Nechýbali prostriedky na zbierkotvornú činnosť, vznikli, resp. rozšírili sa priestory pre fotodielňu i pre reštaurátorské a konzervátorské dielne. Okrem už spomínanej expozície novších a najnovších dejín vznikla v roku 1986 aj jedna z najrozsiahlejších prírodovedných expozícií na Slovensku, ktorá má názov *„Príroda severovýchodného Slovenska a jej ochrana“*. Múzeum začalo rozvíjať aktivity v súvislosti s dokumentáciou súčasného výtvarného umenia a jeho regionálnych prejavov, vytvorilo sa samostatné galerijné oddelenie.

Významným medzníkom, ktorý vyvolal ďalšiu zmenu v smerovaní múzea, bol rok 1989. Po „nežnej revolúcii“ bola bleskovo zrušená expozícia dejín „výstavby socializmu“ a v tých istých priestoroch už v roku 1990 vznikla prvá samostatná expozícia ikon na Slovensku. Uvedená zmena bola určitým aktom historickej spravodlivosti, keďže ikony, ich zber a dokumentácia boli z ideologických dôvodov v predchádzajúcich dvadsiatich rokoch „v nemilosti“. Po roku 1990 sa ikony prezentovali nielen v spomínanej expozícii, ale i prostredníctvom mnohých výstav na Slovensku a v zahraničí, napr. v Maďarsku (Budapešť, výstava Karpatské ikony), v Nemecku (Hildesheim) a v Poľsku (Krosno). V roku 1991 otvorilo múzeum v budove radnice, po desiatich rokoch jej rekonštrukcie, novú umelecko-historickú expozíciu *„Slobodné kráľovské mesto Bardejov“*, ktorá sa stala veľkým lákadlom pre turistov a pre mesto samotné akousi historickou „pamätnou izbou“.⁷⁰

V deväťdesiatych rokoch reprezentovali múzeum v zahraničí popri ikonách najmä súbory gotickej a barokovej sakrálnej plastiky (Sliven a Sofia v Bulharsku, Nice vo Francúzsku, Karlsruhe v Nemecku). Múzeum sa zapojilo aj do širšej spolupráce múzeí v rámci Karpatského euroregiónu (Bochnia, Sosnowiec).⁷¹

68 AŠM Bardejov, 1969 – 1971, šk. č. 6, inv. č. IV/130 – IV/280-1969.

69 AŠM Bardejov, Materiály z prípravy monografie Dejiny Bardejova 1972 – 1974.

70 GUTEK, František. 100 rokov Šarišského múzea v Bardejove. In *Múzeum*, 49, 4/2003, s. 13.

71 GUTEK, František. Skúsenosti Šarišského múzea s cezhraničnou spoluprácou. In *Východiská a perspektívy. Kultúrna spolupráca v rámci Karpatského euroregiónu. Zborník príspevkov zo seminára*. Prešov : Krajské múzeum, 2001, s. 47-49.

Aj koncom 20. a na začiatku 21. storočia dosiahlo Šarišské múzeum zaujímavé výsledky, a to napriek tomu, že prešlo viacerými zmenami systémového charakteru (zriadenie intendantúr a strata právnej subjektivity, prechod od štátu do zriaďovateľskej pôsobnosti regionálnej samosprávy). Múzeum muselo reagovať aj na nové spôsoby financovania (znižovanie priameho príspevku na činnosť, orientácia na získavanie sponzorských a grantových peňazí, resp. dôraz na zvyšovanie vlastných príjmov), čo sa odrazilo, viac alebo menej výrazne, vo všetkých oblastiach jeho činnosti.

V rokoch 2003 – 2005 múzeum realizovalo náročný projekt transferu a následnej rekonštrukcie dreveného chrámu z Mikulášovej. Objekt bol v Bardejovských Kúpeľoch premiestnený z pôvodného miesta nad tenisovými kurtami do tesnej blízkosti Múzea ľudovej architektúry a jeho slávnostná posviacka sa uskutočnila 22. októbra 2005. Realizovaný projekt vrátil tomuto chrámu jeho primárnu náboženskú funkciu, keďže sa v ňom opäť po desiatkach rokov začala vykonávať pravidelná gréckokatolícka liturgia a zároveň tu vznikol priestor na organizovanie kultúrno-spoločenských akcií, napr. koncertov. Vďaka projektu môže dnes i múzeum tento pamiatkový chrám z roku 1730 oveľa efektívnejšie využívať na svoje expozičné účely.⁷²

Azda ešte náročnejšia bola pre Šarišské múzeum realizácia projektu celkovej obnovy Múzea ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch, ktorý prebiehal v rokoch 2008-2009. V jeho rámci bolo opravených 21 objektov drevenej ľudovej architektúry na mieste a tri vzácne objekty po náročnom transfere z nevyužívanej časti skanzenu.

Múzeum v ostatných rokoch nezabúda ani na svoju prezentáciu v zahraničí. V rokoch 2006 – 2007 boli ikony a ďalšie sakrálné zbierky východného obradu prezentované vo viacerých poľských mestách (Sandomierz, Sosnowiec, Varšava, Plock, Suwałki, Łowicz). Najvzácnejšie gotické zbierky múzea nechýbali na viacerých súborných výstavách po celej Európe. Napr. len komorná skupina tzv. Malého Ukrižovania od Majstra Pavla z Levoče bola vystavovaná v Bruseli, Paríži a v rámci projektu *Europa Jagellonica* v českej Kutnej Hore, poľskej Varšave a v nemeckom Postupime.

V roku 2003 získalo Šarišské múzeum v I. ročníku národnej súťaže múzeí Slovenska (kategória regionálnych múzeí) titul *Múzeum roka* a v tom istom roku mu bola za zásluhy o rozvoj mesta Bardejova udelená *Cena primátora mesta*.

Šarišské múzeum počas svojej dlhoročnej existencie výrazne zasiahlo do rozvoja múzejníctva na území Uhorska a neskôr Slovenska a Prešovského samosprávneho kraja, stalo sa integrálnou súčasťou kultúrneho života Bardejova i jeho regiónu. Ako múzeum s cennými historickými, národopisnými, prírodovednými a umeleckými zbierkami ho radi vyhľadávajú naši i zahraniční návštevníci. Pre mesto Bardejov, ktoré sa programovo zameriava na propagáciu a prezentáciu svojich umelecko-historických pamiatok v záujme zvýšenia príťažlivosti pre turistov, plní toto múzeum významné funkcie a má i výrazný podiel na zápise Bardejova do Zoznamu svetového dedičstva obyvateľov Zeme.

Kľúčové slová: Slovensko. Regionálne múzeá. Šarišské múzeum. Dejiny. Osobnosti. Zbierkové predmety. Expozície a výstavy.

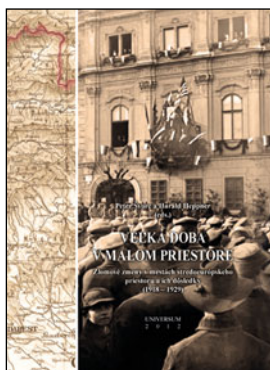
72 GUTEK, František. Transfer a rekonštrukcia dreveného kostolíka v Šarišskom múzeu. In *Múzeum*, 52, 2/2006, s. 38-39.

RECENZIE ANOTÁCIE

*Busta poľského spisovateľa Adama Mickiewicza
v kúpeľoch Krynica. Foto Branislav Švorc*

ŠVORC, Peter – HEPPNER, Harald (eds.). *Veľká doba v malom priestore: Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929)*. Prešov : Universum, 2012. 407 s. ISBN 978-80-89046-74-4

Po prvej svetovej vojne zanikla na území strednej Európy po stáročia existujúca habsburská monarchia a na jej troskách vznikli nové štáty. Časť obyvateľov bývalej monarchie vnímala túto zmenu ako tragédiu, kým druhá časť ako nový začiatok. Veľmi citlivo tieto zmeny vnímalo mestské obyvateľstvo, keď väčšia koncentrácia ľudí ponúkla väčší priestor pre reflexiu týchto zmien. Jedna časť mestského obyvateľstva sa snažila zmenám zabrániť, druhá časť zmeny skôr podporovala, a to samozrejme viedlo ku konfliktom najmä v prvom povojnovom roku. V 20. rokoch 20. storočia však prichádza obdobie konsolidácie, ktorá sa dotýkala všetkých sfér mestského života. Menila sa mocenská

štruktúra miest, uskutočnili sa zmeny vo vzdelávaní, v oblasti národných kultúr, spoločenského života, hospodárskych pomerov miest, ale aj ich etnická skladba. Historici stredoeurópskych krajín už dlho intenzívne komunikujú, spoznávajú tak tento úsek dejín štátov strednej Európy.

Jedným z podujatí, kde takáto komunikácia prebieha, sú vedecké konferencie. V dňoch 5. – 7. októbra 2011 sa v Prešove konala medzinárodná vedecká konferencia s názvom *Veľká doba v malom priestore – zlomové udalosti v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929)* za účasti historikov z ôsmich európskych krajín. Okrem slovenských historikov vystúpili na konferencii aj osobnosti historickej vedy z Českej republiky, Rakúska, Nemecka, Maďarska, Poľska, Ukrajiny a Slovinska. Predkladaný zborník obsahuje 26 príspevkov odprezentovaných na spomenutom podujatí, jeho editormi sú dvaja z trojice organizátorov konferencie – Peter Švorc a Harald Heppner. Zborník vyšiel vďaka finančnej podpore viacerých inštitúcií: Medzinárodný vyšehradský fond; Bundesministerium für Unterricht, Kunst und Kultur, Wien; Gesellschaft für Sozial- und Kulturwissenschaftliche Balkanforschung, Graz; Institut für Geschichte, Universität Graz; Zastupiteľstvo Prešovského samosprávneho kraja; Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov; Česko-slovenská/ Slovensko-česká komisia historikov.

Zborník je rozdelený do deviatich tematických okruhov. Prvý okruh dostal názov *Mestá a regióny* a obsahuje štyri príspevky. Prvým je štúdiu Romana Holeca s názvom *Zmeny národnostného zloženia miest na Slovensku po roku 1918 a možnosti ich interpretácie*. Autor sa zameriava na situáciu v mestách a na rozsiahle zmeny v ich národnostnom zložení v zrkadle jednotlivých štatistických súpisov, ktoré predstavujú základný manuál historikov. Príspevok poukazuje na viacero momentov vstupujúcich do interpretácie národnostných štatistík, keď uvádza najhoršie prístupy k nim. Nasleduje štúdiu s názvom *Mestá východného Slovenska v čase prevratu (1918) a po ňom*, ktorej autorom je jeden z organizátorov konferencie Peter Švorc. Načrtol komplikovaný proces presadzovania slovenského živlu a myšlienky československej štátnosti v mestách východného Slovenska, takisto aj proces poslovenčovania týchto miest, ktorý prebiehal v celom medzivojnovom období. Príspevkom pod názvom

Poznámky k fenoménu asimilácie so zreteľom na východoslovenské mestá prispel Ladislav Tajták. Tento tematický blok uzatvára štúdia Vincenca Rajšpa s názvom *Slovinské mestá v prelome. Historicko-politické prevraty na slovinskom sídelnom území 1918/1919 – 1929*. Slovinské etnické územie bolo po prvej svetovej vojne rozdelené na tri časti – Juhoslávia, Taliansko a Rakúsko – a vo všetkých častiach nastali výrazné zmeny, ktoré sa týkali vzťahov slovinskej jazykovej a národnej skupiny.

Druhý okruh dostal pomenovanie *Mestá mimo Karpát* a je venovaný mestám Brno, Klagenfurt a Budapešť. V prvej štúdii tohto bloku sa Vladimír Goněk zaoberal kontinuitou a mierou diskontinuity v rozvoji mesta Brna v rokoch 1918 – 1930 a v názve si stanovil otázku: *Brno – Od Vídně kam?* Nasleduje príspevok Ulfrieda Burza s názvom *Klagenfurt – krajinská metropola na priesečníku troch kultúr (1880 – 1931)*, v ktorom autor poukazuje na niekoľko zvláštností novších dejín mesta Klagenfurt v porovnaní inými krajinskými hlavnými mestami bývalého vnútorného Rakúska. Blok sa končí štúdiou Ivana Halásza s názvom *Slovenská evanjelická komunita v Budapešti a rozpad monarchie v rokoch 1918 až 1920*. Autor priblížil na príklade slovenskej evanjelickej komunity v Budapešti proces vysporiadania sa Slovákov s otázkou zotrvania v Maďarsku alebo odchodu do ČSR.

Nasledovný tematický blok sa nazýva *Mestá v Karpatskom oblúku*, konkrétne ide o mestá Bratislava, Mukačevo, Užhorod a Prešov. Prvý príspevok je nazvaný *Z „druhého mesta Uhorska“ na „hlavné mesto Slovenska“*. *Pressburg /Pozsony/Prešporok v závere prvej svetovej vojny a jeho premena na Bratislavu* a jeho autorkou je Gabriela Dudeková. Ako aj z názvu vyplýva, autorka predstavuje začlenenie provinčného mesta Uhorska do novovznikajúcej ČSR a jeho premenu na sídlo jej centrálnych úradov na Slovensku, na „hlavné mesto Slovenska“. Na jej príspevok nadväzuje štúdia s názvom *Medzi Prešporkom a Bratislavou. Premeny mesta v revolučných mesiacoch 1918 – 1919* od Dušana Kováča, ktorý píše, že je otázne, či boli roky 1918 – 1919 pre Bratislavu „veľkou dobou“, aj keď to boli roky viacerých radikálnych zmien. Podľa neho nastala pre Bratislavu „veľká doba“ až po týchto rokoch do roku 1938, keď sa z provinčného mesta stáva moderná metropola. Ďalšími mestami, ktorým je v tomto bloku venovaná pozornosť, sú Užhorod a Mukačevo a píšu o nich ukrajinskí historici; Igor Lichtej v príspevku s názvom *Užhorod vo víre spoločensko-politických dianí v rokoch 1918 – 1919* a Igor Šnicer v štúdii *Mesto Mukačevo a jeho obyvatelia v rokoch 1919 – 1929*. Na konci tohto bloku je pozornosť venovaná Prešovu. Príspevok Martina Ďurišina s názvom *Prešov ako centrum „revolúcie“ – Slovenská republika rád (1919)* predstavuje približne trojtýždňovú existenciu maďarskej bolševickej vlády v Prešove v roku 1919.

Ďalší tematický okruh nesie názov *Mesto a tlač*. Sem boli zaradené dve štúdie; prvá od Juliane Brandt z Mníchova, ktorej príspevok má názov *Národno-štátny parlament z perspektívy hornouhorských miest. Pozorovania na základe miestnych novín*. Autorka v ňom hľadá odpoveď na otázku, ako sa nemaďarskí obyvatelia periférnych oblastí Uhorska správali k jeho politickým inštitúciám a obzvlášť k parlamentu a čo sa zmenilo po založení československého štátu. Druhá štúdia má názov *Multietnický charakter Prešova na stránkach východoslovenskej tlače v prvých rokoch samostatnej ČSR (1918 – 1920)*, jej autorom je Ján Džujko. Po roku 1918, keď Slováci a Česi získali majoritné postavenie v ČSR, aj v Prešove sa objavila snaha o presadenie „slovenského rázu“ mesta, Maďari ale odmietli používať slovenský jazyk a vzájomné vzťahy vy-

ostrovali aj vnútropolitické aj zahraničnopolitické udalosti, ktoré zasiahli priamo aj Prešov. Tieto vzťahy sa odzrkadlili aj na stránkach miestnej slovenskej tlače, ktorou sa autor zaoberal.

Nasleduje tematický okruh nazvaný *Mesto a kultúrny život*. Tento blok otvára príspevok Alfreda Weinmanna s názvom *Symbolika názvov ulíc vo svetle dejín začínajúceho sa 20. storočia na príklade Prahy a Bratislavy*. Na prelome 19. a 20. storočia vznikali popri tradičných pomenovaniach ulíc aj také názvy, ktoré sa viazali k historickým udalostiam, osobnostiam, atď. V čase monarchie to boli osobnosti s pozitívnym vzťahom k monarchii. Zlom nastáva po prvej svetovej vojne, s nástupom ČSR sa názvy ulíc menia, čo predstavuje autor na príklade miest Praha a Bratislava. Nasleduje článok *Proměny německo-moravského muzejnictví po roce 1918. Národnostní faktor jako zásadní nositel změny v muzejních institucích* od Otakara Kirscha, ktorý predstavuje vývoj nemecko-moravského múzejníctva v krátkosti pred rokom 1918, jeho premeny po roku 1918, konkrétne inštitúcie, ako Moravské zemské muzeum, Uměleckoprůmyslové muzeum v Brne a vlastivedné múzeá a tiež aj dôsledky a dopad zmien na múzejníctvo. Do tohto bloku patrí aj štúdia Libuše Frankovej s názvom *Kultúrno-osvetový život v Prešove v rokoch 1918 – 1928*, ktorá je venovaná kultúrno-osvetovému životu mesta Prešov, dôležitého centra kultúry a vzdelanosti na východnom Slovensku. Ďalším, zároveň posledným príspevkom v tomto okruhu je práca Pavla Mašaráka *Vznik Československa jako zlom v kulturním propojení Brna a Vídně? Brněnské německé divadlo a hostování rakouských umělců v letech 1925 – 1930*. Autor v práci prezentuje situáciu brnianskeho nemeckého divadla po vzniku ČSR, venuje sa hostovaniu rakúskych umeleckých súborov v Brne podľa jednotlivých žánrov, ako opera, opereta, činohra, kabaretné a netradičné vystúpenia.

Tematický okruh *Mesto a vzdelanie* prináša dva články. Prvý pochádza od spoluorganizátora konferencie a spolueditora tejto publikácie, Haralda Heppnera z Grazu, ktorý predstavuje tému *Mesto a vysoká škola v strednej Európe po prvej svetovej vojne*. Autor na základe porovnania vybraných univerzitných miest poukazuje na možné problémy a na úlohy univerzít v mestskom živote, osobitne si všíma dopad univerzít na mesto, ale aj na oblasti, z ktorých prichádzali študenti a profesori na ňu. Druhá štúdia sa venuje strednému školstvu, jej názov je *Středné školstvo v Prešove a šarišských mestečkách v rokoch 1919 – 1920 po příchode českých učitelů*, jej autorkou je Nadežda Jurčišinová. V školskej politike nových orgánov československej štátnej moci prevládalo úsilie zjednotiť školstvo na Slovensku a Podkarpatskej Rusi s českým školstvom vo všetkých smeroch. Prvoradou úlohou pri budovaní národného školstva na Slovensku bolo prevzatie administratívy a školského systému, jeho poslovenčenie, ale aj upevnenie československej štátnosti.

Nasleduje blok nazvaný *Mesto a cirkev*. Ako prvý príspevok tohto bloku bola zaradená práca Karla W. Schwarza s názvom *Teológia a univerzita v laických časoch. Zánik dunajskej monarchie a jeho vplyv na protestantsko-teologické vzdelávacie pracoviská v Prahe, Bratislave, Šoprone a Viedni*. Zánik habsburskej monarchie znamenal koniec protestantských cirkevných štruktúr Uhorska a dotkol sa aj tradičných centier vzdelanosti, ako Praha, Bratislava, Šopron a Viedeň. Týmto zmenám je venovaná prvá časť práce. Autor sa ďalej venuje utváraniu profilovanej „českej“ únie medzi evanjelickou cirkvou augsburského a helvétskeho vyznania a prácu končí stručnou reflexiou laicizmu. Druhá štúdia od Petra Kovaľa s názvom *Gréckokatolícka cirkev*

a Prešov v rokoch 1918 – 1928 opisuje situáciu gréckokatolíckej cirkvi v prvom desaťročí po skončení vojny v meste, ktoré bolo po vyhlásení ČSR biskupským centrom. Práve na Prešovskom biskupstve sa konali dôležité rozhodnutia, ktoré mali dopad na politický život mesta aj regiónu a zasahovali aj do národnostného pomeru na východnom Slovensku.

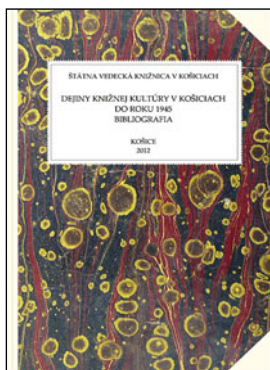
Predposledným tematickým okruhom bolo *Mesto a hospodárstvo*, sem tiež boli zaradené dva príspevky. Prvým z nich je práca Martina Mareka s názvom *Proměny zlínské společnosti v první polovině dvacátých let (v kontextu podnikatelských aktivit místních obuvnických firem)*. Autor sa pokúsil vystihnúť zásadné zmeny, ktoré sa odohrali v dvadsiatych rokoch v meste Zlín, ktoré sa v priebehu poldruha desaťročia premenilo zo zaostaleho provinčného mestečka na moravskej periférii na dynamicky sa rozvíjajúcu Batovu metropolu. V druhom článku predstavil Marek Ďurčanský *Zlatá léta „Slovanského Nauheimu“*. Rozvoj Lázní Poděbrady po I. svetovej vojne.

Posledný blok má názov *Mesto a Židia*. Autorom prvej štúdie je Wacław Wierzbieniec, ktorý svoju prácu nazval *Żydowska obec w Lwowie a problem dobroczynności a społecznej pomocy w latach 1918 – 1929. Wybrane aspekty*. Príspevok sa koncentruje na mnohostranné zámery, ktorých sa ujala židovská obec v meste Lvov v rokoch 1918 – 1939 na poli dobročinnosti a sociálnej pomoci, hľadá odpoveď na viaceré otázky, napr. na aké druhy činnosti sa zameriavala obec, do akej miery uspokojovali spoločenské potreby, a pod. Okrem týchto otázok sa hľadá odpoveď aj na to, aké iné inštitúcie Židov sa zapojili do charitatívnej činnosti a ako pomohla samospráva mesta Lvov Židom potrebujúcim pomoc. Ďalším príspevkom je práca Konrada Meusa s názvom *Protiżydowskie niepokoje w miastach Złotego Krzyża w roku 1918. Narys problematyki*. Pred ukončením prvej svetovej vojny dochádzalo v Európe k poburujúcim udalostiam, príkladom môže byť aj západná Halič, kde došlo k spoločenským nepokojom s antisemitským podtónom. Od februára do novembra 1918 sa objavovali prípady útokov na Židov, ktorých priamym dôsledkom bola radikalizácia názorov v kruhoch miestnych Židov, najmä v kruhoch usilujúcich sa o asimiláciu. Posledným príspevkom nielen tohto bloku, ale zároveň celého zborníka je štúdia Łukasza Tomasza Sroka s názvom *Premiany mentalności i tożsamości Żydów w polskich miastach w okresie od połowy XIX wieku do roku 1939. Katalog paradoksów, stereotypów i specyficznych cech*. Cieľom tohto príspevku bolo skatalogizovanie špecifik a stereotypov týkajúcich sa premien mentality a identity Židov v poľských mestách v uvedenom období, zároveň autor poukazuje na nové smery výskumu. Pozornosť zameriava na oblasť niekdajšieho rakúskeho zboru, venuje sa okolnostiam a dôsledkom zrovnoprávnenia Židov v roku 1867, naznačuje špecifiká migrácie, ďalej analyzuje stereotypy Židov ustálené v poľskej ľudovej kultúre.

Kolektív autorov publikácie *Velká doba v malom priestore* nemal za cieľ podať ucelený obraz o živote a fungovaní miest stredoeurópskeho priestoru po prvej svetovej vojne. Predstavuje však jeden z dôležitých z krokov k poznaniu dejín stredoeurópskych miest, k poznaniu ich života, chodu, zmien, ktoré v nich nastali vo veľmi zaujímavom a dynamickom desaťročí po skončení prvej svetovej vojny.

Tibor Dohmanec

Dejiny knižnej kultúry v Košiciach do roku 1945 : bibliografia. Eds. Alžbeta Csájiiová, Martina Feniková Čarnogurská, Angela Kurucová, Viktor Szabó, Andrej Szeghy. Košice : Štátna vedecká knižnica, 2012. 319 s. ISBN 978-80-85328-64-6

Problematika dejín knižnej kultúry mesta Košíc bola poslednýkrát komplexnejšie spracovaná a verejnosti sprístupnená v roku 1981, a to v samostatnej publikácii Jozefa Repčáka a Márie Mihókovej (*Dejiny knižnej kultúry v Košiciach do roku 1945*). Jej doplnené a aktualizované vydanie v podobe bibliografického súpisu pripravili do tlače v roku 2012 pracovníci Oddelenia historických fondov Štátnej vedeckej knižnice (ŠVK) v Košiciach.

Titul zachytáva relevantné informačné zdroje v podobe monografií, štúdií, článkov atď., spolu 1198 záznamov rozdelených do 11 tematických kapitol radených abecedne – bibliografie, cenzúra, ilustrácie, knihári a kníhviazači, kníhkupci, knižnice, rukopisy, tlačiarne a tlačiarne, všeobecné, vydavatelia a nakladatelia a napokon výroba papiera.

V kapitole Bibliografie (s. 23-41) boli zachytené tie zdroje, ktoré evidujú košické tlače, súpisy literatúry košických inštitúcií alebo knižnice jednotlivcov. Nadväzuje na ňu problematika košickej cenzúry (s. 43-44). Pri ilustráciách (s. 45-46) sú evidované zdroje, ktoré sa venovali menám iluminátorov, ilustrátorov a rytcov pôsobiacich v Košiciach, resp. tých, ktorí pre tlačiarne pracovali. V titule však nachádzame aj záznamy zdrojov, v ktorých sa vyskytli ukážky alebo analýza grafickej výzdoby košických tlačiarní. Kapitola košickí knihári a kníhviazači (s. 47-50) zahŕňa prehľady nielen doložených knihárov, kníhviazačov, ale aj knihárske dielne, či knihárske cechy a ich artikuly. V kapitole o kníhkupcoch (s. 51-64) nachádzame zmapovanie ich činnosť, spolky, legislatívu, knižný trh i zachované ponukové katalógy. Rozsahom druhá najrozsiahlejšia je kapitola Knižnice (s. 65-117). Evidujú sa v nej záznamy k dejinám knižníc, štatistiky, rozbor fondov, katalógy, knižné a finančné dary, prehľady knihovníkov i riaditeľov knižníc. Pri rukopisoch (s. 119-124) sa registrujú zdroje s menami pisárov, iluminátorov; prehľady, popis a rozbor kódexov. Tlačiarne a tlačiarne (s. 125-192), ale aj ich produkcia je najrozsiahlejšou kapitolou. V kapitole nazvanej Všeobecné (s. 193-194) nachádzame „publikácie so širším záberom týkajúce sa dejín knižnej kultúry“. Časť Vydavatelia a nakladatelia (s. 195-201) zahŕňa nielen ich činnosť v Košiciach, ale aj dejiny vydávania periodík v tomto meste. Ako posledná je radená kapitola Výroba papiera (s. 203-205). Eviduje záznamy s problematikou dejín výroby papiera, jednotlivých papierenských majstrov, ako aj nákup a predaj papiera.

V každej kapitole sú jednotlivé záznamy usporiadané abecedne – podľa autorov (meno je uvedené hlavne v národnej podobe), resp. podľa incipitu názvu. Pri cudzojazyčných zdrojoch sa uvádza i preklad názvu knihy alebo článku. Niektoré články boli kvôli opakujúcim sa názvom a rovnakej tematike v jednotlivých rokoch komprimované do jedného záznamu (bližšie k metodike s. 6). Súčasťou každého bibliografického záznamu sú napríklad predmetové heslá, alebo dostupné odkazy na recenzie. Publikácie, ktoré sú dostupné on-line, majú uvedený aj link na web priamo pri zázname alebo v registri periodík. Do bibliografie zaradili aj nájdené pe-

čiatky a exlibrisy, a to tak, že pri záznamoch sa uviedla jedna signatúra dokumentu, v ktorom sa vyskytli. Tie publikácie, ktoré sa evidujú vo fonde ŠVK, sú v pravom hornom rohu bibliografického záznamu označené skratkou [ŠVK KE], no bez konkrétnej signatúry.

Pre lepšiu orientáciu v publikácii je bibliografická časť doplnená aj o register autorov, register periodík, ako aj o menný a predmetový register (s. 209-318).

Výskum dejín knižnej kultúry vo vybranej lokalite tvorí neodmysliteľnú súčasť kultúrno-historického vývoja. Preto i uvedenú bibliografiu vnímame ako kvalitnú a bohatú informačnú pomôcku pre bádateľov, ktorí sa potrebujú zorientovať v kvantitatívne vysokom počte literatúry publikovanej k tejto problematike do októbra 2012.

Marcela Domenová

VÁŠŠ, Martin. *Slovenská otázka v 1. ČSR (1918 – 1938)*. Martin : Matica slovenská, 2011. 284 s. ISBN 978-80-811-5053-1

Na knižnom trhu sa v roku 2011 objavila publikácia *Slovenská otázka v 1. ČSR (1918 – 1938)* od Martina Vašša. Objektom autorovho skúmania je profilovanie slovenskej otázky, ktorá je predstavená v komplexnom pohľade na dané obdobie, pričom svoju prácu Vašš delí na sedem kapitol.

V prvej kapitole s názvom *Slovenská otázka v 1. ČSR* autor dáva riešenie slovenskej otázky v československom štáte do súvisu s národno-emancipačným zápasom Slovákov. Za slovenskú otázku sa podľa neho dá „označiť zložitý komplex problémov spojených s národno-emancipačným procesom Slovákov“ (s. 10). Podľa autora, Slováci vystupovali v ČSR ako entita v nacionálnom, štátoprávnom, hospodárskom,

sociálnom a v geopolitickom segmente. Najväčší význam vo vývoji na Slovensku však Vašš prikladá nacionálnej otázke, keď tvrdí: „Najdôležitejším v rámci slovenskej otázky v 1. ČSR bol nacionálny faktor: otázka, či Slováci sú národ, alebo nie.“ (s. 10). Martin Vašš porovnáva slovenskú a českú životnú a intelektuálnu úroveň, pričom sa venuje slovenským snahám o autonómiu v zápase s politickými argumentmi Čechov, ktorí s autonómiou nesúhlasili. Čím viac sa Slováci emancipovali a dotvárali v moderný národ, tým viac sa dožadovali autonómie. Zároveň však uznáva, že život v ČSR Slovákov pozdvihol v mnohých oblastiach života (s. 39). Najhmataťnejšie sa to prejavilo v dynamickom vývoji slovenskej vedy, školstva, hudby, výtvarného umenia a divadla. V závere kapitoly Martin Vašš prezentuje slovenskú otázku v celoeurópskom kontexte, pričom ponúka pohľady Poľska a Maďarska na slovenskú otázku.

Druhá kapitola má názov *Prístupy k riešeniu slovenskej otázky u slovenských predstaviteľov československých politických strán*. Prezentuje v nej názory Vavra Šrobára, Antona Štefánka, Milana Hodžu a Ivana Dérera, pričom Šrobára tu autor vykreslil ako pragmaticky uvažujúceho štátnika. Antona Štefánka Vašš predstavuje ako politika, ktorý nazeral na slovenskú otázku cez prizmu sociológie, pričom národ podľa neho bol viac kultúrnou ako rasovou veličinou. Milana Hodžu priblížil ako podpo-

rovateľa NÁRUS-u, prostredníctvom ktorého legalizoval slovenské regionalistické hnutie. V súvislosti s aktivitami Hodžu autor vyzdvihuje skutočnosť, že „*dokázal pre Slovensko vyťažiť maximum z manévrovacieho mininma, ktoré mu bola ochotná priznať politika hradu*“ (s. 102). Ďalej sa autor zaoberá percepciou slovenskej otázky Ivanom Dérerom, ktorého rovnako ako Šrobára považuje za pragmatického politika. Martin Vašš v nasledujúcich dvoch podkapitolách stručne opisuje politické limity slovenských členov československých politických strán. Tie ich ovplyvňovali v nazeraní na slovenskú otázku.

Tretia kapitola má názov *Prístupy k riešeniu slovenskej otázky u predstaviteľov HSLS*, v ktorej autor analyzuje názory predsedu HSLS Andreja Hlinku. Podľa Vašša, pre túto významnú postavu autonomistického hnutia malo v celom medzivojnovom období dôležitú úlohu dôsledné naplnenie Pittsburskej dohody a tým aj uznanie samobytnosti slovenského národa. V druhej podkapitole sa zaoberá Ferdinandom Jurigom, ktorý, podľa neho, zastával stanovisko úplnej rovnocennosti Slovákov s Čechmi, pričom Vašš poukázal na obchádzanie tohto princípu pri používaní jazyka. Autor konštatuje, že Jurigova politická vízia riešenia slovenskej otázky (jeho návrhy autonómie) bola v dobovom kontexte obsahovo nosná a z hľadiska historickej perspektívy ju označuje za produktívnu (s. 150). V nasledujúcej časti sa Vašš zaoberá názormi Jozefa Tisa, ktorý podľa neho uplatňoval nacionalizmus ako zjednocujúcu ideu národa. Rozpravu o názoroch členov HSLS autor uzatvára analýzou postojov „nástupistov“ (mladých ľudákov združených okolo časopisu *Nástup*). Záver kapitoly stručne približuje vyjadrenia členov poslaneckého klubu HSLS k problematike slovenskej otázky v rokoch 1930 – 1938.

Štvrtá kapitola *Prístupy kľúčových predstaviteľov SNS k riešeniu slovenskej otázky* analyzuje názory dvoch jej exponentov – Emila Stodolu a Martina Rázusa. Martin Vašš tvrdí, že cieľom predstaviteľov SNS bolo zjednotiť slovenských autonomistov, teda spolupracovať aj s HSLS. V súvislosti s Rázusom sa tu čitateľ stretne s konštatovaním, že „*konfesionálny rozkol považoval za veľmi nebezpečný z hľadiska dosiahnutia riešenia slovenskej otázky*“ (s. 198).

Špecifický postoj k slovenskej otázke zaujímali komunisti, ktorých postoje predstavuje piata kapitola *Slovenskí komunisti a ich prístup k riešeniu slovenskej otázky v 1. ČSR*. Komunisti zastávali ideu marxisticko-leninského internacionalizmu, pričom k samobytnosti slovenského národa a presadzovaniu autonómie (aj keď v inom zmysle ako napr. HSLS) sa prepracovali až neskôr. Vladimír Clementis považoval za predstaviteľov slovenského národa robotníkov a roľníkov, pričom Vašš pripomína, že „*slovenský nacionalizmus mal podľa neho hospodárske korene a sociálny obsah*“ (s. 224). Autor uvádza aj myšlienky Laca Novomeského, pre ktorého bolo podstatné zabezpečenie sociálnej rovnoprávnosti medzi Slovákami a Čechmi. Vašš uzatvára kapitolu predstavením názorov Jána Poničana, ktorý sa domnieval, že autonomistický blok v roku 1935 nebol namierený len proti centralizmu, ale aj proti komunistom (s. 233).

Šiestou je kapitola s názvom *Národohospodárski regionalisti a ich pohľady na slovenskú otázku v 30. rokoch*, v ktorej sa Vašš venuje prácam slovenských ekonómov. Zameriava sa najmä na názory Imricha Karvaša a Petra Zátka.

Posledná – siedma kapitola má názov *Pohľady predstaviteľov slovenskej kultúrnej elity na slovenskú otázku*. Autor tu skúma názory Štefana Krčméryho, Jána Smreka a iných. Značný priestor je venovaný myšlienkam operného speváka Štefana Hozu,

ktorý teóriu československej národnej jednoty vnímal negatívne a upozorňoval aj na ťažkosti presadzovania slovenčiny na verejnosti.

Martin Vašš ponúkol čitateľom knihu, prostredníctvom ktorej sa môžu oboznámiť s celým radom postáv slovenskej medzivojnovnej politiky, kultúrneho a verejného života a s ich pohľadom na postavenie slovenského národa v hodnotenom období. Zároveň cez vybrané osobnosti ponúkol ich pohľad na autonomistické hnutie na Slovensku, na jeho pozitíva i negatíva. Kniha Martina Vašša pôsobí vyvážene, je bez snahy autora uprednostňovať či negovať to-ktoré politické stanovisko prezentovaných dejateľov.

Martin Furmaník

Ludovít Frenyó – *Z mojich cestovných poznámok*. Zost. V. Szabó. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2011. 119 s. ISBN 978-80-85734-92-8

Historické rukopisy a rukopisné diela vo fondoch Štátnej vedeckej knižnice (ŠVK) v Prešove patria medzi veľmi cenné dokumenty uchováajúce pamäť na významné osobnosti či udalosti často presahujúce región Šariša. Takýmto dielom je aj nedávno objavený rukopis významného prešovského pedagóga, spisovateľa a regionálneho historika Ludovíta Frenyóa (1872 – 1944) s názvom *Z mojich cestovných poznámok* (v origináli *Úti jegyzeteimből*). Pôvodnina, písaná v maďarskom jazyku, datovaná do rokov 1895 – 1896, je jedným z prvých cestopisných diel autora, ktorá nebola zaznamenaná ani vo Frenyóovej personálnej bibliografii zostavenej J. Repčákom. Vzhľadom na nesmierne podrobné a zaujímavé informácie obsiahnuté v diele, rozhodli sa pracovníci ŠVK v Prešove vydať jeho slovenský preklad, ktorého autorom je retrospektívny bibliograf Viktor Szabó.

Ludovít Frenyó pochádzal z obce Rákoš v Gemeri. Roku 1891 sa zapísal na teologickú akadémiu v Prešove, kde študoval do roku 1895, posledný školský rok svojho štúdia 1895/96 absolvoval na univerzite v Greiswalde v Nemecku. V rokoch 1897 – 1934 bol profesorom biblistiky, latinského a gréckeho jazyka, dejín náboženstva na evanjelickej teologickej akadémii v Prešove a maďarského a slovenského jazyka na tamajšom gymnáziu. Od roku 1902 bol knihovníkom kolegiálnej a včlenenej Szirmayovskej knižnice. V rámci spisovateľskej činnosti publikoval najmä popularizačné články o regionálnych dejinách Gemeru a Prešova či o osobnosti prešovského lekára a richtára Jána Webera. L. Frenyó zomrel v Prešove 21. januára 1944.

Predmetnú Frenyóovu rukopisnú prvotinu nadobudla ŠVK v Prešove v roku 1970, nevedno od koho, vie sa však, že jedným z jej majiteľov bol v predchádzajúcom období Ervín Lazar. Ako stredoškolský profesor na evanjelickom gymnáziu prešovského kolégia sa tu s najväčšou pravdepodobnosťou stretol aj s autorom rukopisu, ktorý tam taktiež pedagogicky pôsobil. Pôvodný rukopis je členený do štyroch kapitol. Takto ho člení aj zostavovateľ v tlačenej verzii slovenského prekladu. Prvá časť s rovnomenným názvom *Z mojich cestovných poznámok* je samotným opisom cesty do

Greiswaldu, počas ktorej spolu s ďalšími dvomi študentmi urobil niekoľko plánovaných návštev významných európskych metropol. Podľa týchto navštívených miest sa člení aj samotný text kapitoly. Išlo o mestá Bratislava, Viedeň, Praha, Drážďany, Lipsko a Berlín. Autor ponúka v spomienkach veľmi detailné opisy významných ulíc, parkov, historických budov a celkovú atmosféru a kolorit miest. Zmieňuje sa tiež o vystavených obrazoch v múzeách, čo svedčí o autorom záujme o umenie a aj o širokých vedomostiach v tejto oblasti. Osobitne vyzdvihuje romantické maľby maďarského maliara M. Munkácsyho, zhliadnuté vo viedenskom múzeu, ktorého na viacerých miestach označuje ako „veľkého syna našej vlasti“. Pre danú dobu celkom prirodzený nacionalizmus sa prejavuje aj na Frenyóovom hodnotení súsošia Márie Terézie, kde mu popri ňou obklopených rakúskych ministroch „chýbajú“ akékoľvek maďarské osobnosti, pričom, podľa jeho ďalšieho vyjadrenia, to boli práve Maďari, ktorí sa zaslúžili veľkou mierou o panovníckine úspechy vo vojnách. Podobne ho znepokojili aj protimaďarské vyjadrenia v pražských národných novinách. Tieto autorove dojmy však nepôsobia negatívne, skôr sú cenným dokladom vnímania zložitého celospoločenského vývoja konca 19. storočia na konkrétnom príklade predstaviteľa maďarskej národne citiacej inteligencie.

V druhej kapitole L. Frenyó podrobnejšie popísal navštívené ústavy diakoniek v Drážďanoch a Lipsku. Išlo na tú dobu o špičkové nemocnice, zriadené evanjelickou cirkvou. Frenyó zaujalo najmä bežné používanie elektrického osvetlenia, používanie elektrických varných a ohrievacích prístrojov, ale aj obetavý a priateľský prístup personálu k pacientom.

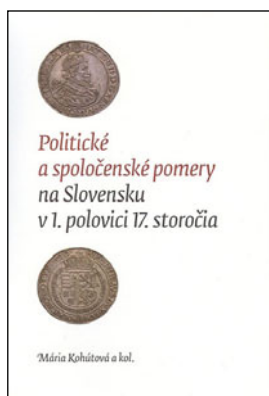
Tretia kapitola venovaná úvahám o boji duchovného s alkoholizmom jemu zvereného ľudu, obsahovo síce nesúvisí s cestopisom, no je nesporne zaujímavým zhrnutím videnia pálčivého problému ale aj možností jeho riešenia.

V poslednej štvrtej kapitole podáva autor opis nemeckého študentského spolkového života, ktorý mohol zažiť počas pobytu v Greiswalde. V opise badať obdiv a nadšenie zo zapájania sa študentov do spoločenského života v univerzitnom meste, ktoré bolo sprevádzané nielen priam obradovým spôsobom pitia piva, ale často aj veľmi nebezpečnými, no o to príťažlivejšími šermiarskymi súbojmi zvanými *mensura*.

Frenyóov cestopis je nepochybne zaujímavý. Poskytuje nielen informácie o výzore vtedajších európskych metropol, ale má význam aj pre pochopenie rozdielov medzi úrovňou modernizácie v Uhorsku a v krajinách na západe, keďže často autor porovnáva svoju vlasť s prvýkrát videnou cudzinou. Nacionalizmus, vedecká zvedavosť ale aj obdiv k pokroku a úcta k vedeckým výdobytkom, to sú všetko znaky, ktoré sa na Frenyóových výpovediach prejavujú a súčasnému bádateľovi veľa napovedajú o chápaní okolitého sveta mladým uhorským študentom. Zdôrazniť pritom treba aj fakt, že zaznamenanie týchto informácií malo preňho tiež veľký praktický význam. Ako budúci pedagóg tak mohol odovzdať aktuálne informácie o západnom svete svojim študentom. V neposlednom rade treba vyzdvihnúť aj prácu zostavovateľa a prekladateľa V. Szabóa, ktorý doplnil dielo o početné dobové obrázky budov a pamätihodností, o ktorých sa Frenyó zmieňuje. Spolu so zachovaním niektorých pôvodných výrazov, najmä nemeckých pri opise zvykov v študentských spolkoch, významne prispievajú k autentickému priblíženiu pocitov autora, ktoré pri písaní mal a ktoré nimi chcel vyjadriť.

Mariana Kosmačová

KOHÚTOVÁ, Mária a kol. *Politické a spoločenské pomery na Slovensku v 1. polovici 17. storočia*. Trnava, Bratislava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Historický ústav SAV, 2012. 242 s. ISBN 978-80-8082-546-1

Je potešiteľné, ak historici pôsobiaci v rôznych inštitúciách spájajú tvorivé sily a podujmú sa prispieť k rozrastaniu slovenskej historiografie o nové podnetné diela. Medzi také možno zaradiť aj kolektívnu monografiu *Politické a spoločenské pomery na Slovensku v 1. polovici 17. storočia*, na ktorej spolupracovali okrem pracovníkov Katedry histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity (FF TU) v Trnave a Historického ústavu (HÚ) SAV aj archivári, múzejníci či odborníci na knižnú kultúru. V predkladanom diele ich spojil spoločný záujem o dejiny ranonovovekých dejín, predovšetkým obdobia 17. storočia. Viaceré zaradené štúdie sú zároveň výstupom niekoľkých od seba nezávislých grantových projektov. Ich podobné obsahové zameranie svedčí

o tom, že stanovená problematika, vyjadrená v už samotnom názve diela, predstavuje málo prebádanú oblasť v historiografii Slovenska.

Prvá štúdia s názvom *Mierové zmluvy zo začiatku 17. storočia* (s. 9-26) pochádza od vedúcej autorského kolektívu, etablovanej na pôde Katedry histórie (FF TU) v Trnave, Márie Kohútovej. V štúdii je najskôr ponúknutý faktografický prehľad vybraných politických a vojenských udalostí 15-ročnej vojny a povstania Štefana Bočkaja, ktoré súviseli alebo priamo viedli k mierovým rokovaniam v Krupine, vo Viedni a pri Žitave. Autorka následne analyzuje a komparuje jednotlivé zmluvy, prílohou je kompletný slovenský preklad článkov Žitavského mieru.

V poradí druhá štúdia v zborníku má názov *Korunovácia kráľa Mateja II. v Bratislave v roku 1608 v kontexte dobových mocensko-politických a socio-kultúrnych vzťahov* (s. 33-50) a jej autorom je pracovník (HÚ) SAV Michal Bada. Najskôr osvetlil mocenské boje medzi cisárom Rudolfom II. Habsburským a jeho bratom arcivojvodom Matejom, v ktorých si mladší brat počínal úspešne. Vláda bola medzi bratov rozdelená a Matej sa tak stal uhorským kráľom. Autor na základe dobových prameňov, ale aj zahraničnej literatúry popisuje následné slávnostné prenesenie uhorskej koruny z Prahy do Bratislavy, a tiež aj niektoré pozoruhodné a menej známe časti samotnej Matejovej korunovácie. Štúdia je tak prínosná nielen kvôli faktografickému spresneniu daných udalostí, ale prináša aj niektoré zaujímavé detaily slávnostnej ceremónie ako odevy, výzdoba či spôsob stolovania, ktoré sa líšili od ceremónií iných uhorských kráľov z rodu Habsburgovcov.

S korunováciou kráľa Mateja II. súvisí aj nasledujúca štúdia Maroša Mačuhu s názvom *Úrad strážcu uhorskej koruny v prvej polovici 17. storočia* (s. 51-75). V nej autor zhŕňa vývoj dvorského úradu strážcu uhorskej koruny, ktorý sa vyvinul v neskorom stredoveku v súvislosti s častým ohrozením krajiny. Po nástupe Mateja na uhorský trón sa v súvislosti s prevezením uhorskej koruny obnovil aj tento úrad a to v podobe duumvirátu – dvojfunkcie, do ktorej boli v poradí ako prví obsadení katolík Štefan Pálfi a evanjelik Peter Révaj. Autor sa venuje životopisným profilom oboch osobností, no najmä Petrovi Révajovi, ktorý mal uhorskú korunu a uhorské

kráľovské insígnie ako také vo veľkej úcte. Jeho najvýznamnejším počinom v tomto smere bolo napísanie oslavného diela na uhorskú korunu Krátky komentár o Svätej korune Uhorska, ktoré sa dočkalo mnohých reedícií a výrazne prispelo k mystifikácii a alegorizácii koruny ako symbolu uhorského národa, najmä uhorských stavov.

Oblasť spoločenského vývoja si všima štúdia Evy Frimmovej *Žánrová rozmanitosť humanistickej tvorby na Slovensku* (s. 76-98). Autorka, odborníčka na knižnú kultúru novoveku, zhrnula najdôležitejšie znaky humanistickej tvorby 15. až začiatku 17. storočia prejavujúce sa v dielach vzdelancov slovenského pôvodu pôsobiacich v habsburskej monarchii. Popri tradičných príležitostných žánroch, v ktorých sa však uplatňuje návrat ku klasickej antickej forme a v ktorých sa často reaguje na aktuálne dianie v krajine, udomácňujú sa aj moderné žánre ako emblém, traktáty z rôznorodých najmä neteologických vedných disciplín, dišputy a dizertácie, ale aj kalendáre a pod. Prínosom je prehľad najvýznamnejších diel vzdelancov doby ako napríklad Vavrinca Benedikta z Nedožier, Daniela Basilia, Petra Fradelia, Jána Jessenia či Petra Révaja.

Vplyv politických a vojenských udalostí 17. storočia v regióne, konkrétne na Holíčsko-šaštínskom panstve Cobarovcov, mapuje archivárka Ivana Fialová v štúdiu *Vplyv politicko-spoločenskej situácie na vývoj Holíčsko-šaštínskeho panstva* (s. 99-116). V štúdiu autorka ponúka prierez hlavných vojenských pnutí, teda protihabsburských povstaní a dvoch vojen s Turkami a všima si najmä ich vplyv na obyvateľstvo vymedzeného regiónu na základe informácií v literatúre, ale aj v prameňoch, najmä v matrikách a kanonických vizitáciách. Tiež osvetľuje počínanie majiteľov panstva Cobarovcov, ktorí lavírovali medzi Habsburgovcami a odbojom, avšak ich celkový príklon smeroval častejšie k cisárskej strane.

Na predošlý región tematicky nadväzuje aj štúdia múzejníka Martina Hoferku s názvom *Cirkevné pomery na severnom Záhori vo včasnom novoveku* (s. 117-144). Ponúka prehľad majetkových panstiev nachádzajúcich sa na vymedzenom území a ich majiteľov, autor tiež osvetľuje príchod cudzieho obyvateľstva nielen z radov šľachty vplyvom tureckého ohrozenia na juhu krajiny. Nechýba krátky súhrn konfesijného vývinu v 16. storočí z pohľadu kanonických vizitácií, ktorý podľa autora nebol tak silno poznačený reformáciou ako v iných regiónoch, keďže tu chýbal početnejší nemecký živel. Následne sa už venuje konfesijným pomerom v 17. storočí, predovšetkým v čase najväčšieho rozšírenia reformácie na Záhori, v prvej tretine 17. storočia. Na základe pázmaňovských vizitácií z rokov 1626, 1632 a 1634 sú uvedené konkrétne príklady znesvätenia kostolov najmä počas Betlenovho povstania, či rôzne prehrešky farárov. Zo šľachticov boli najagilnejšími protestantmi Révajovci.

Z rovnakých prameňov vychádzala aj autorka nasledujúcej štúdie Zuzana Lopatková *Náboženská situácia na juhozápadnom Slovensku vo svetle pázmaňovských vizitácií* (s. 145-164). Obsahuje popis náboženských pomerov v Podhorskom dekanáte na základe zachovanej vizitácie z roku 1634, ktorá ponúka informácie nielen o katolíckych farnostiach, ale práve aj o tých, kde žilo početné protestantské obyvateľstvo. Po prehľade katolíckych farností nasleduje už popis tých dedín, kde žili aj nekatolíci – evanjelici, kalvíni a anabaptisti. Vizitácia potvrdila celkový nedostatok katolíckych kňazov a tiež pokazenú morálku viacerých kňazov, ktorí tu pôsobili. Tí totiž žili neraz v konkubinátoch, no častou nerestou bola aj pijatika či agresivita. K úspešnejšej rekatolizácii na vymedzenom území došlo až od polovice 17. storočia. Súčasťou štúdie je aj príloha latinských častí predmetnej vizitácie, ktoré sa týkali náboženskej situácie.

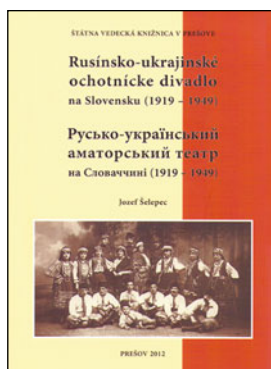
Predposledná štúdia je venovaná dejinám aristokracie, konkrétne rodu Esterházi, ktorému sa programovo venuje pracovníčka HÚ SAV Diana Duchoňová. V príspevku s názvom *Zdravotná starostlivosť na dvore palatína Mikuláša Esterháziho* (s. 165-188) na základe korešpondencie a ďalších prameňov z rodových archívov autorka spracováva pomerne málo prebádanú oblasť každodenného života aristokracie. Štúdia prezentuje nielen rôzne dobové ochorenia, ale najmä spôsoby ich liečenia, pri ktorých šľachta využívala nielen ľudové formy liečiteľstva, ale zaujímala sa aj o najnovšie poznatky medicínskej vedy. Oblúbeným spôsobom liečenia boli aj pobyty v kúpeľoch, ktoré často využívala aj hlavná osobnosť štúdie palatín Mikuláš Esterházi (1583 – 1645).

Tomáš Janura je autorom poslednej štúdie s názvom *Šľachtické rezidencie v Oravskej stolici v 17. storočí* (s. 189-213), pričom tematicky vychádza zo svojho dlhodobšieho výskumu venovaného šľachtickým rezidenciám v novoveku. Autor preukázal, že v prostredí provinčnej Oravy dochádza k výstavbe sídel v renesančnom štýle až v 17. storočí, teda pomerne dlho prežívali jednoduchšie domy v gotickom štýle s kamennou podmurovkou a drevenými nadzemnými časťami. Na príklade pôvodných rodín Meškovcov, ale aj prisťahovaných Abafiovcov a Zmeškalovcov je popísaný priebeh výstavby modernejších sídel, ozrejmené sú aj vplyvy majetkových vzostupov a pádov na výzor týchto budov. Štúdia je prínosná tiež pre genealogický výskum, keďže autor v hojnej miere popisuje rodinné vzťahy medzi jednotlivými šľachticmi.

Zborník predstavuje obsahovo ucelené dielo k dejinám 17. storočia na území Slovenska, i keď spoločenskému a najmä kultúrnemu vývoju je venovaný väčší priestor než politickým dejinám. Väčšia pozornosť mohla byť venovaná aj jazykovej úprave. Oceniť treba súpis použitej literatúry na konci celého diela, ako aj menný register. Záverom teda treba vyzdvihnúť prínos monografie pre historickú vedu, v ktorej sú zhrnuté doterajšie pramenné výskumy súčasnej generácie odborníkov na obdobie ranonovovekých dejín.

Mariana Kosmačová

ŠELEPEC, Jozef. *Rusínsko-ukrajinské ochotnícke divadlo na Slovensku (1919 – 1949)*. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2012. 95 s. ISBN 978-80-89614-01-1

Prirodzeným a určite správnym počínom Štátnej vedeckej knižnice (ŠVK) v Prešove je zameranie jej vedeckého záujmu aj na výskum slovanských etníc na Slovensku. Samozrejme, je aj pochopiteľné, že pri takejto orientácii viacerí jej pracovníci nemohli obísť dejinný vývoj rusínsko-ukrajinskej menšiny. Medzi popredných slavistov patrí bývalý zamestnanec ŠVK v Prešove Jozef Šelep, ktorý sa dlhodobo venuje problematike slovensko-ukrajinských vzťahov na poli politickom či spoločensko-kultúrnem, o čom svedčí jeho doterajšia publikačná činnosť. ŠVK v Prešove sa rozhodla zaradiť do svojho edičného plánu na rok 2012 vyda-

nie Šelepovej ostatnej práce pod názvom *Rusínsko-ukrajinské ochotnícke divadlo na Slovensku (1919 – 1949)*, čo bolo podľa nášho názoru jednoznačne dobrým krokom. Autor v nej mapuje konkrétnu časť kultúrneho vývinu rusínsko-ukrajinskej minority na Slovensku. Svoj pohľad zamerail na etapu troch desaťročí vo vývoji rusínsko-ukrajinského ochotníckeho divadla.

Práca vyšla v dvojazyčnom prevedení a ponúka čitateľskej verejnosti okrem zovšeobecňujúceho komentára k činnosti rusínsko-ukrajinských ochotníckych divadelníkov v rokoch 1919 – 1949 aj pomerne vzácny prehľad jednotlivých ochotníckych predstavení hraných na dedinách a v mestečkách na Slovensku, hlavne zoznam divadelných hier a ostatných scénických žánrov, pričom v niektorých prípadoch je uvedený aj autor divadelnej hry. Na základe týchto informácií a zoznamov si čitateľ môže vcelku dobre vytvoriť obraz o tematickom zameraní rusínsko-ukrajinských ochotníckych divadiel na Slovensku v uvedenom období.

Autor v tejto práci za medzník použil rok 1949, ktorý s nástupom iných politických pomerov v Československu, znamenal aj zlom vo vývoji rusínsko-ukrajinských ochotníckych divadiel. Už vznik profesionálneho Ukrajinského národného divadla v Prešove v roku 1945 znamenal vplyv na ich rozvoj. No, ako si všimol Jozef Šelep, s nástupom novej štátnej ideológie nastal aj mohutný ideový a tematický obrat v repertoároch ochotníckych divadiel. Niektoré hry boli považované za nepotrebné, či dokonca za reakčné a do popredia sa dostávali hlavne hry sovietskych autorov.

Podnetom pre napísanie práce bola pre autora Bibliografia článkov zo slovenských novín a časopisov 1918 – 1945 (Martin 1979) zahrňujúca o. i. aj problematiku divadla, filmu a rozhlasu na Slovensku. Vyše štyristostránkové dielo od Juraja Šerehija *Náčrt dejín ukrajinských divadiel Zakarpatskej Ukrajiny do roku 1945* (Prešov 1993) bolo pre autora rovnako inšpirujúce. Pomerne dôležitým zdrojom informácií bola pre J. Šelepca dobová rusínsko-ukrajinská tlač, ktorá mu ponúkla viacero článkov a správ o ochotníckych divadelných predstaveniach.

Vyzdvihnúť treba aj ten autorov počin, že do tejto publikácie zahrnul ochotnícke divadelné predstavenia pripravené a inscenované v Prahe. Ich realizáciu mali na starosti väčšinou rusínsko-ukrajinskí študenti pochádzajúci z východného Slovenska študujúci na rôznych pražských vysokých školách. Autor tým poukázal na jedno z ďalších, i keď určite menších, centier kultúrneho života tejto menšiny. Zároveň poznamenáva, že ich aktivity často patronátne zastrešovala pražská gréckokatolícka farnosť, kde sa v tom čase dosť výrazne angažoval Vasil Hopko.

Monografická práca Jozefa Šelepca s určitosťou ponúka solídny prehľad pre všetkých záujemcov o kultúrny život rusínsko-ukrajinskej menšiny na Slovensku a napĺňa tak túto hlavnú autorovu ambíciu.

Peter Koval'

KOLLÁROVÁ, Zuzana – ŠLAMPOVÁ, Martina. *V Tvojich rukách sú naše časy... História Evanjelickej a. v. cirkvi v Poprade - Veľkej.* Poprad : ViVit, s. r. o., 2013. 184 s. ISBN 978-8089264-77-3

Z pera popradských archivárook PhDr. Zuzany Kollárovej, PhD., a Ing. Martiny Šlampovej vyšla začiatkom roka 2013 publikácia, ktorou prispeli nielen ku poznaniu dejín Evanjelickej a. v. cirkvi vo Veľkej, ale aj cirkevného diania v mesťach na Spiši.

Publikácia je prehľadne rozdelená do siedmich kapitol. Prvá kapitola je venovaná histórii evanjelického cirkevného zboru vo Veľkej od roku 1552 po zánik nemeckej evanjelickej cirkvi v roku 1947 (**Zuzana Kollárová**). Myšlienky protestantizmu sa na Spiši šírili od začiatku 16. storočia. K evanjelickému náboženstvu sa tu pripojili skoro všetky obce a mestá. Veľká, ktorá je dnes súčasťou mesta Poprad, sa pripojila k evanjelickému náboženstvu pod vplyvom evanjelického farára Juraja Filkera 19. marca 1552. Pre vývoj evanjelickej cirkevnej správy na Slovensku mala mimoriadny význam synoda konaná v Žiline v roku 1610. Touto synodou sa zavŕšil vývoj Lutherovej reformácie takmer na celom Slovensku a utvorili sa samosprávne orgány evanjelickej cirkvi. Evanjelickú cirkevnú správu na Spiši sa podarilo dobudovať o štyri roky neskôr, na synode v Spišskom Podhradí v roku 1614. Najzložitejšia náboženská situácia bola v 13. spišských mestách založených v roku 1412 poľskému kráľovi Vladislavovi II. uhorským kráľom Žigmundom Luxemburským, medzi ktoré patrilo aj toto mesto.

Pod tlakom poľského i uhorského kráľovského dvora poľský starosta Heraklius Lubomirski vydal 17. marca 1674 dekrét, ktorým dal príkaz odstrániť evanjelických kňazov a zobrať im majetok. Zmiernenie represálií nastalo po roku 1772, keď boli spišské mestá z poľského zálohu vrátené Uhorsku a po uvedení Tolerančného patentu Jozefa II. v roku 1781. Toto umožnilo položiť základný kameň kostola vo Veľkej 14. apríla 1814, ktorý bol dostavaný v roku 1817. Po prvej svetovej vojne s prisťahovaním Slovákov do nemeckej Veľkej začali spory, ktoré boli vyriešené až vznikom nového slovenského cirkevného zboru a odchodom Nemcov po skončení druhej svetovej vojny.

Druhá kapitola podrobne opisuje šírenie pelikánovského hnutia vo Veľkej (**Martina Šlampová**). V roku 1920 vyslanec Slovenskej evanjelickej luteránskej synody v USA Ján Pelikán založil vo Veľkej Slobodnú evanjelicko-luteránsku synodu najmä pre slovensky hovoriacich veriacich. Nedostatok vlastných kňazov bol prekážkou, ktorá stála v ceste rozširovaní pelikánovského hnutia na Slovensku. Po odchode Jaroslava Pelikána a Jozefa Kuchárika z Veľkej, ktorí boli povolaní späť do USA, ostala cirkev bez kazateľa. Ich nástupcom sa stal Ján Somora. Synoda vo Veľkej bola suverénnym zborom, financovaným výlučne z dobrovoľných mesačných príspevkov svojich členov, bez nárokov na podporu od štátu. Vyžadovala sa prísna cirkevná disciplína. Zbor zanikol po smrti Jána Somoru v roku 1968.

Slovenskému evanjelickému a. v. cirkevnému zboru v Poprade-Veľkej je venovaná tretia kapitola (**M. Šlampová**). Tá časť Slovákov, ktorá sa nepridala k misijnej americ-

kej synode alebo neprestúpila k rozrastajúcej sa baptistickej cirkvi, sa naďalej dožadovala svojich práv v rámci nemeckého evanjelického cirkevného zboru. Vo Veľkej pôsobili dvaja farári: Tobiáš Fischl bol evanjelickým farárom nemeckej evanjelickej a. v. cirkvi a Juraj Raab bol misijným farárom Východného dištriktu so sídlom vo Veľkej a vykonával slovenské bohoslužby. Začal tu pôsobiť v roku 1929. Dovtedy do Veľkej prichádzal na bohoslužby raz mesačne seniorálny kaplán z Ružomberka Michal Lúčanský. Medzi slovenskými a nemeckými evanjelikmi však panovalo napätie. Dňa 16. júna 1940 sa zbor rozdelil na dva samostatné zbory – slovenský a nemecký. Obvod slovenského zboru sa rozprestieral na území nemeckých zborov Veľká, Poprad, Stráže, Spišská Sobota, Matejovce, Veľký Slavkov a Mlynica (spolu s tatranskými osadami).

V štvrtej kapitole si súčasný evanjelický farár vo Veľkej **Jozef Vereščák** spomína na svoj príchod do cirkevného zboru v roku 1992 a na svoje pôsobenie až do súčasnosti.

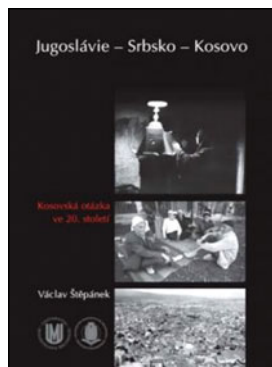
Piata kapitola je venovaná sporu o užívanie zvonov (**M. Šlampová**). Evanjelici vo Veľkej viedli niekoľko desiatok rokov trvajúci spor s rímskokatolíckou cirkvou o užívanie zvonov, ktorý bol urovnaný až v roku 1953, podpísaním spoločnej dohody. Definitívne bol vyriešený v roku 2005, keď boli v evanjelickom kostole inštalované digitálne zvony.

Náboženské spolky sa spomínajú v šiestej kapitole (**M. Šlampová**). V rokoch 1931 – 1949 existoval vo Veľkej náboženský spolok Zväz evanjelickej mládeže (SEM). Tento združoval pokonfirmačnú mládež. Od roku 1941 existoval vo Veľkej aj DEM – dorast, ktorý združoval predkonfirmačnú mládež. V roku 1936 začal svoju činnosť spolok Slovenská evanjelická jednota. Náboženské spolky neboli v súlade s novým spoločenským zriadením po februári 1948. Vládnuca komunistická strana postupne oslabovala, a nakoniec zakázala činnosť týchto spolkov. Slovenská evanjelická jednota mala v roku 1951 85 členov. Bola rozpustená k 30. septembru 1951 a ďalšiu činnosť už nevyvíjala.

V poslednej kapitole autorky sústredili aj biografické údaje kňazov, ktorí tvorili dejiny cirkevného zboru Evanjelickej a. v. cirkvi vo Veľkej a doplnili ich fotografiami, aby ani budúce generácie na nich nezabudli. Prílohu tvorí súčasný život cirkevného zboru (1993 – 2012). Kniha je pre čitateľa atraktívna aj tým, že texty dopĺňa množstvo dobových aj súčasných fotografií a archívnych dokumentov.

Profesor Ján Kvačala vo svojej práci Dejiny reformácie na Slovensku, ktorú môžeme vnímať ako jeden zo základných prameňov pri štúdiu danej témy, napísal: *„Cirkevné dejiny krajské sú čiastkou všeobecných, dejiny provinciálne svetových; každé dielo slúži podľa svojej ceny, povzneseniu celej vedy.“* Plnofarebná publikácia *V Tvojich rukách sú naše časy...* o histórii cirkevného zboru Evanjelickej a. v. cirkvi vo Veľkej je veľkým prínosom pre výskum dejín evanjelikov, a to nielen na Spiši.

Božena Malovcová

Kosovo (resp. Republika e Kosovës) – štát o rozlohe 10 908 km², nachádzajúci sa na území medzi Srbskom a Albánskom, bez výraznej priemyselnej, finančnej či nerastnej základne a napriek tomu nesmierne dôležitý pre Srbov, no rovnako však pre Albáncov. Prečo? Prečo zohralo toto na prvý pohľad bezvýznamné územie takú dôležitú historickú, kultúrnu a spoločenskú úlohu v dejinách Srbska, Albánska, bývalej Juhoslávie, Balkánu, no po r. 2008, keď sa jednostranným vyhlásením nezávislosti stalo samostatným štátom? Odpovede na tieto i mnoho ďalších kľúčových otázok ponúka rozsiahla monografia českého historika a balkanistu Václava Štěpánka, ktorý vo svojej práci s názvom

Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století popisuje veľmi dôležité a turbulentné obdobie dejín Kosova od formovania tzv. Prizrenskej (Albánskej) ligy a veľkých vystahovaleckých vĺn na prelome 19. a 20. storočia až po udalosti rokov 1989/90, keď v Kosove dochádza k vytvoreniu politickej plurality a zrušeniu kosovskej autonómie. Predkladaná monografia opisuje snahy o riešenie tohto tzv. kosovského problému v priebehu 20. storočia v kontexte náročného spolužitia väčšinového albánskeho a minoritného srbského obyvateľstva a už samotný názov predpovedá trojjediný konflikt. Kniha podáva predovšetkým obraz komunistických snáh o sanáciu kosovskej otázky, podrobne ale reflektuje aj históriu dejov spojených s Kosovom v medzivojnovnej kráľovskej Juhoslávii a počas druhej svetovej vojny. Ešte predtým než pristúpime bližšie k samotnej publikácii je aspoň v skratke dôležité predstaviť aj autora tejto no i mnohých ďalších monografií, štúdií a odborných článkov venujúcich sa otázke Kosova, i širších balkánskych súvislostí doc. PhDr. Václava Štěpánka, Ph.D. Václav Štěpánek (1959) momentálne prednáša na Ústave slavistiky FF MU – jeho pedagogické aktivity sú

- 1 Ide napríklad o práce: ŠTĚPÁNEK, Václav. Ruská velmocenská politika na Balkáně v 90. letech 20. století. In *Evropské areály a metodologie (Rusko, střední Evropa, Balkán a Skandinávie)*. Vyd. 1. Brno : Masarykova univerzita, 2011, s. 299-304. ISBN 978-80-210-5434-9; ŠTĚPÁNEK, Václav. Problém kolonizace Kosova a Metochie v letech 1918 – 1945. In *Studia historica Brunensia*. Brno : Masarykova univerzita, 2010, roč. 57, č. 2, s. 77-105. ISSN 1803-7429; ŠTĚPÁNEK, Václav. Vznik kosovsko-metochijské autonomie a problémy jejího rozvoje do roku 1966. In *Slovanské historické studie*, Praha – Brno : Historický ústav AV ČR, 2009, roč. 34, č. 1, s. 95-126. ISSN 0081-007X; ŠTĚPÁNEK, Václav. Nezávislost nebo autonomie. Politický boj o nový status Kosova a jeho vliv na destabilizaci Makedonie. In *Studia macedonica. Sborník referátů přednesených na 4. česko-makedonské konferenci ve dnech 10. až 13. června 2007 v Brně*. 1. vyd. Brno : Společnost přátel jižních Slovanů v České republice, 2008, s. 270-281. ISBN 978-80-7326-126-9; ŠTĚPÁNEK, Václav. Osídla etnofiletismu: Srbská pravoslavná církev v zajetí kosovského mýtu. In *Studia historica brunensia*, Brno, Masarykova univerzita, 2007, roč. 53/2006, č.1, s. 117-132, ISSN 0231-7710; ŠTĚPÁNEK, Václav. Česká kolonizace Banátské vojenské hranice na území srbsko-banátského hraničářského pluku. In *Od Moravy k Moravě. Z historie česko-srbských vztahů v 19. a 20. století*. Vyd. 1. Brno : Maticе moravská a Maticе srbská, 2005, s. 65-91. ISBN 80-86488-18-7; ŠTĚPÁNEK, Václav. *Zápisky z doby bombardování*. Brno : Společnost přátel jižních Slovanů, 1999, 55 s.

späté s dejinami juhoslovanských literatúr, históriou a kultúrou juhoslovanských národov, politologickými aspektmi moderných dejín juhoslovanských národov i novodobými dejinami juhoslovanských národov. Svoj vedecký výskum orientuje na dejiny balkánskych národov 19. a 20. storočia, problematiku rozpadu Juhoslávie a kosovskej otázky, dejiny juhoslovanských literatúr a vybrané problémy balkánskej etnológie (pastierstvo, sídla atď.). Nemožno pri komplexnom obraze vedeckého záberu Václava Štepánka opomenúť výskum moravskej regionálnej historiografie – je spoluautorom a editorom 12 knížiek o dejinách juhomoravských obcí. Okrem iného je i členom Matice moravskej a Srbskej slavistickej spoločnosti. K mimoriadnemu autorovmu rozhľadu v problematike prispelo aj jeho šesťročné (v r. 1996 – 2002) pôsobenie na Filologickej fakulte Belehradskej univerzity.

Autor vo svojej práci okrem širokého spektra sekundárnej literatúry, dokumentačných prehľadov, memoárov či internetových zdrojov využil v širokej miere i nepublikované archívne pramene. Z viacerých relevantných archívov ako napr. Archív Juhoslávie, Diplomatický archív ministerstva zahraničia, Archív Josipa Broza Tita, Archív Srbska, Archív kosovskej autonómie (srb. Архив Косова и Метохије), ktorý bol v roku 1999 narýchlo čiastočne prevezený do Nišu (nie je ho však v súčasnej dobe možné využívať), sa autor zamerail hlavne na Archív Srbska (srb. *Архив Србије*²) a jeho fond Ústredného výboru Zväzu komunistov Srbska 1966 – 1990 (s presahom približne do roku 1963). Václav Štěpánek využil okrem primárnych prameňov i kľúčové edície publikovaných prameňov ako napríklad – zbierku dokumentov charakterizujúcich kľúčové etapy vývoja Juhoslávie editorov Branka Petranovića a Momčila Zečevića *Jugoslavijska 1918—1988. Tematska zbirka dokumenata*, (Belehrad 1988), materiály o komunistickom odboji počas druhej svetovej vojny a vzniku povojnovej Juhoslávie zhromaždil Slobodan Nešović v edícii *Stvaranje nove Jugoslavije 1941—1945*, (Belehrad 1981), dôležitá je i práca bývalého riaditeľa Archívu Juhoslávie Jovana P. Popovića – *Dokumenti za istoriju Jugoslavije: Četvrti sednica CK SKJ – Brnjski plenium*, (Belehrad 1999), významným počínom použitým v práci je i *Raspeto Kosovo*, (Belehrad 2006) editora Peru Simića. Čo sa týka odborných prác monografického charakteru široká škála prác juhoslovanskej proveniencie je doplnená publikáciami anglo-amerického pôvodu, západoeurópskeho, albánskeho, no autor nezabúda ani na českú historiografiu venujúcu sa problematike balkánskych dejín. Autorov pohľad na dejiny Kosova v rámci širšieho kontextu Juhoslávie či Srbska je objektívny, samozrejme, ak hodnotíme jeho názory z pozície občana českej republiky a EÚ, vyhýba sa idealizovaniu jednej alebo druhej strany, čo sa viacerým historikom západoeurópskej proveniencie nedarí, možno spomenúť napr. Noela R. Malcolma (1956) a jeho prácu *Kosovo. A Short History*.³ Autorove pragmatické pohľady možno nájsť

2 Archív Srbska v Belehrade, Архив Србије, Карнегијева 2, 11000 Београд, Србија телефон: +381 11 3370 781; e mail: office@archives.org.rs. Dostupné na: <<http://www.archives.org.rs/41443e43c>>.

3 Pozri bližšie: MALCOLM, Noel. *Kosovo. A Short History*. Londýn : MacMillan Publishing, 1998. 492 s. ISBN 0-333-66613-5; resp. recenzia na túto publikáciu od renomovaného srbského historika EKMEČIĆ, Milorad. *Historiography by the garb only. Response to the book of Noel Malcolm Kosovo – A Short History*. Belehrad : Serbian Academy of Sciences and Arts, 2000. [on-line]. [cit.2012-09-18]. Dostupné na internete: <<http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/malcolm/mekmecic-garb.html>>.

napr. pri pohľade na možné spoločné riešenie kosovskej otázky na začiatku 90. rokov 20. storočia, jasne formulovanej analýzy tzv. etnonacionalizmu, kde autor poukazuje jednoznačne na zneužívanie nacionalistickej karty všetkými národmi bývalej Juhoslávie, nie ako sa častokrát mylne hovorí iba o gradácii srbského nacionalizmu a s ním spojenej myšlienky tzv. Veľkého Srbska⁴. Autor odsudzuje akékoľvek prejavy extrémizmu či už na jednej alebo druhej strane – srbskej či albánskej. Takýmto spôsobom autor jasne naznačuje svoj pocit, že práve v dnešnej dobe je potrebné o tomto probléme písať, postupovať vedecky a nie jednostranne a nekriticky selektovať fakty. Štruktúra samotnej práce je detailne členená na jednotlivé tematické celky (bez číselného označenia), ktoré sa rozvetvujú na menšie kapitoly a podkapitoly. Prvý celok, ktorý nasleduje po úvode nesie názov *Kosovo a Metochie na počátku 20. století: Obyvatelstvo a jeho migrace*, kde sa autor venuje podmienkam vytvorenia tzv. Prizrenskej ligy r. 1878, ktorá mala zamedziť rozdeleniu albánskeho etnického priestoru po Berlínskom kongrese, aj s kratším exkurzom do minulosti Kosova, kde pripomína najdôležitejšie udalosti dejín. Taktiež ponúka i etnickú, náboženskú a sociálnu štruktúru obyvateľov Kosova na prelome 19. a 20. storočia. Nasledujúci celok je označený ako *Kosovská otázka a Kráľovství Srbů, Charvátů a Slovinců*, kde autor poukazuje na problémy a východiská riešenia kosovskej otázky v medzivojnovom období. Zaujímavý je fakt o počte obyvateľov na území Kosova a Metochie⁵ v r. 1939. Z celkového počtu 654 017 obyvateľov bolo slovanského pôvodu 222 190 (34,4%) a neslovanské, kde okrem Albáncov patrili aj Turci a Rómovia, 422 827 (65,6%)⁶. Nasleduje tematický celok *Druhá světová válka na Kosovu*, ktorý popisuje mimoriadne búrlivé obdobie dejín skúmaného regiónu, počas ktorého bolo Kosovo rozdelené medzi nemeckú a taliansku okupačnú zónu. Autor sa v tejto časti venuje i odboju a partizánskemu hnutiu v Kosove. Prelomom v dejinnom vývoji Kosova je vytvorenie kosovskej autonómie v roku 1945, keď začal platiť Zákon o založení a organizácii Autonómneho kosovsko-metochijského kraja s najvyšším orgánom – krajským národným výborom. Túto etapu mapuje celok s názvom *Vznik kosovské autonomie*, tu sa autor venuje i jednotlivým názorom, diskusiám a dilemám sprevádzajúcim predchádzajúcu udalosť. Nasledujú *Autonomie pod obruči státní bezpečnosti a Kosovská každodennost a její úskalí*. Tu by som vyzdvihol hlavne zaujímavú kapitolu s názvom *Akce shromažďování zbraní*, kde autor poukazuje na proces odzbrojovania kosovských Albáncov (zbraň bola vždy súčasťou ich

4 ŠTĚPÁNEK, Václav. *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Vyd. 1. Brno : Masarykova univerzita, 2011, s. 356-359, 435-436.

5 Srbsky Metohija (alb. *Rrafshi i Dukagjinit*) predstavuje juhozápadné územie Kosova s centrami ako Peć, Đakovica, alebo Dečani. R. 1974 bol definitívne vypustený termín Metohija (dovtedy hovoríme o Autonómnom kosovsko-metochijskom kraji (1945), Kosovsko-metochijskej autonómnej oblasti (1963) a Kosovskej autonómnej oblasti (1968)) a označenie celej bolo iba Kosovo. Situácia sa zmenila po r. 1989, keď Milošević presadil obmedzenie autonómie i zmenu názvu. Pozri bližšie: MIHAILOVIČ, Kosta. *Kosovo and Metohija: past, present, future : papers presented at the International Scholarly Meeting held at the Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, March 16-18, 2006*. Belehrad : Srbská akademie vied a umení, 2006, s. 211.

6 ŠTĚPÁNEK, Václav. *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Vyd. 1. Brno : Masarykova univerzita, 2011, s. 77.

identity) od r. 1954/55 avšak s pochybným výsledkom, keďže ešte r. 1966 evidovali miestne úrady 15 000 legálne držaných zbraní. Zaujímavé informácie sa čitateľ dozvie aj v podkapitole *Demografické ukazatele a problémy*, kde autor podrobne analyzuje príčiny albánskej demografickej explózie. Dramatické zmeny vo vzťahu juhoslovanského štátu k albánskej menšine opisuje celok nazvaný *Brionské plénum*, a to podľa významnej udalosti – 4. mimoriadneho zasadnutia pléna Zväzu komunistov Juhoslávie, ktoré sa odohralo r. 1966 na ostrovoch Brioni v hoteli Istra. Táto udalosť bola svedkom i pádu Aleksandra Rankovića, považovaného za Titovho nástupcu. Špeciálne by som chcel upozorniť na podkapitolu s názvom *Do deseti let se vystěhují všichni Srbové...*, kde autor poukazuje na postupnú eskaláciu napätia a zdvíhania sa vlny šovinizmu voči srbskej a čiernohorskej menšine (začiatok 50 rokov). Tematický celok s názvom *Ideologizované princípy etnické dominace* predstavuje analýzu medzietnických rozporov z hľadiska dominancie jedného z prítomných etník, ktoré autor rozdeľuje do troch fáz – prvá r. 1945 – 1966, pre ktorú je z hľadiska albánskeho charakteristická srbská dominancia. Etnicita je teda v tomto období až v druhom pláne (ak vôbec), dôležitejšie je tu rozdelenie spoločnosti na nepriateľov a priateľov komunizmu; druhá r. 1966 – 1987, keď už od začiatku 60. rokov sa začalo srbské a čiernohorské obyvateľstvo v mnohých ohľadoch cítiť diskriminované; tretia od r. 1987, keď dochádza k tlakom na obmedzenie kosovskej autonómie⁷. Decentralizačné tendencie v Juhoslávii opisuje celok *Kosovo jako republika?*, kontext prepuknutia krízy v Kosove približuje podkapitola *Demonstrace roku 1968*, kde spoločnosť reagovala na premenovanie autonómie z Kosova a Metochije na Kosovo – Kosova. Výraznú zmenu v súvislosti s dejinami Kosova opisuje celok *Ústavní změny ve prospěch posilování autonomie*, no presnejšie podkapitola *Konfederativní ústava*, kde autor načrtáva vznik tzv. konfederatívnej ústavy z roku 1974, ktorá bola výsledkom novelizačného hnutia z rokov 1967 – 1971, jej výsledkom bolo posilnenie autonómnych oblastí a de facto Kosovo bolo povýšené na úroveň zväzových republík – z názvu bolo vypustená Metochia (srb. Socijalistička Autonomna Pokrajina Kosovo). Vyzdvihujem i autorov objektívny pohľad na srbský kosovský mýtus, značne spolitizovaný a zideologizovaný na začiatku 80-tych rokov 20. storočia (v rámci podkapitoly *Kosovský kult*). Nasledujúce kapitoly už opisujú udalosti po smrti Josipa Broza Tita – teda po 4. máji 1980. Snaha o revíziu kosovskej otázky bola otvorená čoskoro po Titovej smrti r. 1981, o týchto udalostiach pojednáva celok *My jsme Albánci, ne Jugoslávci – demonstrace 1981*. V kontexte nastupujúceho srbského nacionalizmu, resp. pohľadu na problém Kosovo by som poukázal hlavne na celky s názvom *Memorandum SANU a Nikdo Vás nesmí bít...* Memorandum SANU⁸ predstavuje kľúčový míľnik v dejinách Srbska, nie však z hľadiska štátneho, ale ideologického. Dôležitou súčasťou memoranda bolo i poukázanie na nelichotivú situáciu Srbov žijúcich v Kosove, Chorvátsku a Vojvodine. Druhá zmienená kapitola poukazuje na udalosť, ktorá pomohla, šéfovi srbských komunistov Slobodanovi Miloševićovi ka-

7 ŠTĚPÁNEK, Václav. *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Vyd.1. Brno : Masarykova univerzita, 2011, s. 215-216.

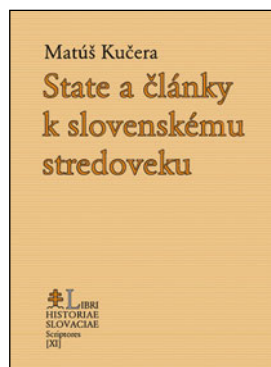
8 Srbská Akadémia Vied a Umení v Belehrade, Српска академија наука и уметности, Кнез Михаилова 35 11001 Београд, (011) 2027-200, sasadir@sanu.ac.rs, Dostupné na: <<http://www.sanu.ac.rs/>>.

tapultovať sa do politického čela – prejav na Kosovom poli 24. apríla 1987 a s ním súvisiace udalosti. Autor zaujímavým spôsobom opisuje i situáciu okolo pamätnej vety Miloševića: „Nikto Vás nesmie biť...“, ktorá možno nie úplne cielene vyznela ako jeho snaha bojovať za práva kosovských Srbov. Čo sa týka samotného prejavu na Kosovom poli, autor veľmi presne poukazuje na nesprávnu interpretáciu politikovho prejavu ako počiatku srbského nacionalizmu v srbskom politickom vedení (táto téza bola i súčasťou haagskej obžaloby). Celky, ktoré nasledujú – *Nová platforma o Kosovu*, *VIII. zasedání ÚV SKS*, „*Antibyrokratická revoluce*“ a *Zánik Svazu komunistů Jugoslávie* prekladajú obraz o vývoji kosovskej otázky a snáh o jej vyriešenie až do r. 1990, keď 7. 9. 1990 vyhlásili poslanci rozpusteného kosovského parlamentu Ústavu Republiky Kosovo a prezidentom mal byť symbol kosovskej nenásilnej rezistencie Ibrahim Rugova (celok s názvom *Stínová republika*).

Práca je doplnená podrobným poznámkovým aparátom, zoznamom skratiek, epilógom, záverom, anglickým resumé, zoznamom prameňov a literatúry i menným registrom. Istým drobným nedostatkom je chýbajúca obrazová príloha, ktorá by mohla čitateľovi detailnejšie priblížiť región Kosova so všetkými jeho špecifikami a pomôcť mu vcítiť sa do popisovanej atmosféry kľúčových dejinných udalostí, no keďže autor koncipoval túto publikáciu ako rýdzo vedeckú prácu možno mu tento nedostatok bez problémov odpustiť. Publikácia *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století, je prelomovým dílem nielen v českém či slovenském, ale dovolím si povedať i stredo-európskom priestore, a preto ju možno jednoznačne odporúčať každému študentovi, ktorému by Kosovo učarovalo ako kedysi mne samému, ešte predtým autorovi a možno s pomocou tejto knihy učaruje aj ďalším pokračovateľom tradície výskumu tohto regiónu.*

Maroš Melichárek

KUČERA, Matúš. *State a články k slovenskému stredoveku*. Zost. Martin Homza. Bratislava : Post Scriptum, 2012. 422 s. ISBN 978-80-89567-10-2

Medzi popredných slovenských historikov staršej generácie a zakladajúcich členov slovenskej medievistiky patrí aj Matúš Kučera, ktorý v októbri roka 2012 oslávil svoje okrúhle jubileum 80 rokov. Pri tejto príležitosti sa Martin Homza z Katedry slovenských dejín FF UK rozhodol oceniť a poctiť jeho celoživotný prínos na poli slovenskej histórie knižným spracovaním jeho pôvodných vedeckých článkov, esejí a úvah, ktoré odznali z úst profesora Kučeru, resp. boli publikované v rôznych vedeckých periodikách (*Historický časopis*, *Historica*, *Archeologia Historica*) medzi rokmi 1958 – 2011. Predkladaná publikácia, ktorá zaiste obohacuje slovenskú historickú obec, vyšla pod názvom *State a články*

k slovenskému stredoveku vo vydavateľstve Post Scriptum v spolupráci s Libri Historiae v roku 2012.

Dielo je rozdelené do štyroch obsiahlych častí mapujúcich štyri záujmové vedecké oblasti prof. Matúša Kučeru, týkajúce sa koncepcie slovenských dejín, slovenskej

historiografie, hospodárskych a sociálnych dejín slovenského stredoveku a napokon slovensko-poľských vzťahov v období stredoveku. Prvá kapitola s názvom *O koncepcii slovenských dejín* (s. 19-131) pracuje s otázkou historického vedomia starých Slovákov. M. Kučera sa v nej usiluje na príklade dvoch významných historických prác uhorskej historiografie nie hoci o ucelený, ale o čiastkový, ale završenejší dôležitý osobný pohľad zrelého historika sledujúci problematiku vzniku historického vedomia Slovákov. Veľmi dôležitou sa v tejto spojitosti ukazuje aj otázka ich historického pôvodu. Vnímanie slovenskej zložky spoločnosti, ktorá mala silný a jasný hlas v uhorskej feudálnej stredovekej a ranonovovekej spoločnosti vykresluje z hľadiska tzv. informovanosti, resp. písaní o „prvých Slovákoch“ na príklade starej uhorskej historiografie 17. storočia, analýzou diela Jakuba Jakobeja *Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota*, ktoré bolo jednak básnickou adaptáciou jeho známejšieho *Viva gentis Slavonicae delineatio*, a zároveň adaptáciou básne českého spisovateľa Václava Klementa Žebráckého. Podľa prof. Kučeru *Gentis Slavonicae* je síce nevelkou prácou, „no súčasne ju treba považovať za hlas, ktorý znamená počiatok slovenského barokového historizmu, lebo vyzdvihla históriu ako vážny prvok vo vznikajúcej ideológii slovenskej národnosti“ (s. 22). M. Kučera veľmi zaujímavo a výstižne hodnotí vývoj historického vedomia Slovákov a tiež moravského historizmu aj z pohľadu analýzy práce uhorského kronikára Anonyma v diele o tzv. slávnych činoch starých Maďarov *Gesta hungarorum*, tak ako Anonymus sebe vlastným spôsobom o jednotlivých etnikách, žijúcich v hornom Uhorsku informoval. Pomerne veľká časť v rámci prvej state publikácie (s. 45-131) sa venuje obdobiu Veľkej Moravy, ako teritoriálnemu podložiu, na ktorom sa formovalo nové slovenské etnikum. Čitateľovi sa tak približuje krátky letný pohľad, konfrontovaný s výsledkami slovenskej archeológie, ktorý poukazuje na celkom odlišný proces etablovania sa Slovanov v priestore starej rímskej kolónie Panónie a prostredia Potisia (s. 55). Vcelku „hutne“ a široko rozpráva o osobitostiach Veľkej Moravy, Avarskom kaganáte a „spolužití“ Slovanov a Avarov na základe poznatkov z Fredegarovej kroniky. Kapitulu napokon uzatvára hodnotením historického podložia, z ktorého sa rodila a uchovávala veľkomoravská tradícia v uhorskom štáte. Rovnako tu nechýba ani hodnotenie diel slovenskej historiografie 18. storočia (Papánek, Bernolák), ktoré zvečňovali veľkomoravskú tradíciu.

Druhá kapitola *Slovenská historiografia* (s. 134-177) sa zameriava na prácu osobností, ako František Vítazoslav Sasínek, Pavol Jozef Šafárik, či český archeológ Ján Eisner, ktorí vryli slovenskej historiografii, každý v inom období, celkom osobitný charakter. Všetci sa venovali rozboru tzv. autochtónnej teórie o pôvode Slovákov a otázke Slovanov. Ján Eisner túto teóriu odmieta, aby sa neskôr po ním preskúmaných archeologických lokalitách zameril na tzv. migračnú teóriu. V podkapitole o Pavlovi Jozefovi Šafárikovi autor hľadá odpoveď na otázku ako sa v Slovanových starožitnostiach prezentujú počiatky Slovenska a Slovákov (s. 168). Podľa prof. Kučeru Šafárikom nastolený problém o etnogenéze Slovanov stále nie je dostatočne uzavretý (s. 174). M. Kučera si skutočne dal tú námahu, aby historickú prácu a jej význam podrobne čitateľovi priblížil.

Najobsiahlejšia časť práce, čo sa týka počtu strán aj vedeckých rozpráv, sa venuje hospodárskym a sociálnym dejinám slovenského stredoveku ako ťažiskovým témam prof. Kučeru (s. 180-321). V tejto kapitole sa záujem najskôr sústreďuje na *dušníkov*, evidovaných v uhorských prameňoch od 12. storočia pod ich latinským ek-

vivalentom ako *obsequiatores, exequiales* (s. 181-199). Slovanskí dušníci ako neslobodné obyvateľstvo darované cirkvi feudálom-donátorom, patrili k najstaršej spoločenskej skupine nielen v rámci veľkomoravskej spoločnosti, ale aj na našom území. Pojem dušník patrí k špecifikám Veľkej Moravy, ktorý poukazuje jednak na triednu diferencovanosť veľkomoravskej spoločnosti, ako aj na rozvinutý systém kresťanských inštitúcií. Jazykovú predlohu tento slovanský termín nachádzal vo sfére byzantskej spoločnosti.

Sociálna štruktúra obyvateľstva Slovenska v 10. – 12. storočí (s. 200-262), *Genéza miest na Slovensku* (s. 263-285), *Marxove Grundrisse a problém spoločensko-ekonomickej formácie* (s. 286-309), *Základné problémy rozvrstvenia poddaných na Slovensku do 14. storočia* (s. 310-321) patria k ďalším diskutovaným témam uvedenej kapitoly. V časti o sociálnej stratifikácii uhorskej spoločnosti na Slovensku autor poukazuje, s výnimkou Ratkošových prác, na absenciu ucelenej syntézy k tejto téme. Ide o jeho čiastkový pokus poznať niektoré základné javy zložitého problému vnútornej diverzifikácie ranostredovekej spoločnosti na Slovensku. Podľa M. Kučeru veľký primát v spracovaní témy zaznamenala najskôr slovenská historiografia v osobe A. F. Kollára, ktorý sa pokúsil analyzovať uhorskú spoločnosť. Kollárova práca, záujmom o dejiny poddanského ľudu a venujúca pozornosť nešľachtickému služobnému obyvateľstvu 10. – 13. storočia, ostala neprekonateľnou až do 20. storočia. Navzdory tomu maďarská historiografia v období 19. storočia stále v sebe vedecky živila myšlienku o otrockej závislosti slovanského a iného obyvateľstva, ktoré sa dostalo do područia starých Maďarov po obsadení Podunajska v 9. – 10. storočí. V maďarskej historiografii v 50. rokoch 20. storočia táto koncepcia dožívala v osobe historika Gy. Györfyho. K celkovému objasneniu otázky podľa M. Kučera nie je možné vyvodiť jednoznačné odpovede. Je potrebné urobiť dôkladnejšiu analýzu celého uhorského pramenného materiálu, nielen teritoriálne previazaného so Slovenskom. Výskumy posledných rokov podľa zakladateľa slovenskej medievistiky však naznačili a potvrdili dávno známu pravdu, že prvotnopospolné rodové vzťahy v rodiacej sa uhorskej spoločnosti a reprezentované najskôr staromaďarským etnikom sa budovali na platforme dožívajúcich veľkomoravských prežitkov.

Obdobie 8. – 13. storočia znamená transformáciu staršieho sídliskového typu osídlenia na novú ekonomicko-politickú jednotku reprezentovanú pojmom v stredovekom svete mesto. V *Genéze miest na Slovensku* (s. 263-285) prof. Kučera sleduje päť základných vývojových okruhov k pochopeniu genézy miest v stredoveku: historický obsah pojmu mesto a terminologické zvláštnosti použitia tohto pojmu, sídliskové znaky mesta a sociálny život v nich obsiahnutých, hospodárske podmienky formovania stredovekého mesta, topografia formujúca sa od stredovekého mesta a napokon právne základy mesta. Autor zdôrazňuje fakt, že základné mestské privilégiom už len potvrdzovalo a právne uzatváralo mestotvorný proces, privilégiom sa teda mestský život nezačína. V našom prostredí sa tieto veľké revolučné zmeny odohrali najviac azda v období 13. storočia.

State a články k slovenskému stredoveku obsahujú aj dva krátke príspevky, jeden zameraný na marxistické učenie o spoločensko-ekonomickej formácii a jej prínose (s. 286-309), druhý na *Základné problémy rozvrstvenia poddaných na Slovensku do 14. storočia*. (s. 310-319). V prvom autor hodnotí fakt, že Marxova koncepcia usporiadania spoločnosti sa stala revolúciou v dovtedajšom chápaní vývoja spoločnosti,

v ktorej zákony pohybu a chod spoločnosti záviseli a boli založené nie na ľudských činiteľoch, ale na jednote výrobných síl a výrobných vzťahov. V druhom príspevku výklady M. Kučeru ukazujú, že pre pochopenie rozvrstvenia poddaného, závislého obyvateľstva, ktoré malo najväčšie zastúpenie, čo sa týka kvantity v uhorskej feudálnej spoločnosti musíme poznať pomerne presne problém vlastníckych vzťahov voči pôde, ako základnému výrobnému prostriedku. Hlavnú pramennú východiskovú bázu pre tento typ výskumu tvoria pramene písomnej povahy, medzi nimi i *leges Ladislai* a *leges Kolomani*, Verbóciho *Opus Tripartitum* a v nich zachovaná sústava latinských názvov, označujúcich rôzne závislé teda poddanské skupiny obyvateľstva.

State a články autor napokon uzatvára vo svojej štvrtej kapitole, obsahovo najkratšej dvoma príspevkami. Príspevok *Slováci a Poliaci v minulosti* (s. 322-373) analyzuje problematiku slovensko-poľských vzťahov s cieľom jednak kriticky nazrieť do historického výskumu oboch štátov v otázke ich spoločnej minulosti, ako aj podať na ňu nový aktualizovaný pohľad vo vzájomnej slovensko-poľskej otázke ako politickej, tak hospodárskej, sociálnej a kultúrnej (s. 325-373). Autor preto prináša praktickú sondu do rozboru vydaných publikácií prác poľských historikov, ako A. Miškoviča, W. Semkowicza, I. Kniesza, J. Dabrowskeho, A. Divéky, ktorá ukazuje, že tento problém je stále aktuálny, keďže, s výnimkou niekoľkých, sa takmer všetky práce výlučne zameriavali skôr na oblasť lukratívneho poľsko-slovenského pohraničia. Ucelená syntéza v tomto prípade abscentuje. Samotný záver už prináleží pohľadu na život a dielo poľského stredovekého kronikára Jána Długosza z Niedzielska, ktorý položil základy poľskej stredovekej historiografie (s. 374 – 404). Osoba Jána Długosza nenechala bokom ani vzťahy Poľska a okolitých susediacich celkov. Preto M. Kučera zvlášť kladie čitateľovi na srdce tú časť Długoszovej práce, ktorá sa dotýkala slovensko-poľských vzťahov. Długosz veľmi dobré zvládol vo svojom historickom diele problematiku horopisu i vodopisu z oboch strán Tatier. Pri písaní o vzájomných prihraničných vzťahoch veľmi dobre poznal a čerpal aj z dostupných uhorských prameňov, ako: *Malá i Velká Legenda o sv. Štefanovi*, *Legenda o sv. Svoradovi a Benediktovi*, *Legenda o sv. Imrichovi* a z ďalších. Pozná a veľmi dobre vykresľuje etnický kolorit a obraz Uhorska, keďže mu nie sú neznáme ani také pojmy ako Panónia ako najstaršie sídlo Slovanov („*najstarsze i najpierwszej Slowian siedzibie*“), *Hungari* a podobne. Rovnako ako vynikajúci znalec topografie pozná miestne názvy nielen na slovensko-poľskom pomedzí, ale aj slovenskej časti Uhorska. V závere príspevku prof. M. Kučera poukazuje na problém nedocenenia tohto významného prameňa historickou odbornou verejnosťou pri výskume dejín Slovenska a vyslovuje sa za názor, že pre poznanie slovensko-poľských vzťahov nesmie slovenská historiografia tento významný zdroj historických informácií do budúcnosti opomenúť.

Publikáciu *State a články k slovenskému stredoveku* napokon uzatvára výberová bibliografia prof. Matúša Kučeru, ktorú dopĺňa obrazová príloha, zachytávajúca jeho detstvo, školské roky, významné udelené ocenenia, ako aj pôsobenie na univerzite.

Lukáš Rendek

JAKUBČIN, Pavol. *Pastieri v osídlach moci – Komunistický režim a katolícki kňazi na Slovensku 1948 – 1968*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2012. 215 s. ISBN 978-80-89335-49-7

Ústav pamäti národa už vyše 10 rokov v rámci svojej rozsiahlej editorskej činnosti vydáva monografie, zborníky, memoáre, dokumenty, ktoré odhaľujú činnosť a pozadie fungovania orgánov štátnej moci, sledujú pohnuté osudy jednotlivcov, spoločenstiev z obdobia totalitného režimu, ako aj obdobia Slovenského štátu. Nová publikácia mladého historika a pracovníka sekcie vedeckého výskumu ústavu Mgr. Pavla Jakubčina, PhD., sa zameriava na jeden vybraný aspekt, dejiny katolíckej cirkvi od nástupu komunistov k moci vo februári 1948 do obdobia začiatku normalizácie v roku 1968. Z novodobých národných dejín ide o ťažké dve desaťročia, ktoré zanechali bolestné stopy

a rany v živote slovenských veriacich a ich pastierov. Veľké udalosti roku 1950, Akcia K a R, Prešovský sobor, procesy s biskupmi (Vojtaššák, Buzalka, Gojdič), väznenia ostatných predstaviteľov cirkvi a mnohé ďalšie azda najviac poznačili osud katolíckej cirkvi v spoločnosti, pričom naznačili jej smerovanie a budúce postavenie v novom štáte.

Zámery a úlohy, ktoré sledovala nová vláda sa však prioritne zameriavali na rozklad a rozbitie cirkvi zvnútra, vyvolaním dojmu „spolupráce“ medzi cirkvou a štátom. K tomuto jej mali slúžiť najrôznejšie metódy. Publikácia, na základe hodnoverných písomných prameňov, dokumentujúcich činnosť vtedajších štátnych orgánov, tak poodhaľuje a podáva celkom autentické svedectvo, zhrnuté do štyroch kapitol, týkajúce sa dejín cirkvi na Slovensku pod zorným uhlom skrytých praktík a spôsobov, ktoré si štátna moc vytýčila pri dosahovaní a napĺňaní svojho hlavného cieľa podrobiť cirkev štátu.

Už po druhej svetovej vojne sa komunistická strana všemožne usilovala o zblíženie s cirkvou v štáte, čo bolo aj úlohou nového tzv. Slovanského katolíckeho výboru, ktorý vznikol krátko pred skončením druhej svetovej vojny, v auguste 1944. Svoje hlavné úlohy však strana a výbor rozpracovali až po vojne. Medzi hlavné priority komunistickej strany krátko po vojne patrilo získanie si patričného vplyvu medzi duchovenstvom vybudovaním tzv. vlasteneckého hnutia kňazov, ktorí by boli priaznivo naklonení novým budovateľským úsiliam, nadchli by sa pre myšlienku socializmu a dokázali by pre ňu získať a osloviť aj širokú vrstvu простého veriaceho ľudu. Druhým želaným cieľom komunistickej strany bolo spevňovať postoj duchovenstva proti politike Vatikánu a pápežovi, ako aj rozbíjať vnútornú jednotu medzi kňazmi samotnými. Po Februári 1948 tieto úlohy na seba prevzal novozriadený Ústredný akčný výbor Národného frontu, ktorí videl spočiatku v zblížení s katolíckymi biskupmi a zabezpečení si ich bezprostredného hlasu pre politiku strany najlepšie možné riešenie cirkevnej otázky. Po nájdení odpočívacích zariadení na vzájomných rokovaníach a po ďalších nezhodách medzi predstaviteľmi vlády a katolíckymi biskupmi v rokovaní o dôležitých otázkach, v marci 1949, biskupi prečítali rokovania so zástupcami štátnej moci. Od apríla toho istého roku, aj v dôsledku refero-

vaných viacerých neúspechov výboru, preto ideové vedenie komunistickej strany bolo nútené prijať novú programovú líniu riešenia cirkevnej otázky. Tá vychádzala z myšlienky rozložiť cirkev zvnútra, využitím rafinovanejších a pred kňazmi a aj biskupmi najmä obhájitelných spôsobov. Po skôr nevydarených pokusoch (Ohlas Katolíckej akcie, Velehrad) vedenie komunistickej strany v októbri 1949 rozhodlo o založení Štátneho úradu pre veci cirkevné zákonom č. 217/1949. Úrad mal podľa §2 ods. a zákona vykonávať všetku normotvornú, vedúcu a dozornú činnosť vo všetkých cirkevných a náboženských veciach. Z iniciatívy Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ) a v spolupráci s úradom sa začala rodiť aj myšlienka založenia tzv. mierových výborov. Využitím cirkvi blízkej témy mieru sa tzv. mierovým hnutím, jestvujúcim medzi rokmi 1951 – 1968, vláda snažila vytvoriť obraz o nenásilnom kňazskom hnutí, ktorého cieľom bolo šíriť myšlienku pokoja a mieru, prispievať k jeho obnove doma i vo svete, v spoločnosti. Zároveň sa pevne usilovala, aby hnutie navonok vytváralo dojem, že iniciatíva jeho založenia vychádza od samotných duchovných. Činnosť celého hnutia, ktorému autor venuje azda najväčšiu časť svojej práce (s. 38-83), sa sústreďovala preto najmä na využitie agilných a režimu už skôr naklonených duchovných, akými boli napr. A. Horák, P. Macháček, J. Lukačovič, Š. Záreczký a iní. Podnikané aktivity ústredného výboru hnutia zároveň silne nadväzovali na inštrukcie Štátneho úradu pre veci cirkevné. Podľa stanovených ročných plánov, zadaných Štátnym úradom pre veci cirkevné a tiež Celoštátnym mierovým výborom katolíckeho duchovenstva, základ upevňovania a šírenia budovateľskej osvety mali tvoriť nižšie zložky mierových výborov na úrovni diecéz, dekanátov. Cieľom hnutia bolo, aby k účasti na zasadnutiach mierových výborov boli pravidelne prizývaní kňazi, aby rokovali o otázkach života diecézy, šírení katolíckej tlače, slávení celoštátnych jubileí, celonárodných pútí, ľudových misií, úlohe katolíckych inštitúcií pri boji za svetový mier. Vláda sa snažila vytvárať dojem jej vlastného záujmu o kňazov, k čomu prispôbovala aj miesta stretnutí, ktoré sa mali odohrávať patrične v rodinnom duchu, v spoločenskej atmosfére. V prípade, že sa vopred nalínajovaný program rokovania nedodržiaval, mali byť na stretnutiach prítomní silní rečníci, vybraní spomedzi „verných“ kňazov, ktorí by zasadnutie usmerňovali, dbali na dodržiavanie programu, aby sa nemíňalo účinkom.

Už krátko po rozbehnutí mierových porád sa začali dostávať na pretras aj iné neprogramové otázky, týkajúce sa napr. aj vyučovania náboženstva na školách, prihlasovania detí na náboženstvo, pastorácie a ostatných vnútorných problémov cirkvi, ktoré najviac trápili duchovenstvo a aj biskupov. Po dvoch rokoch rozbehnutej činnosti, napriek všetkým snahám vedenia strany, všemožným spôsobom hnutie usmerňovať a oživiť jeho pôvodné ciele, sa hnutie postupne dostalo do útlmu. Už v rokoch 1957 a 1958 sa podľa predsedníctva Komunistickej strany Slovenska (KSS) hnutie javilo opäť ako vnútorne skonsolidované. Vláda zároveň naďalej využívala svoje metódy. Oslabovala cirkevnú správu, najnovšie snahou o dosadzovanie svojich ľudí, tzv. zmocnencov do biskupských úradov. Neskôr sa jej podarilo ovplyvniť a primäť k spolupráci vedúcich pracovníkov (tajomník, sekretár, kanonik) biskupských úradov. Zároveň sa snažila o dosadenie vlastných ľudí, ako tomu bolo napr. aj v prípade ňou podporovanej kandidatúry Bronislava Stuglika do úradu tajomníka biskupského úradu v Spišskej Kapitule.

Každopádne k zaujímavým zmenám v hnutí došlo aj počas obdobia druhého vatikánskeho koncilu. V tejto podkapitole autor P. Jakubčín objašňuje, ako závery koncilu poznačili cirkevný vývoj na Slovensku (s. 68-83). V 60. rokoch 20. storočia sa koncilu zo Slovenska zúčastnila aj trojica biskupov A. Lazík, E. Nécsey a R. Pobožný. Komunistická strana tomuto stretnutiu preto venovala zvýšenú pozornosť. Predsedníctvo ÚV KSČ si jasne uvedomovalo vážnosť celej situácie a s napätím očakávalo zmeny, o ktoré by sa mohli biskupi po návrate z koncilu prípadne zasadzovať. Už v októbri roku 1962, pred odchodom biskupov na koncil, vláda preto naplánovala celonárodné stretnutie mierového výboru katolíckeho duchovenstva, na ktorom prijala, už predtým podľa navrhnutého konceptu ústredného vedenia výboru, posolstvo k pápežovi. Vládni predstavitelia sa týmto gestom snažili navodiť pocit náboženskej slobody v Československu, ako aj priateľského vzťahu voči Vatikánu. Po návrate biskupov sa situácia priaznivo zmenila v prospech cirkvi, čomu sa KSČ len s nevôľou prizerala. Biskupi sa omnoho viac zúčastňovali zasadnutí mierových výborov v diecézach a dekanátoch, kde informovali o dianí na koncile, čo prinieslo do života duchovných novú nádej a posilnenie (s. 69). Komunistická strana sa snažila túto aktivizáciu slovenského duchovenstva pozastaviť, čo sa však stretlo s pobúrením viacerých duchovných.

Do činnosti o informovaní v dianí v cirkvi sa zapojila omnoho razantnejšie aj Štátna bezpečnosť (ŠtB). Predsedníctvo ÚV KSČ bolo v tejto situácii zároveň nútené nastoliť novú líniu riešenia cirkevnej otázky. Nové smerovanie a ciele hnutia mali byť preto prijaté a prerokované na treťom celoštátnom zjazde mierového výboru katolíckeho duchovenstva, chystanom na november 1966 (s. 73). Zo záverečnej správy k zjazdu, podľa vedenia komunistickej strany, zjazd napokon priniesol pozitívne výsledky, tie však neboli prelomové. Na stretnutí duchovenstva sa totiž ukázala aj sila mladého kléru – bohoslovcov, ktorí sa nebáli neoblomne a slobodne vyjadriť svoj názor, napr. pri čítaní prejavu biskupa E. Nécseya. Zároveň časť kňazov začala vystupovať proti hnutiu, ktoré po novom v závere zjazdu prijalo zmenený názov už len Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva (MHKD). Medzi rokmi 1966 až 1968 nastalo obdobie určitých paradoxov. Účastníci mierových stretnutí a konferencií v dekanátoch – kňazi, na jednej strane ostro vystupovali proti svojmu ústrednému vedeniu, na druhej, zase mnohí z nich, medzi nimi aj tzv. dovtedy známi vlasteneckí kňazi, začali čoraz viac vyjadrovať svoju náklonnosť a vernosť pápežovi a biskupom. Od začiatku februára 1968 sa na diecéznych mierových zasadnutiach začala medzi kňazmi dvíhať vlna kritiky a nesúhlasu proti chystaným oslavám 20. výročia Víťazného Februára. Proti štátnym úsiliam začali vystupovať na diecéznych stretnutiach aj samotní vedúci členovia mierového hnutia, ako J. Plojhar, A. Horák, J. Lukačovič, z ktorých najaktívnejšie vystupoval posledne menovaný. Napriek slobodnejším požiadavkám pre cirkev, akými boli rehabilitácia odsúdených a nespravodlivo väznených duchovných, dovolenie pôsobenia kňazov bez dožadovania sa štátneho súhlasu, obnovenie výchovy rehoľných sestier, ktorú požadovali, nenašli podporu medzi obyčajnými rádovými duchovnými, ktorí sa mierových zasadnutí iba zúčastňovali. Rádoví duchovní boli totiž znechutení už aj samotným vedením. Po obvineniach a naliehaní zástupcov z diecéznych mierových porád bolo napokon v marci a v jarných mesiacoch roku 1968 odsúhlasené nové ústredné vedenie mierového hnutia spolu s Akčným výborom katolíckeho duchovenstva. Hnutie, založené

na popud komunistov, sa napokon minulo účinkom a zámerom komunistickej garnitúry a stalo sa Hnutím koncilovej obnovy alebo tzv. Dielom koncilovej obnovy (s. 81), ktorého cieľom bolo obnovenie pozície biskupov na Slovensku, no obzvlášť vzťahov s rímskou kúriou.

Cirkev v 60. rokoch 20. storočia sa čoraz viac usilovala o slobodnejšie postavenie v rámci štátu, čo dala najavo aj odvážnymi požiadavkami smerom k vláde. Komunistická strana po roku 1968 naopak musela hľadať nové spôsoby „podrobenia“ si cirkvi pre svoje ďalšie politické záujmy, čo sa snažila dosiahnuť aktivitou v podobe založenia nového združenia *Pacem in terris*, ktoré malo nadviazať na prácu mierového hnutia z 50. – 60. rokov 20. storočia.

V dôležitom zápase o získanie vplyvu v cirkvi zohrali v uvedenom období pôsobenia mierového hnutia kľúčovú úlohu aj cirkevní tajomníci. Ich postaveniu, vzniku ich funkcie sa venuje tretia kapitola (s. 84-110). Cirkevní tajomníci boli štátom dosadzovaní verejní činitelia, ktorí pôsobili na najnižšom stupni správy a ktorí sa zásadne systematicky pričiňovali o osobné získanie kňazov pre záujmy štátu. Na základe inštrukcií z vedenia Štátneho úradu pre veci cirkevné sa mali zásadne usilovať o osobné stretnutia s kňazmi, žijúcimi v ich okrese. Od nich získavali ich osobné stanovisko napr. k vytváraniu a činnosti JRD, k politike štátu atď. Podľa osobných kádrových posudkov, ktoré neskôr vypracovali, napokon oslovovali najagilnejších kňazov, aby sa neváhali viac angažovať. Zvlášť boli bežné časté a neustále návštevy u kňazov doma, čím sa malo zabezpečiť ich zotrvanie na súhlasnom postoji k ľudovodemokratickému zriadeniu. Tých, ktorí kolísali v názoroch presviedčali o ich správnosti. Režimu nakloneným kňazom alebo tým, ktorí mali neutrálny vzťah, resp. sa skôr prikláňali k názoru, že cirkev potrebuje spolupracovať so štátom, v prípade, že sa dostávali do opozície od ostatných kňazov, tajomníci zabezpečovali materiálnu pomoc, udeľovali im výkonnostné podľa rôznych služieb. Dôležitou úlohou okresných tajomníkov bolo aj šírenie osvetu medzi veriacimi, aby prerežimní kňazi nestratili podporu vlastných veriacich. Najbežnejším spôsobom ovplyvňovania mienky kňazov boli však mierové porady, stretnutia, ale aj rekolekcie, ktorých sa z času na čas zúčastňovali aj tajomníci. Na poradách boli prednášané rôzne referáty k cirkevnej a náboženskej otázke, kde v diskusii mali možnosť tajomníci odpozorovať stanovisko kňazov k vážnym otázkam. Podľa toho, aký postoj zaujímali boli napokon kňazi vyhodnotení a kategorizovaní na reakčných a prerežimných. Jedným zo spôsobov získavania kňazov bolo prenikanie do ich osobného života. Využívali sa pri tom nastrčení dôvernici, napr. z okolia veriacich, ktorí získavali informácie o sociálnom statuse kňaza, jeho finančnom zabezpečení, rodinných pomeroch jeho blízkych príbuzných (sociálny status rodičov, súrodencov). Cez spravodajskú činnosť informátorov sa štátu tiež dostávali informácie o nedeľných kázňach, práci s mládežou, stretnutiach s veriacimi, kde sa pohybuje, aké aktivity kňaz podniká. V rokoch 1948 – 1968 sa štátna moc snažila všemožne docieľiť, aby kňazi sa stali mienkotvorným nástrojom pre získanie veriaceho ľudu, k čomu využívala aj služby bezpečnostných orgánov, akou bola v Československu ŠtB. ŠtB, ktorej sa venuje v rámci danej problematiky štvrtá kapitola, totiž už od svojho vzniku mala informovať o dianí v spoločnosti na všetkých jej stupňoch (s. 111-163). Cez tzv. informátorov a dôverníkov získaných spomedzi laikov, ale tiež kňazov, ktorí sa tešili dôvere zo strany cirkevných predstaviteľov sa jej podarilo

peniknúť aj medzi najvyššiu cirkevnú elitu. K tomu rada využívala rôzne vydieračské praktiky, krivé obvinenia proti kňazom a iné kompromitujúce materiály, ktoré mali usvedčovať kňazov z porušovania cirkevnej morálky (porušenie celibátu, alkoholizmus). Takto si ich zaviazala k nedobrovoľnej a nútenej spolupráci. Medzi časté praktiky patrili tiež účelovo vykonštruované a vymyslené obvinenia. V 50. a 60. rokoch sa často najmä pod nátlakom, ale aj dobrovoľne, k spolupráci s ŠtB hlásili niektorí kňazi. Medzi dobrovoľné dôvody často patrili: záujem zabezpečenia si lepšej fary, možnosť rýchlejšieho kariérneho postupu alebo štúdia v kapitalistických krajinách, vycestovania. Agentúrne spisy ŠtB naznačujú, že najčastejším motívom a dôvodom k dobrovoľnej spolupráci kňazov s bezpečnostnými orgánmi bol fenomén strachu, ktorý ŠtB v spoločnosti vyvolávala. Zastrášaním pred ublížením, väznením, ŠtB podlomila slabú vôľu kňazov, čím si ich získala pre seba. Podľa autora práce, možným dôvodom spolupráce zástupcov cirkvi a ŠtB mohla byť napr. túžba kňaza po dobrodružstve, patriť do istej tzv. „tajnej skupiny a vedieť viac než ostatní“, ako aj frustrácia kňaza z vlastného osobného života (s. 116). Ani v jednom prípade nie je možné úplne hodnoverne dokázať tieto skutočnosti. Počas rokov 1948 – 1968 však zaznamenávame viacero prípadov spolupráce kňazov s ŠtB a štátnymi orgánmi, ako to ukazujú aj agentúrne spisy. V závere 50. a na začiatku 60. rokov si ŠtB získala na svoju stranu dôležité osoby aj z prostredia biskupských úradov. Ján Čížik s krycím menom Brat napr. slúžil ŠtB na rozpracovanie biskupa Lazíka, Ľudovít Raschka s krycím menom Helena zase podrobne informoval o aktivitách biskupa Pobožného. V 50. a 60. rokoch sa ŠtB tak mohla opierať o pomerne spoľahlivé informácie od svojich tajných spolupracovníkov, ktorí vykonávali spravodajskú činnosť pre štátne orgány a informovali o pohybe, obsahu súkromných rozhovorov a cestách biskupov, dokonca o priebehu koncilu, ďalej ich postojoch, pripravovaných zmenách v diecéze vyplývajúcich z ich riadiacej funkcie. Spolupracovníci alebo dôverníci rovnako prenikali aj do prostredia kláštorov, rehoľných spoločenstiev a komunít a zásadne nemalou mierou sa pričínili aj o dolapenie a väznenie „reakčných“ duchovných. V prelomovom roku 1968 síce niektorí agenti požiadali o uvoľnenie z „funkcie“, po vstupe okupačných vojsk Varšavskej zmluvy a po normalizovaní situácie v Československu viacerí z nich sa opätovne a dobrovoľne prihlásili do služby. Publikácia P. Jakubčina prináša vskutku zaujímavé postrehy v citlivej otázke postavenia cirkvi a jej predstaviteľov pod komunistickou vládou. Ako autor sám naznačuje v úvodných slovách tretej kapitoly práce, práca si nekladie za cieľ hodnotiť morálnu vinu či nevinu kňazov, ktorí sa rozhodli spolupracovať. Každopádne monografia vnáša nové svetlo a poznatky do riešenia tejto problematiky. Výrazom jej autenticity je aj fakt, že sa takmer výlučne odvoláva na pôvodné archívne zdroje.

Lukáš Rendek

FATA, Márta – SCHINDLING, Anton (Hgg.). *Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918*. Unter Mitarbeit von Katharina Drobac, Andreas Kappelmayer, Dennis Schmidt (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte Bd. 155), Münster: Aschendorff 2010. XX + 603 S. Ln. Geb.

Die im Vorfeld des Calvinjahres im November 2008 an der Universität Tübingen veranstaltete internationale Tagung über Calvin und dessen Rezeption in Ost- und Südostmitteleuropa wurde dokumentiert und liegt in gewohnt exzellenter Ausstattung einer renommierten Buchreihe seit geraumer Zeit vor. Am Umschlag ist eine Abendmahlskanne aus dem 18. Jahrhundert abgebildet, die aus der Debrecener Goldschmiedewerkstatt des István Büttösi stammt und durch die angedeutete Abbildung des Tempels von Jerusalem eine geschichtstheologische Interpretation im Sinne einer „ungarisch-jüdischen Schicksalsparallele“ unternimmt. Der hierin zum Ausdruck

kommende religiöse Erwählungsgedanke, wie er vor allem in Nordamerika auftrat und auftritt („chosen people“), begegnet im Donau- und Karpatenraum seit dem 19. Jahrhundert im reformierten Kontext in spezifisch nationalistischer Umdeutung. Damit ist eine Forschungsperspektive markiert, das Zusammenwirken von Ethnie und Konfession mit seinen bisweilen verhängnisvollen Schlussfolgerungen (confessio hungarica). Die Tübinger Tagung hob neben der eigentlichen Wirkungsgeschichte Calvins in diesem Raum, die durch Philipp Melanchthon in Wittenberg, David Pareus in Heidelberg und Heinrich Bullinger in Zürich bestimmt wurde, noch drei weitere hervor: die Formen und Wege des kommunikativen Austausches, vor allem die Studentenperegrination zuerst nach Wittenberg, später Heidelberg und andere reformierte Universitäten und die Einflüsse derselben auf die reformierten Kollegien in Ungarn und Siebenbürgen, schließlich die möglichen Zusammenhänge zwischen Freiheitsstreben und Calvinismus, wie sie durch die Symbolfiguren István Bocskay, zu ersehen am Genfer Reformationsmemorial und am Budapestener Millenniumsdenkmal, und Gabor Bethlen proklamiert wurden. Das herkömmliche Bild wurde allerdings erheblich differenziert, ja dekonstruiert. Die in den Blick genommenen „wahrnehmungsgeschichtlichen Auswirkungen“ beziehen sich auf die Reibungsflächen im Austausch mit anderen Konfessionen, dem Luthertum der Siebenbürger Sachsen, der Slowaken und Deutschen, dem Katholizismus und der rumänischen Orthodoxie.

Nach einer exzellenten Einführung durch die beiden Herausgeber liefert **Heinz Schilling** die europageschichtliche Perspektive des Calvinismus (S. 1-21), wobei er die Akzente auf dessen flüchtlings- und minderheitenkirchliche Profil legte und die „Exul-Erfahrungen“ als Kern calvinistischer Konfessionskultur (S. 19) interpretierte. Die daran anschließenden 22 Beiträge gruppieren sich um die Themen: 1. „Helvetisches Bekenntnis in Ungarn und Siebenbürgen“, 2. „Ethnie und Konfession“, 3. „Wege der Vermittlung“, 4. „Der Calvinismus als politische Tradition“, 5. „Fremdbilder und Selbstbilder“ sowie 6. „Calvin heute“.

In den beiden ersten Beiträgen widmen sich **Jan-Andrea Bernhard** der literarischen Calvin-Rezeption vor 1551 (S. 25-62) an Hand der Polemiken von Juraj Drašković, aber auch der überlieferten Bücherverzeichnisse, schließlich fokussiert auf das Werk des als „ungarischer Luther“ bezeichneten Dévai Bíró. Dessen theologische Nähe zu Calvin und Bullinger steht außer Zweifel. Als „Schlüssel“ der reformierten Überformung fungierte Melancthon und dessen *Confessio Augustana variata* (S. 50). Hier knüpft **Tamás Juhász** an mit seiner Schilderung der weiteren Entwicklungsgeschichte des Helvetischen Bekenntnisses (S. 63-78), das im Unterschied zu deren Verfasser Heinrich Bullinger und Zacharias Ursinus äußerste Popularität erwarb, sodass der ursprüngliche Titel der Tagung („Calvin und Calvinisten ...“) modifiziert wurde zu „Calvin und Reformiertentum“, um die Mehrdimensionalität der reformierten Konfession hervorzukehren. Bullingers *Libellus Epistolaris* von 1551 beförderte deren Rezeption. – Dem Schwerpunkt Ethnie und Konfession sind vier Beiträge gewidmet, die einerseits die zunehmende reformierte Konfessionalisierung unter den Magyaren im 16. Jahrhundert (**András Szabó**, S. 81-89), andererseits in einer Längsschnittuntersuchung die Haltung der Slowaken und Deutschen in (Ober-) Ungarn vom 16. bis 19. Jahrhundert (**Eva Kowalská**, S. 91-110) thematisiert – bis hin zu dem Unionsversuch des Generalinspektors Károly Zay, gegen den das slowakische Luthertum heftigen Widerstand leistete. **Sándor Előd Ósz** untersucht die Auswirkungen des Helvetischen Bekenntnisses auf die Rumänen in Siebenbürgen (S. 111-138), wobei er eine rege Missionstätigkeit registriert, ja im Komitat Hunyad-Zaránd sogar die Ausbildung von reformierten Gemeinden rumänischer Sprache, die zu einem reformierten Bistum zusammengefasst wurden. **Márta Fata** widmet sich den reformierten deutschen Kolonisten im 18. Jahrhundert (S. 173-198) und diskutiert an ihrem Beispiel die habsburgische „Konfessionalisierungs- und Siedlungspolitik“ – bezogen auf das Banat, das als „Vor-Mauer der Christenheit“ an der habsburgisch-osmanischen Grenze konzipiert war, auf das Komitat Tolna und die Batschka, wo es zur Ausbildung multikonfessioneller, -ethnischer und -kultureller Strukturen kam, die sogar eine interkonfessionelle und unionistische Praxis implizierten. „Wege der Vermittlung“ zeigen fünf Beiträge, die dem reformierten Theologen an der siebenbürgischen Akademie in Weißenburg Johann Heinrich Bisterfeld (**Noémi Viskolcz**, S. 201-214), dem Einfluss der Leidener Universität im 17./18. Jahrhundert (**Réka Bozzay**, S. 215-238), der Bedeutung des Reformierten Kollegiums in Debrecen (**János L. Győri**, S. 239-259), dem Kollegium in Nagyenyed/Straßburg an der Marosch (**Gábor Sipos**, S. 261-281) und der reformierten Diakonie im Budapest des 19. Jahrhunderts nach dem Vorbild von Kaiserswerth (**Eleonóra Ezsébet Géra**, S. 283-297) gewidmet sind. Der aus Siegen-Nassau stammende Bisterfeld, der im Dienste des siebenbürgischen Fürsten Gábor Bethlen dessen Kollegium in Weißenburg aufbaute, war ein Gelehrter europäischen Formates, der mit vielen Fachkollegen im Austausch stand, insbesondere mit Johann Amos Comenius, aber auch als Diplomat im Dreißigjährigen Krieg wirkte und Siebenbürgens Öffnung nach Europa betrieb, setzte sich mit der antitrinitarischen Theologie der Sozinianer und Unitarier auseinander, trug allerdings ungewollt auch zu deren Popularisierung bei. Im Rahmen der *Peregrinatio academica* spielte die Leidener Universität eine bedeutende Rolle, das wird an Hand der Lehren von Johannes Coccejus und der Arminianer dargestellt, die der orthodoxen reformierten Dogmatik eine neue biblisch orientierte

Föderaltheologie entgegenhielt, vor der sich das theologische Establishment zunächst durch Reverse und Modevorschriften hinsichtlich Barttracht und Bekleidung freilich vergeblich zu schützen hoffte. Die Wahl eines Coccejanisten zum reformierten Bischof im Kirchendistrikt jenseits der Theiß signalisiert den Sieg der coccejanischen Schule. Debrecen als das reformierte Rom wird von Győri eingehend gewürdigt, insbesondere das schon im 16. Jahrhundert gegründete Kollegium, das über Jahrhunderte als „die Schule des Landes“ galt. Sein Einfluss auf die ungarische Kultur und Politik ist evident und wird anhand einzelner Beispiele illustriert. Sipos erörtert die kulturgeschichtliche Bedeutung des Kollegiums von Nagyenyed. Die ursprünglich in Klausenburg geplante Hohe Schule nahm 1622 in der fürstlichen Residenzstadt Weißenburg ihren Anfang, wo das Gymnasium zu einem Academicum collegium ausgebaut und durch eine beachtliche wissenschaftliche Bibliothek erweitert wurde. Die Professoren Johann Heinrich Alsted, Johann Heinrich Bisterfeld und Philipp Ludwig Piscator garantierten den wissenschaftlichen Ruf der Akademie im Sinne der Hochschule in Herborn, mit der enge Kontakte gepflegt wurden. 1658 durch Kriegseinwirkung zerstört, wurde die Schule nach Nagyenyed übersiedelt, infolge seiner Anteilnahme an den antihabsburgischen Aufständen jedoch 1850 degradiert und in der Folge etappenweise nach Klausenburg verlegt. Dort entstand 1872 die erste Universität Siebenbürgens. Unter dem Einfluss der Erweckungsbewegung kam es im 19. Jahrhundert zur Bildung karitativer Institutionen, darunter eine bis 1903 an das Mutterhaus in Kaiserswerth angeschlossene Diakonissenstation in Budapest. Ihre Geschichte, die in enger Verbindung mit der Schottischen Mission und der neu gegründeten deutschen reformierten Gemeinde stand, wird von Géra detailliert und theologiegeschichtlich differenziert nachgezeichnet.

Der folgende Abschnitt trägt die Überschrift „Der Calvinismus als politische Tradition“ (S. 315 ff.) – mit einem Fragezeichen, das eine kritische Distanz zu den überlieferten Klischees andeutet. **András Péter Szabó** widmet sich der Widerstandslehre im Bocskai-Aufstand 1604 (S. 317-340) und erörtert insbesondere deren konfessionelle Implikationen. Direkt aus den Quellen erhoben und mit analytischer Klarheit ordnet er den „Aufstand“ in die ungarische Konfliktgeschichte ein und fragt nach den Motiven des Widerstands. Neben dem Widerstandslegitimationsartikel 31 der Goldenen Bulle von 1222, dem grundlegenden Verfassungsgesetz der ungarischen Ständefreiheit, ist vor allem seit Kálmán Benda auf die biblisch begründete calvinistische Widerstandslehre verwiesen worden. So wurde Bocskai schon von den Zeitgenossen als ein von Gott beauftragter „Erretter“ empfunden und im Sinne der jüdisch-ungarischen Schicksalsparallele interpretiert. Szabó sieht hierin Bocskais politische Glanzleistung, dass er die beiden Hauptrichtungen der Widerstandslegitimation gleichsam zu bündeln vermochte. Den ständischen Widerstand im 18. Jahrhundert untersucht **István M. Szijártó** (S. 341-355), wobei vor dem Hintergrund der konfessionellen Frage eine Wende vom ständischen Konfessionalismus zum ständischen Konstitutionalismus und ein Rückgang des reformierten Einflusses zu gewärtigen ist. **Péter Zakar** erörtert in seinem Beitrag „Kossuth – Moses der Ungarn“ (S. 357-375) das Kossuth-Bild der liberalen Geistlichen mit besonderem Blick auf die reformierten Pfarrer 1848/49 und vertritt die These, dass der Kossuth-Kult die wissenschaftliche Auseinandersetzung mit der reformierten Kirchengeschichte dieses Zeitraumes verhindert habe. Wie

schon das Zitat in der Überschrift andeutet, wurden die Parallelen zwischen der jüdischen und ungarischen Leidens- und Befreiungsgeschichte im 19. Jahrhundert breit ausgemalt und der Erwählungsgedanke auf die ungarische Nation appliziert – zuerst im reformierten Kontext, der Kossuth-Kult blieb nicht auf die beiden reformatorischen Konfessionen beschränkt, sondern begegnet auch bei Katholiken und Juden. Am Beispiel des ungarländischen Politikers István Tisza (1861 – 1918) rekonstruiert **László Tökéczki** das Verhältnis zwischen Liberalismus und Reformiertentum in der Ära des österreichisch-ungarischen Dualismus (S. 377-394). Der reformierte Politiker, der über ausgezeichnete Bibelkenntnisse verfügte, mit Calvins Theologie vertraut war, ging von der Überzeugung aus, dass „die Sache des Protestantismus (...) in innigstem, untrennbarem Zusammenhang mit der Angelegenheit der ungarischen Nation, nämlich der ungarischen Freiheit (steht)“ (zit. S. 383). Eine Verständigungsbasis mit den Habsburgern zu finden, war sein Ziel, so verkörperte er den Dualismus, bemüht um den Schutz des Gleichgewichts des multiethnischen Landes und die Modernisierung der ungarischen Gesellschaft. Den letzten Beitrag dieses Abschnittes stellte **Juliane Brandt** zur Verfügung, die „das Wahlverhalten in den überwiegend reformierten Gebieten (...) zur Zeit des Übergangs in die Moderne“ (S. 395-438) analysiert und einmal mehr in einer spannenden Synopse von sozial-, gesellschafts- und kirchengeschichtlichen Daten die Identität der reformierten „Minderheit“ als „historische Gemeinschaft“ würdigt. Um den Abschnitt „Fremdbilder und Selbstbilder“ (S. 439 ff.) gruppieren sich vier Beiträge, deren erster aus siebenbürgisch-sächsischer Perspektive zur Wahrnehmung der Reformierten Stellung nimmt (**Ulrich A. Wien**, S. 441-452). Auf der Grundlage eines Traktates des Jesuiten Péter Pázmány vom Herbst 1608 über die Religionsfreiheit der Calvinisten und Lutheraner diskutiert **István Bitskey** (S. 453-472) die unterschiedlichen theologischen und religionsrechtlichen Schattierungen der Toleranz, dessen Polemik gegen Calvin und die reformierten Bibelübersetzungen ins Ungarische. Den Unionsbestrebungen zwischen Reformierten und Lutheranern im langen 19. Jahrhundert zwischen 1791 und 1914 widmet **Botond Kertész** eine konzise Untersuchung (S. 473-496), die sich erfreulicherweise nicht auf die dominierende politische Ebene beschränkt, sondern auch die theologischen Spuren berücksichtigt, angefangen von der unter rationalistischen Vorzeichen projektierten theologischen Hochschulgründung in Pest bis hin zur Erweckungsbewegung und der theologisch motivierten Kooperation der Missions- und Diakoniegesellschaften. „Die Auseinandersetzung rumänischer Historiker mit dem siebenbürgischen Calvinismus im langen 19. Jahrhundert“ rückt **Hans-Christian Maner** (S. 497-513) in den Mittelpunkt seiner Untersuchung, wobei er die Unterschiede zwischen der national-konfessionellen Perspektive griechisch-katholischer Prägung und der nationalpolitischen Perspektive orthodoxer Prägung herausarbeitet und die erhobenen Fremdbilder als Seismograph für die interkonfessionellen und ungarisch-rumänischen Beziehungen in Siebenbürgen würdigt. Im letzten Abschnitt „Calvin heute“ (S. 515 ff.) trägt ein Essay des Theologen und Politikers **Zoltán Balog** (S. 517-531) eine aktuelle Deutung des Themas „aus persönlicher Sicht“ und vor dem Hintergrund der europäischen Integration vor. Er hebt insbesondere auf die Aktualität der Souveränitätslehre Calvins ab, auch wenn dessen Verfasser kaum mehr präsent ist, höchstens in der Literatur als fanatischer Gegner des spanischen

Theologen Servet auftaucht (András Sütő). Mit „Calvin in der ungarischen Erinnerungskultur“ ist der abschließende Essay von Márta Fata und Máté Millisits überschrieben (S. 533-564), der mit der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts einsetzt und den Bogen bis zum 450. Todestag Calvins 2014 spannt. Er schließt indes mit der 2009 erfolgten Präsentation zweier Weinsorten mit dem Namen „Calvinum“, deren Ertrag der Reformierten Kirche in der Ukraine zugute kommen soll.

Der gewichtige Band vereint kirchen- und theologiegeschichtliche, sozial- und kulturgeschichtliche Beiträge, die miteinander verzahnt sind und aufeinander Bezug nehmen, die gelegentlich kaleidoskopisch wirken, aber doch den ordnenden Zugriff der Herausgeber erkennen lassen. Er besticht nicht nur durch seine reichen Illustrationen mit ihren exzellenten Bildbeschreibungen, sondern auch durch die deutsche Übersetzung aller magyarschen Zitate und Literaturhinweise. Damit ist der weiteren Forschung eine große Hilfe geleistet worden, für die an dieser Stelle aufrichtig gedankt werden soll, ebenso auch für das nützliche Orts- und Personenregister sowie das Verzeichnis der Abbildungen und Karten.

Karl W. Schwarz

Die Zips – eine kulturgeschichtliche Region im 19. Jahrhundert. Leben und Werk von Johann Genersich (1761–1823). Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien. Bd. V. Herausgegeben von István Fazekas, Karl W. Schwarz und Csaba Szabó. Wien : Institut für ungarische Geschichtsforschung in Wien, 2013. 238 s. ISBN 978-963-89583-7-2

Severovýchodný región Slovenska, ktorý je známy pod menom Spiš už oddávna priťahoval ľudí, ktorí sa tu usadzovali, žili a tvorili a neskôr i o ňom písali. To je aj prípad obsiahleho zborníka, ktorý vyšiel začiatkom roka 2013 vo Viedni pod názvom *Spiš – kultúrno-historický región v 19. storočí. Život a dielo Johanna Genersicha (1761 – 1823)*. Vydal ho Ústav pre maďarský historický výskum so sídlom vo Viedni a zostavili ho István Fazekas, Karl. W. Schwarz a Csaba Szabó. Je výsledkom konferencie, ktorá sa uskutočnila 8. a 9. mája 2012 vo Viedni pri príležitosti 250. výročia narodenia Johanna Genersicha. Pozostáva z dvanástich hlavných štúdií a piatich kratších príspevkov, ktoré sa viažu nielen k samotnému Genersichovi, ale aj jemu venovanej konferencii.

Prvou je prehľadový príspevok rakúskeho historika Friedricha Gottasa – *Die Zips – Geschichte, Kultur, Besonderheiten [Spiš – dejiny, kultúra, osobitosti]* (s. 9 – 20), v ktorej autor urobil chronologický prehľad dejín tohto územia, a to až so zásahom do pravekých kultúr, ktoré sa na Spiši objavili. Spiš charakterizuje ako región mnohých národov tu postupne žijúcich, no s akcentom na 19. storočie. Podľa jeho údajov v 19. storočí žilo na Spiši i napriek silnejúcej maďarizácii 163 000 Nemcov, 93 000 Slovákov, 17 500 Rusínov a 5 000 Maďarov (s. 10-11). Vo vzťahu k Nemcom uvádza územia v Nemecku, odkiaľ títo osadníci prichádzali na Spiš – Porýnie, Du-

rínsko, Hessensko, Bavorsko a stredné Fransko. Potom naznačuje zásadné vplyvy, ktoré v priebehu stáročí hospodársky, etnický i kultúrny formovali charakter tohto územia. Väčšiu pozornosť autor venoval sformovaniu sa uhorských občanov nemeckého jazyka, ľudí s dvojitou identitou – nemeckou i maďarskou, ktorí to v druhej polovici 19. storočia lapidárne vyjadrili slovami: „*Naše telo je na Spiši, naše srdce je v Budapešti.*“ (s. 16). Príspevok sa končí povojnovými rokmi 1946/1947, keď bolo zo Spiša deportované nemecké obyvateľstvo.

Slovenský historik Ivan Chalupický, ktorý patrí k uznávaným znalcom dejín Spiša, uverejnil štúdiu *Die Zips in der zweiten Hälfte des 18. und am Anfang des 19. Jahrhunderts* [Spiš v druhej polovici 18. a na začiatku 19. storočia]. Hneď v jej úvode sa zamýšľal nad predpokladmi, ktoré posúvali územie Spiša do kvalitatívne vyššej roviny. Podľa neho to bola jednak geografická poloha územia ako dôležitej obchodnej križovatky a potom aj čulé kontakty so západnou (nemeckou) časťou Európy, ktoré sa pozitívne odrazili tak v hospodárskom, ako aj kultúrnom živote jeho obyvateľstva. Čitateľ sa v príspevku stretne s celým radom osobností, ktoré pochádzali zo Spiša, resp. tu pôsobili a bezprostredne alebo sprostredkovane vplývali na celý región. Tak to bolo aj v prípade Johanna Genersicha, ktorému je venovaný celý zborník.

Nasledujúce príspevky sa už priamo viažu na Johanna Genersicha: *Das Leben und Schaffen von Johann Genersich* [Život a tvorba Johanna Genersicha] od autorov Jánosa Sólyoma, Jenő Sólyoma a Istvána Sólyoma, *Johann Genersich – graue Eminenz der ungarischen Jugendschriftsteller im biedermeierlichen Wien* [Johann Genersich – šedá eminencia mladých spisovateľov v biedermeierskej Viedni] od Ernesta Seiberta, *Im Zeichen des Philantropismus – Johann Genersichs pädagogisches Konzept* [V znamení filantropizmu – pedagogický koncept Johanna Genersicha] od Jánosa Ugrai, *Von Käsmark nach Wien – Der Zipser Literat und Pädagoge Johann Genersich (1761 – 1823) als Theologieprofessor an der Protestantisch-Theologischen Lehranstalt* [Z Kežmarku do Viedne – spišský literát a pedagóg Johann Genersich (1761 – 1823) ako profesor teológie na protestantskej teologickej katedre] od Karla W. Schwarza, *Sonnenfels und Genersich* [Sonnenfels a Genersich] od Mártona Szilágyiho, *Johann Genersich und Öffentlichkeit: die Zeitgenössische Wiener Presse und der oberungarische protestantische Raum* [Johann Genersich a verejnosť: dobová viedenská tlač a hornouhorský protestantský priestor] od Gertraudy Marinelli-Königovej. V týchto príspevkoch je zmapovaná činnosť Johanna Genersicha v rôznych oblastiach jeho aktivity, čo len potvrdzuje širokospektrálnu pôsobnosť tohto spišského rodáka.

Nasledujúce príspevky sú venované dobe, v ktorej J. Genersich žil i jeho životným súputníkom, čo čitateľovi pomáha dokresliť si atmosféru doby i myšlienkový svet, v ktorom vzdelanci z prelomu 18. a 19. storočia v habsburskej monarchii žili. Ide o štúdiu Roberta Schelendera: *Jakub Glatz als Pädagoge der Aufklärung* [Jakub Glatz ako osvietený pedagóg], Miklósa Czenthého: *Die Entwicklung des Leutschauer Evangelischen Lyzeums und der Evangelischen Gemeinde – Lutheraner in der Zips und in Leutschau und die Familie Genersich* [Vývoj levočského evanjelického lýcea a evanjelická obec – luteráni na Spiši a v Levoči a Genersichova rodina], Petra Kášu: *Von Kesmark nach Neusatz. Der Genersichschüler Pavol Jozef Šafárik* [Z Kežmarku do Nového Sadu. Genersichov žiak Pavol Jozef Šafárik], Ladislava Šimona: *Pavol Jozef Šafárik (1795 – 1861) als Literaturtheoretiker und -historiker* [Pavol Jozef Šafárik (1795 – 1861) ako literárny teoretik a literárny historik].

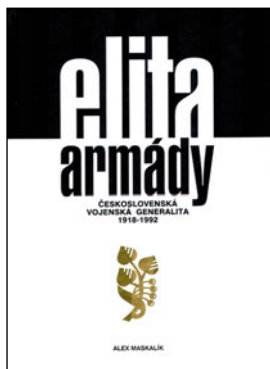
Do dodatku zostavovateľa zaradili kratšie príspevky od piatich autorov, ktoré dotvárajú tak dobu, ako aj osobnosť Johanna Genersicha: Iveta Drzewiecka je autorkou

príspevku *Pädagogisch-didaktische und theologische Ansichten von Johann Genersich in seinem Werk „Alfred. Ein Lesebuch für Jünglinge von fünfzehn bis zwanzig Jahren, zur Bildung des Herzens und des Geschmacks“*, Mikuláš Lipták je autorom príspevku *Professor Johann Genersich und sein Weltbild aus seiner Erbauungsliteratur – Schwerpunkte seiner Weltanschauung*, Milan Choma: *Johann Genersich und die Hohe Tatra*, Astrid Kostelníková-Zwilingová: *Der evangelische Friedhof zu Leutschau (Levoča) – Eine national-kulturelle Gedenkstätte*, Attila Tankó: *Nachworte des Sekretärs der Dr. Antal Genersich Stiftung*.

Zborník uzatvára obrazová príloha, bohatá bibliografia a menný register. Medzinárodný autorský kolektív pripravil zaujímavú publikáciu, dotvárajúcu obraz Slovenska na prelome 18. a 19. storočia a tým, že je v nemeckom jazyku, posúva informácie o dejinách Slovenska minimálne do stredoeurópskeho jazykového prostredia.

Peter Švorc

MASAKALÍK, Alex. *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992*. Banská Bystrica : HWSK, s. r. o, 2012. 1030 s.

Vojenské dejiny prežívajú v slovenskej historiografii svoju renesanciu, a to od polovice 90. rokov minulého storočia. Pravdepodobne to súvisí aj so zriadením Vojenského historického ústavu (VHÚ) Ministerstva obrany (MO) SR v roku 1994. A možno, že všeobecný záujem o vojenské dejiny našťartoval aj vytvorenie novej organizačno-administratívnej bázy, ktorá začala dávať impulzy pre štúdium vojenských dejín na Slovensku. Táto moja poznámka nie je náhodná, lebo autor knihy *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992* Alex Maskalík je pracovníkom VHÚ MO SR, čo len potvrdzuje previazanosť oboch fenoménov – všeobecného záujmu i ústavnej bázy, ktoré výskum v oblasti vojenských dejín podnecujú a podporujú.

Alex Maskalík – absolvent prešovskej Filozofickej fakulty a jej historických pracovísk (vtedy ešte Katedry slovenských dejín a Katedry všeobecných dejín) sa podujal na náročnú úlohu – pripraviť encyklopédiu československej generality v relatívne dlhom období takmer celého 20. storočia (1918 – 1992). Už samotná úloha zostaviť prehľadnú encyklopédiu československých generálov je náročnou úlohou, o to náročnejšie je urobiť ju na základe vlastného výskumu. Ten bol v tomto prípade nevyhnutný, hoci česká historiografia už disponovala niekoľkými prehľadovými prácami, venujúcimi sa vojenským dejinám i samotným československým generálom. Väčšinou však šlo o obdobie medzivojnového Československa, prípadne pri jednotlivých osobnostiach to bol presah aj do povojnového obdobia.

Autor svoju prácu označil ako kombináciu vedeckej monografie a odbornej slovníkovej príručky, s čím by som nevelmi súhlasil, hoci slovníkovej časti predchádza pomerne obsiahly 53-stranový text – dejiny armádnej elity od roku 1918 až do roku 1992, keď sa 31. decembra Československo rozdelilo na dva samostatné štáty – Slovenskú republiku a Českú republiku a s ním aj československá armáda na armádu Českej republiky a armádu Slovenskej republiky. Už len zbežné prelistovanie

1030-stranovej knihy prezrádza, že je to v prvom rade encyklopedické dielo s atribútmi, ktoré sa s encyklopédiou nevyhnutne spájajú. Teda aj s úvodom, ktorý môže byť aj širšieho rozsahu. Poznámka o kombinácii knihy s pripomenutím jej monografického charakteru je pravdepodobne adresovaná ľuďom, ktorí ju budú zaradzovať do publikačných tabuliek, v ktorých sú encyklopédie devalvované nízkym počtom hodnotiacich bodov.

Alex Maskalík rozdelil svoju prácu do troch častí. Tá prvá s názvom *Analýza výstavby čs. armádnej elity* má okrem záveru štyri kapitoly. Všetky sú venované armádnej elite, no zodpovedajú chronológii československých dejín (1918 – 1939, 1945 – 1948, 1948 – 1989, 1989 – 1992). Vynechané je len obdobie po rozpade Československej republiky v marci 1939 po oslobodenie v roku 1945.

Čitateľ tejto úvodnej časti vstúpi in medias res do problematiky vzniku a formovania armádnej elity v mladom československom štáte, počnúc charakteristikou najvyšších predstaviteľov štátu – T. G. Masaryka a E. Beneša (v prezidentských funkciách), ako najvyšších veliteľov a ich zásahov do formovania veliteľských kádrov v československej armáde. A. Maskalík tu ponúka ostrý a kritický pohľad na oboch politikov, ktorí zakrývajú sa demokraciou, a tiež požiadavkou nepolitickosti armády, až príliš často a s osobnými záujmami vstupovali do formovania velenia československej armády. A ako zdôrazňuje autor – vstupovali nekompetentne, čo nakoniec, a pre Československo v ťažkej chvíli, nechtiac priznal vtedajší prezident E. Beneš, keď odmietol obranu Československa pred hitlerovským Nemeckom s tým, že nemáme vodcovskú osobnosť, ktorá by mohla byť zárukou úspešnej obrany štátu. V prvej kapitole sa čitateľ dozvie o zápasoch dvoch viac-menej vyhranených skupín vojenskej elity o moc a postavenie vo velení československej armády – tzv. austriakov – veliteľov, ktorí pôsobili v rakúsko-uhorskej armáde až do konca vojny a legionárov, ktorí sa so zbraňou v ruke zaslúžili o vznik nového štátu. Cez percentuálne zastúpenie jedných i druhých vo vysokých vojenských hodnostiach i funkciách vidíme, ako sa presúval mocenský vplyv, akú úlohu pri tom zohrávali československí politici, resp. aj francúzski dôstojníci i diplomati, ktorí pomáhali budovať československú armádu. Veľmi stručne sa autor zmienil o poklese zastúpenia dôstojníkov nemeckej národnosti, ale takmer tu vypadla slovenská národnosť, hoci v poznámke č. 53 je tak trochu naznačené slabé, resp. žiadne slovenské zastúpenie vo vysokých vojenských hodnostiach medzivojnového Československa a dôvod takejto česko-slovenskej neproporcionality. Keďže však ide o encyklopédiu elity československej armády, kde česko-slovenské vzťahy nemožno obísť, ak prísne vychádzame z názvu knihy, mohla byť v tejto kapitole téma slovenského zastúpenia, resp. nezastúpenia na najvyšších veliteľských postoch pertraktovaná v širšom zábere.

Druhú kapitolu predstavuje pohľad na československú generálsku elitu v krátkom demokratickom období po skončení druhej svetovej vojny do februárového komunistického prevratu v roku 1948. Alex Maskalík v nej načrtol proces formovania armádnej elity a ukázal, čo, resp. kto sa v tomto období stával rozhodujúcim prvkom v tomto procese. Československí nekomunistickí politici, vrátane prezidenta E. Beneša, boli cielavedome vytláčaní z rozhodujúcich pozícií a možností zásadne prehovoriť do personálneho stavu novo formovanej armádnej elity. Vplyv Sovietskeho zväzu na jej formovanie nadobúdal čoraz väčšie rozmery. V tejto kapitole sa už autor nevyhýbal slovenskému zastúpeniu vo vrcholových formáciách československej ar-

mády a ukázal, ako sa slovenskí vojenský činitelia dostávali medzi československú armádu elitu. Tu by som chcel uviesť, že čitateľovi v textovej časti knihy chýba vojnové obdobie, ktoré síce môžeme vnímať ako diskontinuitné, keďže zanikla ČSR a české krajiny sa stali súčasťou Protektorátu v rámci Nemeckej ríše a Slovensko existovalo ako samostatný štát, no odboj – aj východný, aj západný československú štátnu kontinuitu udržiavali a z hľadiska protihitlerovskej koalície po vypuknutí druhej svetovej vojny bol československý odboj akceptovaný ako reprezentant československej kontinuity. V poznámkovom aparáte autor urobil spomínané prepojenie medzi rokmi 1939 a 1945, čo prezrádza, že sa tomuto obdobiu autor v podstate ani nemohol vyhnúť a len sa dôsledne pridržiaval právnej a formálnej stránky existencie Československa.

Tretia kapitola je venovaná komunistickej československej armádnej elite v rokoch 1948 – 1989. Alex Maskalík v nej ukázal, ako prebiehal proces sovietyzácie armády a ktoré princípy prevládli pri formovaní veliteľských štruktúr, vrátane československej generality. Najvýstižnejšie to prezrádza Gottwaldov výrok, ktorý autor citoval: „Nebudeme dělat z generálů komunisty, ale z komunistů generály“ (s. 42). Čitateľ sa v tejto časti zoznámi aj s kľúčovými momentmi pri formovaní československej armády i s postavením a možnosťami jej vrchných veliteľov, ako aj s procesom, v ktorom prechádzali kompetencie pri menovaní ľudí do kľúčových pozícií v podstate na sovietsky generálny štáb a československá strana sa stávala skôr štatistom ako určujúcim činiteľom. Autor v tejto kapitole osobitne vyčlenil tzv. slovenskú otázku pri formovaní armádnej elite a dal jej aj značný priestor, na ktorom prezentoval aký postoj k Slovákom mala česká strana v armáde, z čoho vychádzala a ako, resp. do akej miery sa jej postoj postupne menil od podozrievavého až negatívneho po akceptačný. Demonštruje to aj percentuálnym zastúpením slovenských veliteľov, ktoré bolo v roku 1954 štvorpercentné a v roku 1968 už dosahovalo viac ako 30% (s. 54). V závere tejto kapitoly autor píše o generálskom hodnostnom systéme a zásadách povyšovania. Aj tie sa po februári 1948 menili, opúšťali princípy pôvodného francúzskeho systému a začali podliehať silnému tlaku zideologizovanej a spolitizedovanej kádrovej politiky.

Poslednou – päťstranovou kapitolou je časť nazvaná *Ponovembrová armádna elita (1989 – 1992)*. Tá v podstate len naznačuje vplyv zmeny orientácie československej zahraničnej politiky na armádu a proces transformácie armády až po moment, keď politické špičky Československa rozhodli o zániku česko-slovenskej federácie a vytvorení dvoch samostatných štátov, a teda i dvoch samostatných armád s vlastnými veliteľskými elitami.

Po tomto historickom vstupe, ktorý má v knihe jasné opodstatnenie a ktorý, i na priek niektorým poznámkam recenzenta, čitateľovi prehľadne a veľmi dobre ukazuje mechanizmus budovania československej armády v jednotlivých obdobiach našich dejín, nasleduje samotná slovníková časť. V nej je zahrnutých 1059 generálov! Úctyhodný počet a úctyhodný čin zostavovateľa, ktorý práve v tejto časti preukázal obrovský vklad pre poznanie vojenských dejín medzivojnového i povojnového Československa.

Heslá v encyklopédii sú relatívne strohé, ale vysvetlenie pre to A. Maskalík uviedol v poznámkach ku štruktúre a výkladu biografického hesla – väčšia opisnosť hesiel by viedla k neúmernému rozšíreniu encyklopédie, a to je v tomto prípade

možné celkom akceptovať. Priam detailný výklad toho, ako boli heslá koncipované a čo je v nich zdôraznené, i dôvod takého postupu ukázal, že autor ponúkol čitateľovi pohľad do svojej „autorskej kuchyne“, samozrejme s cieľom o čo najlepšie pochopenie každého zaradeného hesla. Cenné je aj to, že zostavovateľ tejto encyklopédie skutočne myslel na jej používateľov, čo sa ukázalo aj v tom, že pri jednotlivých menách generálov uvádza v graficky odlišenej forme (menší typ písma) aj tie podoby mien generálov, s akými sa môže bádateľ stretnúť v dobových dokumentoch, čo pri výskume uľahčuje identifikáciu skúmanej osoby.

Nakoniec je v knihe zaradená obsiahla príloha, v ktorej čitateľ môže nájsť schematizmy, zoznamy, prehľadné grafy i fotokópie niektorých dôležitých dokumentov týkajúcich sa výstavby československej armády. No a nechýba ani zoznam použitých prameňov a literatúry.

Encyklopedická práca Alexa Maskalíka *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992* je vydarenou prácou, je v nej skoncentrované veľké množstvo informácií, jasne a prehľadne usporiadaných, čo iste ocení každý historik zaoberajúci sa vojenskými dejinami, a nielen on, ale aj ten, ktorý by chcel poznať dejiny 20. storočia aj s ich vojenským rozmerom, ale najmä konkrétnymi ľuďmi, bez ktorých sú dejiny len obyčajnou a prázdnu šablónou.

Peter Švorc

O'CALLAGHAN, S. *Spríevodca svetovými náboženstvami*. Bratislava : Ikar, 2012. 192 s. ISBN 978-80-5513-013-2

Záležitosti viery a náboženského presvedčenia hlboko zasahujú do diania na celom svete. Náboženská rozmanitosť je prameňom nejedného sporu a konfliktu už od minulosti. Porozumieť určitému národu je možné len s pochopením jeho náboženskej histórie. Predkladaná publikácia preto v podobe akejsi príručky prináša podrobný prehľad svetových náboženstiev na zorientovanie sa v ich histórii, praktikách, kľúčových postavách.

Cieľom uvedenej príručky je dopomôcť k získaniu hlavných faktov o 12 najväčších náboženstvách sveta a lepšie pochopiť ich pozadie nie len smerodajnými informáciami o ich pôvode a učení, ale rovnako aj o ich každodenných prejavoch v životoch mnohých ľudí i celých spoločností.

Pozornosť venuje autor nasledujúcim náboženstvám: kresťanstvo, judaizmus, islam, zoroastrizmus, baháizmus, hinduizmus, džinizmus, sikhizmus, budhizmus, konfucianizmus, taoizmus a šintoizmus. Spolu 12 kapitol, podľa jednotlivých náboženstiev, obsahuje deväť podkapitol, zameraných v prvom rade na dejiny a vývoj od zrodenia cirkvi, cez jej rozvoj, rôzne prekážky, vplyvy, všetko na pozadí historických udalostí a faktov. Krátky priestor je ďalej venovaný zakladateľovi a iným významným osobnostiam každého uvedeného náboženstva.

Rovnako k základným informáciám patria aj vetvy, na ktoré sa v priebehu storočí jednotlivé náboženstvá rozštiepli. Obsahujú krátku charakteristiku i prípadné rozpory či vzájomné odlišnosti.

V časti o posvätných písmach sa zoznamujeme so základnými dielami jednotlivých náboženstiev, posvätnými knihami, správami, najdôležitejšími spismi i kánonmi v stručných priblíženiach s poskytnutím heslovitých informácií.

V rozličných vetvách každej cirkvi sa ich vierouka i praktiky značne odlišujú. Existujú ale oblasti viery do značnej miery spoločné, preto autor do publikácie zaradil aj podkapitolu o základných vierach, kde prípadné odlišnosti upresňuje. Upriamuje sa napr. na chápanie pojmu Boh (s. 32, 47), sväté miesta a ich význam (s. 64), ústredné pojmy (s. 119), či pravdy (s. 150).

Všetky cirkvi a hnutia majú svoje praktiky a viery, ktoré vyjadrujú rozličnými spôsobmi. Čitateľovi sú ponúknuté sviatky a ich možnosti uctievania, ktoré autor vymenúva a pridáva krátky opis. Uvádzané sú i rôzne typy rituálov či chrámov.

Nie je vynechaná ani rodina a spoločnosť, ktorým je prikladaná veľká váha. V rámci uvedenej podkapitoly sa pozornosť sústreďí na postavenie rodiny, manželstvo, pohreby, miesto žien v náboženstvách, kasty i dôležitosť vzťahov pre spoločnosť.

Pri každom charakterizovanom náboženstve nájdeme v závere priblíženie súčasných problémov, s ktorými bojuje. Poukazované je na morálne konflikty, charakter medzinárodných vzťahov, súčasné smerovanie. Za povšimnutie stojí i angažovanosť náboženstiev v sociálnych projektoch či autonomistické snahy.

V závere za každým spomenutým náboženstvom ponúka autor zoznam zaujímavých odkazov na vhodnú literatúru, nie všade v rovnakom množstve. Všetky odporúčané publikácie sú v slovenskom alebo českom jazyku, dostupné pre každého.

Svojím rozsahom i obsahom je predkladaná publikácia vhodným a rýchlym sprievodcom po svetových náboženstvách. Neposkytuje vyčerpávajúce a do hĺbky siahajúce fakty, napriek tomu ju možno zaradiť k prácam s hodnotným informačným charakterom. Je vhodná ako akýsi odrazový mostík s východiskovými poznatkami, na ktoré možno v rámci širšieho výskumu navršovať ďalšie.

Viera Vallová

KRONIKA

V kúpeľnom mestečku Krynica (Poľsko). Foto Branislav Švorc

Stationen der Ökumene. Buchpresentation.
(Graz 31. január 2013)
a „aperitív“ Historického ústavu SAV v Bratislave
(14. február 2013)

Peter ŠVORC

Stáva sa už pomaly tradíciou, že keď vyjde nová kniha, tak sa ju jej vydavateľ, či autori snažia predstaviť širšej verejnosti, aby v neustále rastúcej záplave informácií rôzneho druhu upozornili na prácu, ktorá by nemala zapadnúť skôr, ako si ju niekto všimne. V závere roka 2012 vyšiel zborník s názvom *Velká doba v malom priestore. Zlomové udalosti v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929) / Große Zeit im kleinen Raum. Umbrüche in den Städten des mitteleuropäischen Raumes und deren Wirkungen (1918 – 1929)*. Jej editormi boli prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., z Prešovskej univerzity a prof. Dr. Harald Heppner z univerzity Karla-Franza v Grazi. Zborník obsahuje 27 štúdií od autorov z ôsmich krajín Európy a ako prezrádza jeho názov, venuje sa mestám po rozpade Rakúsko-Uhorska v roku 1918. Vznikol ako výsledok konferenčných výstupov z rovnomennej konferencie, ktorá sa uskutočnila v jeseni 2011 na pôde Filozofickej fakulty PU v Prešove. V januári 2013 však túto knihu, spolu s ďalšími dvoma – Harald Heppner, Eva Posch (eds.): *Encounters in Europe's Southeast. The Habsburg Monarchy and the Orthodox World in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*. (Bochum 2012) a Nicolae Bocșan/Ion Cârja: *Die Rumänische Unierte Kirche am Ersten*

Prezentácia kníh na Univerzite Karla-Franza v Grazi, 31. január 2013.

Zlava: prof. Dr. Harald Heppner, prof. Dr. Peter Scherrer, prorektor Univerzity v Grazi, prof. Dr. Pablo Argárate, Inštitút ekumenickej teológie, Univerzita v Grazi, Dr. Ion Cârja, Univerzita v Kluži, prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., Prešovská univerzita, Mag. Eva Posch, Univerzita v Grazi, prof. Dr. Nicolae Bocșan, Univerzita v Kluži, prof. Dr. Rudolf Gräf, Univerzita v Kluži

*Historický ústav SAV v Bratislave,
14. február 2013. Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.,
a Mgr. Matej Hanula, PhD., pri prezentácii knihy*

*Pracovníci HÚ SAV
v Bratislave na prezentácii knihy
Velká doba v malom priestore*

*Vatikanischen Konzil (Frankfurt/Main 2012, = Neue Forschungen zur ostmittel- und südos-
teuropäischen Geschichte, hg. v. Harald Heppner und Ulrike Tischler-Hofer Bd. 4) – prezen-
tovali na pôde starobylej univerzity v Grazi Institut für Geschichte, Geisteswissen-
schaftliche Fakultät a Institut für Ökumenische Theologie, Theologische Fakultät.*

Do Grazu pricestovali zostavovatelia všetkých troch kníh a v januárový podve-
čer postupne predstavili všetky tri nové knihy. Podujatie uvádzal prof. Dr. Harald
Heppner, ktorý sa podieľal na zrode všetkých troch publikácií. Prvú z nich uviedla
Mag. Eva Posch z domácej univerzity. Išlo o knihu, ktorá sa zaoberá pravoslávnu
cirkvou v 18. a 19. storočí na území habsburskej monarchie. Prof. Dr. Nicolae Bocșan
z univerzity Babeș-Bolyaia v Kluži v Rumunsku zas predstavil svoju monografiu. Tá
je venovaná gréckokatolíckej cirkvi a jej postaveniu pred prvým vatikánskym kon-
cilom. Ide o sondu do života a postavenia gréckokatolíckej cirkvi na území niekdaj-
šieho Sedmohradska. Poslednou predstavenou knihou bol vyššie uvedený zborník,
ktorý prezentoval prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. Účasť vedeckých pracovníkov i štu-
dentov z domácej univerzity potvrdila záujem o nové poznatky z oblasti histórie
stredoeurópskeho priestoru.

Knihu *Velká doba v malom priestore. Zlomové udalosti v mestách stredoeurópskeho
priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929)* prezentoval prof. Peter Švorc aj o dva týždne
neskôr, teraz na pôde Historického ústavu SAV v Bratislave. Dňa 14. februára 2013
v rámci tradičného „aperitívu“ – prednášok vedeckých pracovníkov z Historické-
ho ústavu. Prednáška spojená s powerpointovou prezentáciou knihy vyvolala živú
diskusiu a prezradila, že je to téma, ktorá ľudí priťahuje, keďže ide o proces zmeny
identity mesta i jeho obyvateľov po udalostiach, ktoré zásadným spôsobom zasiahli
do ich života, zrušili dovtedajší režim, štruktúru moci, ba i štátnosti. Kniha zaujala
o to viac, že aj na pôde Historického ústavu SAV prebiehal podobný výskum, v tom-
to prípade premeny Bratislavy po vzniku Československa. Na prezentácii knihy bol
prirodzený priestor na komparáciu viacerých miest strednej Európy a výmenu skú-
seností historikov z ich bádání. Odznelo tu aj porovnanie pomerov po podobných
radikálnych štátoprávných zmenách v iných obdobiach. Ako sa ukázalo, prelomové
momenty v dejinách majú celý rad všeobecne platných prvkov, ktoré sa v takýchto
chvíľach prejavujú takmer identicky.

Konferencia Vojna a okupácia v pamäti a vedomí obyvateľov malého mesta Krakov

Krakov 26. februára 2013

Peter KOVAL

Inštitút histórie Pedagogickej univerzity v Krakove so svojím Ústavom národnostných menšín a nútených migrácií, spadajúci pod Katedru najnovších poľských dejín, privítal koncom februára na svojej pôde zástupcov štyroch európskych krajín. Spolu s Centrom pre dokumentáciu deportácií, vyhostení a presídlení z rovnakej krakovskej univerzity a organizáciou Európska sieť Pamäť a solidarita zorganizoval Inštitút histórie vedeckú konferenciu **Vojna a okupácia v pamäti a vedomí obyvateľov malého mesta**.

Na úvod konferencie sa prihovoril prof. Jana Rydel, zástupca Európskej siete Pamäť a solidarita, ktorý predstavil hlavný zámer svojej organizácie, prebiehajúcu spoluprácu organizácie s ďalšími európskymi inštitúciami a vyzdvihol potrebu a význam podobných projektov zameraných na výskum histórie totalitných režimov, diktatúr, vojen a konfliktov 20. storočia v Európe.

Prof. Rydel následne prenechal slovo dvom osobám podieľajúcim sa na réžii filmu *Mestá smútku*. Medzi Wieluńom and Złoczewom. Małgorzata Szyszka a Hubert Chudzio vo svojich krátkych príhovoroch predstavili spomenutý dokument zachytávajúci osudy obyvateľov poľských miest Wieluń a Złoczew postihnutých ničivým bombardovaním nemeckou armádou v prvých dňoch druhej svetovej vojny. Filmový dokument bol postavený hlavne na osobných výpovediach svedkov týchto hrozných udalostí. Premiéry odprezentovanej na tejto konferencii sa okrem aktuálnych primátorov Wieluńu Janusza Antczaka a Złoczewa Jadwigy Sobańskiej zúčastnili aj dvaja pamätníci a účinkujúci, ktorým pripadla aj úloha slávnostne otvoriť výstavu fotografií dokumentujúcich vojnové udalosti v poľských mestečkách.

Pohľad na predsednícky stôl

Jadro programu konferencie tvorili referáty štyroch poľských kolegov. Prof. Jacek Chrobaczyński predniesol svoj príspevok na tému Poľská spoločnosť vo svetle okupačnej politiky a praxe tretej ríše v rokoch 1939 – 1945. Prof. Włodzimierz Stępiński predstavil svoj aktuálny projekt s názvom Nútená práca na západnom Pomoransku v spomienkach Poliakov a Nemcov v rokoch 1939 – 1945 cez svoju prednášku Poľská žena – nútená pracovníčka v rokoch 1939 – 1945. Na

Za predsedníckym stolom konferencie

postoj nacistov a ich necitlivé správanie sa voči pamiatkam židovskej kultúry počas okupácie Poľska poukázal vo svojom príspevku prof. Mariusz Wołos. Na spomenutých rečníkov nadviazal dr. Piotr Trojański vyjadriac sa k problematike postavenia Židov v malých mestách počas nemeckej okupácie na príklade mestečiek Wieluń a Złoczew. Záver tohto prednáškového bloku mali vyhradené poľské kolegyně Mgr. Magdalena Nowak, Mgr. Alicja Śmigielska a Ewa Dyngosz. Tie sa aktívne podieľajú na projekte „5 miest“, ktorého jedným z parciálnych výsledkov bol už na konferencii premiérovito uvedený dokumentárny film. Vo svojom vyhradenom časovom priestore predstavili hlavné ciele a postupy pri realizácii projektu na príklade spracovania problematiky dejinných udalostí poľských miest Wieluń a Złoczew.

V popoludňajšom bloku krátkych prednášok dostali priestor zahraniční hostia. Išlo vlastne o panelovú diskusiu na tému: Práca s dokumentárnym filmom ako spôsob výučby histórie na školách. V nej sa postupne predstavili so svojimi príspevkami dr. Torsten Lorenz z Karlovej univerzity v Prahe so zaujímavou témou dotýkajúcou sa problematiky predvojnovnej vzájomnej spolupráce a spolužitia Poliakov a Nemcov v mestečku Międzyzichód (Birnbaum). Hostia z budapeštianskej univerzity Eötvösa Loránda z Maďarska prítomným predviedli konkrétne plány na zrealizovanie svojho projektu. Dr. Miklos Mitrovits ako odborný garant a Ernő Nagy ako režisér poukázali na svoju konkrétnu predstavu nakrútenia dokumentu o nútenom vysídlení Nemcov z mesta Budaörs v rokoch 1946 – 1948. Ako posledným v tomto bloku sa prenechalo slovo slovenským hostom. Dr. Ján Džujko a dr. Peter Koval' z Prešovskej univerzity v Prešove predniesli čiastočné výsledky svojho výskumu ohľadom postavenia poľskej menšiny v malých slovenských mestách v rokoch 1918 – 1945. Následná záverečná diskusia sa niesla v apeláciách z rôznych strán hlavne na mladšiu generáciu vystávajúcich historikov a dokumentaristov ohľadom potreby uskutočnenia ďalších obdobných projektov postavených na historickej metóde „oral history“.

Konferencia *Vojna a okupácia v pamäti a vedomí obyvateľov malého mesta* rozšírila spektrum zúčastnených nielen o ďalšie historické poznatky, ale hlavne o málo zaužívané metódy historického bádania, čo bolo podľa nášho názoru prioritným cieľom tohto stretnutia. Veríme, rovnako ako organizátori konferencie, že zúčastnení budú inšpirovaní a podujmú sa na síce neľahkú, ale o to možno aj pre laickú verejnosť zaujímavú prácu historickej filmovej dokumentaristiky.

Pracovná návšteva doc. PhDr. Martina Olivu, PhD., na Inštitúte histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove

Prešov 7. – 9. marec 2013

Adriána VOLANSKÁ

Doc. PhDr. Martin Oliva, PhD.

Pravek predstavuje najdlhšie obdobie v ľudských dejinách, ktorého hranice sú vymedzené kľúčovými dokladmi aktivít a poznávacích procesov človeka. Napriek tomu, že sa na Filozofickej fakulte PU v Prešove archeológia neštuduje, prehistória a protohistória sú dôležitou súčasťou poznania ľudských dejín. Inštitút histórie FF PU sa aj preto podujal zorganizovať akciu, na ktorej by sa predstavili a priblížili jednotlivé obdobia najstarších dejín významnými osobnosťami stredoeurópskej archeológie. Jedným z takýchto odborníkov je doc. PhDr. Martin Oliva, PhD.,

pôsobiaci v Moravskom zemskom muzeu v Brne ako vedúci ústavu Anthropos a zaberajúci sa najstarším obdobím ľudstva – paleolitom.

Host počas trojdňového pobytu absolvoval prehliadku štiepanej kamennej industrie z východného Slovenska, ktorá sa za 20 rokov rozrástla o úctyhodnú kolekciu a skúmal súčasnú historiografiu. Nosným podujatím však bola prednáška na tému *Dějiny výzkumu paleolitu v českých zemích a na Slovensku (s unikátní archivní dokumentací)*.

Úvod tohto stretnutia bol venovaný spomienke na nestora českej archeológie doc. PhDr. Karlovi Valochovi, CSc., ktorý 16. februára 2013 zomrel ako 92-ročný. Bol odborníkom, ktorý sa pričínal o nový pohľad na najstaršie dejiny Moravy v súvislosti s jeho výskumami na Stránskej skále (starý paleolit) a v jaskyni Kůlna (stratigrafia stredného paleolitu). Výskumom v mestskej časti Brna – v Bohuslaviciach sa pričínal o zavedenie prechodovej kultúry medzi stredným a mladým paleolitom – bohunicien. Zároveň bol doc. PhDr. Martinovi Olivovi, PhD., aj dlhoročným učiteľom a priateľom.

Samotná prednáška predstavovala pohľad do najstarších archeologických výskumov staršej doby kamennej. Autor pútavo a preňho príslovečným nadhľadom prezentoval výskumy na známych paleolitických lokalitách, vzťahy medzi jednotlivými archeológmi 19. a 20. storočia, či príbehy objavenia najznámejších nálezov a polôh. Zaujímavými boli aj informácie týkajúce sa záujmu významných osobností o archeologické výskumy. Jednu z takých chvíľ zachytávala fotografia K. Absolona

s T. G. Masarykom v hlbokjej sonde s osteologickými nálezmi prehistorickej fauny. Nechýbala ani známa fotografia L. Zotza s J. Tisom a V. Tukom v Moravanoch nad Váhom a príbeh o objavení výliatku mozgovne z Gánoviec. Účasť na prednáške potešila organizátorov akcie a potvrdila záujem študentov a archeológov z ďalších pracovísk aj o túto etapu ľudských dejín.

Súčasťou programu bola aj prezentácia paleolitických kolekcí zo študijnej zbierky Inštitútu histórie FF PU. Vzniknutá dišputa a pohľad odborníka z Moravy po-

Auditórium na prednáške doc. PhDr. Martina Olivu, PhD.

skytla mnohé podnetné informácie k ďalšiemu typologickému klasifikovaniu lokality. V rámci neoficiálneho programu si hosť prezrel historické centrum mesta Prešov a ochutnal špeciality regiónu.

Podujatie tohto druhu uskutočnené na pôde Inštitútu histórie prvýkrát bolo príjemným spštením akademického života. Veríme, že čoskoro budeme môcť zopakovať podobné stretnutie s významnou osobnosťou archeológie, ktoré môže nadobudnúť rozmer spolupráce. Kontakty a konzultácie s odborníkmi z iných inštitúcií pomáhajú pestovať kolegiálne vzťahy a cibriť vedecké poznatky.

Udelenie titulu Dr. h. c. prof. PhDr. Marii Marečkovej, DrSc.

Prešov 18. marec 2013

Miloslava BODNÁROVÁ

Dňa 18. marca 2013 Vedecká rada Prešovskej univerzity (VR PU) v Prešove, rozšírená o Vedeckú radu Filozofickej fakulty PU v Prešove, na svojom slávnostnom zasadnutí udelila titul doctor honoris causa (Dr. h. c.) PU v Prešove prof. PhDr. Marii Marečkovej, DrSc., profesorky na Masarykovej univerzite (MU) v Brne a Univerzite Palackého v Olomouci.

Pri príležitosti udelenia čestného doktorátu vystúpil so slávnostným príhovorom rektor PU v Prešove prof. RNDr. René Matlovič, PhD. Zdôraznil, že popredná česká historička prof. PhDr. Marie Marečková, DrSc., patrí k tým zahraničným bádateľom, ktorí hlavnú časť svojej vedecko-výskumnej činnosti venovali výskumu dejín Slovenska. Prof. Marie Marečková sa už niekoľko desaťročí zaoberá dejinami východoslovenských kráľovských miest Bardejova a Prešova, konkrétne ich hospodárskym a spoločenským vývojom v ranom novoveku. Na základe výskumu primárnych prameňov vo východoslovenských štátnych a mestských archívoch vytvorila práce, ktoré boli v tejto oblasti priekopnícke a položili základ pre ďalší vedecký výskum. Svoju pozornosť zamerala na zložité obdobie 17. storočia a v jeho rámci sa usilovala o postihnutie základných tendencií vo vývine miest. K problematike ekonomických a spoločenských dejín východoslovenských miest v 16. a 17. storočí publikovala dve monografie a 60 vedeckých štúdií v Čechách, na Slovensku a v ďalších stredoeurópskych krajinách. Osobitne treba vyzdvihnúť, že prof. Marie Marečková upriamila pozornosť aj na výskum dejín Prešova a venovala mu monografiu *Společenská struktura Prešova v 17. století*. Na základe priekopníckeho vedeckého diela, ako aj jej mnohostranných vedeckých, pedagogických kontaktov a spolupráce medzi historickými pracoviskami PU v Prešove a MU v Brne rektor PU prof. RNDr. René Matlovič, PhD., navrhol udelenie čestného titulu Dr. h. c. prof. PhDr. Marii Marečkovej, DrSc., v odbore história, ako ocenenie jej doterajšej práce v akademickej i spoločenskej oblasti.

Laudatio pri tejto príležitosti predniesol dekan Filozofickej fakulty PU v Prešove prof. PhDr. Vasil Gluchman, PhD. Vyzdvihol, že prof. Marie Marečková patrí k tým českým historikom, ktorých vedecká dráha je dlhodobo spojená s výskumnými aktivitami na Slovensku. Predmetom jej vedeckého záujmu sa stali východoslovenské mestá v 16. a 17. storočí. Na Filozofickej fakulte MU v Brne v roku 1971 úspešne obhájila rigoróznú prácu *Dálkový obchod Prešova v prvých třech desetiletích 17. století a krakovský trh*. V roku 1975 získala vedeckú hodnosť kandidáta historických vied na základe dizertačnej práce *Společenská struktura Bardějova v prvé polovině 17. století*. S účinnosťou od 1. mája 1982 bola menovaná docentkou pre odbor československé dejiny na základe habilitačného spisu *Společenská struktura Prešova v 17. století*.

Prof. Marie Marečková sa postupne vyprofilovala ako medzinárodne uznávaná odborníčka pre výskum ranonovovekých dejín miest. Dôkazom toho je i skutočnosť, že v roku 1991 na Historickom ústave SAV v Bratislave obhájila doktorskú

dizertačnú prácu *Východoslovenská města a měšťanstvo v sociálně ekonomických vazbách 17. století*. Na základe úspešnej obhajoby jej bola v roku 1992 udelená hodnosť doktora historických vied. Významným úspechom jej vedecko-pedagogickej činnosti bola obhajoba profesorskej dizertácie *Východoslovenska města a měšťanstvo na prahu novověku* a prednesením inauguračnej prednášky, bola v roku 1996 prezidentom Slovenskej republiky menovaná profesorkou.

Prof. PhDr. M. Marečková, DrSc., okrem zamerania svojej vedeckej činnosti na dejiny východoslovenských miest udržiavala po celé desaťročia všestranné kontakty so slovenskými historikmi a konkrétne s PU v Prešove. Ohotne pomáhala kolegom z PU pri organizovaní vedeckých podujatí, študentských exkurzií, nadväzovaní vedeckých kontaktov v Českej republike. Bola členkou množstva habilitačných a inauguračných komisií, oponentkou doktorandských či habilitačných prác. Od roku 2011 je členkou vedeckej rady Centra excellentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu PU, taktiež od roku 2011 členkou redakčnej rady periodika *Annales historici Prešovenses PU*. Nadviazala pracovné vzťahy i osobné priateľstvá s mnohými slovenskými historikmi, ktorým poskytovala odborné rady a nezištnú pomoc.

Činnosť prof. PhDr. Marie Marečkovej, DrSc., a jej aktivity v prospech slovenskej vedy a Slovenska podnietili VR PU v Prešove udeliť jej titul Dr. h. c. ako vyjadrenie úcty a vďaky za prácu, ktorú pani profesorka Marečková vykonala nielen pre Prešovskú univerzitu, ale i pre celé Slovensko.

**Prezentácia zborníka *Veľká doba v malom regióne.*
Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru
a ich dôsledky (1918 – 1929)
a prednáška *Prešov a Slovenská republika rád***

Prešov 21. marca 2013

Peter KOVAL

Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov naďalej pokračuje v spolupráci s mestom Prešov a Parkom kultúry a oddychu v Prešove. Po prvej prezentácii knižnej publikácie *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia* konanej v uplynulom kalendárnom roku sa jej členovia prezentovali širšej verejnosti a usporiadali predstavenie ďalšej knihy, resp. prednášku na historickú tému zo šarišského regiónu.

V priestoroch Caraffovej väznice sa 21. marca 2013 uskutočnila prezentácia najnovšej publikácie editorov prof. Petra Švorca a prof. Haralda Heppnera *Veľká doba v malom regióne. Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929)* zaradenej do vychádzajúcej edície *Stredoeurópske národy v 19. a 20. storočí*. Na jej vydaní sa podieľalo viacero nielen slovenských inštitúcií. Okrem Historickej spoločnosti kráľovského mesta Prešov to boli napr. aj Česko-slovenská / Slovensko-česká komisia historikov, Prešovský samosprávny kraj, Medzinárodný vyšehradský fond či Institut für Geschichte z Univerzity v Grazi (Rakúsko).

Prof. Peter Švorc, CSc., pri prezentácii zdôraznil, že zborník *Veľká doba v malom regióne* je výsledkom výskumu historikov zo 7 európskych krajín a obsahuje príspevky, ktoré odznali na rovnomennej medzinárodnej vedeckej konferencii usporiadanej na pôde Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove v októbri 2011. Zborník reflektuje obdobie po rozpade Rakúsko-Uhorska. Prvé desaťročie bolo obzvlášť hektické pre obyvateľov miest všetkých nástupníckych štátov. Pre mnohých obyvateľov znamenala táto štátna zmena obrat k lepšiemu, no pre mnohých aj opačnú situáciu. Zlomové situácie v jednotlivých európskych mestách boli preto hlavným záujmom autorov tejto publikácie. Peter Švorc podčiarkol, že tieto zmeny nastali vo všetkých oblastiach života mesta, a preto aj zborník je členený na jednotlivé časti. Okrem rozdelenia podľa geografického princípu na mestá v Karpatskom oblúku, kde sú spomínané Bratislava, Užhorod, Mukačevo či Prešov a na mestá mimo Karpát (Brno, Klagenfurt a Budapešť), editori vyčlenili do jed-

*Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.,
predstavuje knihu
Veľká doba v malom priestore.
Foto Branislav Švorc*

Prezentácia knihy v priestoroch tzv. Caraffovej väznice. Z prava autori PhDr. Martin Ďurišin, PhD., PhDr. Peter Koval, PhD. a PhDr. Ján Džujko, PhD. Foto Branislav Švorc

notlivých častí aj problematiku mestskej kultúry, vzdelania, tlače, cirkevnej otázky a postavenia židovskej komunity. Na prezentácii, samozrejme bolo prízvukované, že časť príspevkov sa venuje aj dejinám mesta Prešov po roku 1918. Ich autormi sú bývalí a súčasní zamestnanci Inštitútu histórie FF PU v Prešove (prof. L. Tajták, prof. P. Švorc, doc. L. Franková, dr. N. Jurčišinová, dr. J. Džujko, dr. M. Ďurišin a dr. P. Koval). Viacerí z autorov sa tejto zaujímavej prezentácie aj priamo zúčastnili a ich reakcie na otázky v záverečnej diskusii len obohatili toto stretnutie a veríme, že viac namotivujú laickú či odbornú verejnosť pri ich ďalších účastiach na podobných podujatiach.

Dňa 18. apríla 2013 sa rovnako v priestoroch Caraffovej väznice uskutočnila prednáška člena Historického spoloknosti kráľovského mesta Prešov PhDr. Martina Ďurišina, PhD. Ten svoj vedecko-historický záujem za posledné roky zamerl na problematiku Slovenskej republiky rád. Táto zaujímavá dejinná udalosť z roku 1919 stále vyvoláva mnoho otáznikov a zvlášť medzi časťou prešovskej verejnosti, nakoľko je najviac spätá práve s týmto mestom. Dr. Martin Ďurišin svoju prednášku zamerl na vysvetlenie hlavných príčin vytvorenia SRR a jej pomerne krátkeho trvania. Dôraz kládol predovšetkým na vysvetlenie nálad obyvateľov Prešova a ich postoj na túto, po takmer 8-mesačnom vzniku Československej republiky, opäťtovnú „štátnu zmenu“. Svoju prednášku obohatil o zaujímavý obrázkový doplnok, kde predstavil viaceré o. i. málo známe dobové fotografie zachytávajúce atmosféru mesta Prešov počas existencie Slovenskej republiky rád. V záverečnej diskusii sa zapojilo prítomné publikum, čo dokazuje záujem prešovskej verejnosti o históriu a akcie podobného druhu. Historická spoloknosť kráľovského mesta Prešov preto v podobných aktivitách plánuje pokračovať.

9. študentská vedecká konferencia na Inštitúte histórie FF PU

Prešov 4. apríla 2013

Ján DŽUJKO

Deviaty ročník študentskej vedeckej konferencie na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove sa už tradične konal pod záštitou jej dekana prof. PhDr. Vasila Gluchmana, CSc. Tentokrát však bol jej priebeh rozdelený do dvoch etáp. Najprv sa uskutočnilo inštitútové kolo a až následne fakultné.

Dňa 4. apríla 2013 tak na Inštitúte histórie prebehlo inštitútové kolo tohto podujatia. Rokovanie bolo rozdelené do dvoch sekcií: študentské práce – referujúci prvého a druhého stupňa vysokoškolského štúdia a doktorandské práce – študenti tretieho stupňa vysokoškolského štúdia.

V rámci druhej komisie, tvorenej predsedom Doc. PhDr. Mariánom Vizdalom, CSc., a členmi Mgr. Jánom Adamom, PhD., a PhDr. Jánom Džujkom, PhD., vystúpilo so svojimi príspevkami 18 doktorandov: *Mgr. et Mgr. Luciána Hoptová* – Riešenie židovskej otázky na okupovanom území Bieloruska v rokoch 1941 – 1944, *Mgr. Martin Klempay* – Školstvo na Podkarpatskej Rusi po roku 1918, *Mgr. Monika Bizoňová* – Vznik rehole piaristov a ich pôsobenie v Podolínci, *Mgr. Vladimíra Kordaničová* – Spoločenské pomery v Humennom v 16. a 19. storočí, *Mgr. Adriána Volanská* – Gravetianske osídlenie polohy Bikoš II v Prešove, *PhDr. Lucia Tokárová* – Keltské osídlenie horného Potisia, *Mgr. Viktor Šišin* – Byzantská ríša v období vlády Ioanna II. Komnena, *Mgr. Mariana Kosmáčová* – Vývoj šľachty na území Slovenska v stredoveku, *PaedDr. Viera Vallová* – Talianski príslušníci v radoch Uhorskej armády, *Mgr. Tibor Dohnanec* – Stavebný vývoj opevnení v meste Arad, *Mgr. Viera Pulenová* – K rozvoju ťažkého a ľahkého priemyslu v Rožňave v 19. storočí, *Mgr. Zuzana Pivková* – K problematike budovania školského systému evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku v rokoch 1918 – 1945, *PaedDr. Milada Kopčányiová* – Československá štátna vyššia reálka v Košiciach – najslabší článok gymnázií?, *Mgr. Lukáš Rendek* – Rekvirácia zvonov na východnom Slovensku a otázka riešenia ich náhrady po prvej svetovej vojne, *Mgr. Štefánia Kováčová* – Vnútropolitický vývoj na Ukrajine v rokoch 1917 – 1921 na stránkach Ukrajinského historického žurnálu, *Mgr. Martin Holko* – Socializmus verzus kňazi košickej arcidiecézy, *Mgr. Daniel Haník* – Rekonštrukčné historické skupiny ako element popularizácie histórie na Slovensku, *Mgr. Katarzyna Stukus* – Obszar pogranicza i jego wpływ na kształtowanie tożsamości narodowej. Na przykładzie pogranicza polsko-litewskiego.

Po odznení vyššie uvedených príspevkov, zoradených do troch blokov, nasledovala diskusia. Aj keď nie všetci účastníci či poslucháči konferencie využili možnosť diskutovať o svojich témach či niektorých problémoch svojich kolegov, možno konštatovať, že v rámci inštitútového kola si komisia vypočula obsahovo kvalitné príspevky doktorandov, ktoré následne odporučila do fakultného kola študentskej vedeckej konferencie, konaného 25. 4. 2013.

Študenti na inštitútnom kole 9. študentskej vedeckej konferencie

Prešov 4. apríla 2013

Patrik DERFIŇÁK

Podobne ako v predošlých rokoch, aj začiatok letného semestra 2013 sa niesol v znamení prípravy ďalšieho ročníka študentskej vedeckej konferencie (ŠVK). Podujatie sa už teší značnému záujmu zo strany aktívne vystupujúcich študentov i divákov. Pre prvú spomínanú skupinu je to spravidla dobrá príležitosť na verejné prezentovanie výsledkov svojich záujmov a dlhodobějších výskumov. Divákov ich aktivita môže zase inšpirovať k príprave vlastných vystúpení v nasledujúcom roku.

V poradí už 9. ročník ŠVK organizovanej na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity (FF PU) priniesol v porovnaní s predošlým obdobím viaceré zmeny. Pravdepodobne tou najvýznamnejšou sa stalo rozšírenie tradičného modelu o nové, prvé kolo, realizované v rámci jednotlivých inštitútov. Cieľ tejto novinky je zrejmý. Ide o snahu posúdením prvých výstupov zvýšiť kvalitu prednášaných príspevkov tak, aby referáty prezentované v druhom, fakultnom kole mohli byť publikované nielen v podobe krátkych abstraktov, ale dokonca v plnom znení.

V rámci stretnutia, uskutočneného ako inštitútne kolo ŠVK na IH FF PU, sa vytvorili dve samostatné sekcie. Početnejšia, určená doktorandom, i v porovnaní s predošlými rokmi menej obsadená študentská. Prvá z nich sa stala priestorom, kde vystupovali postupne sa profilujúci budúci mladí vedci. Nemenej zaujímavá však bola druhá sekcia. Sledovanie prvých pokusov o interpretáciu „vlastných“ tém u študentov bakalárskeho a magisterského štúdia je totiž pozoruhodná nielen z hľadiska formovania nových mladých historikov. Rovnako dôležitá je však tiež kvôli zisteniu, o aké témy a obdobia histórie majú študenti záujem.

V tomto smere celé podujatie rozhodne nebolo sklamaním. Jednotliví referujúci sa vo svojich vystúpeniach venovali viac-menej všetkým obdobiam, od praveku, cez starovek, stredovek až po dejiny 20. storočia. Z viacerých pozoruhodných vystúpení možno spomenúť aspoň niektoré. S referátom *Nuragy ako fenomén pravekej Sardínie* vystúpila Z. Mišenková. Predstavila aspoň niektoré najvýznamnejšie stavebné komplexy, ktoré práve v tomto ostrovnom prostredí zaznamenali neobyčajný rozvoj. Do obdobia staroveku spadá problematika, ktorou sa zaoberala P. Sopková. V referáte s názvom *Apolón v histórii, umení a architektonických pamiatkach* analyzovala niektoré zo svätýň, resp. umeleckých zobrazení tohto božstva. Z hľadiska regionálnych dejín boli zaujímavé napríklad príspevky P. Žarnovského *Farnosť Stará Lubovňa v sporoch krakovských biskupov a spišských prepoštov* či V. Karabašovej *Nápisová výzdoba zvonov ako historický prameň k výskumu regionálnych a cirkevných dejín*. Známym osobnostiam J. Gregorovi Tajovskému a H. Gregorovej venovala pozornosť vo svojom referáte *Pohľad Gregorovcov na Prešov v rokoch 1910 – 1912* L. Šteflová. Problematiku zo všeobecných dejín, konkrétne *Finančnú politiku Francúzskej monarchie pred Veľkou francúzskou revolúciou a ideológiu revolúcie* sa pokúsil vo svojom vystúpení analyzovať D. Palaščák.

Nie všetky prednesené príspevky bolo možné označiť za bezchybné či úplne hotové. Práve diskusia, ktorá sa po ich odznení rozprúdila, však nepochybne tým najlepším umožnila pred nasledujúcim vystúpením doplniť, resp. spresniť niektoré nejednoznačné konštatácie a dobre sa pripraviť na nasledujúce fakultné kolo. V tomto smere sa ukázal byť veľmi významný prínos členov komisie z radov pedagógov, ktorá na priebeh podujatia dozerala pod vedením predsedníčky PhDr. Nadeždy Jurčišinovej, PhD.

38. zasadnutie Česko-slovenskej / Slovensko-českej komisie historikov

Luhačovice 15. – 17. apríl 2013

Richard PAVLOVIČ

Česko-slovenská komisia historikov sa venuje spolupráci českej a slovenskej historiografie. Je to bilaterálna komisia, ktorá vznikla v roku 1994. Jej členov menuje Slovenský národný komitét historikov pri Slovenskej historickej spoločnosti a Český národní komitét historiků. Komisia sa venuje propagácii českých a slovenských dejín, spolupráci českej a slovenskej historiografie, organizuje vedecké semináre a vydáva Česko-slovenskú historickú ročenku. Česko-slovenská komisia historikov je jednou z niekoľkých bilaterálnych či trilaterálnych komisií, ktoré koordinujú spoluprácu medzi jednotlivými historiografiami. Česko-slovenská komisia historikov vznikla v roku 1994, keď vzťahy medzi českou a slovenskou historiografiou boli takmer nulitné, postupne prispela k tomu, že obe národné historiografie sa navzájom rešpektujú a navzájom spolupracujú. Medzi dlhodobé úlohy komisie patrí podpora

Česko-slovenská / Slovensko-česká komisia historikov v Luhačoviciach. Zľava: Petr Hoffman, Peter Švorc, Ján Rychlík, Vojtech Čelko, Róbert Kvaček, Ivan Kamenec, Vladimír Gonč, Vilém Prečan, Jaroslava Rogulová. Foto Roman Holec

Prof. Roman Holec s prof. Róbertom Kvačkom počas prestávky v zasadnutí komisie. Foto Peter Švorc

výmeny učiteľov a doktorandov medzi univerzitami na Slovensku a v Čechách. Spolupracuje na výskumných projektoch týkajúcich sa česko-slovenských dejín, vydáva vlastnú ročenku pod názvom *Česko-slovenská historická ročenka* (doposiaľ vyšlo 15 zväzkov). Každoročne sa konajú dve zasadnutia komisie. Členovia komisie boli v dobe zasadnutí prijatí slovenským a českým veľvyslancom, slovenským ministrom zahraničných vecí, či slovenským i českým prezidentom. Pri otváraní zasadnutí komisie v jednotlivých mestách na Slovensku je prítomný veľvyslanec

Českej republiky akreditovaný na Slovensku, pri zasadnutiach komisie v Čechách tamojší slovenský veľvyslanec. Členovia komisie bývajú prijímaní predstaviteľmi miest a vyšších územných celkov. Komisia má patronát nad každoročným seminárom o česko-slovenských vzťahoch v Liberci – Libereckým seminárom (v roku 2012 sa konal 22. ročník) a nad konferenciami mladých vedeckých pracovníkov České, slovenské a československé dejiny 20. stoloití v Hradci Králové (v roku 2013 sa konal 8. ročník).

V poradí 38. zasadnutie komisie sa konalo v Luhačovicích, rokovaniu dominovala téma prípravy a financovania Česko-slovenskej historickej ročenky. V ročníku 2012 budú umiestnené príspevky zo seminárov v Uherskom Hradišti a v Prahe, v ročníku 2013 príspevky z vedeckého podujatia v Skalici. Komisia sa ďalej venovala príprave ďalších zasadnutí a tém seminárov. Na jeseň 2013 sa uskutoční zasadnutie v Košiciach na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika. Témou podujatia bude Vzťah regiónu a centra v historiografii. Na jar 2014 bude komisia zasadať na Katolíckej univerzite v Ružomberku, témou seminára bude Zážitok z 1. svetovej vojny v slovenskej kultúre. Ide o podujatie k stému výročiu vypuknutia vojny. Na jeseň 2014 by mala komisia zasadať v Plzni. Komisia sa ďalej venovala podujatiam v Liberci a v Hradci Králové, ktoré podporuje.

Úloha kníh a periodík v kultúrnom, spoločenskom a politickom živote mnohonárodnostných Košíc

Košice 17. apríl 2013

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Pod názvom z titulku k tomuto článku sa uskutočnila 17. apríla 2013 v priestoroch kultúrno-vzdelávacieho centra na pôde Štátnej vedeckej knižnice (ŠVK) v Košiciach multidisciplinárna konferencia s medzinárodnou účasťou. Organizátorom podujatia boli ŠVK v Košiciach a Spolok slovenských knihovníkov – Krajská pobočka Košice.

Po krátkom úvodnom príhovore organizátorov konferencie si prítomní účastníci vypočuli zaujímavé príspevky k histórii mesta Košíc z rôznych období jeho vývoja, s dôrazom na dejiny knižnej kultúry. Najprv odznelo vystúpenie *PhDr. Evy Veselovskej, PhD.* (Ústav hudobnej vedy SAV v Bratislave) na tému Stredoveké notované fragmenty Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach. Autorka zdôraznila, že pre dejiny písomnej kultúry stredovekého Slovenska majú popri bratislavských a spišských rukopisoch mimoriadny význam stredoveké písomné pramene Košíc. Uviedla, že v ŠVK v Košiciach sa v súčasnosti nachádza deväť stredovekých notovaných fragmentov z obdobia od konca 13. do začiatku 16. storočia. Po nej sa ujal slova *PhDr. Ján Džujko, PhD.*, (Inštitút histórie FF PU v Prešove). Poukázal na multietnický charakter Košíc prostredníctvom príspevkov uverejnených na stránkach novín Slovenský východ v prvých rokoch samostatnej Československej republiky. Hlavnú pozornosť upriamil na obsahovú stránku tohto titulu novín, ktoré začali vychádzať po roku 1918 na východnom Slovensku práve v Košiciach a boli prvým po slovensky písaným periodikom. Hlbší pohľad na rodinu Wigandovcov (súrodencov Ota a Juraja) s nemeckými koreňmi, ktorá pôsobila v Košiciach v prvej polovici 19. storočia a na nimi rozvíjanú knižnú kultúru, ponúkol prítomným v obsiahlom vystúpení *Mgr. Štefan Eliáš*. S príspevkom na tému Boháč s prázdnyimi rukami. Bibliografická črta o košickom kníhkupcovi, nakladateľovi, publicistovi a širitelovi kultúry Júliusovi Kustrovi (1844 – 1943) vystúpila *Mgr. Eleónora Blašková* (ŠVK Košice). Okrem iného poukázala na skutočnosť, že Július Kustra založil v roku 1914 v Košiciach prvé slovenské kníhkupectvo. Ústrednou témou vystúpenia *Mgr. Lívie Kurucovej* (Kabinet retrospektívnej bibliografie Univerzitetnej knižnice v Bratislave) boli kalendáre v 18. až 20. storočí. Zaoberala sa knižnými kalendármi, ktoré vychádzali v Košiciach a ich vydavateľmi. Priblížila tento typ dokumentu ako jeden zo zdrojov informácií o knižnej kultúre a kultúrnych dejinách nielen mesta Košice. *Dr. Ilona Pavercsik* hovorila na tému Jedno košické kníhkupectvo z jozefínskeho obdobia. Následne si prítomní vypočuli príspevok *PaedDr. Uršule Ambrušovej, PhD.* (Východoslovenské múzeum v Košiciach, ktorý prečítal jej kolega), pod názvom Ján Justus Torkoš: Taxa Pharmaceutica Posoniensis z roku 1745. Popísala život a dielo mestského lekára a fyzikusa Jána Justusa Torkoša, ktorý bol autorom prvého uhorského liekopisu zvaného Taxa Pharmaceutica Posoniensis z roku 1745. Táto príručka bola nielen sadzobníkom, ale zároveň i liekopisom a ako prvá v dejinách lekárskej literatúry obsahovala sloven-

skú farmaceutickú terminológiu. V tomto ucelenom diele boli taktiež prvý raz definované povinnosti lekárov, chirurgov, lekárnikov a pôrodných asistentiek, ďalej ceny liečiv a iné inštrukcie na vykonávanie praxe. O lekárskom miestopise Košíc z roku 1846 (na stránkach jedného z prvých odborných periodík) hovorila *Mgr. Katarína Pekářová, PhD.* (Kabinet retrospektívnej bibliografie Univerzitnej knižnice v Bratislave). Priblížila lekársky miestopis Košíc, ktorého autorom bol v tom čase mladý košický lekár Fridrich Weitzenbreyer, neskorší hlavný lekár Košíc. Marketingová komunikácia v Košiciach na konci 17. storočia bola ústrednou témou vystúpenia *Doc. PhDr. Gabriely Žibritovej, PhD.* Predstavila tlače Chr. Warmera: *Gazophylacium Decem Linguarum...*, ktorá vyšla v Košiciach roku 1691. O publikáciách z oblasti exaktných vied hovorila *RNDr. Jana Mešterová* (Slovenské technické múzeum v Košiciach). Poukázala na skutočnosť, že v Košiciach istú dobu pôsobil profesor Academie Istropolitany v Bratislave, Ján Müller-Regiomontanus, slávny nemecký astronóm a matematik (pol roka v rozpätí 1467 – 1471). Pol roka pôsobil v Košiciach nemecký univerzitný profesor Georg Joachim Rheticus, ktorý sa zaslúžil o vydanie publikácie Mikuláša Kopernika o heliocentrizme (autor úvodu k slávnej knihe). Uviedla mená aj ďalších významných osobností, ktoré pôsobili na protestantskej latinskej škole (gymnáziu) (1546 – 1750) a Košickej jezuitskej univerzite (1657 – 1777). Nasledujúca referujúca *Dr. Juliane Brandt* (Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas an der Ludwig-Maximilians-Universität München) hovorila o multietnicite v periodickej tlači. Poukázala na situáciu v uplatňovaní jazykov v Košiciach okolo roku 1900. Upozornila na jazykovú situáciu v meste a uviedla do akej miery boli jednotlivé skupiny oby-

Pohľad do auditória konferencie

vateľstva viacjazyčné. V argumentácii uplatnila štatistické údaje z rokov 1850, 1900 a 1910, pričom podčiarkla národnostné zloženie Košíc v uvedených rokoch. Obsahovo na jej vystúpenie nadviazala ďalšia referujúca *PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD.* (Inštitút histórie FF PU v Prešove), ktorá hovorila o význame kníh a časopisov pri šírení slovenského národného povedomia koncom 19. a začiatkom 20. storočia s dôrazom na východné Slovensko. Poukázala na skutočnosť, že najmä v období volebnej pasivity kladla Slovenská národná strana dôraz na jazyk a s ním spätú požiadavku rozvíjať slovenskú literatúru, pričom išlo nielen o tvorbu nových diel, ale predovšetkým o to ako dostať práce k prijímateľom, teda k slovenskému ľudu a tak prostredníctvom literatúry rozvíjať vtedajší jeho stav. Príspevok pod názvom *Košická typografia v dvadsiatych rokoch 20. storočia* predniesol *Mgr. Ján Kovačič* (Východoslovenská galéria v Košiciach, správca archívu). Pripomenul, že v dvadsiatych rokoch 20. storočia sa Košice stali významným kultúrnym a umeleckým centrom, v ktorom sa sústredilo mnoho umelcov zo susedných krajín. Táto viacnárodnostná umelecká societa vošla do dejín slovenského výtvarného umenia ako košická moderna dvadsiatych rokov. Tento rušný umelecký život významne ovplyvnil aj vývoj typografie na Slovensku. Prostredníctvom knižnej kultúry, najmä košickej typografie, predstavil rôznorodé štruktúry stredoeurópskeho výtvarného umenia po prvej svetovej vojne. O antisemitizme v regionálnych periodikách vychádzajúcich v rokoch 1918 až 1938 hovorila *Mgr. Alena Miklošová* (Katedra histórie UPJŠ v Košiciach). Demonštrovala prítomnosť antisemitských myšlienok v regionálnej tlači vychádzajúcej v Košiciach. Poukázala na antisemitské myslenie vtedajších ľudí prostredníctvom konkrétnych príkladov v periodikách, vychádzajúcich v období prvej Československej republiky. Väčšiu pozornosť venovala tridsiatym rokom 20. storočia, ktoré boli na Slovensku poznačené nárastom antisemitizmu. Príspevok na tému *Košickí rodáci na stránkach dobových dokumentov 17. – 19. storočia* prezentovala *Mgr. Eva Augustínová, PhD.* (Katedra mediatickej a kultúrneho dedičstva Fakulty humanitných vied Žilinskej univerzity v Žiline). Predstavila známych i menej známych rodákov z Košíc, ktorí na stránkach dobových dokumentov 17. – 19. storočia prezentovali svoje literárne, spoločenské, kultúrne a politické názory, ale taktiež boli aj adresátni príležitostných tlačí, ktoré oslavovali ich ambície a intelekt. Kazinczyho spoločnosť v Košiciach a jej význam (1923 – 1944) priblížila *Mgr. Veronika Gayer* (Ústav pre výskum menšín, Spoločenskovedné centrum, Maďarská akadémia vied – Magyar Tudományos Akadémia, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet Budapest). Upozornila, že Kazinczyho spoločnosť bola jedným z najúspešnejších kultúrnych spolkov maďarskej menšiny na Slovensku po vzniku Československej republiky. V medzivojnovom období bola Kazinczyho spoločnosť najaktívnejším literárnym a umeleckým spolkom v regióne východného Slovenska. Autorka popísala aktivity spoločnosti a jej významných košických osobností. O detskej knihe v Košiciach (do roku 1945) hovorila *Mgr. Tatiana Klimková* (Knižnica pre mládež mesta Košice). Prítomným predostrela bibliografický prehľad autorov literatúry pre deti a mládež, narodených, žijúcich alebo pôsobiacich v Košiciach do roku 1945. Zrod a činnosť kníhkupectva Tatran v Košiciach bližšie popísala *Mgr. Martina Feniková Čarnogurská* (ŠVK Košice). Pripomenula, že po viedenskej arbitráži v roku 1938 sa južné časti Slovenska stali súčasťou horthyovského Maďarska. Vznikla tak potreba založiť inštitúciu, ktorá sa mala starať o uchovanie kultúry, národného povedomia a viery Slovákov na území Maďarska. S týmto zá-

merom bol založený Spolok Sv. Vojtecha (1941 – 1944), ktorý svoju kultúrnu činnosť vyvíjal prostredníctvom vydávania a rozširovania kníh, časopisov, duchovných cvičení, prednáškami a zhromaždeniami. Založil aj tri kníhkupectvá: v Budapešti, Košiciach a Nových Zámkoch. Košické kníhkupectvo Tatran bolo centrom kultúrneho života Slovákov v Košiciach a okolí a ponúkalo široký sortiment slovenských kníh. Záver konferencie patril *Mgr. Angele Kurucovej* (ŠVK Košice) s prednáškou na tému Kníhkupec Jozef Novelly a jeho knižnica. Ústrednú pozornosť venovala kníhkupeckej činnosti v druhej polovici 19. storočia v Košiciach. Medzi menej známych kníhkupcov tu pôsobiach patril Jozef Novelly. Jeho význam pre dejiny knižnej kultúry spočíval najmä v tom, že sa zaslúžil o založenie knižnice, resp. verejnej požičovne kníh, ktorá mala približne 4 000 titulov. Tým založil tradíciu existencie verejnej požičovne pri košických kníhkupectvách, ktorú neskôr prevzali ďalší kníhkupci.

Vystúpenia 19 referujúcich, ktorí prezentovali výsledky svojich vedeckých bádání, poskytli účastníkom konferencie viaceré zaujímavé informácie nielen o knižných publikáciách a periodikách, ale i o osobnostiach spätých s dejinami knižnej kultúry v Košiciach. Ponúkli menej známe či neznáme fakty, ktorými prispeli k rozšíreniu poznatkov z histórie mesta Košíc, najmä v kultúrno-spoločenskej oblasti. Konferencia bola súčasťou odborných podujatí organizovaných v rámci Európskeho hlavného mesta kultúry 2013 a nadviazala na predchádzajúce konferencie k dejinám knižnej kultúry na Slovensku.

Členovia Inštitútu histórie FF PU prezentovali výsledky svojej vedecko-výskumnej činnosti

Prešov 22. apríla 2013

Annamária KÓNYOVÁ

Monografie, zborníky a vedecké časopisy Inštitútu histórie FF PU za rok 2012

PhDr. Annamária Kónyová, PhD., predstavuje autorov a ich publikácie

Inštitút histórie (IH) patrí k najväčším inštitútom v rámci Filozofickej fakulty (FF) PU a tomu zodpovedá aj vedecko-výskumná a publikačná činnosť jej členov. Aj v roku 2012 publikovali pracovníci inštitútu mnoho vedeckých a odborných prác, štúdií a článkov uverejnených v rôznych časopisoch, zborníkoch a pod. IH je jediným pracoviskom v rámci FF, ale aj univerzity, ktorý vydáva tri odborné časopisy, dva v spolupráci s centrom excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu v printovej podobe a jeden internetový časopis. Práve preto medzi tradičné podujatia IH už niekoľko rokov patrí prezentácia publikačnej činnosti jej členov, ktorá sa najnovšie uskutočnila 22. apríla 2013 v Univerzitnej knižnici PU.

Ako prvý vystúpil prof. Peter Švorc, ktorý predstavil kolektívnu monografiu *Prešov v 20. rokoch 20. storočia. Prešov : Univerzum, 2012*. Z členov inštitútu sa na nej autorsky podieľali

ešte doc. Libuša Franková, Dr. Nadežda Jurčišinová, PhD., Dr. Peter Kovaľ, PhD., Dr. Ján Džujko, PhD. Práca mapuje jedno z prelomových období v dejinách Prešova a prejavy celospoločensky prevratných udalostí v rôznych sférach života (politický, spoločenský, kultúrny vývin a pod.). Dvojazyčnú monografiu vydanú v zahraničí *Šarišskí študenti na európskych univerzitách 1387 – 1918. Budapest : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2012* od autorskej dvojice László Szögi – Peter Kónya prezentoval prof. Kónya. Kniha je bohatým zdrojom informácií poskytujúcich obraz o procese peregrinácie z územia Šariša. Ďalšia autorská dvojica dr. Patrik Derfiňák, PhD.,

a dr. Ján Adam, PhD., prezentovali odbornú prácu týkajúcu sa dejín priemyselnej výroby na našom území, ktorá okrem základných informácií poskytuje zaujímavú zbierku prameňov k téme (*Pramene k dejinám techniky a priemyselnej výroby na východnom Slovensku. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2012.*). Prof. Peter Švorc ako jeden z editorov (spolu s prof. Haraldom Heppnerom) predstavil prácu *Veľká doba v malom priestore. Prešov : Universum, 2012.* Je to zborník prác venovaných dejinám miest v stredoeurópskom priestore. Autori zo Slovenska, Čiech, Rakúska, Poľska, Ukrajiny sa venovali rôznym aspektom vývinu miest, mestskému životu v regióne strednej Európy. Ďalšou predstavovanou prácou bolo dielo z autorského pera, žiaľ dnes už nebohej kolegyne, dr. Dariny Vasilovej, PhD., a dr. Antona Lišku, interného doktoranda na PBF PU *Historický záujmový krúžok v nižšom sekundárnom vzdelávaní (hanušovský región). Prešov : Prešovská univerzita PBF PU, 2012.* Interná doktorandka Inštitútu histórie Mgr. Monika Bizoňová spolu s doc. Jaroslavom Coraničom z GBF PU boli editormi práce Joanika Baziloviča *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2012.* Aj keď je táto práca už v niektorých jej tézach prekonaná, stále je cenným zdrojom informácií k dejinám gréckokatolíckej cirkvi na našom území a čo je najdôležitejšie, prináša množstvo prameňov k danej problematike, ako to vyjadrila editorka na prezentácii. Posledným bodom prezentácie publikačnej činnosti bolo stručné predstavenie inštitútnych časopisov. Ako prvý vystúpil doc. Martin Javor, ktorý ako hlavný editor *Historia Ecclesiastica* predstavil profil časopisu, jej jednotlivé rubriky, redakčnú radu a pod. Druhý printový časopis *Annales historici Presovienses* v podobnom štýle uviedol jej hlavný redaktor dr. Patrik Derfiňák. Záver patril dr. Nadežde Jurčišinovej, hlavnej redaktorky internetového časopisu Inštitútu histórie *Dejiny*. Časopis okrem „tradičných“ rubrik má aj rubriku *Ludia a doba*, *Kronika*, či *Rozhovory*. Okrem predstavenia periodík všetci redaktori upozornili študentov na možnosť publikovania v časopisoch.

Na záver sa riaditeľka IH FF PU doc. Ľubica Harbuľová poďakovala všetkým autorom za plodnú prácu, poprialala veľa zdravia a síl do ďalšej vedeckej práce a vyjadrila presvedčenie, že o rok sa znova stretnú členovia pracoviska pri podobne pozitívnom bilancovaní.

Študenti – dejepisári na prezentácii kníh svojich učiteľov

Heraldika a genealógia očami súčasníka

Prešov 24. apríla 2013

Lukáš RENDEK

PhDr. Radoslav Ragač, PhD.

V stredu 24. apríla 2013 sa Katedra archívnictva Inštitútu histórie Filozofickej fakulty (IH FF) PU rozhodla zorganizovať ďalší ročník svojho odborného podujatia, seminára venovaného pomocným vedám historickým (PVH), heuristike a stavu ich bádania na Slovensku, tentoraz už po štvrtý krát. Ako po minulé roky, tak aj tentoraz sa katedra rozhodla pozvať medzi seba jedného v súčasnosti zo známych bádateľov a odborníkov na tému vybraných PVH, ktorí by boli ochotní študentom bližšie priblížiť najnovšie výsledky v oblasti ich výskumu. Po minuloročných skúsenostiach so sfragistikou, faleristikou bolo podujatie venované genealógii a heraldike. Hlavným rečníkom bol riaditeľ Slovenského národného archívu (SNA) v Bratislave PhDr. Radoslav Ragač, PhD. Podujatie sa už tradične tešilo veľkému záujmu študentov.

Na úvod privítala vzácneho hosťa riaditeľka inštitútu doc. PhDr. Ľubica Harbulová CSc., ktorá sa poďakovala vedúcej katedry archívnictva Mgr. Marcele Domenovej PhD., za úspešné prezentovanie pomocných vied študentom, pričom jej zaželala veľa úspechov pri príprave ďalšieho podujatia tohto typu. Napokon slovo patrilo hostovi. Ten hneď poslucháčov krátko voviedol do témy heraldiky a genealógie, na prvý pohľad disciplín s odlišným typom zamerania, poukázal však najmä na ich vzájomnú previazanosť a interdisciplinaritu a to, prečo je potrebné pre historika, archivára, genealóga a vôbec pri historickom výskume rodín, rodov využívať pramene a dostupné zdroje oboch z nich. PhDr. R. Ragač veľkú pozornosť venoval najmä zhodnoteniu heraldického výskumu na Slovensku za posledné roky, počnúc Jozefom Novákom, takpovediac nestorom slovenskej heraldiky, až do súčasnosti. Vyzdvihol fakt, že z PVH ide o jednu z pomerne najlepšie rozpracovaných tém, tá však stále poskytuje ďalšie možnosti výskumu a nie je úplne vyčerpaná. Svoju pozornosť upriamil aj na problematiku terminológie jednotlivých figúr uplatňovaných v heraldike, pričom hovoril, že pri blazone erbu sa v súčasnosti využíva často ťažkopádna slovná interpretácia a deskripcia jednotlivých pojmov, čo by si zaslúžilo pozornosť do budúcnosti tento problém viac rozpracovať, no najmä zjednodušiť. Okrem iného vyzdvihol publikačnú činnosť k tejto téme, kde za posledné roky bolo vydaných viacero prác k téme heraldiky, napr. *Osem storočí slovenskej heraldiky*, *Erbové listiny* a ďalšie. Ako riaditeľ SNA zvlášť upozornil na zbierky erbových listín, deponovaných práve v ústrednom archíve a možnostiach ich využitia pre bádateľov. Zaujímavé bolo určite aj úsmevné rozprávanie pána riaditeľa o nedávnom nájdení typára hodnoverného miesta Jasov z 13. storočia, ktorému jeho pôvodný nálezca

neprípisoval ani najmenšiu pozornosť, až pokiaľ s ním sám PhDr. R. Ragač neprišiel do kontaktu. Dnes je tento vzácny nález aj jeho zásluhou už starostlivo uložený v zbierkach SNA. Náš pozvaný hosť rovnako vrelo odpovedal na otázky študentov, a tých nebolo málo. Pýtali sa ho nielen na témy súvisiace s heraldikou a genealógiou, ale aj na epigrafiu a iné PVH. Pri genealógii PhDr. R. Ragač vyzdvihol cel-

Na prednáške PhDr. R. Ragača, PhD., v posluchárni FF PU v Prešove

kom zaujímavú databázu matričných záznamov, dostupnú aj on-line v elektronickej podobe (*familysearch.org*), ktorá uchováva matričné záznamy zo Slovenska do roku 1895, v niektorých prípadoch aj s presahmi do začiatku 20. storočia. Tu si nedovolil nespomenúť, že hoci ide o zásluhnú pomôcku pre prácu genealógov, stále ostávajú na Slovensku „biele stránky“, ktoré ešte nie sú digitálne spracované. V istom zmysle tak daná on-line databáza ešte nie je úplne kompletná, keďže neuchováva matričné záznamy zo všetkých štátnych archívov na Slovensku. Každopádne PhDr. R. Ragač veľmi ocenil túto pomôcku a upozornil študentov, aby pri výskume rodín, rodov, ak sa tejto téme raz budú venovať, určite nezabudli využiť elektronické zdroje, pričom však nezabudli ani na tie klasické – knižné. Zaujímavo zhodnotil aj fakt, že pri výskume genealógie, najmä rodovej, je užitočné využívať aj pramene heraldiky, epigrafie, keďže často uchovávajú informácie aj osobného charakteru, napr. takým typom prameňa sú z epigrafie – epitafy.

Na záver PhDr. R. Ragač ešte krátko poďakoval za srdečné pozvanie vedúcej katedry archívnictva vystúpiť pred študentmi archívnictva, histórie, dejepisu a iných príbuzných odborov a za možnosť ich oboznámiť s najnovšími výskumnými trendmi a aktivitami na poli bádania PVH. Takisto im ponúkol možnosť hneď po skončení podujatia kúpiť si odborné publikácie, vydávané Slovenskou genealogicko-heraldickou spoločnosťou v Martine, ktoré so sebou v nemalom počte priniesol. Posledné slová patrili vedúcej Katedry archívnictva Mgr. Marcele Domenovej PhD., ktorá hostovi, riaditeľovi SNA PhDr. R. Ragačovi PhD., zaželala veľa pracovných úspechov, najmä, aby SNA v rozbehnutých projektoch úspešne pokračoval. Študentov napokon pozvala na ďalší ročník odborného seminára, chystaného na budúci rok, opäť so zaujímavým hosťom.

Deviata študentská vedecká konferencia Filozofickej fakulty PU v Prešove

25. apríl 2013

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Študenti všetkých študijných programov Filozofickej fakulty (FF) PU prvého, druhého a tretieho stupňa štúdia (bakalárskeho, magisterského a doktorandského) mali možnosť aj tohto roku prezentovať výsledky svojich bádateľských snažení na 9. študentskej vedeckej konferencii (ŠVK), ktorá sa ako každoročne uskutočnila pod záštitou dekana FF PU v Prešove. Po príhovoroch prodekanke pre vedu a umeleckú činnosť *prof. PhDr. Viery Žemberovej, CSc.*, a prodekana pre vzdelávaciu činnosť a doktorandské štúdium FF PU *doc. Mgr. Martina Ološtiaka, PhD.*, bolo 25. apríla 2013 oficiálne otvorené fakultné kolo 9. ŠVK.

Predchádzali mu inštitútové kolá. Na pôde Inštitútu histórie sa uskutočnilo 4. apríla 2013. Vzhľadom na pretrvávajúcu a potešujúcu skutočnosť – zvýšený záujem študentov o prezentáciu prác – prebiehalo fakultné kolo v dvoch komisiách: študentskej a doktorandskej. V študentskej komisia hodnotiteľov pracovala v zložení *PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD.*, *PhDr. Peter Kovaľ, PhD.*, a *PhDr. Ján Džujko, PhD.*, bolo prezentovaných sedem príspevkov. S prvým vystúpila *Veronika Kacvinská*, ktorá oboznámila prítomných s jedným z prejavov umenia v praveku – s plastikami žien – Venuše. Dokladovala, že už v praveku bola žena inšpiráciou pre umelecky nadaných ľudí. Na tému Nuragy ako fenomén pravekej Sardínie vystúpila *Zuzana Mišenková*. Popísala nuragy – kónické veže z veľkých kameňov naukladaných na seba bez malty, ktoré okrem strategickej, obrannej a obytnej funkcie, mohli splňať aj funkciu chrámov. Apolónovi – bohovi veštiarní v histórii, v umení a v architektonických pamiatkach sa venovala *Petronela Sopková*. Vystúpením ďalšieho referujúceho *Petra Žarnovského* sa prítomní ocitli už v stredoveku. Popísal mesto a farnosť Starú Lubovňu v sporoch krakovských biskupov a spišských prepoštov. Nápisovej výzdobe zvonov ako historickému prameňu k výskumu regionálnych a cirkevných dejín sa venovala *Veronika Karabašová*. Analyzovala nápisovú výzdobu na zvonoch vo vybraných sakrálnych objektoch južného Šariša a jej výpovednú hodnotu pre ďalší výskum dejín vybraných obcí v regióne Šariša. *Dávid Palaščák* popísal finančnú politiku francúzskej monarchie pred Veľkou francúzskou revolúciou a ideológiu revolúcie. Na záver si prítomní vypočuli referát *Martina Počátka* upriamený na zhodnotenie sovietsko-francúzskych vzťahov po skončení druhej svetovej vojny.

Druhá komisia sekcie histórie FF PU pracovala v zložení – predseda: *doc. PhDr. Ján Mojdis, CSc.*, členovia: *doc. PhDr. Libuša Franková, CSc.*, a *doc. PhDr. Marián Vizdal, CSc.* Prítomní si vypočuli 16 referátov. Ako prvá vystúpila *Lucia Tokárová* s témou Keltské osídlenie horného Potisia. Uviedla, že keltské kmene, ktoré v dobe svojej najväčšej expanzie zaujímali významné postavenie takmer v celej Európe, osídľovali v posledných storočiach pred našim letopočtom aj oblasť horného Potisia na severovýchodnom okraji Karpatského regiónu. Popísala rozsah keltského osídlenia v regióne horného Potisia od prvých prienikov v druhej polovici 4. storočia pred n.

I. do konca doby laténskej. Nasledujúcou referujúcou bola *Adriána Volanská*, ktorá upriamila pozornosť na Bikoš ako známu vyvýšeninu pri meste Prešov a nálezisko bohatých paleolitických celkov. Materiál z Bikoša II predstavuje 47 kusov kamennej industrie prevažne s prvkami typickými pre gravettienku kultúru. *Viktor Šišin* charakterizoval osobnosť byzantského cisára Ioannesa II. Komnenosa a to na základe dvoch významných primárnych prameňov – prác Niketa Choniata a Ioanna Kinnama. Hodnotil cisára ako jednu z najvýznamnejších osobností byzantských dejín. Vývoju šľachty na území Slovenska v stredoveku sa venovala *Mariana Kosmačová*. Predstavila problematiku vývoja šľachty z pohľadu slovenskej historiografie, popísala štruktúru výsadných vrstiev v Uhorsku do 13. storočia a ich premenu na stredovekú šľachtu. V centre pozornosti *Moniky Bizoňovej* boli otázky vzniku rehole piaristov a ich pôsobenie v Podolínci. Predstavila túto rehoľu, jej vznik a v krátkosti sa venovala životopisu zakladateľa rádu Jozefovi Kalazanskému. Pripomenula, že piaristi založili v roku 1642 v Podolínci svoje kolégium, ktoré bolo zároveň prvým piaristickým kolégiom na Slovensku. Po nej vystúpila *Viera Vallová* s témou Talianski príslušníci v radoch uhorskej armády. V úvode poznamenala, že od obdobia tridsaťročnej vojny začína v Uhorsku pôsobiť stála armáda, pričom bežnou praxou vtedajšej doby bolo zaradzovanie cudzincov do radov vlastných armád. Následne popísala uhorskú armádu v ranom novoveku prostredníctvom jej jednotiek, s dôrazom na pechotu či menšie jednotky armády a ich talianskych príslušníkov. Stavebnému vývoju opevnení v meste Arad sa venoval *Tibor Dohmanec*. Upozornil, že mesto Arad disponovalo v dejinách niekoľkými hradmi. Dodnes sa zachovala pevnosť vybudovaná v rokoch 1763 – 1783, ktorá je z troch strán obklopená riekou Mureš. Toto opevnenie je známe najmä tým, že tu bolo popravených 13 uhorských generálov po revolúcii v rokoch 1848 – 1849. *Vladimíra Kordaničová* vo svojom vystúpení ponúkla pohľad na mesto Humenné v 18. a 19. storočí a to na jeho hospodársky život, národnostnú a náboženskú situáciu, právne postavenie obyvateľstva, ale aj na výrobné aktivity v meste a podiel občanov na jeho správe. Rozvoju ťažkého a ľahkého priemyslu v Rožňave v 19. storočí sa venovala *Valéria Pulenová*. Upozornila na to, že medzi ťažký priemysel bol zaradený hlinový priemysel v Rožňave, ktorý reprezentovala Kameninová manufaktúra, založená v roku 1810 a najväčší rozmach zaznamenala v roku 1851. Medzi odvetvia ľahkého priemyslu patrilo kožiarstvo, ktoré malo svoje zastúpenie v Rožňave aj prostredníctvom Markovej továrne na kožu, ktorá bola jedinou svojho druhu v Gemersko-malohontskej župe. Hlavným obsahovým zameraním príspevku, s ktorým sa prezentovala *Milada Kopčányiová* bola Československá štátna vyššia reálka v Košiciach v prvom desaťročí existencie Československej republiky. Stručne priblížila históriu školy, jej zaradenie do štruktúry školstva na Slovensku v medzivojnovom období a analyzovala hlavné problémy školy po vzniku Československej republiky (ČSR). *Lukáš Rendek* sa venoval téme Rekvirácia zvonov na východnom Slovensku a otázka riešenia ich náhrady po prvej svetovej vojne. Konštatoval, že počas prvej svetovej vojny do života cirkví výrazne zasiahli rekviráčne opatrenia ako štátom vyhlásené uznesenia, ktorých cieľom bol zber kostolných zvonov na vojenské účely. Tieto zásahy štátu do cirkevného majetku znamenali nielen zánik enormného množstva kampanologických pamiatok, keďže sa dotkli takmer 90 % kostolných zvonov a zvonov iných sakrálnych objektov, ale zároveň znamenali zánik nemenej dôležitých epigrafických nápisov

na zvonoch. Autor ozrejmil súvislosti, týkajúce sa vojenského zaberania zvonov, kritérií výberu zvonov, ktoré mali byť zrekvirované. Vnútropolitickému vývoju na Ukrajine v rokoch 1917 – 1921 na stránkach Ukrajinského historického žurnálu sa venovala *Štefánia Kováčová*. Upozornila na to, že politickí predstavitelia Ukrajiny sa v rokoch 1917 až 1921 pokúsili získať pre Ukrajinu slobodu a samostatnosť a vytvoriť z nej zvrchovaný štát. Konštatovala, že po vytvorení samostatnej Ukrajiny v roku 1991 sa vytvoril priestor na dostatočný výskum ukrajinských dejín. Jedným z odborných periodík zaoberajúcich sa dejinami je Ukrajinský historický žurnál, periodikum, ktoré prináša odborné poznatky s rôznych období ukrajinskej histórie. Pomerne veľký priestor je určený pre dejiny 20. storočia na Ukrajine. Autorka upriamila pozornosť na štúdie uverejnené v rokoch 2005 – 2009. Zhodnoteniu školstva na Podkarpatskej Rusi po roku 1918 sa venoval *Martin Klempay*. Hovoril o pripojení Podkarpatskej Rusi k ČSR po roku 1918, charakterizoval školstvo na Podkarpatskej Rusi a poukázal na jeho odlišnosti od školského systému na Slovensku a v českých krajinách. *Zuzana Pivková* sa venovala problematike budovania školského systému evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku v rokoch 1918 – 1945 (na príklade evanjelickej a. v. ľudovej školy v Hybiach). Ponúkla stručný prierez vývinom školského systému a udalosťami týkajúcimi sa škôl, školských zákonov a otázok konfesijného pôvodu po vzniku prvej ČSR na slovenskom území, podrobnejšie v oblasti Liptova. S referátom pod názvom Riešenie židovskej otázky na okupovanom území Bieloruska v rokoch 1941 – 1944 vystúpila *Luciana Hoptová*. Konštatovala, že po obsadení Bieloruska fašistickým Nemeckom došlo na jeho území k zavedeniu „nového poriadku“, ktorý bol charakteristický krvavým terorom a násilnými zverstvami voči civilnému obyvateľstvu Bieloruska. K najviac postihnutému patrilo židovské obyvateľstvo. Nemci vytvorili na území Bieloruska systém väzníc, koncentračných táborov a gét. V rokoch 1941 – 1944 tu bolo vytvorených vyše 260 koncentračných táborov. Na záver vystúpil *Martin Holko* s príspevkom na tému Socializmus verzus kňazi košickej arcidiecézy. Poukázal na vplyv štátu na fungovanie cirkvi po roku 1948. Vykreslil nátlakové akcie štátnej moci proti cirkvám, popísal životné osudy troch kňazov, ktorých sa priamo dotkla perzekúcia zo strany štátnych orgánov – Jozefa Štofeja, Jozefa Ilavského a Pavla Bazára a to metódou priamych výpovedí postihnutých kňazov.

Ako zvyčajne, súčasťou fakultného kola 9. ŠVK v sekcii história bola zaujímavá diskusia, v ktorej reagovali referujúci na otázky, ale odznali aj viaceré námety na ďalšie doplnenie a skvalitnenie spracovávaných tém. Podobne ako v minulosti mali vystúpenia v oboch komisiách požadovanú úroveň a kvalitu, mladí ľudia v nich prejavili svoj záujem o vedeckú prácu, čo neraz dokumentovali zanietým prednesom. Prevažná časť príspevkov bola spojená s powerpointovou prezentáciou.

Habilitačné konanie PhDr. Nadeždy Jurčišinovej, PhD., v študijnom odbore 2. 1. 9 Slovenské dejiny

Prešov 7. máj 2013

Libuša FRANKOVÁ

PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD.

Na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity (FF PU) v Prešove sa dňa 7. mája 2013 konala habilitačná prednáška a obhajoba habilitačnej práce za prítomnosti dekana a predsedu Vedeckej rady FF PU v Prešove prof. PhDr. Vasilu Gluchmana, CSc., jej členov, členov habilitačnej komisie – prof. PhDr. Petra Švorca, CSc., predsedu (FF PU v Prešove), prof. PhDr. Dušana Škvarnu, PhD. (FHV UMB v Banskej Bystrici), prof. PaedDr. Štefana Šutaja, DrSc. (FF UPJŠ v Košiciach), prof. PhDr. Ladislava Tajtáka, CSc. (Košice) a oponentov habilitačnej práce prof. PhDr. Romana Holeca, CSc. (FF UK v Bratislave), doc. PhDr. Libuši Frankovej, CSc. (FF PU v Prešove), PhDr. Miroslava Pekníka, CSc. (ÚPV SAV v Bratislave).

Habilitačné konanie otvorila prof. PhDr. Viera Žemberová, CSc., prodekanka FF PU v Prešove. Privítala prítomných a odovzdala slovo predsedovi habilitačnej komisie prof. PhDr. Petrovi Švorcovi, CSc., ktorý predstavil osobnostný a profesijný profil uchádzačky.

Nasledovala habilitačná prednáška PhDr. Nadeždy Jurčišinovej, PhD., na tému *Problémy česko-slovenskej spolupráce od konca 19. storočia do prvej svetovej vojny*, ktorú

Vedecká rada FF PU v Prešove a jej hostia na habilitačnom konaní PhDr. N. Jurčišinovej, PhD.

jej stanovila habilitačná komisia. V nej sa uchádzačka sústredila na česko-slovenské vzťahy, ktoré koncom 19. a začiatkom 20. storočia vstúpili do nového štádia nielen z kvantitatívnej, ale aj z kvalitatívnej stránky, dostávajúc výraznejší a všestrannejší obsah a vyvrcholiac vznikom samostatného československého štátu. Upozornila na skutočnosť, že vývoj vzájomných vzťahov Čechov a Slovákov v sledovanom období charakterizovalo nielen vzájomné porozumenie, ale aj nedorozumenia a problémy, najmä v rozdielnom postoji k otázke spisovného jazyka Slovákov a vo vnímaní ich národnej identity. Uviedla tiež, že česká a slovenská politika sa v predvojnovom období odlišovali aj v štátoprávných koncepciách – česká sa pohybovala v rovine historických štátoprávných koncepcií a slovenská v rovine prirodzeného práva národov na sebaurčenie. Ich politické programy neboli teda kompatibilné, a tak vzájomná spolupráca sa obmedzila len na kultúrnu, maximálne na hospodársku oblasť.

Po prednáške PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD., predstavila prítomným obsah a výsledky výskumu, ktoré spracovala v habilitačnej práci s názvom *Česko-slovenské porady v Luhačoviciach (1908 – 1913)*.

Nasledovalo prednesenie posudkov oponentov na habilitačnú prácu, ku ktorým uchádzačka zaujala stanovisko, podobne aj k otázkam, pripomienkam a podnetom, ktoré odznali počas verejnej vedeckej rozpravy.

Obhajobu habilitačnej práce ukončila prof. PhDr. Viera Žemberová, CSc., a po neverejnom zasadnutí habilitačnej komisie jej predseda prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., verejne vyhlásil návrh habilitačnej komisie, predkladaný predsedovi Vedeckej rady FF PU v Prešove s odporúčaním udeliť uchádzačke vedecko-pedagogickú hodnosť „docent“ v odbore 2.1.9 Slovenské dejiny.

PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD., a obsah jej habilitačnej práce

Prezentácia knihy Mariána Marka Stolárika *Where is my home? Slovak Immigration to North America 1870 – 2010*

(Kde sa cítim doma? Slovenské vysťahovalectvo do severnej Ameriky 1870 – 2010)

Prešov 20. mája 2013

Ján DŽUJKO

V zasadacej sieni dekana Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (FF PU) v Prešove sa 20. mája 2013 uskutočnila prezentácia knihy popredného kanadského historika slovenského pôvodu prof. Mariána Marka Stolárika z Ottawskej univerzity *Where is my home? Slovak Immigration to North America 1870 – 2010* (Kde sa cítim doma? Slovenské vysťahovalectvo do severnej Ameriky 1870 – 2010).

Prezentáciu knihy začal prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., ktorý v mene Inštitútu histórie FF PU v Prešove a Historickej spoločnosti kráľovského mesta Prešov predstavil vzácného hosťa. Marián Mark Stolárik sa narodil v roku 1943 na Slovensku, odkiaľ so svojimi rodičmi odišiel v roku 1945 do Rakúska, kde žil ako utečenec päť rokov. Napokon väčšiu časť svojho života prežil v Kanade. Dizertačnú prácu ob-

Prof. Mark M. Stolárik a prof. Peter Švorc. Foto Martin Klempay

Prof. M. Stolárik hovorí o svojej knihe. Foto Martin Klempay

hájil na Minesotskej univerzite v USA. Dejiny prednášal na Clevelandskej štátnej univerzite. Pracoval aj ako výskumný pracovník v kanadskom Národnom múzeu človeka. V rokoch 1979 – 1991 pôsobil ako predseda a výkonný riaditeľ Balchovho inštitútu etnických štúdií vo Philadelphii. Od roku 1992 je profesorom slovenských dejín a kultúry na Ottavskej univerzite v Kanade.

Prof. Marián Mark Stolárik sa špecializuje na dejiny imigrácie a etnické skupiny v severnej Amerike s dôrazom na Slovákov. Je autorom a editorom ôsmich kníh a približne 60 odborných príspevkov publikovaných vo vedeckých periodikách. Bol tiež konzultantom a prispievateľom do *Harvard Encyclopedia of America Ethnic Groups* a do *Encyklopedia of Canada's Peoples*. Stal sa tiež zakladateľom The Slovak Studies Association. Redigoval aj množstvo periodík zaoberajúcich sa problematikou Slovákov. Založil a redigoval *The Slovak Studies Newsletter* (1977 – 1987). V súčasnosti je redaktorom vedeckej ročenky *Slovakia* a rovnako pôsobí v Literárnom výbore Národného slovenského spolku, vydávajúceho populárny *Národný kalendár*.

Následne sa prítomným prihovril prof. M. M. Stolárik, a to stručným predstavením publikácie, ktorú považuje za svoju doteraz najlepšiu prácu. Prečítal z nej aj niekoľko strán, týkajúcich sa východného Slovenska a Prešova, aby poslucháčom priblížil jej obsah. Viacero záujemcov o dejinné udalosti, spomínané v monografii, sa potom zapojilo do diskusie. Po skončení prezentácie mali jej účastníci možnosť si monografickú prácu aj kúpiť.

Dejepis vo svetle zmien Milénia

Prešov 21. máj 2013

Ján MOJDIS

Z iniciatívy riaditeľky Inštitútu histórie (IH) FF PU v Prešove doc. PhDr. L. Harbulovej, CSc., sa 21. mája 2013 uskutočnilo na pôde FF PU stretnutie vedúcich katedrií dejín, prípadne poverených zástupcov zo všetkých pracovísk na Slovensku, ktorí zabezpečujú prípravu budúcich učiteľov dejepisu. Samotného stretnutia sa nezúčastnili iba zástupcovia z FF UK v Bratislave a Trnavskej univerzity. Cieľom stretnutia bolo načrtnúť súčasné podmienky zabezpečenia prípravy budúcich učiteľov dejepisu, poukázať na problémy, s ktorými sa jednotlivé pracoviská stretávajú a ukázať možnosti, ktoré by prispeli ku skvalitneniu prípravy budúcich učiteľov dejepisu.

V úvode stretnutia riaditeľka IH FF PU privítala prítomných účastníkov stretnutia a načrtla, čo viedlo vedenie IH FF PU k zvolaniu tohto stretnutia. Zdôraznila, že jedným z dôvodov boli i závery XIV. zjazdu Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, ktorý sa uskutočnil v Prešove v roku 2011 a kde práve otázka prípravy budúcich učiteľov rezonovala v diskusii. Po jej vystúpení ako prvý vystúpil zástupca Katedry histórie z UKF v Nitre Mgr. Miroslav Palárik, PhD., ktorý predstavil svoje pracovisko a poukázal na problémy, s ktorými sa stretávajú pri príprave budúcich učiteľov dejepisu. Ako za jeden z tých faktorov, ktoré výrazným spôsobom negatívne vplyvajú na celý proces označil rozdelenie prípravy učiteľa na bakalársky a magisterský program, čo vyplýva z procesu akreditácie. Doplnila ho kolegyňa PhDr. Beáta Pintérová, PhD. Na nich nadviazal vedúci katedry dejín z FF KU v Ružomberku Mgr. Jaroslav Nemeš, PhD., ktorý taktiež poukázal na problémy, ktoré sa dotýkajú rozčlenenia štúdia dejepisu na bakalársky a magisterský program, pričom zdôraznil, že bakalársky študijný program sa mu javí náročnejší oproti magisterskému. Poukázal na to, že v pedagogickej praxi je dotácia na výučbu dejepisu veľmi malá, čo spôsobuje nedostatočnú prípravu žiakov z dejín. Vedúci katedry dejín z FF UPJŠ v Košiciach doc. PaedDr. M. Pekár, PhD., predstavil svoje pracovisko a oboznámil prítomných s modelom zabezpečenia výučby dejepisu, ktorý realizujú na základe tzv. medziodborového štúdia. Vychádza z toho, že bakalársky stupeň štúdia sa realizuje vychádzajúc z korpusu jednodborovej histórie, avšak tento model bol kritizovaný so strany akreditačnej komisie ministerstva školstva (MŠ). Zaoberal sa tiež otázkou možnosti širšieho uplatnenia absolventa štúdia dejepisu v praxi. Vedúci katedry dejín z Fakulty humanitných vied UMB v Banskej Bystrici PhDr. R. Kožiak, PhD., podobne ako jeho kolegovia, po predstavení vlastného pracoviska sa sústredil na problém rozčlenenia štúdia na bakalársky a magisterský stupeň, čo vytvára množstvo problémov v celkovej príprave budúceho učiteľa, pričom uplatniteľnosť bakalára je v pedagogickej praxi minimálna. Zástupca IH FF PU v Prešove doc. PhDr. J. Mojdis, CSc., potom v powerpointovej prezentácii pod názvom *Dejepis vo svetle zmien Milénia* priblížil vývoj výučby dejepisu na Slovensku od roku 1989 a sústredil svoju pozornosť na zmeny, ktoré so sebou priniesla kurikulárna transformácia vzdelávania na základných a stredných školách vychádzajúca z Návrhu koncepcie výchovy a vzdelávania v treťom tisícročí pod názvom Milénium, ktoré

Účastníci stretnutia Mgr. M. Palárik, PhD., PhDr. B. Pintérová, PhD., Mgr. J. Nemeš, PhD., doc. PaedDr. M. Pekár, PhD., PhDr. R. Kožiak, PhD. a doc. PhDr. J. Mojdis, CSc.

vychádza zo zákona Národnej rady SR č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní s účinnosťou od 1. septembra 2008. Za dominantné problémy prípravy učiteľa dejepisu označil členenie prípravy budúceho učiteľa na bakalársky a magisterský stupeň, presadenie vyváženej zastúpení všeobecných a národných dejín, nutnosť akceptácie obsahu ISCED 2 a ISCED 3 pre pedagogickú prax, znižovanie záujmu o štúdium humanitných vied a výraznejšie presadenie IKT vo výučbe dejepisu. Tieto závery dokumentoval grafickými tabuľkami a štatistickými vyjadreniami.

Po jeho vystúpení nasledovala diskusia, ktorú viedol prof. PhDr. P. Švorc, CSc., vedúci katedry novovekých a najnovších národných dejín IH FF PU. V diskusii vystúpil prof. PhDr. P. Kónya, PhD., prorektor PU a vedúci katedry najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín IH, ktorý za jeden zo základných problémov prípravy budúcich učiteľov považuje taktiež delenie štúdia na bakalársky a magisterský stupeň, pričom práve celý obsah štúdia dejín je zahrnutý v bakalárskom stupni. Dotácia hodín je však nedostatočná, nakoľko v učiteľských kombináciách sa dejepis delí s druhou aprobáciou a ďalšími disciplínami. Prof. PhDr. P. Kónya, PhD., navrhol vyvinúť tlak na MŠ SR, aby došlo k presadeniu päťročného učiteľského štúdia. Jeho návrh podporila riaditeľka IH FF PU doc. PhDr. Harbulová, CSc., a väčšina prítomných. PhDr. R. Kožiak, PhD., navrhol oživiť odbor didaktika dejepisu a podporiť intenzívnejšiu prípravu odborníkov z didaktiky. Vyzval k pokračovaniu spoločných stretnutí vedúcich historických pracovísk.

Diskusiu uzavrela riaditeľka IH FF PU so závermi zo stretnutia: potrebné je pokračovať v spoločných stretnutiach vedúcich katedier dejín na Slovensku, iniciovať aktivitu spoločných postupov pri vytvorení päťročného štúdia dejepisu a navrhnúť zmeny opisu korpusu akreditačných spisov vychádzajúc z novej koncepcie vzdelávania ISCED 2 a ISCED 3. V záverečnej neformálnej diskusii ponúkol R. Kožiak za miesto ďalšieho takéhoto stretnutia Banskú Bystricu, čo prítomní akceptovali.

Výročná cena Zemplínskeho múzea pre Inštitút histórie FF PU

Ján ADAM

Za vyše polstoročia svojej existencie Zemplínske múzeum (ZM) v Michalovciach dokázalo svojimi rôznorodými aktivitami, že je nenahradielnou vlastivednou inštitúciou. Základnou úlohou múzea je dokumentovať a prezentovať vývoj spoločnosti a prírody na Zemplíne. Väčšina artefaktov v depozitároch a expozíciách nepochádza z darov a akvizícií, ale z vlastnej výskumnej činnosti pracovníkov múzea. Viacerí z nich svojou odbornou a vedeckou prácou prekročili hranice regiónu a výsledky ich bádateľských aktivít sú známe a akceptované aj za hranicami Slovenska, spomeňme aspoň zakladateľa a dlhoročného riaditeľa ZM archeológa PhDr. Jaroslava Vizdala, CSc., ktorý má na svojom konte mnoho záchranných i systematických výskumov a takisto dlhoročného vedúceho prírodovedného oddelenia Mgr. Štefana Danka a jeho

rozsiahlu výskumnú a publikačnú činnosť v oblasti avifauny.

Na slávnostnom odovzdávaní výročnej ceny ZM Inštitútu histórie (IH) FF PU v Prešove 31. decembra 2012, na ktorom sa zúčastnila riaditeľka IH FF PU Doc. PhDr. Lubica Harbulová, CSc., odôvodnil riaditeľ ZM Mgr. Maroš Demko rozhodnutie oceniť IH FF PU týmito slovami:

„Cenu Zemplínskeho múzea za vedecký prínos a spoluprácu pri poznávaní zemplínskeho regiónu sme sa rozhodli udeliť Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity. Inštitút histórie Filozofickej fakulty je jedným z najvýznamnejších univerzitných historických pracovísk na Slovensku v oblasti dejín, archívnicstva, dejín religii a archeológie. Dlhodobé interpersonálne vzťahy pri výskume dejín východného Slovenska vyústili nedávno do úspešnej vedeckej konferencie – Dejiny kresťanstva na Zemplíne, ktorej výsledkom je aj rovnomenný zborník vedeckých príspevkov. Obe inštitúcie spája aj viacero odborníkov, ktorí pôsobili na obidvoch pracoviskách.“

Náš inštitút sa ocitol v dobrej spoločnosti. V predchádzajúcich rokoch Výročnú cenu Zemplínskeho múzea dostali rektor Univerzity Tomáša Akvinského v Ríme prof. Miroslav Konštanc Adam OP, prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc., a kunsthistorička PhDr. Gabriela Haščáková-Vizdalová, PhD.

O AUTOROCH

ADAM, Ján, Mgr., PhD. (adam@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

BODNÁROVÁ, Miloslava, doc. PhDr., CSc. (miloslava.bodnarova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra pomocných vied historických a archívniectva

DERFIŇÁK, Patrik, PaedDr., PhD. (derfinak@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

DOHNANEC, Tibor, Mgr. (tibordohn@gmail.com)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

DOMENOVÁ, Marcela, Mgr., PhD. (domenova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra pomocných vied historických a archívniectva; vedúca katedry

ĎZUJKO, Ján, PhDr., PhD. (dzujko@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

FRANKOVÁ, Libuša, doc. PhDr., CSc. (lfrank@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

FURMANÍK, Martin, Mgr. (martinfurmanik@gmail.com)

Interný doktorand na Spoločenskovednom ústave SAV v Košiciach

GUTEK, František, PhDr. (frantisek.gutek@gmail.com)

Riaditeľ Šarišského múzea v Bardejove

HOLEC, Roman, prof. PhDr., CSc. (rh1918@yahoo.com)

Vysokoškolský pedagóg, Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava, Katedra slovenských dejín

JURČIŠINOVÁ, Nadežda, PhDr., PhD. (jurcisin@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

KOHÚTOVÁ, Mária, Prof. PhDr., CSc. (historia@truni.sk)

Vysokoškolský pedagóg, FF Trnavskej univerzity v Trnave, Katedra histórie

KÓNYOVÁ, Annamária, Mgr., PhD. (konyova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

KOSMAČOVÁ, Mariana, Mgr. (mkosmacova@gmail.com)

Interná doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove Katedra pomocných vied historických a archívnictva

KOVÁČ, Dušan, PhDr., DrSc. (dusan.kovac@savba.sk)

Predseda Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, Historický ústav SAV Bratislava

KOVAL, Peter, PhDr., PhD. (peter.koval@yahoo.com)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

KRATOCHVÍL, Viliam, doc. PaedDr., PhD. (spu@statpedu.sk)

Vysokoškolský pedagóg, FF UK, Katedra všeobecných dejín a **riaditeľ Štátneho pedagogického ústavu, Bratislava**

LIŠKA, Anton, PaedDr. (anton.liska@smail.unipo.sk)

Interný doktorand, Katedra historických vied Gréckokatolíckej teologickej fakulty PU v Prešove

MALOVCOVÁ, Božena, PhDr. (archiv@sale-ppp.vs.sk)

Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad, riaditeľka pobočky

MELICHÁREK, Maroš, Mgr. (MelicharekM@seznam.cz)

Vysokoškolský pedagóg, Katedra histórie Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach

MOJDIS, Ján, doc. PhDr., CSc. (mojdis@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

PAVLOVIČ, Richard, PhDr., PhD. (richard.pavlovic@sapo-psk.vs.sk)

Štátny archív Prešov, pobočka Svidník, riaditeľ pobočky

PULENOVÁ, Valéria, Mgr. (valeriapulenova@gmail.com)

Interná doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín, FF PU v Prešove

RENDEK, Lukáš, Mgr. (lukas.rendek@gmail.com)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra pomocných vied historických a archívnictva

ROHÁČ, Juraj, doc. PhDr., CSc. (juraj.rohac@gmail.com)

Vysokoškolský pedagóg, Filozofická fakulta UK v Bratislave, Katedra archívnictva a Pomocných vied historických, vedúci katedry

SCHWARZ, Karl W., Dr. h. c. Prof. Dr. (karl.schwarz@univie.ac.at)

Vysokoškolský pedagóg na Evanjelickej teologickej fakulte Viedenskej univerzity; riaditeľ Ústavu cirkevných dejín Dunajského a Karpatského priestoru; hosťujúci profesor na Komenského univerzite v Bratislave; ministerský radca

ŠALKO, Stanislav, PaedDr. (Salkostano@post.sk)

Výtvarný pedagóg, Základná umelecká škola, Prešov

ŠKVARNA, Dušan, prof. PhDr., PhD. (Dusan.Skvarna@umb.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica, Katedra histórie

ŠVORC, Peter, prof. PhDr., CSc. (psvorc@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

VALLOVÁ, Viera, PaedDr. (vallova@unipo.sk)

Interná doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

VIROSTKOVÁ, Anna, PhDr. et JUDr. (virostkova@saske.sk)

Interná doktorandka, Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach

VOLANSKÁ, Adriána, Mgr. (adriana.volanska@centrum.sk)

Interná doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

VÖRÖS, Laszlo, PhD. (histvoro@savba.sk)

Historický ústav SAV Bratislava

ZÁVACKÁ, Marína, PhD. (Marina.Zavacka@savba.sk)

Historický ústav SAV Bratislava

ZUBKO, Peter, prof. PhDr. ThDr., PhD. (peter.zubko@gmail.com)

Arcibiskupský archív Košice

Informácie pre autorov

Časopis *Dejiny. Internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity Prešove* vychádza od roku 2006 dvakrát ročne. Je evidovaný v najväčšej špeciálnej elektronickej databáze **EZB OPAC** riadenej **Staatsbibliothek Berlin**, na serveri **Deutsche Nationalbibliothek** a stránkach **Universitätsbibliothek Regensburg**, ako aj v databáze **Dalhousie Libraries** v jednej z popredných kanadských univerzít **Dalhousie University v Halifaxe** (Nové Škótsko, Kanada) a v celom rade ďalších univerzitných databáz na celom svete; má ISSN.

Príspevky v rubrikách *Štúdie, Ludia a doba, Študijné materiály* sú recenzované, pre knižnice na Slovensku uvádzané v kategórii ADF – Vedecké práce v domácich nekarentovaných časopisoch.

V prípade záujmu publikovať v jednom z čísel časopisu, v niektorej z uvedených rubriek, Vás prosíme poslať príspevky predsedovi redakčnej rady periodika prof. PhDr. Petrovi Švorcovi, CSc. (psvorc@unipo.sk), vždy do **20. 3.**, resp. **20. 9.** v uvedenom roku s dvadsaťriadkovým resumé v slovenskom, resp. v anglickom jazyku.

Pri spracovaní príspevkov žiadame uvádzať **poznámkový aparát pod čiarou** a poznámky spracovať podľa platnej bibliografickej normy, zodpovedajúcej medzinárodnému štandardu pre publikovanie dokumentov STN ISO 690 (priezvisko, plné meno, miesto vydania, vydavateľstvo, rok, strany, ISBN; pri zborníku aj zostavovateľov; pri časopise ročník, rok, číslo, strany). Príspevok poslať v elektronickej podobe, prípadné fotografie, mapy, ilustrácie a pod. materiály preskenované (formát jpg; 300 dpi).

Information for contributors

Dejiny, an e-journal of the Institute of History of the Faculty of Arts of the University of Prešov in Prešov is issued twice per a year since 2006. It is registered in the biggest special electronic database **EZB OPAC** managed by **Staatsbibliothek Berlin**, on server of **Deutsche Nationalbibliothek** and on pages of **Universitätsbibliothek Regensburg**, as well as in database of **Dalhousie Libraries** in one of the most significant Canadian universities **Dalhousie University in Halifax** (Now Scotia, Canada); has ISSN.

The papers in sections *Scientific articles, People and time, Study materials* are reviewed; for libraries in Slovakia are in category ADF – Scientific papers in the Slovak non– current contents journals.

If you are interested in publication in our journal, in one of the above mentioned sections, please send your contributions to the chairman of the Editorial board, prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), until **March, 20**, or **September, 20** of the current year, with the 20-line resume in Slovak or English language.

At elaboration of the contributions, **the footnotes** and notes shall be specified in accordance with a valid bibliographic standard, corresponding with the international standard for documents publication STN ISO 690 (surname, full name, place of publication, publisher, year of publication, pages, ISBN; while quoting the proceedings, the name of editor has to be given; in case of the journal, specify volume, year, number, pages). The contribution shall be sent in e-form; eventual photos, maps and illustrations and other materials shall be scanned (jpg format; 300 dpi).

Informationen für die Autoren

Die Zeitschrift *Dejiny. Internetzeitschrift des Instituts für Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Universität Prešov* erscheint seit dem Jahre 2006 zweimal jährlich. Sie wird in der grössten speziellen elektronischen Databasis **EZB OPAC** evidiert, die von der **Staatsbibliothek Berlin** geleitet wird, am Server **Deutsche Nationalbibliothek** und auf den Seiten der **Universitätsbibliothek Regensburg**, sowie auch in der Databasis **Dalhousie Libraries** in einer der führenden Universitäten in Kanada **Dalhousie University in Halifax** (Neues Schottland, Kanada); sie besitzt ISSN.

Die Beiträge in den Rubriken *Studien, Leute und Zeit, Studienmaterialien* werden rezensiert, für die Bibliotheken in der Slowakei in der Kategorie ADF-Wissenschaftliche Aufsätze in den einheimischen nichtcurrentierten Zeitschriften..

Im Falle des Interesses für die Veröffentlichung in einer der Nummern der Zeitschrift, in einer der angeführten Rubriken bitten wir Sie, die Beiträge dem Vorsitzenden des Redaktionsrats des Periodikums Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), immer bis zum **20. März**, bzw. **20. September** in dem angeführten Jahre mit der Zusammenfassung von 20 Zeilen in der slowakischen bzw. in der englischen Sprache zu versenden.

Bei der Verarbeitung der Beiträge verlangen wir **die Fussnoten** anzuführen und die Verarbeitung der Bemerkungen laut der gültigen bibliographischen Norm, entsprechend dem internationalen Standard fürs Publizieren der Dokumente STN ISO 690 (Vorname, vollständiger Name, Ort der Herausgabe, Verlag, Jahr, Seiten, ISBN, beim Sammelband auch die Editoren, bei der Zeitschrift Jahrgang, Jahr, Nummer, Seiten). Der Beitrag ist in der elektronischen Form zu versenden, eventuell die Photographien, Karten, Illustrationen und ähnliche scannende Materialien (Format jpg, 300 dpi).

DEJINY

1/2013

Ročník / Volume VIII

internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts,
University of Prešov in Prešov
<http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12013.html>

Sadzba / Typesetting
Ing. Stanislav Kurimai

Grafická úprava / Graphical layout
UNIVERSUM-EU, spol. s r. o.

© Vydáva
Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove,
vydavateľstvo UNIVERSUM (www.universum-eu.sk)
a Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov

© Issued by
Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov,
publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

ISSN 1337-0707

ISSN 1337-0707